HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Zágoni Ernő
PÁRTUNK FELSZABADULÁS UTÁNI HONVÉDELMI POLITIKÁJÁNAK FŐ VONÁSAI (1945–1980)

Mucs Sándor
POLITIKAI HARCOK A HADSEREG DEMOKRATIKUS FEJLŐDÉSÉÉRT 1945–1947

P. F. Pljacsenko
A HARCOK SŰRŰJÉBEN

N. V. Komisszarov
HARC BUDAPESTÉRT

1

XXVII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1980

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1980

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XXVII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

N. V. Komisszarov ny. alezredes (Szovjetunió), *Ölvedi Ignác* ny. ezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest), *P. F. Pljacsenko* ny. ezredes (Szovjetunió), *Szekeresné dr. Niszler Mária* tanár (Nyergesújfalu), *Zágoni Ernő* ezredes, a történelemtudományok kandidátusa (Budapest), *dr. Zsellér József* alezredes (Budapest), *dr. Bencze László* őrnagy, *N. Ipoly Márta, Marosi Endre, Mucs Sándor* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, *Rákóczy Rozália, Viniczai István, Windisch Aladárné,* a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 44,— Ft, negyedévre 11,— Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371 HU ISSN 0017—6540

80.2707/2-01 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

ZÁGONI ERNŐ

PÁRTUNK FELSZABADULÁS UTÁNI HONVÉDELMI POLITIKÁJÁNAK FŐ VONÁSAI (1945—1980)

Ezekben a napokban a magyar nép évezredes történelme legjelentősebb sorsfordulójának, hazánk felszabadításának 35. évfordulóját ünnepeljük. A kiemelkedő jelentőségű történelmi évfordulók mindig számvetésre, összegzésre, a megtett út eredményeinek, tapasztalatainak számbavételére késztetnek.

1944 őszének — 1945 tavaszának történelmi sorsfordulóján *új haza, új ország született.* A szovjet hadsereg győztes felszabadító harcai kedvező lehetőséget teremtettek a nemzeti újjászületésre és felemelkedésre. Népünk élni tudott a lehetőséggel. A Magyar Kommunista Párt vezetésével kibontakozott az ország népi demokratikus átalakítását és a proletárdiktatúra létrehozását eredményező társadalmi forradalom. Dolgozó népünk, forradalmi pártunk vezetésével, a Szovjetunió és a baráti-testvéri országok segítségével, helyreállította az ország függetlenségét, felszámolta a fasizmust és a kizsákmányoló osztályok évezredes hatalmát, s az országot a gyors szocialista fejlődés útjára vezette. Az azóta eltelt három és fél évtized népünk történelmének legjelentősebb, eredményekben leggazdagabb időszaka. Szocialista hazánk ma szilárd néphatalommal, fejlett népgazdasággal, politikailag alapvetően egységes társadalommal rendelkezik, s élvezi a világ haladó erőinek tiszteletét és megbecsülését.

A társadalmi forradalom és a szocialista építés szerves részeként *gyökeres változás következett be hazánk honvédelmében is.* A szocialista forradalmi átalakulás egyéb folyamataihoz hasonlóan a védelmi felkészülést is *a párt irányította.* Forradalmi pártunk a felszabadulás óta mindig jelentőségének megfelelő figyelmet fordított a védelmi felkészülésre. A párt honvédelmi politikája — bár egy rövid időszakban komoly hibák jellemezték — az elmúlt 35 évben kiemelkedő eredményeket hozott, mely legközvetlenebbül a Magyar Néphadsereg létrehozásában, népi demokratikus, majd szocialista jellegének biztosításában, harci képességének fejlesztésében jut kifejezésre.

Az új hazát eredményező társadalmi forradalomban született meg és azzal együtt fejlődött dolgozó népünk fegyveres ereje, a forradalmi vívmányok védelmezője: a *Magyar Néphadsereg.* Néphadseregünk 1945 tavaszán a fasizmus elleni fegyveres harcra, az ország felszabadításában való részvételre szerveződött. A második világháború befejezése után aktívan és pozitív szerepben vett részt a népi demokratikus forradalom feladatainak megoldásában, vívmányainak védelmében. A reakciót kiszorítva közben maga is átalakult, korszerű szocialista hadsereggé fejlődött, mely pártunk közvetlen irányításával, a testvéri szocialista hadseregekkel a Varsói Szerződés szervezetében szorosan együttműködve, megbízhatóan védelmezi hazánk függetlenségét és szuverenitását, né-

pünk szabadságát és forradalmi vívmányait, a szocializmus és a béke ügyét, teljesíti nemzeti és internacionalista feladatát.

Ebben a tanulmányban — a viszonylag szűkre szabott terjedelmi korlátok között — arra törekszem, hogy az eddigi kutatásokra építve a fő kérdésekre koncentráló, összefoglaló képet vázoljak a honvédelmi politika három és fél évtizedes fejlődéséről, céljairól, elveiről, legfőbb jellemzőiről. Természetesen nem vállalkozhatom a rendkívül összetett és bonyolult időszak valamennyi, a témával kapcsolatos kérdésének elemzésére, még kevésbé a néphadsereg történetének taglalására.

A Magyar Kommunista Párt katonapolitikája a munkáshatalomért vívott harc időszakában

1944 őszén a magyar nép sorsfordulóhoz érkezett. Az Európa népeinek oly sok szenvedést okozó fasiszta Németország a Vörös Hadsereg és szövetségeseinek sorozatos csapásai következtében lényegében már elvesztette a háborút. A fasiszta politikai és katonai szövetség széthullott. Németország szövetségesei — a horthysta Magyarország kivételével — vereséget szenvedve kiléptek a háborúból, sőt egy részük fegyverrel is szembefordult vele. A fasiszta német hadsereg valamennyi fronton visszavonulóban volt. Szeptember végére a szovjet csapatok elérték Magyarország határait, s megkezdték a magyar nép felszabadítását.

A magyar dolgozó nép nem csak a háborúval fordult szembe, hanem az egész fasiszta burzsoá-földesúri rendszer felszámolására törekedett. A munkások és a dolgozó parasztok osztályszövetségesként várták a felszabadító Vörös Hadsereget. Szervezetileg megszilárdult, tömegbefolyásában megerősödött a háború ellen és a független, szabad, demokratikus Magyarországért küzdő széles antifasiszta, nemzeti összefogás: a Magyar Front. A Magyar Kommunista Párt, a kíméletlen üldöztetés és az elszenvedett óriási vérveszteség ellenére, a háború és a fasizmus elleni következetes küzdelme eredményeként, az ország demokratikus átalakításáért küzdő antifasiszta, nemzeti erők elismert vezető erejévé vált. A háború elleni fellépés valóban népi méretűvé és tömegessé vált. A kommunista párt vezetésével hazánk területén is kibontakozott a német megszállók és magyar cinkosaik elleni fegyveres küzdelem. Összességében tehát a tömegek oldaláról is megérlelődtek a független, szabad, demokratikus Magyarország létrejöttének a feltételei.

A Magyar Kommunista Párt — kilépve az illegalitásból — azonnal hozzáfogott az ország demokratikus erői megszervezéséhez, s *élére állt a demokratikus kibontakozásért vívott küzdelemnek.* A kommunista párt volt az egyetlen párt Magyarországon, melyet az események menete nem ért váratlanul, s olyan határozott elgondolással és programmal rendelkezett az ország gyökeres forradalmi átalakítására, mely élvezte a dolgozó tömegek, mindenekelőtt a munkásosztály és a szegényparasztság aktív támogatását.

A Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-án a debreceni Néplapban nyilvánosságra hozta *a demokratikus nemzeti újjászületés programját.* Ebben a programban a párt ismételten kinyilvánította, hogy az ország olyan demokratikus átalakításáért küzd, amely átmenetet képez a szocialista forradalom feladatainak későbbi megoldásához. A programban tehát a párt a népi demokratikus forradalom kibontakoztatásának közvetlenül napirenden levő, alapvetően demokratikus, de már antikapitalista vonásokat is tartalmazó feladatait fogalmazta meg és tudatosította. Ezt a programot az 1944. december 2-án Szegeden

a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt, valamint a szakszervezetek részvételével megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front maradéktalanul a magáévá tette.

A program legelső feladatként az ország teljes felszabadításában való cselekvő részvételt sürgette: „A magyar nép létérdeke, Magyarország újjáépítésének elengedhetetlen feltétele a nemzet cselekvő részvétele az ország felszabadításában a német iga alól. Azonnal szakítani Németországgal és ellene fordulni! Minden késlekedés halálos. A magyar népnek minden erejét meg kell feszítenie, az ország minden erőforrását mozgósítania kell, hogy hozzájáruljon a szabadságszerető népek győzelméhez, a barbár német fasizmus megsemmisítéséhez. A legmesszebbmenő támogatást kell nyújtani a Vörös Hadseregnek, mely kiűzi a magyar földről a német elnyomókat.'[1]

A továbbiakban a program legfőbb feladatként a magyar fasizmus gyökeres kiirtását, a monopolista burzsoázia és a nagybirtokos arisztokrácia népelnyomó politikai és gazdasági hatalmának felszámolását, a nép demokratikus hatalmának megteremtését határozta meg.

1944. december 21-én Debrecenben *összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés és megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.* A kommunista párt kezdeményezésére az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülése szózatot intézett a magyar néphez, amelyben „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar állami szuverenitás birtokosa."[2] A szózat szent szabadságharcra szólította a magyar népet a német elnyomók ellen. Külön szólt a németek oldalán harcba kényszerített honvédekhez. „Honvédek! Nincs más parancs számotokra, mint a nemzet parancsa! Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a nemzet nevében parancsolja: fordítsátok fegyvereteket a német elnyomók ellen, támogassátok a felszabadító Vörös Hadsereget, csatlakozzatok a magyar szabadságharchoz, a szerveződő új magyar nemzeti haderőhöz."[3]

A demokratikus erők e törekvésének megvalósításához *új hadsereget kellett teremteni.* Ezt követelte az ország felszabadításában való részvétel, valamint az új demokratikus rend kibontakozásának és védelmének történelmi igénye. Egyetlen hatalom sem lehet meg jellegének megfelelő fegyveres erő és hadsereg nélkül. Az új demokratikus hadsereg megteremtése tehát elodázhatatlan, sürgető feladattá vált. Olyan hadsereget kellett létrehozni, mely méltó megtestesítője a felszabadult nemzet és a hatalomban részt vevő nép akaratának.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Nemzeti Kormány megalakulása, a magyar néphez intézett felhívása és hadüzenete a fasiszta Németországnak erős visszhangot váltott ki a még megszállás alatt levő és a már felszabadult országrészek lakosai, valamint a hadifogságban levő és a német fasiszták oldalán harcba kényszerített magyar katonák körében. Ez kifejezésre jutott abban is, hogy az új magyar hadsereg hivatalos szervezésével egyidejűleg — részben spontánul, részben *a szovjet parancsnokság szervezésében és támogatásával — több magyar katonai egység alakult* (1. Vasútépítő Hadosztály, 3. Vasútépítő Dandár, Budai Önkéntes Ezred), s kapcsolódott be a Vörös Hadsereg oldalán a fasizmus elleni harcba. Ezek az egységek, részben az ország teljes felszabadulása előtt, részben a háború befejezése után, az új magyar hadsereg részeivé váltak. Megalakulásuk és tevékenységük szerves részét képezi a demokratikus néphadsereg megszervezésének és történetének.

1 1944—1945. Dokumentumok Magyarország felszabadulásáról. Budapest, 1975. 55 o.
2 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. 1944. december 21. (Országgyűlési Könyvtár.)
3 Uo.

A fegyverszüneti szerződés 1945. január 20-i moszkvai megkötésével *megkezdődhetett az új, demokratikus magyar hadsereg szervezése. Ez a törekvés képezte 1945 elején a Magyar Kommunista Párt politikájának egyik központi elemét.* A párt a fegyverszüneti szerződéssel összhangban ismételten és nyomatékosan hangsúlyozta: „Nem kötelezettség ez a szövetségesekkel szemben, hanem kötelesség önmagunkkal szemben. Jog ez, amellyel élni kell, amelyet a legkisebb mértékben is kihasználatlanul hagyni: bűn."[4] Ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg a párt nevében sürgető szenvedéllyel Révai József Toborzási felhívás című cikkében: „Önálló nemzeti hadsereg az a 140 000 honvéd lesz, az a 8 hadosztály, amelyet a magyarság ősi ellensége, hazánk megnyomorítója, az imperialista Németország ellen harcba fogunk küldeni. Reméljük, hisszük, hogy nemsokára! Ha nem sietünk, elkésnetünk... Megtörténhetik, hogy nem lesz már időnk részt venni a Németország elleni háborúban. Megtörténhetik, hogy a magyar szabadság kivívását magyar vér nem fogja megpecsételni... Ha ez bekövetkezik, tetéződik az a szégyen, amit a három és fél esztendős zsoldos szolgálat jelentett. Nem szabad bekövetkeznie! Hogy ne következzék be, sietnünk kell, meg kell feszíteni minden erőnket!"[5]

A fegyverszünet megkötésének napján, 1945. január 20-án jelent meg a felszabadított városokban és falvakban az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívása. Ebben a kormány felszólította az ország lakosságát, hogy *„Fogjon fegyvert minden magyar a haza és a magyar nép felszabadítása érdekében.* Magyar hazafiságtól és nemzeti érzéstől áthatott, demokratikus szellemű, új magyar hadseregre van szükség, amely magyar vezetés mellett teszi le a következő ezeréves történelmünk alapkövét."[6]

A valóban demokratikus, népi jellegű, új országtartalmú magyar hadsereg megszervezése kezdettől fogva a baloldali és reakciós erők közti osztályharc egyik fontos területét képezte. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1945. január 30-án *közös javaslatot dolgozott ki és terjesztett elő a létrehozandó hadsereggel kapcsolatos alapvető elvi és gyakorlati kérdésekről.* A javasolt intézkedések együttvéve megfelelő biztosítékokat teremtettek a hadsereg demokratikus és népi jellegének érvényesítésére. A két párt közös javaslatát az Ideiglenes Nemzeti Kormány elfogadta, s így az a kormány hadseregszervezési programjává vált.

A két munkáspárt közös javaslata *a hadsereg jellege, valamint feladatai* tekintetében az alábbiakban foglalt állást: „A honvédség néphadsereg, amelyet a nemzet akarata hív életre, hogy létéért, becsületéért, szabadságáért és függetlenségéért újra kezdje harcát, s biztosítsa a nemzet helyét Európa szabadságszerető népei között, s vívja ki az összes szabadságszerető népek megbecsülését. A honvédség hivatása tehát a Németország elleni szabadságharc folytatása a végső győzelemig, az ország határainak megvédése a külső támadással szemben és a belső demokratikus rend biztosítása."[7]

Az új hadsereg demokratikus jellegének érvényesítése szempontjából alapvető feladat volt a fentieknek megfelelő tisztikar biztosítása. Ez objektíve is igen nehéz feladatnak bizonyult, hiszen a munkásosztály és a szegényparasztság fiainak a Horthy-rendszerben nem volt lehetőségük arra, hogy katonai műveltséget, tiszti rendfokozatot szerezzenek. Nem véletlen, hogy az osztályharc is e téren volt a legkiélezettebb már a hadsereg szervezésének kezdei időszakában is, hiszen mind a baloldali erők, mind a reakció a végsőkig küzdött minden parancsnoki poszt megszerzéséért.

4 1944—1945. Dokumentumok ... i. m. 330. o.
5 Szabadság, 1945. február 8.
6 1944—1945. Dokumentumok ... i. m. 102. o.
7 MSZMP Párttörténeti Intézet Archívuma. 1/13. 216. ő. e.

A Magyar Kommunista Párt tudatában volt annak, hogy a fenti objektív nehézség, valamint az idő sürgetése miatt nincs lehetőség egy kizárólag, vagy legalábbis döntő többségében népi származású tisztikar megteremtésére, hogy alapvetően a régi hadsereg tisztikarára kell támaszkodni. Ez a tisztikar a háború befejezése időszakában azonban már korántsem volt homogén. Egy kis része eljutott a fasizmus elleni harc tudatos vállalásáig, bekapcsolódott a fegyveres ellenállásba, vagy a szovjet csapatok oldalán részt vett az ország felszabadításáért vívott küzdelemben. Voltak — nem sokan — olyanok is, akiket politikai okból a korábbiakban eltávolítottak a hadseregből, vagy maguk mondtak le a Horthy-hadseregben viselt tisztségükről, mint pl. Pálffy György, Sólyom László és mások. A fentiek jelentkeztek is szolgálattételre, de kevesen voltak ahhoz, hogy belőlük meg lehessen szervezni az új hadsereg tisztikarát.

A tisztikar nagyobb részét a szovjet hadifogolytáborokból szolgálattételre jelentkezőkből kellett kiválogatni. Ezek közt voltak egyaránt hivatásos és tartalékos tisztek. Voltak köztük a szolgálatot a fasizmus elleni harc szükségességének felismeréséből vállalók, de voltak olyanok is, akik így akartak kiszabadulni a hadifogságból, sőt nem kevesen olyanok is, akik azért jelentkeztek, hogy a reakció pozícióit erősítsék a hadseregben. A szolgálatra jelentkezett régi tisztek tehát nagyon vegyes összetételűek voltak, s az idő sürgetése miatt nagyon gondos válogatásra nem volt lehetőség. El kellett fogadni mindazok szolgálatát, akik legalább szavakban egyetértettek a német fasizmus elleni harc szükségességével. A jelentkezettek többsége a tartalékos tisztek közül került ki.

A helyzetet ismerve a két munkáspárt közös javaslata követelte, hogy a jelentkezett tiszteket és tiszthelyetteseket *állítsák igazoló bizottságok* elé, s csak az igazolási eljárás pozitív eredménye után kerülhessenek beosztásba. A katonákat igazoló bizottságok összetételéről a Minisztertanács döntött. A reakció — nem is eredménytelenül — igyekezett formálissá tenni az igazolási eljárást, felelős posztokra juttatni saját embereit a hadseregben. A baloldali pártok követelésére, a dolgozó és katonatömegek nyomására az igazolási eljárások a tisztikarnak mégis bizonyos fokú megszűrését eredményezték.

A szerveződő hadsereg tisztikara meglehetősen vegyes összetételű volt, s *így az csak részben felelt meg a hadsereg jellegének, feladatainak.* Jelentős számban kerültek be a tisztikarba kommunisták, baloldaliak és következetes antifasiszták, akik előtt a korábbiakban a katonai hivatás teljesen el volt zárva, s ezt igen nagy eredménynek kell tekinteni.

Az államhatalom jellegének megfelelő demokratikus néphadsereg létrehozását célozta a Magyar Kommunista Pártnak és a Szociáldemokrata Pártnak az *önkéntes jelentkezésre, a toborzásra vonatkozó javaslata is.* A legénységi állomány biztosítása elvileg két úton volt lehetséges: sorozással, kötelező behívással, illetve önkéntes jelentkezés, toborozás útján. 1944 elején mindkét módszernek voltak szószólói. A katonai vezetők egy része a sorozást tartotta megfelelőbbnek, a baloldali pártok képviselői viszont az önkéntes jelentkezés, a toborzás mellett törtek lándzsát. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány végül is a toborzás mellett döntött.

A toborzás előtérbe helyezését az a megalapozott megfontolás indokolta, hogy az új hadsereget a fasizmus elleni háborúban való részvételre szervezték. A Magyar Kommunista Párt abból indult ki, hogy „... minél több lesz az új honvédségben az önként jelentkező, annál biztosabb, hogy az új magyar haderő valóban a szabadságharc hadserege, néphadsereg, demokratikus hadsereg lesz."[8]

8 1944—1945. Dokumentumok ... i. m. 331. o.

A hadsereg népi jellegének, demokratikus szellemének biztosításában döntő tényezőnek bizonyult a két munkáspárt közös javaslata alapján a hadseregben létrehozott *„Honvéd Nevelőtiszti Intézmény"* és az általuk megvalósított — a népi demokratikus forradalom követelményeinek megfelelő — demokratikus politikai nevelés. Ilyen intézményt a régi horthysta hadsereg nem ismert. A reakciós horthysta katonatisztek természetesen az úgynevezett „politikamentes hadsereg" mellett kardoskodtak, mert így látták jobban biztosítottnak, hogy a hadsereget a későbbiek folyamán saját politikai céljaik érdekében felhasználhassák. Nyíltan viszont nem mertek a javaslattal szembefordulni. A baloldali pártoknak viszont egyértelműen az volt az álláspontjuk, hogy a haderő csak akkor lehet valóban demokratikus néphadsereg, ha tagjai tudják, hogy miért harcolnak, s ha megtisztítják a tisztikart a reakciós, oda nem való elemektől, ha az új magyar hadseregben érvényesül a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szelleme. A nevelőtiszti intézmény megteremtése tehát a reakció törekvéseinek meghiúsításáért és a hadsereg demokratikus népi jellege biztosításáért vívott harc igen fontos állomása volt.[9]

A hadsereg demokratikus jellegének biztosítása szempontjából a Magyar Kommunista Párt alapvető tényezőnek tekintette, hogy a hadsereg létrehozásának és életének minden lényeges mozzanata a dolgozó tömegek ellenőrzése alá kerüljön, hogy *szoros kapcsolat alakuljon ki a hadsereg katonái és az ország társadalmi-politikai rendszerének forradalmi megváltoztatásáért küzdő dolgozó osztályok között.* Ebből a szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírt a régi Szolgálati Szabályzat számos pontjának a két munkáspárt által javasolt és végrehajtott módosítása, amelyek együttvéve lehetővé tették a katonáknak az országos politikai küzdelembe való aktív bekapcsolódást.

Az új demokratikus hadsereg szervezése tehát a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt által közösen javasolt, s az Ideiglenes Nemzeti Kormány által elfogadott elvek és program alapján bontakozott ki. *Ezek gyakorlati érvényesítéséért szinte késhegyig menő harcot kellett folytatni* a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban és a hadseregben jelen levő és aktívan tevékenykedő reakció ellen. A reakció részsikerei ellenére azonban *1945 tavaszán a demokratikus néphatalom jellegének megfelelő új hadsereg, demokratikus néphadsereg jött létre.*

Az 1945 tavaszán megszületett demokratikus néphadsereg a népi demokratikus forradalom jelentős vívmánya volt. *Ez a hadsereg gyökeresen különbözött az ellenforradalmi fasiszta rendszer burzsoá-földesúri hadseregétől.* Néphadseregünk a fasizmus elleni harcból nőtt ki, a fasizmus végleges leverésére szerveződött, s az ország függetlenségének, határainak védelmét, a belső demokratikus rend biztosítását tekintette hivatásának. Katonáinak túlnyomó többsége a társadalmi átalakulás híve volt. Demokratikus, népi jellegét és szellemét a parancsnoki beosztások egy részét betöltő kommunisták és következetes demokraták, a nevelőtisztek, valamint a Magyar Kommunista Párt által vezetett népi erőknek a hadseregen belüli egyre növekvő befolyása biztosította.

Hazánk teljes felszabadulásával, a fasizmus végleges felszámolásával, a népi demokratikus forradalom legnagyobb horderejű demokratikus feladatainak eredményes megoldásával 1945 tavaszán—nyarán új helyzet alakult ki Magyarországon. *Éles osztályharc bontakozott ki a további társadalmi-politikai változások célját, irányát illetően.*

9 E szerv tevékenységével ugyanebben a számban Mucs Sándor tanulmánya (Politikai harcok a hadsereg demokratikus fejlődéséért, 1945—1947. 42—71. o.) részletesen foglalkozik.

A Magyar Kommunista Párt és a baloldali erők az immár a hatalom részesévé vált munkásosztály és dolgozó parasztság érdekeinek megfelelően a *népi demokratikus forradalom továbbfejlesztésére, a reakciónak és a burzsoáziának a politikai hatalomból való kiszorítására, a munkásosztály hatalmának létrehozására törekedtek.* Az időközben újjáéledő és főleg a Független Kisgazdapártban tömörült kizsákmányoló és reakciós erők az ország szekerének rúdját a burzsoá diktatúra irányába kívánták fordítani, s ennek érdekében a forradalom egyes vívmányainak felszámolására, továbbfejlesztésének megakadályozására, a munkásosztálynak és legkövetkezetesebb képviselőinek, a kommunistáknak a hatalomból való kiszorítására törekedtek. Mindebből következik, hogy az osztályharc a koalíción, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronton belül kiéleződött.

Az ország teljes felszabadítása, Európában a háború befejezése és az újjáépítés feladatainak előtérbe kerülése következtében az összpolitikával összhangban *változások következtek be a Magyar Kommunista Párt katonapolitikájában.*

A két munkáspárt január 30-i javaslatában a demokratikus néphadseregre vonatkozóan megfogalmazott alapvető elvek érvényesítése továbbra is változatlan törekvése maradt a kommunista pártnak. A változás lényege abban fogalmazható meg, hogy miután a háború véget ért, a *hadseregszervezés megszűnt előtérben álló feladat lenni.* 1945 közepétől lényegében 1947 végéig a katonapolitika a párt összpolitikáján belül jelentős mértékben háttérbe szorult. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a párt ne fordított volna jelentőségének megfelelő figyelmet a hadseregre.

A kommunista párt katonapolitikájának egyik alapvető törekvése ezekben az években a *hadsereg létszámának jelentős, a lehető legminimálisabb szintre való csökkentése volt.* Ebben több objektív tényező játszott közre. A lehetőségek oldaláról mindenekelőtt azt kell megemlíteni, hogy közvetlenül a második világháború befejezése után nem volt háborús veszély, külső imperialista támadás nem fenyegette az országot. A felszabadító szovjet csapatok jelenléte pedig eleve lehetetlenné tette a belső ellenforradalmi erők számára, hogy nyílt katonai fellépéssel, ellenforradalmi felkeléssel érjék el céljaikat. *A jelentős létszámú csökkentés ugyanakkor objektív szükségesség is volt.* Az ország újjáépítése valamennyi rendelkezésre álló erő koncentrálását követelte. Az ország gazdasági helyzete sem tette lehetővé közel félszázezer fős hadsereg fenntartását. Számításba kellett venni azt is, hogy az adott időszakban a reakció ellenforradalmi aknamunkájának felszámolása elsősorban a rendőrség létszámbeli és politikai megerősítését igényelte, ezért a párt elsősorban a rendőrségre fordított fokozott figyelmet. A magyar kormányt egyébként a fegyverszüneti szerződés is a háborús feladatokra létrehozott hadsereg létszámának csökkentésére kötelezte.

Történeti irodalmunk a pártnak a hadsereg jelentős csökkentésére irányuló törekvését — véleményünk szerint gyakran egyoldalúan és nem elég megalapozottan — a reakciónak a hadseregen belüli jelentős pozícióival hozza összefüggésbe. Eszerint a párt elsősorban azért szorgalmazta a hadsereg létszámának csökkentését, hogy megakadályozza a hadseregnek a reakció által történő felhasználását a forradalmi átalakulással szemben. Ez így nem mindenben felel meg az objektív valóságnak, hiszen a hadseregen belüli politikai erőviszonyok a forradalmi erők számára nem voltak kedvezőtlenebbek az országos erőviszonyoknál. A létszámcsökkentés okai közt természetesen a reakció törekvéseinek megakadályozása is szerepet játszott, de nyomósabbak voltak a gazdasági okok. *A párt korabeli vezetése is különösen a gazdasági tényezők szerepét hangsúlyozta.*

A kommunista pártnak és a baloldali erőknek a hadsereg létszámának csökkentéséért vívott küzdelme eredményes volt. A hadsereg 1945 nyári mintegy 46 000 fős létszáma 1947 júniusára a határőrség nélkül 11 852 főre csökkent.[10] A határőrség mintegy 10 000 fős létszámával együtt — mely ekkor a honvédelmi minisztériumhoz tartozott — a hadsereg összlétszáma alig haladta meg a 20 000 főt.[11]

A Magyar Kommunista Párt katonapolitikájának *másik alapvető törekvése az volt,* hogy az országos méretű osztályharc szerves részeként a reakciónak a hadseregből való fokozatos kiszorítása és a baloldal pozícióinak kiszélesítése útján *a hadsereget a népi demokratikus forradalom továbbfejlesztésének támaszává és eszközévé tegye.* Ebből a szempontból a *hadsereg népi demokratikus jellegének elmélyítése volt a legfontosabb feladat.*

Miután a háború befejeződött és külső támadás nem fenyegetett, a párt a forradalmi átalakulás követelményeivel összhangban a hadsereg belső feladatát, *a dolgozó néppel való egységét hangsúlyozta.* „Mi olyan hadsereget akarunk — állapította meg a párt szónoka az országgyűlésben —, amelyet soha többé nem használnak fel idegen, nép- és magyarellenes célokért és mindig a magyar haza, a magyar nép érdekét fogja szolgálni. Olyan hadsereget akarunk, amely soha többé nem fog fellépni a nép ellen, hanem összeforr a néppel és annak szeretetét és teljes támogatását fogja élvezni."[12] A párt álláspontját és törekvését fejezte ki a Honvéd c. katonai folyóirat is, amely első számában többek között a következőket írta: „... az új honvédség nem általában a mindenkori belső rend és biztonság fenntartója, hanem mindenkor egyedül a demokrácia védelmezője."[13]

A Magyar Néphadsereg demokratikus jellegének megszilárdítása és szocialista irányba való továbbfejlesztése szempontjából a párt megkülönböztetett figyelmet fordított a *tiszti állomány összetételének megváltoztatására* és a hadseregen belüli demokratikus nevelés továbbfejlesztésére. Követelte a volt horthysta fasiszta hadsereg reakciós hivatásos tisztjeinek a hadseregből való eltávolítását, a hivatásos tisztikar felfrissítését a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett tartalékos tisztekkel, illetve a fegyveres ellenállásban részt vett, a hadseregbe belépett forradalmi erőkkel. A párt 1945-ös választási programjában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „... csak szilárd, megbízható demokratikus többség biztosíthatja a hadsereg, elsősorban a tisztikar demokratikus szellemét, a tisztikar felfrissítését új, demokratikus erőkkel."[14]

A párt és a baloldali erők e törekvéseinek gyakorlati megvalósításáért elkeseredett küzdelem folyt a munkáshatalomért folytatott harc egész időszakában. Ebben a küzdelemben nagy érdemeket szereztek a kommunista katonai vezetők: Révész Géza, Pálffy György, Sólyom László, Illy Gusztáv, Görgényi Dániel, Révai Kálmán elvtársak, valamint az alacsonyabb beosztásokban tevékenykedő kommunista és következetesen baloldali tisztek és tiszthelyettesek. A reakció elleni harcban, a hadsereg személyi állományának demokratikus és szocialista nevelésében meghatározó szerepe volt a nevelőtiszti intézménynek, melyben a kommunista párt kezdettől fogva döntő befolyással rendelkezett. Ezért is szorgalmazta a párt a nevelőtiszti intézmény véglegesítését, tevékenységének szabályozását, melyet végül is a reakció nem tudott megakadályozni.

A Magyar Kommunista Párt és a baloldali erők igen fontos katonapolitikai törekvése volt — a demokratizálás érdekében is — a hadsereg katonáinak az

10 HL HM Elnökségi iratok. 1947. 12. 535. sz.
11 HL Béketárgyalások anyaga, 14. csomó, 8. sz.
12 A Nemzetgyűlés Naplója. 1947. február 22—március 19. 237—238. o. (Országgyűlési Könyvtár).
13 Honvéd, 1946. 1. sz. 41. o.
14 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 159. o.

országos politikai küzdelembe és az ország újjáépítésébe való aktív bevonása, a hadsereg és a forradalmi harcot vívó dolgozó tömegek együttműködésének és egységének elmélyítése. Ez elősegítette a hadseregen belül is a reakció elleni harcot, külső politikai támogatást biztosított a hadsereg forradalmi erőinek. A párt nem mulasztotta el, hogy időről időre, amikor a helyzet ezt megkívánta, mozgósítsa az ország dolgozó tömegeit a hadseregben tevékenykedő reakció ellen. Ebből a meggondolásból a párt a hadsereg következetesen baloldali katonáit bevonta a földreform végrehajtásába, a választási küzdelmekbe, a reakció támadásának visszaverésébe. A párt nagy jelentőséget tulajdonított a hadseregben működő pártszervezetek, valamint a területi pártszervezetek közötti szoros kapcsolat és együttműködés megteremtésének, fejlesztésének.

Politikai és gazdasági szempontból egyaránt jelentősnek tekintette a kommunista párt a hadseregnek az *ország újjáépítésébe való bevonását.* Arra törekedett, hogy a csökkentett létszámú hadsereg egész szervezete e feladatnak megfelelően alakuljon. Ezt a reakcióval vívott harc során a Szövetséges Ellenőrző Bizottság támogatásával sikerült elérni. Néphadseregünk alakulatai a mostoha körülmények ellenére is becsülettel kivették részüket a háborús károk felszámolásából, az ország újjáépítéséből. Joggal illették ezekben az években a munkás- és paraszttömegek néphadseregünk katonáit a „dolgozó honvéd" elismerő jelzővel. Az ország újjáépítésében való aktív és jelentős mértékű részvétel legfőbb politikai eredménye a párt törekvéseinek megfelelően az volt, hogy erősítette a dolgozó osztályok és a néphadsereg politikai kapcsolatait, segítette a hadseregen belüli demokratizálódás folyamatát.

A fentiekben vázoltak képezték a Magyar Kommunista Párt és a baloldali erők alapvető katonapolitikai törekvéseit az 1945 közepétől 1947 végéig terjedő időszakban. E törekvések gyakorlati megvalósítása a népi demokrácia híveitől következetes harcot igényelt. A gyakorlati tennivalók természetesen mindig az osztályharc adott követelményeinek megfelelően alakultak, s ezért az alapvető katonapolitikai törekvések helyes megfogalmazásával egyenértékű jelentőséggel bírt a katonai síkon folyó osztályharc feladatainak folyamatos konkretizálása. Ebből a szempontból töltöttek be kiemelkedő jelentőségű szerepet a *párt katonai konferenciái,* melyek rendszeresen meghatározták a párt katonapolitikájának soron levő, közvetlen feladatait, s mozgósították a kommunistákat és a baloldali erőket azok eredményes végrehajtására.

A reakció ellen, *a hadsereg demokratizálásáért folytatott több éves következetes harc eredményei 1947 végére beértek. A reakció lényegében kiszorult a hadseregből,* s a kommunista párt politikája mögött sorakozott fel most már nemcsak a legénységi állomány, de a tiszti és tiszthelyettesi kar is. Rendkívül meggyőzően bizonyítja a fentieket az a tény, hogy 1948 tavaszán a tisztek 71,7%-a, a tiszthelyettesek 80,2%-a, a legénység 43,3%-a a kommunista párt tagja volt.[15]

Az eddigiek során vázolt pozitív változások *néphadseregünk tisztikarában 1945 második feléhez viszonyítva együttes hatásukban alapvető változást eredményeztek.* A kizsákmányoló reakciós osztályok tagjai és képviselői teljesen és véglegesen kiszorultak a hadseregből és a tisztikarból. Ennek következtében a tisztikar osztályösszetétele gyökeresen megváltozott. Jól szemléltetik ezt az alábbi tények. 1948 elején a különböző rendfokozatú tisztek 23—25%-a már munkás- és parasztszármazású volt. A tisztikar döntő többségét, mintegy 2/3-át az értelmiségi származásúak tették ki. Mintegy 7—8%-a volt kiskereskedő és kisiparos származású, s a kizsákmányoló osztályokból mindössze 3%-a

15 HL A honvédség főfelügyelőjének okmányai, 1946—1948. 64. o.

származott.[16] Igaz, a munkás- és parasztszármazásúak aránya még alacsony volt, s ezért nagy lendülettel megindult a munkás-, parasztszármazású tisztek képzése is. Politikai állásfoglalását tekintve ez a tisztikar a népi demokratikus és szocialista fejlődés híve volt, csaknem 2/3-a a kommunista párt tagjaként küzdött a reakció ellen a munkáshatalomért, a szocialista néphadseregért.

A munkáshatalom létrejötte, a kizsákmányoló és reakciós erőknek a hadseregből való kiszorulása, a tisztikar gyökeres megváltozása, valamint a honvédség egyértelműen pártirányítás alá kerülése együttvéve megteremtette a szocialista jelleg teljes kifejlesztésének alapjait. Néphadseregünk a létrejött proletárdiktatúra hadseregévé, fegyveres eszközévé és támaszává vált. Ezzel új fejlődési szakasz vette kezdetét pártunk honvédelmi politikájában és néphadseregünk történetében.

A Magyar Dolgozók Pártja honvédelmi politikája a szocialista építés kezdeti időszakában

1947 végén, 1948 elején történelmi jelentőségű fordulat következett be hazánk és népünk történetében. A munkásosztály és a Magyar Kommunista Párt vezette népi demokratikus átalakulás eredményeként létrejött hazánkban a proletárdiktatúra, a dolgozó parasztsággal és az értelmiséggel szövetséges munkásosztály hatalma. A politikai hatalom osztálytartalmában bekövetkezett gyökeres fordulatot a két munkáspárt 1948 júniusában végrehajtott egyesülése, az egységes marxista—leninista párt, a Magyar Dolgozók Pártja megteremtése tetőzte be. Kezdetét vette a szocializmus építése, melynek tartalmát *a szocializmus alapjainak megteremtéséért folytatott küzdelem képezte. A* szocialista építés napirendre kerülő és megoldandó feladatait a Magyar Dolgozók Pártja 1948 júniusában elfogadott programnyilatkozata határozta meg.

Munkásosztályunk és dolgozó népünk a párt vezetésével példátlan lelkesedéssel kezdte meg az ország szocialista átalakítása, a szocializmus alapjai lerakása rendkívül nagy és összetett feladatainak megoldását. Kiépült a proletárdiktatúra rendszere, melyet 1949. augusztus 20-án népköztársaságunk alkotmányának elfogadása szentesített. A tíznél több munkást foglalkoztató üzemek és a nagykereskedelem államosításával befejeződött az ipari és kereskedelmi burzsoázia felszámolása. Megkezdődött a szocialista iparosítás feladatainak megoldása. 1949 végére jelentősen túlteljesítettük a hároméves terv célkitűzéseit. Megkezdődött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Nagy lendülettel bontakozott ki a volt kizsákmányoló osztályok kulturális monopóliumának felszámolása. A dolgozó nép fiai birtokba vették a különböző szintű közoktatási intézményeket. A szocializmus alapjainak megteremtéséért kibontakozott küzdelem tehát már az első években kiemelkedő eredményekhez vezetett.

A proletárdiktatúra létrejötte és kiépítése időszakában a szocialista építés kibontakozásának részeként szükségszerűen napirendre került a szocialista fejlődés védelmének megszervezése, a szocialista néphadsereg kiépítése is. A történelmi tapasztalatok és az ezeket elméletileg általánosító marxista—leninista tanítások szerint a szocializmus építése és védelme egymástól elválaszthatatlan, dialektikus összefüggésben levő feladatrendszert képez. Egyrészt a szocialista építés eredményei teremtik meg a honvédelem és a hadseregfejlesztés nélkülözhetetlen politikai, anyagi alapjait, másrészt a korszerű szocialista honvédelem és hadsereg megszervezése és fejlesztése, az ország függetlenségének, terüle-

16 *Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig Budapest, 1964. 179. o.

ti integritásának, forradalmi vívmányainak, békéjének hatékony védelme alapvető feltételét és biztosítékát képezi a szocializmus eredményes építésének.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy — miután a hadseregen belül is eldőlt a reakció elleni harc, s kibontakozóban volt a meglevő hadsereg szocialista jellege — *miért került előtérbe a szocialista néphadsereg kiépítése?* Erre a kérdésre az ország és a magyar néphadsereg helyzetének, valamint a nemzetközi helyzet alakulásának vázlatos áttekintésével adhatunk megalapozott választ.

A marxizmus—leninizmus és a történelmi tapasztalatok arra tanították a magyar kommunistákat, hogy a kivívott politikai hatalmat meg is kell védeni, s erre a célra megfelelő létszámú, felszereltségű, kiképzettségű és szocialista szellemű, szilárdan a kommunista párt irányítása alatt álló, új típusú proletár osztályhadseregre van szükség. Az osztályharc tapasztalatai Lenint igazolták: „... az uralkodó osztálynak, a proletariátusnak, ha valóban uralkodni akar és uralkodni fog, ezt katonai szervezetével is be kell bizonyítania.'[17]

Ez a felismerés és felelősség tükröződött a Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozatában. A szocialista építés feladataival összhangban *a párt programnyilatkozata leszögezte:* „A Magyar Dolgozók Pártja a magyar állam területi épségének megvédésére, nemzeti függetlenségünk biztosítására minden esetleges imperialista támadással szemben, a demokratikus országokkal kötött baráti és kölcsönös segélynyújtási szerződéseinkben vállalt kötelezettségek teljesítésére erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését szorgalmazza.

A magyar honvédségből gyökeresen ki kell irtani a régi hadsereg népellenes szellemét, le kell dönteni a régi válaszfalakat a nép és a hadsereg között, a dolgozókat, elsősorban az ifjúságot arra kell nevelni, hogy a katonai szolgálat dicsőség és állampolgári kötelesség.

A honvédségben a katonai kiképzést az állampolgári neveléssel kell összekötni: a honvédséget a demokrácia iskolájává kell fejleszteni. Fokozni kell a fegyelmet, a feljebbvalók tekintélyét, a katonai szaktudást.

A honvédség tiszthelyettesi és tiszti kádereit elsősorban új, demokratikus, népi elemekből kell meríteni, elő kell segíteni a legénység és a tiszthelyettesek sorából való előlépését a tisztikarba, ugyanakkor a honvédség kiépítésénél igénybe kell venni a régi hadsereg tisztikarából a szakképzett, a hazához hű, demokratikus gondolkodású vagy átnevelhető elemeket."[18]

A magyar kommunisták a szocialista hadsereg kiépítésének sürgetésekor a munkásosztály és a burzsoázia közti hazai és nemzetközi méretű osztályharc követelményeiből indultak ki.

Tudatában voltak annak — többek között a Magyar Tanácsköztársaság leverése során szerzett tapasztalatok alapján is —, hogy *a belső osztályellenség ugyan veréséget szenvedett, de még nem semmisült meg.* A szocialista építés kezdeti időszakában a belső osztályellenség jelentős erőt képviselt. Számuk a felszabadulás után csökkent ugyan — az 1947-es felmérés során már mintegy 300 ezerrel kevesebben voltak —, de a szocialista építés kezdetén még így is mintegy háromnegyedmillió ember tartozott ehhez a kategóriához. Ezeknek csak elenyésző része viselkedett lojálisan a szocialista rendszerrel, túlnyomó többsége ellenséges magatartást tanúsított, s jelentős része aktív ellenséges tevékenységet fejtett ki. Nyilvánvaló, hogy velük szemben a proletárdiktatúra erőszakfunkcióját kellett alkalmazni, megakadályozva restaurációs törekvéseik

17 Lenin Művei, 29. k. Budapest, 1953. 147. o.
18 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 603. o

valóra váltását. Ehhez pedig a többi fegyveres testület mellett a szocialista rendszer iránt hű hadseregre is szükség volt.

A nyugati hatalmak az USA atommonopóliumára épülő agresszív politikai és katonapolitikai lépései egyre inkább felidézték a népi demokratikus országok és a Szovjetunió elleni *háború veszélyét.* Az imperialista hatalmak Németország nyugati megszállási övezeteiből egyoldalúan, a potsdami megállapodásokat felrúgva, létrehozták a Német Szövetségi Köztársaságot. Ezt követően 1949 áprilisában létrehozták a szocialista országok elleni agresszió céljából az Észak-Atlanti Szerződést, a NATO-t. Az Amerikai Egyesült Államok 1950-ben elérkezettnek látta az időt, hogy az időközben kialakult szocialista világrendszer perifériáján a hidegháborút meleg háborúvá változtassa. Dél-koreai szövetségese segítségével agressziót indított a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen, majd maga is — az ENSZ „zászlaja alatt" — közvetlenül bekapcsolódott a háborúba. A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság elleni háború a két világrendszer közötti összeütközés színterévé vált, mely végül is az imperializmus, ezen belül az Egyesült Államok vereségét eredményezte.

Az előzőekben vázolt objektív tényezők *a belső és külső feladatokra egyaránt alkalmas szocialista néphadsereg kiépítését tették szükségessé. Az akkor meglevő hadsereg nem felelt meg az új igényeknek és feladatoknak.* A hadsereg létszáma, fegyverzete, szervezete, kiképzése az újjáépítés és a reakció elleni harc igényeinek megfelelően alakult, s messze elmaradt az ország külső ellenséggel szembeni védelmének magas fokú követelményeitől. Joggal állapította meg a párt Politikai Bizottsága számára készült egyik jelentés 1948 tavaszán, hogy „... az ország védelmi felkészültsége jóformán a semmivel egyenlő. A honvédség még békefeladatát sem képes ellátni, nem felel meg a legelemibb háborús követelményeknek sem. Pusztán belső karhatalomnak és fejlesztési magnak tekinthető. Mindemellett a honvédségen belüli helyzetre és a honvédségen kívül megoldandó honvédelmi feladatokra is megállapítható, hogy a népi demokrácia jelenlegi fejlődési fokozatában minden alapfeltétele megvan annak, hogy az országot védképes állapotba helyezhessük."[19]

A politikai hatalom meghódítása után a szocializmus hatékony építése és védelme érdekében *szorgalmazta pártunk a Szovjetunióval és az európai népi demokratikus országokkal a kétoldalú barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződések megkötését.*

A Szovjetunióval 1948. február 18-án kötött szerződés 2. cikkelye kimondta: „Abban az esetben, ha a Magas Szerződő Felek egyike háborúba sodródnék a támadó politikája felújítását megkísérlő Németországgal, vagy olyan állammal, mely Németországgal együttesen Európában támadó cselekményben vett részt, vagy bármely más állammal, amely közvetlenül, vagy bárminő más formában támadó politika céljára Németországgal szövetkeznék, a másik Magas Szerződő Fél minden rendelkezésre álló eszközzel haladéktalanul katonai és egyéb segítséget nyújt a háborúba sodort Szerződő Félnek. A jelen szerződés megvalósítása összhangban lesz az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának elveivel."[20]

A Szovjetunióval megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötése megfelelő biztosítékot teremtett hazánk és népünk függetlenségének, szabadságának hatékony védelméhez, *azóta is egyik legfontosabb politikai és gyakorlati alapját képezi a párt összpolitikájának, ezen belül honvédelmi politikájának.* Ezt a politikailag rendkívül jelentős tényt hangsú-

19 Idézi *Munk Károly*: i. m. 184. o.
20 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. (A magyar és a szovjet külügyminisztérium kiadványa) Budapest, 1968. 255. o.

lyozta a szerződést ratifikáló országgyűlési vitában dr. Molnár Erik külügyminiszter is: „... kötelességünk saját függetlenségünk, békénk és szabad fejlődésünk tekintetében biztosítékról gondoskodni, és éppen ez a barátsági szerződés a biztosíték, a magyar nép szabadságának, békéjének és szabad fejlődésének legfontosabb biztosítéka... Amikor a Szovjetunió, ez a katonai világhatalom, Magyarország békéjéért és szabad fejlődéséért kezességet vállal, akkor azt hiszem, hogy nyugodt elégtétellel állapíthatom meg, hogy a demokratikus magyar kormánynak, a demokratikus Magyarországnak sikerült elérni, sikerült megszervezni azt a legerőteljesebb, leghatásosabb biztosítékot, melyet ma egyáltalában a nemzetközi politika valamely ország szabadságának és függetlenségének biztosítására nyújtani képes."[21]

1948-tól, a szocialista építés kibontakoztatásának részeként, a *párt összpolitikáján belül ismét jelentős hansúlyt és szerepet kapott a honvédelmi politika.* Szükségessé és egyben lehetővé vált, hogy a párt „... a figyelmet a honvédségre is összpontosítani tudja."[22]

1948 első felében a párt Politikai Bizottsága több alkalommal is foglalkozott a szocialista hadsereg kiépítésének és fejlesztésének céljaival és konkrét feladataival. Határozatában rögzítette a párt katonapolitikájának alapvető célját, mely szerint „... a honvédség 20 000 fős létszámát a jelenlegi elgondolások szerint 4—5 év alatt kb. 70 000 főre... tervezzük emelni."[23] A párt felső vezető szervei közelebbi feladatként 1949 végére kb. 30 000 fős létszámú hadsereg elérését határozták meg. Ezek a célkitűzések reálisak, és megfeszített munkával eredményesen teljesíthetők voltak.

1948-tól kezdve tehát az államhatalom osztálytartalmának megfelelő, az adott kor színvonalán álló szocialista néphadsereg megteremtése került napirendre, mely a baráti szocialista országok hadseregeivel együttműködve képes a szocialista haza, a béke védelmére. E feladat megoldása *a hadsereg szocialista jellegének kibontakoztatását, követelményeinek maradéktalan érvényesítését, valamint a szocialista hadtudomány alapján történő jelentős mennyiségi és minőségi fejlesztését követelte meg.* Ezek képezték 1948-tól a szocialista építést irányító párt honvédelmi politikájának alapvető célkitűzéseit.

E követelmények érvényesítése érdekében a *Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége a hadsereget legfelsőbb szinten közvetlen irányítása és ellenőrzése alá vonta.* A Honvédelmi Minisztérium élére Farkas Mihály, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Vezetőség titkára került. A hadseregben folyó politikai nevelő és mozgósító munka egységes irányítására a minisztériumban megszervezték a Politikai Főcsoportfőnökséget, melynek élére 1948. december 1-vel miniszterhelyettesi rangban a párt egyik régi, kipróbált és nagy tekintélynek örvendő harcosát, az egykori partizánparancsnokot, Nógrádi Sándor altábornagyot állították.

A hadseregen belüli politikai irányítás és ellenőrzés, valamint a marxista—leninista nevelés érvényesítése érdekében alapvető jelentőségű és fontosságú volt a nevelőtiszti intézménynek a *politikai tiszti intézménnyel való felváltása.* A szovjet hadsereg tapasztalatai és a párt Központi Vezetőségének határozata alapján 1949. február 18-án intézkedett a honvédelmi miniszter a „Honvéd Politikai Tiszti Intézmény" létrehozásáról.

A politikai tisztek feladatát a rendelet a következőkben határozta meg: „A honvédség korszerű kiképzését, harcképességének és harckészültségének, egy-

21 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. I. m. 261—262. o.
22 *Rákosi Mátyás:* Honvédelem és hazafiság 1952. 9. o.
23 Idézi *Munk Károly:* i. m. 178. o.

séges szellemének, fegyelmének és rendjének, tehát ütőképességének kiépítését teljes mértékben elősegítő harcos marxista—leninista politikai nevelés végzése."[24]

Szervei a következők voltak:

„a) az önálló, illetőleg kikülönített alosztálytól, szakasztól (ezekkel egyenértékű alakulattól) felfelé rendszeresített politikai tisztek;

b) a kötelékben levő alosztályoknál rendszeresített politikai vezetők;

c) a seregtest-parancsnokságoknál (velük egyenlő értékű, illetőleg magasabb parancsnokságoknál) politikai tiszt vezetése alatt álló politikai osztályok."[25]

A politikai tiszt hatásköre igen széles körű volt, *mert társparancsnok is volt amellett, hogy külön politikai funkciót is viselt.* Társparancsnoki helyzetéből következett, hogy az egység, alegység számára kiadott parancsok csak abban az esetben voltak érvényesek, ha azt a parancsnok mellett a politikai tiszt is aláírta. Ha a parancsnok és a politikai tiszt között — a kiadandó parancsot, utasítást illetően — véleményeltérés támadt, döntést az elöljáró parancsnoktól és politikai tisztjétől kellett kérni. Amikor halaszthatatlanul sürgős, életbevágó esetekben merült fel nézeteltérés a parancsnok és a politikai tiszt között, az utóbbinak jogában állt saját döntését parancsban rögzíteni — ezért vállalnia kellett a felelősséget —, s azt az alárendeltek kötelesek voltak végrehajtani.

A politikai vezetők feladatai megegyeztek a politikai tisztekével, jogkörük azonban korlátozottabb volt. Ők a parancsnok alá voltak rendelve. Az ő ellenjegyzésük nem kellett a parancsok érvényesítéséhez, azokat nem is változtathatták meg. A parancsnok azonban a rendelkezések kiadása előtt köteles volt politikai vezetőjével azt megtanácskozni.

A politikai tiszti intézmény kiépítése során *rendezték a választott pártszervek és a kinevezett politikai szervek viszonyát is.* A változást a kinevezett politikai szervek jogköre indokolta. A választott és kinevezett politikai szervek akkori viszonya ugyanis abból az elvből fakadt, hogy a *kinevezett politikai szervek a proletárdiktatúra megbízottai a hadseregben,* s mint ilyeneknek, nemcsak a parancsnokok, de a választott pártszervek fölött is joguk van ellenőrzést gyakorolni. Eszerint a politikai tiszti beosztás *pártfunkció* és egyben társparancsnoki funkció is volt. Politikai funkcióját tekintve a pártalapszervezetek fölé volt rendelve, olyan jogkörrel, hogy például a vezetőségek és az alapszervezetek határozatait semmisnek nyilváníthatta és új határozathozatalra utasíthatta őket. A magasabbegységeknél ez a jogkör a politikai osztályt, illetve annak vezetőjét illette meg az alárendelt egységeknél működő pártbizottságokkal szemben. Így tehát a hadosztályoknál, hadtesteknél már nem a pártbizottság funkcionált, hanem a pártellenőrző bizottság, amely lényegében csak a párttagság erkölcsi ügyeivel, fegyelmi helyzetével foglalkozott. A megválasztott pártbizottságok érdembeli tevékenységet nem folytattak, a politikai munkát ténylegesen a politikai osztály irányította teljes felelősséggel. Ez a viszony a későbbiek folyamán hibák forrásává is vált.

A kezdeti tapasztalatlanságból adódó fogyatékosságok ellenére a politikai tiszti intézmény 1949 végére kialakult és megszilárdult. A kinevezett politikai tisztek — mint a párt és a hatalomra jutott dolgozó nép megbízottai — határtalan lelkesedéssel és odaadással végezték munkájukat, képviselték és magyarázták a párt politikáját, nevelték a személyi állományt, mozgósították a hadseregépítési és kiképzési feladatok eredményes teljesítésére. Mai néphadsere-

24 HL HM Politikai Főcsoportfőnökség iratai, 1950. 0734. sz.
25 Uo.

günk politikai apparátusának gerince ezekben az években szerezte meg az elvi alapokat és a gyakorlati tapasztalatokat.

A párt honvédelmi politikájának, a szocialista néphadsereg megszervezésének — a pártirányítás és ellenőrzés rendszerének kiépítése mellett — a hadsereg szocialista népi jellegének biztosítása érdekében *másik központi feladatát a szocialista rendszer iránt magas fokon elkötelezett munkás-paraszt származású tisztikar megteremtése képezte.* A hadseregfejlesztésre vonatkozó politikai bizottsági határozat 1948 elején nyomatékosan és indokoltan hangsúlyozta: „A tervezett fejlesztés — minden egyéb feltétel megléte esetén is — csak úgy képzelhető el, ha elegendő számú és minőségű káderünk lesz. A honvédségi munka jelenleg legdöntőbb feladata tehát a szükséges káderek biztosítása..."[26] A fentieknek megfelelően a Honvédelmi Minisztérium a hadseregfejlesztés legfontosabb láncszemét „... a Békeszerződésben engedélyezett haderők számára szükséges demokratikus, új tiszti és tiszthelyettesi keret alapjainak megteremtésében" jelölte meg.[27]

Miért vált a népi származású tiszti és tiszthelyettesi kar megteremtése a hadseregfejlesztés feltételévé és központi feladatává? A válasz erre a kérdésre abban volt megtalálható, hogy a meglevő tisztikar létszámát és osztályösszetételét tekintve nem felelt meg az ütőképes, korszerű szocialista hadsereg létrehozása által támasztott követelményeknek. 1948 októberében mindössze 2707 tiszt szolgált a magyar néphadseregben. Az elhatározott létszámú hadsereg felállításához ennek sokszorosára volt szükség. Az 1945 óta bekövetkezett pozitív változások ellenére a meglevő tisztikar osztályösszetétele is elmaradt a szocialista hadsereg igényeitől. 1948 októberében a tisztikarnak még mindig csak 38%-a volt munkás-paraszt származású, s ugyanannyi volt az új tisztek aránya is.[28]

Első és leggyorsabb megoldható lépésként a párt a hivatásos *katonai pályára irányította katonai tapasztalatokkal rendelkező párt- és állami funkcionáriusait,* régi párttagjait, szám szerint mintegy 200 főt. A párt felső vezető szervei abból indultak ki, hogy „... a közép- és vezető káderekben jelentkező hiány 1949-től kezdve, ha idejében nem gondoskodunk pótlásáról, olyan mértékű lehet, ami az egész fejlesztést kérdéssé teheti. A 120 fő középkádernek alkalmas elvtárs kiválasztása folyamatban van. Ezeken kívül szükség van azonban a felső középkáderek és a vezető káderek utánpótlására is."[29] E feladat teljesítésére igénybe vettük a Szovjetunió nélkülözhetetlen segítségét és a szovjet katonai akadémiákon megkezdődött a kiküldött magyar tisztek igényes felkészítése.

Az új tisztikar tömeges kiképzésének legfőbb forrását a *párttag munkás-paraszt fiatalok hadseregbe küldése, illetve toborzása képezte.* A Politikai Bizottság szükségesnek tartotta, hogy első lépésként 5000 jelöltet toborozzanak a tiszti kiképzésre, ezek közül 3000-et közvetlenül a pártszervezetek ajánlásai alapján vegyenek fel, s a felveendő tisztjelölteknek legalább 60%-a ipari munkás legyen. A Központi Vezetőség Titkársága utasította a megyei, járási, városi stb. pártbizottságokat, hogy a sorköteles párttagokat vonultassák be, s a hivatásos szolgálat népszerűsítése érdekében a sajtóban, az üzemekben és az ifjúsági táborokban szervezzenek széles körű toborzó kampányt. A toborzás később hasonló ütemben folytatódott.

A feszített ütemű hadseregfejlesztés *tisztigénye igen nagy volt.* E feladat teljesítése érdekében a Politikai Bizottság határozata alapján 1949-ben sor került

26 Idézi *Munk Károly:* i. m. 178. o.
27 Uo. 185. o.
28 Uo. 227. o.
29 Uo. 218. o.

a különböző *fegyvernemi tiszti iskolák és tiszthelyettesképző tanfolyamok* megszervezésére. Az erőltetett iramú mennyiségi fejlesztés évente növelte a tisztigényt és ezért *nehezen teljesíthető feladatokat állított a katonai káderképzés elé.* Már az 1948 tavaszától 1950 októberéig terjedő alig két és fél esztendő alatt a különböző tisztképző iskolákon és tanfolyamokon mintegy 11 000 munkás-paraszt hallgató végzett és kapott tiszti rendfokozatot. Ennek ellenére 1950-ben a tisztikar létszáma messze elmaradt a hadsereg gyors mennyiségi fejlesztésének szükségleteitől. Különösen nagy volt a tüzér, páncélos, műszaki és hadtápos képzettségű tisztek hiánya.

A felső katonai vezetés ezért 1950-től fokozott erőfeszítéseket tett a tisztikar gyorsabb ütemű képzése, majd továbbképzése érdekében. A tett intézkedések eredményeként ezekben az években mintegy húsz tisztiiskola és katonai akadémia foglalkozott a tisztek képzésével és továbbképzésével. A megoldott feladat nagyságrendjét és egyben feszítettségét jól érzékelteti az a tény, hogy 1950 októberétől 1953 elejéig mintegy háromszorosára kellett növelni a tisztikar létszámát. Ezt a rendkívüli feladatot a katonai tanintézetek a Honvédelmi Minisztérium irányításával és támogatásával, valamint a szovjet hadsereg katonai tanintézeteinek és tapasztalt kádereinek semmi mással nem pótolható segítségével alapvetően eredményesen teljesítették.

Ez idő alatt *befejeződött a Magyar Néphadsereg szocialista jellegének és társadalmi rendeltetésének megfelelő munkás-paraszt származású tisztikar megteremtése.* A régi tisztek lényegében kikerültek a hadseregből, s valamennyi parancsnoki, politikai tiszti és törzsbeosztás a népi származású új tisztikar kezébe került. A bekövetkezett minőségi változást meggyőzően bizonyítja a tisztikar szociális származás szerinti megoszlása. Eszerint 1952-ben a tisztikar 32%-a munkás, 26,1%-a földmunkás, 12,6%-a paraszt, 2,5%-a értelmiségi, 16,8%-a alkalmazott, 9,9%-a kisiparos és kiskereskedő és 0,1%-a egyéb származású volt.[30]

Természetesnek kell tekinteni, hogy ezt a nagyságrendű kádermennyiséget csakis a minőségi követelmények csökkentésével lehetett biztosítani. A gyorsított és rövidített (6 hónapos, legfeljebb 1—2 éves) képzés során a leendő tisztek csak a legszükségesebb ismereteket szerezhették meg. Ez önmagában véve nem jelentett pótolhatatlan hiányosságot, amit bizonyít az is, hogy a tisztek többsége a későbbiek folyamán — igaz, hogy nagy egyéni és családi áldozatok árán — pótolni tudta a képzettségbeli hiányokat. Nagyobb gondot okozott az, hogy a beiskolázás és a képzés tömegessége miatt gyakran nem lehetett megfelelően érvényesíteni az egyéni képesség és rátermettség követelményét.

A tömeges tisztképzés feladatainak eredményes megoldása, valamint a tisztek felkészültségének hiányosságai és a hadseregfejlesztés igényei sürgetően vetették fel *a tisztek magasabb, akadémiai szintű továbbképzésének megszervezését.* Ezen igény teljesítése érdekében hozták létre az MDP Titkárságának határozata alapján 1950-ben a parancsnokképző, majd 1951-ben a politikai tiszti akadémiákat. A katonai akadémiák már az első ötéves terv ideje alatt a tisztek százait, majd az ezt követő évtizedeket is ide számítva a katonai káderek ezreit képezték ki magasabb beosztásokba.

Az új, népi származású tisztikar megteremtése a szocialista néphadsereg kiépítésének legfontosabb, néphadseregünk egész további fejlődését meghatározó jelentőségű eredménye. Az adott körülmények — az idő sürgetése és a tisztképzés tömegességének viszonyai — között természetesen nem lehetett minden követelményt optimálisan érvényesíteni és teljesíteni. A kiválogatás során az el-

30 *Zágoni—Somogyi—Farkas:* Hadsereg—honvédelem. Budapest, 1968, 151. o.

sődleges szempont a szocialista rendszer iránti politikai megbízhatóság volt. Az általános műveltség alacsony volta és a gyorsított ütemű képzés egyaránt gátolta a hadtudomány magas fokon történő elsajátítását. A toborzás és képzés tömegessége miatt esetenként karrieristák és tehetségtelenek is bekerültek a tisztikarba. E fogyatékosságok sem feledtethetik azonban, hogy ez az új tisztikar a párt és a kormány útmutatásainak megfelelően a rendelkezésre bocsátott lehetőségeket jól kihasználva, önmaga felkészültségét messze felülmúlva dolgozott az új, szocialista néphadsereg megteremtéséért.

Az akkor kiképzett tisztek — igaz, hogy időközben sokan különböző okokból megváltak a hadseregtől — jelentősen megnövekedett tudással és felkészültséggel, s csaknem három évtized során felhalmozott gazdag tapasztalatokkal *képezik néphadseregünk mai káderállományának gerincét.* Közülük kerülnek ki napjainkban néphadseregünk felső- és középszintű vezetői. Ennek a tisztikarnak elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy néphadseregünk korszerű szocialista hadsereggé vált, s eleget tud tenni a párt és a kormány által támasztott magas fokú követelményeknek.

A szocialista jelleg kiépítésével egyidejűleg napirendre került néphadseregünk nagyarányú *mennyiségi növelése és technikai korszerűsítése is.* A korábbiakban már említettük, hogy kezdetben a párt alapvető törekvése az volt, hogy néhány év alatt elérjük a 70 000 fős létszámot. A hadsereg teljes átszervezésével létre kellett hozni az adott körülményekből adódó feladatoknak megfelelő szervezetet (haderőnemeket és fegyvernemeket), meg kellett oldani a hadsereg korszerű technikával való felszerelését és a szocialista hadtudomány alapján történő kiképzését. A párt megkülönböztetett figyelmet fordított a szervezetet és a kiképzést egyaránt meghatározó harci technika biztosítására. A Központi Vezetőség Titkársága ezzel kapcsolatban az alábbiakat állapította meg: „... a honvédség törekvése arra irányul, hogy fegyverzete lehetőleg azonos legyen legnagyobb szövetségesének fegyverzetével."[31]

A hadsereg gyökeres átszervezésére és a fejlesztés szervezeti feltételeinek megteremtésére annál is inkább szükség volt, mert 1948-ban lényegében csak a szárazföldi csapatok egyes fenyvernemeinek és szakcsapatainak — nem valamennyinek — voltak meg a minimális szervezeti keretei. A honi légvédelmi haderőnem szükséges fegyvernemei teljes egészében hiányoztak. Mindez gyökeres szervezeti átalakítást és jelentős mennyiségi fejlesztést igényelt.

Az átszervezéssel és a szervezeti fejlesztéssel együtt a *hadsereg felfegyverzését is meg kellett oldani.* Korábban a minimális létszámú hadsereg is csak könnyű fegyverzettel, s azzal is csak nagyon hiányosan volt ellátva. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem volt tovább fenntartható. A korszerű fegyverzet biztosítása nélkül a hadseregfejlesztés más területein kifejtett erőfeszítés is hiábavaló lett volna. A második világháború tapasztalatai is egyértelműen azt bizonyították, hogy a haditechnika minőségének és mennyiségének szerepe jelentősen megnövekedett.

A szükséges fegyverzet biztosításának egyetlen lehetséges forrása a szövetséges Szovjetunió segítsége volt. A politikai és gazdasági megfontolások mellett ezt az is indokolta, hogy a szovjet hadsereg által a második világháborúban alkalmazott fegyverek kiállták a gyakorlat nehéz próbáját, s nem egy fajtájuk — mindenekelőtt a páncélos fegyverek — harci-technikai jellemzői a világszínvonal fölött álltak. A magyar kormány tehát a szükséges fegyverzet beszerzése érdekében a Szovjetunióhoz fordult, melyet a szovjet kormány inter-

31 Idézi *Munk Károly:* i. m. 205. o.

nacionalista módon teljesített. A szükséges fegyvereknek a Szovjetunióból történő beszerzése mellett a Honvédelmi Minisztérium felkészült szovjet licenc alapján egyes fegyverfajták hazai gyártására, illetve egyes fegyverek hazai továbbfejlesztésére is.

A Magyar Néphadsereg osztályjellegének, szervezetének, fegyverzetének gyökeres megváltozása sürgetően követelte a *hadsereg életét, kiképzését meghatározó korábbi szabályzatok hatályon kívül helyezését, s az új követelményeknek megfelelő szocialista tartalmú szabályzatok kiadását.* A minisztertanács már 1948 augusztusában felhatalmazta a honvédelmi minisztert az új szolgálati könyvek kiadására.

Ezúttal is a szovjet hadsereg sietett segítségünkre. A Magyar Néphadsereg rendelkezésére bocsátotta a második világháborúban győztes hadsereg rendkívül gazdag harci tapasztalatait általánosító különböző szolgálati- és harci szabályzatait. A minisztérium ezeket a szabályzatokat a legszükségesebb mértékben a Magyar Néphadsereg sajátos helyzetéhez igazítva bocsátotta a csapatok és intézetek rendelkezésére.

A szovjet hadsereg segítsége nem korlátozódott a győztes elveket tartalmazó szabályzatok átadására. Pártunk és kormányunk kérésére a szovjet hadsereg *számos nagy harci tapasztalattal, kiemelkedő katonai felkészültséggel rendelkező tanácsadót bocsátott a minisztérium, a tisztképző intézetek és a csapatok rendelkezésére.* A szovjet tanácsadók önzetlen, sokirányú és szakszerű segítsége megkönnyítette fiatal parancsnokaink munkáját, meggyorsította a katonai hivatás követelményeinek elsajátítását és eredményes alkalmazását. „Néphadseregünk létrehozásában, felszerelésében, felkészítésében mással nem pótolható segítséget jelentett, hogy — az új társadalom építésének minden más területéhez hasonlóan — itt is messzemenően számíthattunk és támaszkodhattunk a Szovjetunió önzetlen, baráti, internacionalista segítségére" — állapította meg Czinege Lajos hadseregtábornok, honvédelmi miniszter a Magyar Néphadsereg létrejöttének 30. évfordulója alkalmából mondott beszédében.[32]

A szocialista Magyar Néphadsereg kiépítésének egyik igen fontos állomása — a Minisztertanács határozata alapján — 1953. január 20-án az *egyszemélyi parancsnoki rendszer bevezetése* volt. 1952 végéig a népi származású tisztikar megteremtésével, a hadsereg szervezeti kereteinek, politikai szervezeteinek kialakulásával és megszilárdulásával, a marxizmus—leninizmus és a párt politikájának térhódításával, a parancsnokok szakmai felkészültségének és politikai érettségének gyarapodásával megteremtődtek ezen elvi jelentőségű változás legfontosabb feltételei.

Az egyszemélyi parancsnoki rendszer bevezetésével megszűnt a korábbi társparancsnoki rendszer. A parancsnokok osztatlan jogkörrel és felelősséggel a kötelékek politikai és szakmai vezetőivé váltak. A politikai tisztek a továbbiakban a parancsnokok politikai helyetteseiként tevékenykedtek. Ezzel egyidejűleg az MDP Központi Vezetősége kiadta a Magyar Néphadsereg politikai szerveinek új irányelveit, mely szabályozta a politikai szervek felépítését, feladatait az egyszemélyi parancsnoki rendszer követelményeinek megfelelően.

Az egyszemélyi parancsnoki rendszer bevezetésének helyességét az azóta eltelt több mint két és fél évtized minden tekintetben igazolta. A parancsnokok a pártszervezetekre és a politikai apparátusra támaszkodva megnövekedett felelősséggel látták el az alárendeltjeik politikai és katonai vezetésével járó feladatokat. A politikai helyettesek pedig a társparancsnoki szerepkör sok egyéb

32 Honvédelem, 1975. 4. sz. 9. o.

feladatától megszabadulva, teljes idejüket a beosztottak politikai nevelésére és mozgósítására fordíthatták.

A korábbiakban ismertetett tények egyértelműen bizonyítják, hogy *1953 elejére lényegében befejeződött szocialista néphadseregünk kiépítése.* Az 1952 végén megtartott magasabbparancsnoki értekezleten a pártvezetés részéről elhangzott felszólalás is megállapította, hogy „... honvédségünk lényegében kialakult és békeidőben már nem fogja túllépni azokat a számszerű kereteket, amelyeket a legközelebbi hetekben elér."[33] Felszólalásában a honvédelmi miniszter is kiemelte: „... szervezetileg és minőségileg olyan néphadsereggel rendelkezünk, amilyennel a magyar nép történelme folyamán még soha sem rendelkezett."[34]

A hadseregépítés terén elért eredmények valóban kimagaslóan nagyok voltak. Rövid néhány év alatt számbelileg igen jelentős nagyságrendű, korszerű szervezetű, a második világháborúban győztes szovjet fegyverekkel felszerelt, a szocialista hadtudomány alapján megfelelően kiképzett, a marxizmus—leninizmus, valamint a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus szellemében nevelt, politikailag alapvetően egységes szocialista tömeghadsereg jött létre.

Az eddigi fejtegetésekből már kiderült, hogy 1948-ban a párt az összpolitika részeként alapvetően helyes és reális honvédelmi politikát dolgozott ki. E politika azonban sajnos nem töretlen. Különböző okok következtében *1949-től a párt politikájában törés következett be, fokozatosan jelentkezett és eluralkodott a rendkívül nagy károkat okozó szektás dogmatizmus és személyi kultusz.* Mindez természetesen jelentkezett és megnyilvánult a honvédelmi politika, a hadseregépítés területén is, ahol főleg a lehetőségekkel nem eléggé számoló szubjektivizmusban és türelmetlenségben, az éberség ürügyén az indokolatlan bizalmatlanságban, s ami a legfájdalmasabb volt: a súlyos veszteségeket és óriási politikai kárt okozó törvénytelenségekben, koncepciós perekben jutott kifejezésre. A hibák elkövetésében döntő szerepe volt Farkas Mihály honvédelmi miniszternek.

Néphadseregünk számára is a legfájdalmasabbak a személyi kultusz, a törvénytelenségek okozta személyi veszteségek voltak. Az 1949-es törvénytelen Rajk-per során hamis vádak alapján halálra ítélték és kivégezték néphadseregünk egyik legkiemelkedőbb kommunista katonai vezetőjét, Pálffy György altábornagyot. A későbbiek folyamán a törvénytelenségek áldozatai lettek Sólyom László, Illy Gusztáv altábornagyok, Révai Kálmán vezérőrnagy és más kiemelkedő kommunista katonai vezetők.

A szektás-dogmatikus politikát folytató szűkebb pártvezetés — a többi szocialista ország vezetőivel egyetemben — sok tekintetben *szubjektíven ítélte meg a nemzetközi helyzet alakulását és az imperializmus lehetőségeit.* Az imperializmus fokozott készülődéséből arra a hibás következtetésre jutott, hogy az imperializmus már felkészült a harmadik világháborúra, s elhatározta, hogy a hidegháborút „meleg háborúvá" változtatja. Mindebből következően *a nemzetközi helyzetet a valóságosnál kiélezettebbnek, kritikusabbnak ítélte meg,* eltúlozva a közvetlen háborús veszély mértékét, s arra a következtetésre jutott, hogy az imperialisták „... egyre nyíltabban készítik elő a harmadik világháborút."[35]

Mindebből következett *a katonapolitika indokolatlan mérvű előtérbe állítása, ami a hadsereg rendkívül erőltetett ütemű, az ország teherbíró képességét messze meghaladó fejlesztési programjában jutott kifejezésre.* A párt- és állami vezetés arra az erősen szubjektív következtetésre jutott, hogy a honvédelem

33 HL HM Titkárság iratai. 1952. 652. sz. csomó, 174. l.
34 Uo. 229—300. l.
35 *Rákosi Mátyás:* A szocialista Magyarországért. Budapest, 1955. 280. o.

fejlesztése vált a szocialista építés „legközelebbi láncszemévé", s a hadseregfejlesztés hosszú évek alatt megoldható feladatait az idő sürgetése miatt rövid két-három év alatt kell teljesíteni. A gyakorlatban ez meg is valósult. 1953-ra a hadsereg kiépítése megtörtént. A Magyar Néphadsereg az eredetileg tervezettnél rövidebb idő alatt és lényegesen nagyobb létszámú, jelentős nagyságrendű tömeghadsereggé vált.

A nemzeti jövedelem igen jelentős hányadát a túlzott mértékű és ütemű hadseregfejlesztés kötötte le. Ez is hozzájárult a népgazdaságon belüli ellentmondások keletkezéséhez, az életszínvonal csökkenéséhez, a társadalmi-politikai feszültségek kiéleződéséhez. Mindezek — a nagymértékű hadseregfejlesztés ellenére — károsan befolyásolták hazánk honvédelmi képességének erősödését.

A szektás-dogmatikus politikai és katonai vezetés szubjektivizmusa kifejezésre jutott abban is, hogy a hadseregfejlesztés irányainak meghatározásakor nem vette szigorú tudományossággal figyelembe a hadügy és a hadtudomány fejlődésének követelményeit. *Nagy tömeghadsereg megteremtésére törekedett, s közben elhanyagolta a hadsereg megfelelő minőségi fejlesztését*, pedig az 1950-es évek első felében egyre erőteljesebben kibontakozott hadügyi forradalom ezt követelte meg. Az alapvetően mennyiségi fejlesztés módszere nem biztosíthatta megfelelően a kitűzött cél elérését, a korszerű háborúban eredményesen alkalmazható hadsereg megteremtését. Emellett a mennyiségi szemlélet egyoldalú érvényesítése lehetetlenné tette a már létrehozott csapatok megfelelő technikai és személyi ellátását, állandósította a hiányokat, gátolta a magas színvonalú kiképzést is, s rombolta a hadsereg erkölcsi-politikai egységét.

A torzulások egyik alapvető forrását és elemét a *hadsereg pártirányítása és ellenőrzése lenini elveinek durva megsértése képezte.* A személyi kultusz eluralkodása következtében a néphadsereg pártellenőrzését nem a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság, hanem a Rákosi-csoport és ezen belül is Farkas Mihály, a honvédelmi miniszter gyakorolta. A hadseregben is eluralkodott a személyi kultusz. Farkas Mihály önkényesen irányította a hadsereg munkáját és tevékenységét gyakorlatilag nem ellenőrizte senki.

A Magyar Néphadseregben felgyülemlett torzulások, ellentmondások és feszültségek — akárcsak országos méretekben — az elkövetett hibák feltárását, a politika megváltoztatását és a hibák kijavítását követelték meg.

A szocializmus építésében és védelme megszervezésében elkövetett hibák részbeni és felemás feltárására a *Központi Vezetőség 1953 júniusi ülésén* került sor. A meghatározott feladatok alapvetően helyesek voltak, de azzal, hogy a hibákért felelős szektás-dogmatikus vezetők a párt élén maradtak, valamint azzal, hogy a jobboldali nézeteket valló Nagy Imrét bízták meg a miniszterelnöki teendők ellátásával, nem biztosították a hibák határozott kijavításának személyi feltételeit. Ellenkezőleg: Nagy Imre kinevezésével utat nyitottak a revizionista nézetek és gyakorlat megerősödése és felülkerekedése előtt. A pártvezetés egysége megbomlott, s a politikát a két hibás és ellentétes irányzat elvtelen kompromisszuma és harca jellemezte. Ebből következően 1953 júniusa után nem a korábbi hibák kijavítására, hanem ellenkező előjelű, revizionista hibákkal való megtetézésére került sor. A szektás-dogmatikus és a revizionista, majd áruló csoportok káros politikája és romboló következményei fontos okait képezték az 1956. október 23-án kirobbantott ellenforradalomnak.

Az MDP Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozata, majd ezt követően a revizionizmus eluralkodása és az antimarxista irányzatok elvtelen harca szükségszerűen kihatott a párt honvédelmi politikájára is. A korábbi időszakban elkövetett hibák elvi alapokon történő kijavítása helyett a honvédelemmel és a néphadsereggel kapcsolatban is ellenkező előjelű, *revizionista alapállású torzu-*

lások következtek be. A szubjektív forrásokból táplálkozó, kapkodó katonapolitika sajnos folytatódott. Farkas Mihályt eltávolították a Honvédelmi Minisztérium éléről, aki ezután a revizionista csoport támogatójává lett.

Mivel a gazdasági életben jelentkező nehézségek részben a hadsereg gyorsított ütemű fejlesztéséből fakadtak, elkerülhetetlenné vált, hogy a népgazdaság egyensúlyának helyreállítása érdekében fontolóra vegyék a honvédelmi kiadások csökkentését. Ezért a hadseregben ismét szervezeti változtatásokra került sor, de most már a csökkentés igényével.

1953 őszén jelentős mértékben csökkentették a hadsereg létszámát. Ez mindenekelőtt a lövészcsapatok, a harckocsicsapatok és a tüzércsapatok szervezetét és létszámát érintette. Az állami költségvetésben ez az intézkedés csaknem négymilliárd forint megtakarítást eredményezett. Az erősen felduzzasztott hadsereg létszámának csökkentése az adott körülmények között indokolt és szükségszerű volt. Egyidejűleg azonban a megmaradt erők ütőképességének fokozása lett volna indokolt, elsősorban a technikai korszerűsítés útján. Erre azonban csak részben került sor, s a létszámcsökkentést is túlzott mértékben, kapkodva és megfelelő előkészítés nélkül hajtották végre.

Ennek alapvető okát az képezte, hogy a revizionista torzulás következtében *a katonapolitika a párt összpolitikáján belül ebben az időszakban indokolatlan mértékben háttérbe szorult.* Nagy Imre és csoportja túlértékelte a nemzetközi helyzetben átmenetileg bekövetkezett enyhülési tendenciát, lényegében tagadta a két világrendszer közötti katonai összecsapás lehetőségét, az imperializmus törekvéseiből fakadó agresszív támadás veszélyét. Az imperializmussal való megbékélést, burkolt formában már ekkor a „semlegesség" demagóg jelszavát hirdette. A belpolitika terén — ugyancsak burkolt formában — az osztálybéke teljesen irreális elvét és gyakorlatát képviselte. Ezért a Nagy Imre-féle vezetés nem fordított jelentőségének megfelelő figyelmet a honvédelem és a hadsereg fejlesztésére, s a korábbi, erőltetett ütemű hadseregfejlesztést lényegében a stagnálás időszaka váltotta fel. Több alkalommal is a hadsereg létszámának — ezen belül tiszti állományának — nem kellően átgondolt, kapkodó és drasztikus csökkentésére került sor, ami súlyos károkat okozott a néphadsereg erkölcsi-politikai állapotában, gyengítette a hadsereg erejét, az ország védelmi képességét.

Ezek az ellentmondásos folyamatok gyengítették a hadsereg politikai szilárdságát, rombolták erkölcsi-fegyelmi helyzetét, csökkentették harcértékét. A kedvezőtlen tendenciákat egyébként a párt felső vezető szervei is ismerték. Közvetlenül az MDP III. kongresszusa előtt ugyanis a Központi Vezetőség két alkalommal közvetlenül is foglalkozott a hadsereg politikai helyzetével, a politikai munka hatékonyságának fokozásával. Az elfogadott felemás, ellentmondásos határozatok azonban a kedvezőtlen tendenciákon nem voltak képesek változtatni.

Az 1955-ös év kiemelkedően fontos, a Magyar Néphadsereg későbbi fejlődését meghatározó eseménye volt a *Varsói Szerződés létrehozása.* Miután a Német Szövetségi Köztársaságot felvették a NATO-ba, 1955. május 11-én hazánk részvételével Varsóban összeült az európai szocialista országok küldöttségeinek értekezlete, amely több napos tanácskozás után úgy döntött, hogy a résztvevők az imperialista hatalmak háborús készülődései ellensúlyozására barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötnek. A szerződést, amely a Varsói Szerződés elnevezéssel került a történelembe, május 14-én írták alá.

A szerződésben részt vevő országok egyrészt kinyilvánították békés szándékaikat, a fegyverzet általános csökkentésére, a tömegpusztító fegyverek betiltására irányuló törekvéseiket, másrészt — éppen a nyugati imperialista hatalmak háborús készülődéseivel szemben — a negyedik cikkelyben határozottan leszö-

gezték: „Ha valamely állam vagy valamely államcsoport Európában fegyveres támadást intéz a Szerződésben részt vevő egy vagy több állam ellen, a Szerződésben részt vevő minden állam... egyenként és a Szerződés többi tagállamával való megegyezés szerint, minden szükségesnek mutatkozó eszközzel, a fegyveres erők alkalmazását is beleértve, azonnali segítséget nyújt a megtámadott államnak vagy államoknak."[36] Az esetlegesen szükségessé váló egységes katonai intézkedések megtétele érdekében elhatározták közös parancsnokság megalakítását.

A szerződés aláírásakor a részt vevő országok küldöttségeinek vezetői nyilatkozatot tettek, amelyben indokolták a szerződéshez való csatlakozásukat és újólag kifejezték eltökéltségüket az abban foglaltak maradéktalan végrehajtására. „A Magyar Népköztársaság örömmel vesz részt a szerződés megalkotásában — hangsúlyozta a magyar küldöttség vezetője —, mert ennek legfőbb célja egy új európai és világháború megakadályozása. És ez a szerződés népünk biztonságát növeli, békés építőmunkáját szolgálja."

A Varsói Szerződésben való részvételünkkel hazánk a történelem folyamán először lett tagja olyan katonai szövetségnek, amely a világ leghaladóbb társadalmi rendszerének védelmét, az egész emberiség békéjének oltalmazását írta zászlajára. Olyan baráti hadseregek szövetségesei lettünk, amelyeknek gazdag tapasztalatait a kiképzésben, az állomány ideológiai nevelésében messzemenően gyümölcsöztettük. Különösen nagy biztonságot jelentett — és jelent ma is — számunkra, hogy e szövetség tagja a Szovjetunió, s annak hadserege, amely a fasizmus fölött aratott győzelmével, a haladó emberiség ügyének szolgálatával a világ jóakaratú embereinek tiszteletét és megbecsülését vívta ki, s melynek élenjáró fegyverzete, felkészültsége elrettenti az imperialistákat a tagországok elleni agressziótól.

Mindez felmérhetetlen előnyöket jelent az egyes szocialista országok — különösen a kis országok — szempontjából. A szocialista országok kollektív védelmi szervezetéhez való tartozás természetesen nem csak nagy előnyökkel jár, hanem egymással szembeni kötelezettségekkel is párosul. A Varsói Szerződés csakis akkor töltheti be hivatását, ha valamennyi ország erejéhez és lehetőségéhez mérten hozzájárul a szerződés szervezetének és erejének fejlesztéséhez. Ebben a kötelezettségben harmonikusan egyesül az adott ország legigazibb nemzeti érdeke az egész szocialista közösséggel szembeni internacionalista kötelezettséggel.

Az ellenforradalmat megelőző időszakban hazánk súlyos belső politikai helyzete következtében a Varsói Szerződés megalakulása és hazánk részvétele sajnos nem volt képes jelentősebb pozitív hatást gyakorolni pártunk és kormányunk honvédelmi politikájára, néphadseregünk fejlődésére. A Nagy Imre vezette revizionista csoport egyelőre burkolt formában hazánknak a Varsói Szerződésből való kiszakítására törekedett, majd 1956 októberében a nyílt árulás útjára lépett. A két irányzat elvtelen harca pedig lekötötte és aláásta az ország és a hadsereg politikai erőit. Így a honvédelem és a Magyar Néphadsereg fejlesztése terén ekkor nem tudtuk realizálni a szövetségből fakadó előnyöket, s teljesíteni a kötelezettségeket.

Az ország a fegyveres ellenforradalom felé sodródott, s ugyanakkor a Magyar Néphadsereg szocialista jellege jelentékeny mértékben meggyengült. A helyzetet csak súlyosbította, hogy mind a szektás-dogmatikus, mind a jobboldali revizionista irányzatok *bűnös módon elhanyagolták a hadsereg belső fegyveres feladatokra való hatékony felkészítését.* A Rákosi-csoport megbocsáthatatlan mértékű elbizakodottságot terjesztett a párton belül és a párton kívül, a polgári életben

36 Húsz év a szocializmus és a béke védelmében. Budapest, 1975. 202. o.

és a hadseregben egyaránt. Az osztályellenség esetleges fegyveres ellenforradalmi kísérletének lehetőségéről úgyszólván alig esett szó. Nagy Imre jobboldali csoportja pedig a „kilenc és félmillió magyar szív együttdobbanásának" hazug és veszélyes illúzióját hirdette, s fellépett a proletárdiktatúra elnyomó oldala ellen. Mindez azt eredményezte, hogy a belső osztályellenség vérszemet kapott, aktivizálódott, fegyveres ellenforradalmi lázadásra szervezkedett, s ugyanakkor az elnyomásukra hivatott erők meggyengültek, s az esetleges ellenforradalmi kísérlet fegyveres leverésére történő felkészítésük is elmaradt.

Az 1956-os ellenforradalom a magyar néphadsereg számára is súlyos próbatétel volt, amikor is egyértelműen kifejezésre jutottak a korábbi időszak honvédelmi politikájának, hadseregfejlesztésének eredményei és a torzulások káros következményei. Kétségtelen, hogy a hadsereg tagjainak egy kis része megbukott ezen a próbán, s még kisebb része áruló lett. Az is kétségtelen, hogy a Magyar Néphadsereg csak részben tudta teljesíteni az ellenforradalom elleni harcban feladatait. Ennek azonban alapvetően a hadseregen kívüli oka volt. A hadseregen belüli politikai bizonytalanság, zavarodottság és egyesek árulása ellenére a Magyar Néphadsereg a belső karhatalommal és a segítségül hívott szovjet csapatokkal együttműködve az ellenforradalmi támadás első szakaszában — október 23. és 28. között — *meg tudta volna védeni* népköztársaságunk államrendjét, népünk szocialista vívmányait, ha a párt-, állami- és katonai vezetés egységes és határozott lett volna. Az ellenforradalom minden törekvése ellenére sem tudta a hadsereget megnyerni és a maga oldalára állítani. *A hadsereg október 28-ig alapvetően intakt maradt, s az ellenforradalom elleni harcban felhasználható lett volna.* Október 28. után pedig Nagy Imre és revizionista csoportjának árulása és az ellenforradalom előtti kapitulációja bénította meg és dezorganizálta a hadsereget. De — egyes kivételes esetektől eltekintve — még ekkor sem, és határozott utasításra *sem tudták a Magyar Néphadsereget a munkáshatalom megdöntése és az internacionalista segítséget nyújtó szovjet csapatok elleni harc céljaira mozgósítani.* Joggal állapította meg az MSZMP vezető testületeinek értékelése alapján Kállai Gyula elvtárs: „Az ellenforradalom fegyveres támadása idején nem a hadsereg és a rendőrség tiszti és legénységi állománya mondott csődöt, hanem a vezetés. Nem a hadsereg és a rendőrség követte el az árulást, hanem Nagy Imréék hívei és cinkostársai..."[37]

Az MSZMP honvédelmi politikájának alapvető jellemzői

Kádár János elvtárs vezetésével 1956. november 1—2-án létrejött a forradalmi erők központja, s november 3-án Szolnokon megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, mely *a munkáshatalom megvédését, az ellenforradalom leverését, a rend helyreállítását, a szocializmus építése során elkövetett hibák kijavítását, a szocializmus konszolidációját és további építését fogalmazta meg programjaként.*

Mivel a magyar fegyveres erők ebben a sorsdöntő időben akcióképtelenek voltak, a Magyar Forradalmi Munkás-paraszt Kormány az ellenforradalom leveréséhez a szovjet kormánytól kért segítséget. *A szovjet csapatok határozott fegyveres akciója néhány nap alatt megsemmisítette az ellenforradalom legfontosabb fegyveres gócait.* Ez azonban még korántsem jelentette az ellenforradalom teljes fegyveres felszámolását, még kevésbé politikai leküzdését.

37 *Kállai Gyula:* A magyarországi ellenforradalom a marxizmus—leninizmus fényében. Társadalmi Szemle, 1957. 1. sz. 23. o.

A Magyar Néphadsereg alakulatai november 4-én nem teljesítették az áruló Nagy Imre kormány ellenállásra felszólító felhívását. *Általános jelenség volt viszont, hogy néphadseregünk alakulatai az ellenforradalmárokkal szemben megvédték objektumaikat és fegyvereiket, s baráti szellemben együttműködtek a szovjet csapatokkal.*

A forradalmi erők központja — kibővítve sorait — létrehozta a párt új Ideiglenes Központi Bizottságát, s *megkezdte a párt újjászervezését.* Az új pártvezetés mindenekelőtt arra törekedett, hogy a pártszervezeteket *a munkásosztály és a fegyveres erők soraiban építse ki.* A történelmi tapasztalatok alapján erről Kádár elvtárs a következőket mondotta: „Annak idején, amikor megkezdtük ezt a harcot, figyelembe vettük, hogy a pártot elsősorban a munkásosztályban és a fegyveres erőknél erősítsük. Ha e két területen erős a párt, nem kell félteni a népi hatalmat."[38]

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nagy politikai jelentőséget tulajdonított annak, hogy a fegyveres ellenforradalmi bandák felszámolásában és a szocialista közrend megteremtésében a magyar forradalmi erők és fegyveres erők tagjai is minél előbb részt vegyenek. Ehhez alapot adott az országban és a hadseregben kialakult helyzet is. Ezt követően november 9-én a kormány és az Ideiglenes Központi Bizottság közös *határozatot hozott a magyar forradalmi karhatalom felállítására.* „A jelenlegi helyzetben különösen fontos feladat — állapította meg az MSZMP határozata — az ellenforradalmi veszély leküzdésére az erős, demokratikus karhatalom megteremtése."[39] A párt a karhatalomban való részvételre mozgósította a legszilárdabb kommunistákat.

Hogy mit jelent a határozott politikai vezetés, a világos politikai program, azt mutatja, hogy *a tisztikar nagy része a felhívás után azonnal jelentkezett szolgálattételre,* s a következő napi újságok már a karhatalom eredményes fellépéséről adtak hírt. Budapesten a feladatok elvégzésére három karhatalmi körzetet — Pesten kettőt és Budán egyet — hoztak létre, amelyekben egy-egy karhatalmi ezredet kellett létrehozni. November 13-án megtörténtek a kinevezések a hadsereg fontosabb beosztásaiba is. Ezzel egyidejűleg a megyékben egy-egy zászlóaljat, a járásokban egy-egy karhatalmi századot kellett megalakítani.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány *a karhatalom megszervezése és a későbbiek folyamán a fegyveres erők újjászervezése során mindenekelőtt a fegyveres erők osztályjellegének megszilárdítására fordította a fő figyelmet.* Döntő jelentőségű volt a tisztikar megtisztítása az árulóktól, a politikailag ingatag egyénektől és a gyáváktól. Biztosítani kellett, hogy a karhatalmi alakulatokba és az újjászerveződő hadseregbe csak olyan személyek kerülhessenek be, akik politikailag és emberi tulajdonságaik tekintetében szilárdan a proletárdiktatúra mellett állnak. Ezért minden — továbbra is fegyveres szolgálatot vállaló katonatisztnek — *„Tiszti Nyilatkozat"*-ot kellett aláírni, melyben elítélte az ellenforradalmat, s kinyilvánította feltétel nélküli készségét az ellenforradalom leverésében való részvételre. A „Tiszti Nyilatkozat" politikai szempontból a vízválasztó szerepét töltötte be.

A munkásokból és parasztokból szerveződött tisztikar döntő többsége nem ingadozott, amikor a munkáshatalom megvédéséről volt szó. *A tisztikar 80%-a aláírta a nyilatkozatot.* Természetesen a nyilatkozatot aláírók jó része is küszködött még bizonyos problémákkal, de a fő kérdésben, a munkáshatalom megvédésének kérdésében megvolt az egyetértés.

38 Az MSZMP honvédelmi politikájáról. 1956 november—1973 (Dokumentum-, beszéd- és cikkgyűjtemény) Budapest, 1974. 74. o.
39 Az MSZMP határozatai és dokumentumai. Budapest, 1964. 23. o.

A Tiszti Nyilatkozat kiadása és aláírásának megkövetelése elősegítette a tisztikar megszilárdulását, az árulóktól, a politikailag ingadozóktól és a gyávaktól való megtisztulását, az aláírást megtagadó tiszteket ugyanis néhány nap alatt leszerelték. Ily módon a hadsereg tisztikara ugyan néhány ezer fővel csökkent, de *osztály- és politikai szempontból fölöttébb megerősödött.* Ez a tisztikar kijárta az ellenforradalom elleni fegyveres és politikai harc iskoláját. A megerősödés kifejezésre jutott szociális összetételének további pozitív változásában is. *A munkás-paraszt származású tisztek aránya az 1952-es 70%-ról 84%-ra növekedett.*

A zömében honvédtisztekből álló *karhatalmi ezredek Budapesten nagyon gyorsan megszerveződtek;* november 16-ra már mind a három ezred megalakult, összesen 3420 fővel. Budapesten a Belügyminisztérium alárendeltségében december elején egy rendőr karhatalmi ezred is alakult. November végéig a megyei és járási karhatalmi zászlóaljak és századok is megalakultak. A karhatalom zömét a honvédtisztek tették ki, de igen nagy számban vettek részt rendőrök, volt államvédelmi karhatalmisták, volt partizánok, párt- és állami funkcionáriusok, valamint munkások, bányászok és termelőszövetkezeti tagok is. November végén, december elején a karhatalmi alakulatok összlétszáma az országban már meghaladta a tízezer főt, s ez a létszám 1957 januárig 13 000, április végéig pedig közel 18 000 főre emelkedett.[40]

A megalakult karhatalmi egységek és alegységek a szovjet csapatokkal szorosan együttműködve *fegyveres harcban számolták fel az ellenforradalom Budapesten és vidéken még meglevő fegyveres csoportjait.* Csepelen, a VII. és IX. kerületben, Kőbányán, a Széna-téren és a Hűvösvölgyben számottevő fegyveres csoportok felszámolására került sor. Több felfegyverzett bandát derítettek fel és vertek szét Budapest környékén is. Jelentős tűzharc árán számolták fel a Bakonyba és a Mecsekbe visszahúzódott ellenforradalmi csoportokat. Fegyveres harcokban verték szét a nyugati határ menti városokban és falvakban — pl. Sopronban, Csornán és másutt — garázdálkodó bandákat.

A szovjet csapatok és a karhatalom erélyes és határozott fegyveres fellépése eredményeként *az ellenforradalom már november végére teljes katonai vereséget szenvedett.* Minden jelentősebb fegyveres csoportját felszámolták. Ezzel azonban az ellenforradalom ellen folyó fegyveres harc még nem ért véget, a fővárosban és vidéken egyaránt tovább garázdálkodtak a kisebb fegyveres csoportok és orvlövészek, akik gyilkoltak, raboltak és rettegésben tartották a békés lakosságot.

A karhatalmi egységek és alegységek *sikerrel oldották meg az elrejtőzött ellenforradalmárok és kiszabadult bűnözők felderítését és ártalmatlanná tételét is.* Az igen kiterjedt és eredményes tevékenységet az alábbi összesített adatok jellemzik: a karhatalom 1957 áprilisáig felszámolt 15 államellenes összeesküvő csoportot, letartóztatott 8000 szökött rabot, körözött személyt, további 9000 főt bűncselekmények elkövetése miatt; összegyűjtött 13 000 db különféle (köztük sok nyugati) fegyvert, 30 000 db kézigránátot és 5000 db különféle aknát.[41] A karhatalom hónapokon át végzett következetes harc eredményeként *helyreállította és biztosította a közrendet és a nyugalmat.*

A karhatalom alakulatai nagy jelentőségű munkát végeztek a politikai és gazdasági élet konszolidálása érdekében is. Lefegyverezték az ellenforradalom befolyása alá került üzemi őrségeket és a munkástanácsok fegyveres csoportjait. Felderítették, kikapcsolták és politikailag leleplezték a sztrájkra uszító, a mun-

40 *Szabó Árpád:* A magyar forradalmi honvéd karhatalom. Budapest, 1976. 110. o.
41 Uo.

kásokat és parasztokat terrorizáló ellenforradalmi elemeket. Védelmezték a munkába állókat. Felvilágosító tevékenységet fejtettek ki a jószándékú, de félrevezetett vagy megfélemlített munkások körében. Biztosították a közlekedés és a közoktatás megindítását, zavartalanságát. A karhatalom e sokirányú tevékenységével az ellenforradalom fegyveres felszámolása mellett *fegyveres támaszt és bázist nyújtott a szocializmushoz hű erők tömörítéséhez,* az ellenforradalmi erők politikai elszigeteléséhez, a politikai és gazdasági konszolidációhoz.

A munkáshatalom hatékonyabb védelme érdekében az Ideiglenes Központi Bizottság 1957. február 12-én határozatot hozott a *munkásőrség felállításáról.* Egy héttel később már az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete is megjelent, amely kimondta, hogy: „A Magyar Népköztársaság és a népi demokratikus államrend fokozott védelme érdekében Munkásőrséget kell szervezni. A Munkásőrség feladata a szocializmus vívmányainak megvédése, a dolgozó nép nyugalmának és a termelés zavartalanságának biztosítása, továbbá az ellenforradalmi elemek restaurációs kísérleteinek megakadályozása, illetőleg ennek érdekében a fegyveres erők támogatása."[42] Ettől kezdve munkásőrségünk szervesen beépült a fegyveres erők és a fegyveres testületek sorába, a belső biztonság és a honvédelem rendszerébe.

A munkásőrség megszervezését nemcsak az ellenforradalom elleni pillanatnyi harc igénye szülte, hanem elvileg és gyakorlatilag egyaránt lényegesen többről, *a munkásosztály felfegyverzéséről volt szó,* melyet az ellenforradalom során szerzett keserű tapasztalatok is indokoltak. A tudományos szocializmus régi tanítása és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom régi tapasztalata, hogy erősebb a munkáshatalom, ha a hivatásos fegyveres erők és testületek mellett a párt irányításával a munkásosztály önkéntes, katonai alapon szervezett és kiképzett, fegyelmezett fegyveres osztagokkal is rendelkezik. A munkásőrség emellett forradalmi szellemű politikai mozgósító erő is.

A párt és a kormány megkülönböztetett politikai jelentőséget tulajdonított *a fegyveres erők és testületek közti egység biztosításának.* Kádár János elvtárs az MSZMP 1957. évi júniusi országos értekezletén erről külön is szólt: „A hatalom szempontjából nagyon fontos, hogy erősítsük, ápoljuk és segítsük a fegyveres erők különböző részlegei között az egymás iránti bajtársi szellemet és az egységet. Ne tűrjük el, hogy bárki is széthúzást szítson a fegyveres erők egyes fajtái között."[43]

A karhatalomnak a konszolidációban betöltött szerepét méltatta *az Elnöki Tanács határozata a karhatalom érdemeiről,* amely hangoztatta: „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa elismerését fejezi ki és köszönetét nyilvánítja a karhatalom minden egyes beosztottjának és parancsnokának a népköztársaságunk, népi demokratikus rendszerünk ellen intézett ellenforradalmi támadás leverésében, az ellenforradalmi bandák felszámolásában, a szocializmus vívmányainak védelmében tanúsított hősies és önfeláldozó magatartásáért." Az Elnöki Tanács ugyanezzel a rendeletével a karhatalom tagjai részére emlékérmet alapított „A Munkás-Paraszt Hatalomért" elnevezéssel. Az 1. önálló karhatalmi ezrednek a „Forradalmi Honvéd Tiszti Ezred", a 37. önálló lövészezrednek pedig a „37. Budapesti Forradalmi Ezred" megtisztelő címet adományozta.

Feladataik teljesítése után 1957 április közepén, május elején központi utasításra a karhatalmi ezredek és zászlóaljak Budapesten és a megyeszékhelyeken beszüntették tevékenységüket. Ezt a politikai konszolidáció eredményei, valamint a néphadsereg és a rendőrség újjászervezése tették lehetővé.

42 Az MSZMP honvédelmi politikájáról. I. m. 69. o.
43 Uo. 75. o.

A karhatalom tevékenységével egyidejűleg gyors ütemben és eredményesen haladt a Magyar Néphadsereg újjászervezése. *A párt és a kormány a honvédelem terén is szakított az ellenforradalom előtti bizonytalan, kapkodó, szubjektív megfontolásoktól ösztönzött politikával.* A honvédelmi politika terén is előtérbe kerültek az összpolitikára jellemző olyan alapvető vonások, mint a marxizmus—leninizmus alapvető tanításainak alkotó alkalmazása; mindenfajta antimarxista nézet és gyakorlat ellen egyidejűleg folytatott kétfrontos harc, a szubjektivizmus felszámolása, a szigorú realitás, a követelmények és lehetőségek egyidejű figyelembe vétele a célok és feladatok meghatározásában.

Az ellenforradalom leverése és a konszolidáció időszakában a fegyveres erők fejlesztésére nem volt mód és lehetőség. *A párt katonapolitikájának fő célját az újjászervezés során a hadsereg szocialista jellegének megszilárdítása, s a később napirendre kerülő fejlesztés érdekében erejének, szervezeti kereteinek és káderállományának megőrzése képezte.*

Ennek megfelelően *a hadsereg szervezete jelentősen átalakult, létszáma az előző évekhez viszonyítva nagymértékben csökkent.* A Honvédelmi Minisztérium, a csapatok és az intézmények élére az ellenforradalom elleni harc iskoláját kijárt, tapasztalt vezetők kerültek. Kiadásra kerültek a legfontosabb szervezeti, technikai, kiképzési feladatok megoldására vonatkozó intézkedések. 1957 első felében megtörtént a különböző vezető szervek, a csapatok, intézmények, bázisok átszervezése, összevonása, újak felállítása.

A néphadsereg létszámának átmeneti csökkentését és a fejlesztés későbbre halasztását — a kényszerűség mellett — azért is megtehettük, mert hazánk olyan szocialista katonai szervezetnek a tagja, amely ideiglenesen mentesíteni tudott bennünket a tagsággal járó sokoldalú kötelezettség alól. A tagországok proletár internacionalista szolidaritásának egyik igen szép példája nyilvánult meg ebben.

A párt és a kormány határozottan elutasította a semlegességre és a Varsói Szerződésből való kilépésre vonatkozó ellenforradalmi követelést, mint amely szemben áll nemzeti függetlenségünk és szocialista vívmányaink megbízható védelmének követelményeivel.. A magyar kormányküldöttség 1957. márciusi moszkvai tárgyalásain a két kormányküldöttség a nemzetközi helyzetből levont következtetések alapján jogosan jutott arra az elhatározásra, hogy „... feltétlenül szükséges, hogy a Varsói Szerződés alapján ideiglenesen szovjet csapatok tartózkodjanak Magyarországon."[44]

A szovjet csapatok Magyarországon történő ideiglenes tartózkodásáról szóló egyezmény megkötésére 1957. május végén szovjet kormánydelegáció érkezett hazánkba. A megkötött egyezmény rögzítette a szovjet csapatok jogi és gazdasági helyzetét az itt-tartózkodás idejére, és kimondta, hogy „... a szovjet csapatok ideiglenes tartózkodása a Magyar Népköztársaság területén semmiképpen sem érinti a magyar állam szuverenitását; a szovjet csapatok nem avatkoznak be a Magyar Népköztársaság belügyeibe."[45]

1957 közepére *a hadsereg újjászervezésének legfontosabb feladatai lényegében megoldást nyertek,* különösen politikai téren számottevő eredmények születtek. A tisztikar megalapozottabban értette és elfogadta az ellenforradalom okaira, a kétfrontos harc szükségességére vonatkozó pártállásfoglalást. Lényegében teljesen leküzdöttük a revizionizmus maradványait s a szektás-dogmatikus szemléletet is sikerült jórészt háttérbe szorítani. Nagy mértékben csökkent a kiábrándultság és magabiztosabbá vált a hangulat a hadsereg jövőjével kap-

44 Honvéd Újság, 1957. március 31.
45 Honvéd Újság, 1975. május 29.

csolatban. Jelentősen nőtt a pártszervezetek és a politikai szervek tekintélye, politikai befolyása. Megszilárdult a fegyelem. A Magyar Néphadsereg 1957 második felében rátért a béke időszakban szokásos és normális tevékenységre.

Az újjászervezés terén elért és a fentiekben vázolt eredményekről joggal szólt elismerően az MSZMP 1957. júniusi országos pártértekezlete. „A pártértekezlet megállapítja — olvashatjuk a határozatban —, hogy az államhatalmi szervek, valamint a hadsereg, a határőrség és a rendőrség újjászervezése alapjában véve sikeresen megoldódott... Az újjászervezett és újonnan megszervezett fegyveres erők: a hadsereg, a határőrség, a rendőrség és a munkásőrség a Magyar Népköztársaság egységes fegyveres erői, amelyek elég erősek, hogy elfojtsanak minden ellenforradalmi kísérletet, és szilárd védelmezői az országnak minden imperialista támadással szemben."[46]

A Magyar Néphadsereg újjászervezése, teljes konszolidációja, majd későbbi fejlesztése szempontjából *alapvető jelentőségű feladat volt a hadsereg pártirányításának és ellenőrzésének helyreállítása,* a korábban elkövetett hibák kijavítását biztosító rendszerének kialakítása. Az ellenforradalom e tekintetben rendkívül fontos tanulságokkal szolgált.

A karhatalom és az újjászerveződő fegyveres erők a forradalmi központ megalakulásának első percétől kezdve szilárdan az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának irányítása és ellenőrzése alatt álltak. Az alakulatoknál és az irányító szerveknél már november első felében megalakultak és megszilárdultak a pártszervezetek. Mindenhol sor került a politikai apparátus kinevezésére. A pártszervezetek és a politikai helyettesek (apparátus) kiemelkedően fontos szerepet töltöttek be a hadsereg forradalmi erőinek megszervezésében, a karhatalmi feladatok teljesítésében, az eszmei-politikai tisztulás folyamatában. A gyakorlati tevékenység azonban alapvetően az ellenforradalom előtt érvényben volt elveknek megfelelően történt. A korábbi hibák forrásainak kiküszöbölése még hátra volt. Mindez szükségessé tette, hogy a néphadsereg újjászervezésének részeként az Ideiglenes Központi Bizottság kialakítsa a hadsereg pártirányításának és ellenőrzésének, a pártszervek és a kinevezett politikai apparátus irányításának és egymáshoz való viszonyának helyes elveit és rendszerét. Ezekre vonatkozóan az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957 februárban majd Politikai Bizottsága 1957 novemberében megfelelő határozatokat hozott.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. február 11-én *irányelveket fogadott el a hadseregben működő párt- és politikai szervek tevékenységére vonatkozóan.* Ez a határozat tulajdonképpen új fejlődési szakaszt nyitott a Magyar Néphadsereg pártirányításának és ellenőrzésének fejlődésében. Az Irányelvekben foglaltak lényegét azóta a gyakorlat már többszörösen igazolta.

A dokumentum határozottan visszautasította a „politikamentes hadsereg" jelszavát és követelését. Hangsúlyozta, hogy a hadsereget csak jól működő pártszervezetek és politikai apparátus tehetik alkalmassá feladatainak ingadozástól mentes végrehajtására. A határozat megerősítette a kinevezett politikai apparátust — a politikai helyettesi rendszert. Megállapította, hogy a kinevezett politikai szerveket és a politikai nevelőmunkát a Politikai Főcsoportfőnökség irányítja. Hangsúlyozta, hogy a hadseregben is biztosítani kell a pártéletben a demokratikus centralizmus érvényesülését, a pártszervezeteknek választott pártszervek által történő irányítását. Ezért a hadseregben működő pártszervezetek irányítására létre kell hozni a magasabbegységek pártbizottságait és az MSZMP Néphadseregi Pártbizottságát, s a pártszervezetek a továbbiakban nincsenek

46 Az MSZMP honvédelmi politikája. I. m. 76—77. o.

alárendelve a kinevezett politikai szerveknek. A dokumentum határozott követelményként írta elő, hogy a honvédségi pártszervezetek tevékenységét erőteljesen közelíteni kell a polgári életben működő pártszervezetek gyakorlatához. Végül a fegyelem és a parancsnoki tekintély megszilárdítása érdekében kimondta, hogy a parancsnoki beosztású kommunistákat csak az egy fokkal magasabb szintű pártszerv bírálhatja és vonhatja felelősségre.

A párt Politikai Bizottsága 1957. november 12-én újólag foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Ezt az időközben felhalmozódott tapasztalatok általánosítása és néhány kisebb, pontatlan megfogalmazás korrigálása mellett főleg az indokolta, hogy a februárban kiadott Irányelvek még nem foglalkozhatott a KISZ-szervezetek irányításával, s nem tükrözhette az MSZMP Országos Pártértekezlete határozatait, az elfogadott Szervezeti Szabályzatot. Ezért a Politikai Bizottság hatályon kívül helyezte a februári Irányelveket, s elfogadta az *„Irányelvek a Magyar Népköztársaság fegyveres erői pártszervezetei és politikai szervei részére"* c. új dokumentumot.

Az új Irányelvek az elmúlt nyolc hónap gyakorlati tapasztalataira támaszkodva megerősítette a februári határozat alapelvét, mely szerint a hadseregben működő pártszervezeteket minden szinten választott pártszervek irányítják. „E rendszer kedvezőbb lehetőségeket teremt — állapítja meg a határozat — a pártéletben korábban eluralkodott merev, bürokratikus módszerek, a kincstári szellem felszámolására, a kollektív vezetés megteremtésére, a pártdemokrácia kiszélesítésére és a párt tekintélyének növelésére."[47]

A dokumentum leszögezte, hogy a hadseregben működő pártszervezetek az MSZMP politikai irányvonala, Szervezeti Szabályzata és határozatai alapján végzik munkájukat. A pártszervezeteket és a párttagokat — a hadsereg sajátosságait figyelembe véve — lényegében ugyanazokkal a jogokkal és kötelességekkel ruházta fel, amelyek a polgári életben érvényesek. Feloldotta a februári dokumentum azon tilalmát, mely szerint a saját alapszervezetben a parancsnokok nem bírálhatók. Ugyanakkor a parancsnokok utasításainak, parancsainak bírálata természetesen továbbra is tilos maradt. A parancsnoki tekintélyt volt hivatva védeni viszont az, hogy korlátozta az alapszervezetek jogát a parancsnokok fegyelmi ügyeivel való foglalkozást illetően. A pártszervezetek szerepét ugyanakkor jelentősen növelte, hogy a dokumentum kötelezte a parancsnokokat: „... az egész személyi állomány vagy az egység (intézet) egész munkáját érintő fontosabb parancsainak (intézkedéseinek)... kiadása előtt kérjék ki a pártbizottság (pártvezetőség) véleményét, javaslatát."[48]

A KISZ-szervezetek irányításával kapcsolatban a dokumentum leszögezte, hogy az minden szinten a pártszervezetek és pártszervek feladata. A pártszervek kötelesek határozataikkal, irányító, ellenőrző és segítő tevékenységükkel, a kommunisták részvételével biztosítani a párt politikájának érvényesítését az ifjúsági szövetség szervezeteiben.

Az új Irányelvek a korábbinál pontosabban rögzítette a kinevezett politikai szervek helyét és szerepét, a pártszervezetekhez való viszonyát. Megállapította, hogy a politikai szervek katonai szervek, s egyben részei az MSZMP adott szintű apparátusának is. Így a kinevezett politikai munkások állami és pártfunkcionáriusok, akik részben parancsok és utasítások, részben párthatározatok alapján végzik munkájukat. Kötelesek pártszerű módon segíteni a pártvezetőségeket és bizottságokat. Az elöljáró politikai szervek munkatársai tanácskozási joggal

47 Idézi *Munk Károly:* A hadsereg pártirányításának megszilárdítását biztosító néhány fontos 1956—57-ben hozott intézkedésről. Honvédelem, 1966. 6 sz. 71. o.
48 Uo. 73 o.

részt vehetnek a pártszervek rendezvényein, pártszerű módon ellenőrizhetik tevékenységüket, de utasításokat nem adhatnak.

1957. november 12-én a Politikai Bizottság külön határozatban rögzítette *a hadsereg felső szintű pártirányításának és ellenőrzésének rendszerét.* A határozat mindenekelőtt megállapította, hogy a Magyar Néphadsereg egész tevékenységének irányítását és ellenőrzését az MSZMP Központi Bizottsága (Politikai Bizottsága) végzi. Az irányítást és ellenőrzést a Központi Bizottság részint közvetve — a Minisztertanácsban és a Honvédelmi Bizottságban dolgozó kommunisták útján — részint közvetlenül, a KB Titkársága és a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya útján gyakorolja. A Központi Bizottság határozza meg a Magyar Néphadsereg szervezési, fejlesztési, kiképzési, mozgósítási feladatait és végrehajtásuk feltételeit. Dönt a hadsereg fegyverzeti, technikai és felszereléssel való ellátásáról, a tartalékok képzéséről. Közvetlenül irányítja és ellenőrzi az MSZMP Néphadseregi Bizottságának tevékenységét, a politikai munkát. A Politikai Bizottság és a Titkárság tagjai rendszeresen részt vesznek a hadsereg jelentősebb gyakorlatain és értekezletein. A Titkárság egy tagja személyesen és rendszeresen foglalkozik a hadsereg ügyeivel, aki egyben tagja a Honvédelmi Bizottságnak is. A honvédelmi miniszter, a politikai főcsoportfőnök és a néphadseregi pártbizottság első titkára rendszeresen kötelesek beszámolni a Politikai Bizottságnak, illetve a Titkárságnak a párthatározatok végrehajtásáról és a hadsereg helyzetéről.

A pártirányítás helyreállítása és következetes érvényesítése, a korábbi hibák visszatérési lehetőségeinek eltorlaszolása, párosulva a hadseregben dolgozó kommunisták áldozatos munkájával, rövid idő alatt *további jelentős pozitív eredményeket hozott.* A tisztikar politikailag egységessé és szilárddá, a párt politikájának következetes harcosává vált. Fokozódott hivatástudata, ideológiai és szakmai felkészültsége. Parancsnokaink jelentősen előrehaladtak azon az úton, hogy csapataik egyszemélyi politikai és katonai vezetőivé váljanak. A politikai apparátus jórészt megszabadult a merev, formális és bürokratikus módszerektől, s egyre hatékonyabban dolgozott. A pártszervezetek fontos tényezőkké váltak az egységek és magasabbegységek életében. Egyre eredményesebben valósították meg a párt politikáját, harcoltak az erkölcsi-politikai állapot fejlesztéséért, a fegyelem további szilárdításáért, a kiképzési feladatok teljesítéséért, a harckészültség fokozásáért.

Az ellenforradalom tanulságai ismételten megerősítették azt a tapasztalatot, hogy *nélkülözhetetlen a dolgozó nép és hadserege közötti mindennapos élő kapcsolat megteremtése és szüntelen fejlesztése.* A Politikai Bizottság által kiadott Irányelvek ezért a parancsnokok, a politikai és pártszervek kötelességévé tette, hogy „... szoros kapcsolatot tartsanak fenn a területi pártszervekkel, vegyenek részt a területi pártszervezetek munkájában."[49] Kötelezte az érintetteket, hogy rendszeresen tájékoztassák a területi pártbizottságok titkárait a csapatoknál folyó politikai munkáról, s nyújtsanak segítséget a területen folyó politikai munkához.

A Magyar Néphadsereg szervezeti és politikai megszilárdulása szerves része volt azoknak az eredményeknek, amelyeket dolgozó népünk az MSZMP vezetésével a társadalmi élet más területein az ellenforradalom leverése után elért. Országosan és a Magyar Néphadseregben *a teljes konszolidáció 1958-ban befejeződött.* Egyidejűleg megteremtődtek a hadseregfejlesztés nélkülözhetetlen feltételei.

Az 1956-os ellenforradalmi lázadás leverése és a konszolidáció feladatainak

49 Uo.

eredményes megoldása után *1959-től új fejlődési szakasz vette kezdetét*, mind a szocializmus építésének, mind a Magyar Néphadsereg fejlesztésének történetében. Rövid idő alatt megoldódott a szocializmus alapjai lerakásának befejezése, s a szocializmus már saját alapjain fejlődhetett tovább. Ehhez kedvezően alakultak mind a nemzetközi, mind a belpolitikai feltételek. *A párt fő politikai irányvonala és a szocialista építés folyamata azóta töretlen és az objektív igényeknek megfelelően szüntelenül továbbfejlődik.*

Az 1959 óta eltelt két évtizedben a párt honvédelmi politikájának megfelelően *a szocialista társadalommal együtt fejlődött az ország védelmi felkészültsége és a Magyar Néphadsereg is.* Ez idő alatt a Magyar Néphadsereg a hadügyi forradalom követelményeivel összhangban fejlődött, feladatai ellátására képes korszerű haderővé vált.

A Magyar Szocialista Munkáspárt a szocialista haza védelmének megszervezését és fejlesztését a néphatalom egyik legalapvetőbb feladatának tekinti. Ezért megkülönböztetett figyelmet fordít a honvédelem és a hadsereg folyamatos, a követelményekkel és lehetőségekkel összhangban álló fejlesztésére. Pártunk honvédelmi politikája a marxizmus—leninizmus alapvető tanításain, a Varsói Szerződés közös védelmi politikáján és doktrínáján, a nemzetközi osztályharc alapvető tendenciáin, valamint hazánk szocialista fejlődése alapvető eredményein, lehetőségein és perspektíváin alapul.

Az 1956-os ellenforradalmat követően, a konszolidáció eredményeivel párhuzamosan került sor a párt és a kormányzat hosszú távú honvédelempolitikai koncepciójának kialakítására. Ebből a szempontból kiemelkedő jelentőségű volt pártunk 1959 november végén megtartott VII. kongresszusa. *Pártunk 1959-re alakította ki megalapozott és hosszú távú honvédelmi politikáját, melyet a VII. kongresszus hagyott jóvá és emelt határozattá.* A honvédelmi politika akkor kialakított céljai és elvei biztosították honvédelmünk — ezen belül különösen néphadseregünk — egészséges ütemű, a követelményekkel és lehetőségekkel összhangban álló fejlesztését.

Pártunk 1959 óta követett *honvédelmi politikájának alapvető céljait* Czinege Lajos hadseregtábornok, honvédelmi miniszter 1976-ban az új honvédelmi törvényt beterjesztő országgyűlési expozéjában az alábbiakban fogalmazta meg:

„Honvédelmi politikánk alapvető célja országunk potenciális védelmi képességének olyan szinten tartása, hogy

— megfelelő erővel támassza alá pártunk, államunk külpolitikájának alapelveit;

— szavatolja szocialista rendszerünk biztonságát, hazánk, népünk függetlenségét és békéjét;

— biztosítsa közös védelmi szervezetünkben, a Varsói Szerződésben vállalt internacionalista kötelezettségünk teljesítését, a szocialista közösség egyetemes érdekeinek védelmét."[50]

A Magyar Szocialista Munkáspárt 1959 óta a gyakorlatban érvényesített honvédelmi politikája az elmúlt két évtizedes időszakban kiállta a gyakorlat próbáját. *Ugyanazok a megalapozott vonások jellemzik, mint a párt összpolitikáját.* Fő célkitűzései, alapelvei lényegében 1959 óta változatlanok, mentesek a szubjektív indítékú ingadozásoktól. Ugyanakkor természetesen belső tartalmát, konkrét tennivalóit tekintve szüntelenül továbbfejlődött, igazodott a változó követelményekhez és lehetőségekhez. Az időközben lezajlott kongresszusok határozatai ezt az állandóságot és egyben továbbfejlődést juttatták kifejezésre.

50 Törvény a honvédelemről. Budapest, 1976. 95. o.

A párt és a kormány honvédelmi politikájának követelményeit az 1976-ban elfogadott új honvédelmi törvény jogilag is kodifikálta.

A honvédelmi célkitűzések és feladatok meghatározása során pártunk és kormányunk *messzemenően figyelembe veszi a két világrendszer közötti küzdelem és a hadügyi forradalom követelményeit.* Azzal számol, hogy korunkban a honvédelemre való felkészülés szerepe és jelentősége számottevően megnövekedett. Figyelembe veszi, hogy a honvédelmi felkészülés tartalma minőségileg kibővült és megnövekedett, s hogy a katonai integrálódás, az esetleges háború koalíciós jellege következtében túllépte a nemzeti kereteket.

A fentebb vázolt követelményekkel és célkitűzésekkel összhangban alakultak a Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikájának *alapvető elvei, tartalmi elemei.* Ezeket vázlatosan az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. Pártunk és kormányunk *a szocializmus védelmének megszervezését és fejlesztését, a szocialista építés kötelező érvényű fő törvényszerűségeinek tekinti.* Abból a lenini tanításból és egyben a magyar forradalmi munkásmozgalom vérrel szerzett tapasztalatából indul ki, hogy amíg imperializmus van, amíg az agresszív háború veszélye fenyeget, a szocializmus megbízható védelméről nem lehet lemondani.

Ma már közismertek a szocialista országok következetes harca eredményeként az utóbbi években a nemzetközi erőviszonyokban és a nemzetközi helyzetben bekövetkezett pozitív változások. E pozitív változások mögött nem az imperializmus természetének, hanem lehetőségeinek megváltozása, mindenekelőtt a szocialista világrendszer megnövekedett ereje húzódik meg. Teljes egészében megfelel az objektív realitásnak az a megállapítás, hogy a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett pozitív változások egyik legfőbb bázisát és forrását a szocialista országok korszerű honvédelme és katonai ereje képezi, mely ellensúlyozza az imperializmus katonai lehetőségeit, s ezzel meggondolásra készteti, a békés egymás mellett élés követelményeinek betartására kényszeríti azt. Ez napjainkban a szocialista országok összpolitikájának, benne honvédelmi erőfeszítéseinknek legfőbb eredménye és további értelme.

Nem táplálhatunk illúziókat, mert a nemzetközi imperializmus elzárkózik a katonai enyhüléstől, folytatja a fegyverkezési versenyt, erősíti nemzeti haderőit, katonai szövetségeit, mindenekelőtt a NATO-t. A világháború veszélye tehát csökkent ugyan, de nem szűnt meg. Mindez éberségre kell, hogy intse a szocialista országokat, melyek csak saját erejükre, összefogott honvédelmi készségükre építhetik a továbbiakban is békepolitikájukat.

A honvédelemre való felkészülés nem lehet a nemzetközi helyzet pillanatnyi alakulásának függvénye. A nemzetközi osztályharc alakulásának hosszú távon jelentkező tendenciáiból lehet és kell kiindulni. Vagyis alapvetően abból, hogy a nemzetközi erőviszonyok megváltozása ellenére az imperializmus természete nem változott, nem mondott le a szocializmus elleni fegyveres harcról. Ezért a katonai enyhülésért folytatott harccal egyidejűleg, az általános és teljes lefegyverzés bekövetkeztéig gondoskodni kell a forradalmi vívmányok, a szocialista haza és közösség megfelelő védelméről, a béke biztosításáról.

2. *A szocializmus eredményes védelme napjainkban csak a szocialista államok közös és összehangolt védelmi erőfeszítéseivel, a Varsói Szerződés keretében megvalósuló katonai együttműködés fejlesztése útján oldható meg.* Ezért a honvédelem, a fegyveres erők fejlesztésének feladatait a Varsói Szerződés keretein belül oldottuk meg és a jövőben is ezt kívánjuk tenni. Pártunk ismételten és ismételten leszögezte a Varsói Szerződéshez való hűségünket és elkötelezettségünket. Kádár János elvtárs a Központi Bizottság XI. kongresszusi beszámolójában újólag kinyilvánította: „... mi a teljes leszerelés mellett vagyunk,

de hangsúlyoznunk kell, hogy ameddig a NATO fennáll és más imperialista fegyveres blokkok léteznek, addig a népeknek szükségük lesz a Varsói Szerződés Szervezetére. A Magyar Népköztársaság tevékenyen részt vesz a Varsói Szerződés politikai munkájában, ugyanúgy, mint a katonai feladatok megoldásában, és a jövőben is teljesíti a szervezet tagállamaként reá háruló kötelezettségeit."[51] Abból indulunk ki, hogy a Varsói Szerződés fenntartásának és fejlesztésének napjainkban döntő és egyre növekvő jelentősége és szerepe van.

A Varsói Szerződéshez való tartozásunkat *nem formális politikai kinyilatkoztatásnak tekintjük.* Nemzeti érdekeinknek és proletár internacionalista felfogásunknak megfelelően honvédelmünk és ezen belül fegyveres erőink és hadseregünk fejlesztése során a közös, koalíciós védelmi politika és a katonai doktrína egyetemes elveiből indulunk ki, azokat magunkévá tesszük és a gyakorlatban következetesen érvényesítjük. Vagyis: a kollektív védelmi rendszer követelményeivel összhangban oldjuk meg a védelmi erők és a hadsereg fejlesztésében ránk háruló feladatokat. Ugyanakkor maximálisan kihasználjuk azokat a kedvező lehetőségeket, amelyeket a kollektív védelmi rendszer nyújt számunkra.

A Varsói Szerződéshez való tartozásunk *tette lehetővé,* hogy

a) erőinket és eszközeinket a számunkra két legfontosabb haderőnem fejlesztésére összpontosítsuk;

b) a testvéri országoktól, mindenekelőtt a Szovjetuniótól szerezzük be a harcban nélkülözhetetlen korszerű fegyvereket;

c) támaszkodjunk a testvéri országoknak a haderő fejlesztése során felhalmozott gazdag, általunk is hasznosítható tapasztalataira.

E konkrét és felbecsülhetetlen értékű segítség nélkül nem lettünk volna képesek hadseregünkben a korszerű fegyveres küzdelem követelményeit és a testvéri fegyveres erők szintjének elérését biztosítani.

A kedvező lehetőségek kiaknázásával párhuzamosan *becsülettel teljesítjük a kollektív védelmi rendszerből fakadó internacionalista kötelezettségeinket.* A katonai együttműködés fejlesztésére, hatékonyságának fokozására törekszünk. Mivel a hatékony katonai együttműködés elengedhetetlen feltétele a fegyveres erők megközelítően azonos szervezete, fegyverzete és színvonala, ezért gondoskodunk arról, hogy hadseregünk szüntelenül lépést tartson a testvéri haderők fejlődésével, hogy szervesen illeszkedjen a közös védelmi rendszerbe, s minden pillanatban kész legyen hazánk és a szocialista tábor védelme érdekében a hatékony hadműveleti együttműködésre. Ezzel egyidejűleg az érdemi, tartalmi együttműködés fejlesztésére törekszünk, azzal a határozott céllal, hogy kialakuljon a katonai integráció békében lehetséges szintje.

3. *A honvédelem fejlesztését a szocialista építés szerves részeként lehet és kell megoldani.* Abból indulunk ki, hogy a szocialista társadalom, állam, népgazdaság és tudat fejlődése a honvédelmet erősíti, gyarapítja a mozgásba hozható potenciális lehetőségeket. A honvédelem közvetlen hordozóit, a fegyveres erőket és testületeket ezért úgy kell fejleszteni az ország teherbíró képességével összhangban, hogy biztosított legyen a népgazdaság egészséges ütemű fejlődése, az életszínvonal folyamatos és tervszerű emelése, hogy ne keletkezzenek a fegyveres erők esetleges indokolatlan méretű fejlesztése miatt ellentmondások sem a gazdasági életben, sem a társadalmi—politikai életben, mert az a honvédelmet sem erősítené, hanem gyengítené.

Ebből a szempontból a legfontosabb feladat *a nemzeti jövedelem közvetlenül honvédelmi célokra — a hadsereg fenntartására és fejlesztésére — fordítható*

51 Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1975. 122. o.

optimális arányának meghatározása. A párt vezető szervei és a kormány döntései alapján az elmúlt időszakban a nemzeti jövedelem 4—5%-át fordítottuk közvetlen honvédelmi kiadásokra. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ez az arány egyaránt biztosította a népgazdaság és az életszínvonal tervszerű növekedését és a Magyar Néphadseregnek a követelményekkel összhangban történő fejlesztését.

Jelenleg a szocialista közösség többi országával együtt küzdünk a katonai enyhülésért, a fegyverkezési verseny csökkentéséért, ugyanakkor anyagi áldozatokat vállalva is *hozzájárulunk a kialakult katonai erőviszonyok fenntartásához, biztosítjuk a Magyar Néphadsereg ütőképességének fejlődését.* Ezt az elhatározott szándékot juttatta kifejezésre Kádár János elvtárs a néphadsereg 1976. szeptember 28-i aktívaértekezletén: „A Központi Bizottság, a kormány — népünk áldozatkészségéből — eddig is biztosította azokat az eszközöket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy hadseregünk megfelelő színvonalon legyen, s ezt fogja tenni a jövőben is."[52]

4. Pártunk a honvédelem fejlesztését az objektív követelményekkel összhangban *az egész társadalom ügyének tekinti.* Azt az alapállást és törekvést képviseli, hogy a honvédelem nem lehet csak a hadsereg, a fegyveres erők feladata, hogy a haza védelme a társadalom valamennyi szervére — mind a párt-, állami, társadalmi és gazdasági szervezetekre, mind a közoktatási, kulturális és egészségügyi intézményekre —, valamint az állam minden polgárára kötelezettségeket ró.

A szocializmus építése és védelme érdekében egyaránt az a legfontosabb, hogy a maga területén mindenki becsülettel teljesítse állampolgári kötelességeit, pontosan és eredményesen elvégezze munkáját. Emellett a párt honvédelmi politikájának megfelelően folyik az egész lakosság és különösen az ifjúság hazafias és internacionalista honvédelmi nevelése, a lakosság polgári védelmi felkészítése. Kialakították a különböző szintű párt-, állami, gazdasági, kulturális és társadalmi vezető szerveknek a honvédelemmel összefüggő feladatait, s eredményesen folyik az erre való felkészítés, a szükséges mérvű begyakoroltatás.

5. Honvédelmi politikánk *központi elemét természetesen a fegyveres erők fejlesztése képezi.* Pártunk 1959-re alakította ki a fegyveres erők és a hadsereg fejlesztésére irányuló megalapozott és hosszú távú politikájának alapelveit, melyeket szintén a VII. kongresszus hagyott jóvá. A fegyveres erők fejlesztésére irányuló politika azóta is töretlen, mentes minden ingadozástól és fordulattól, s ugyanakkor alkotóan követi a honvédelem fejlődő követelményeit.

A fegyveres erők és a Magyar Néphadsereg korszerűsítésének szükségességét és lehetőségeit felmérve az MSZMP VII. kongresszusa *a fegyveres erőknek a hadügyi forradalom követelményeinek megfelelő minőségi fejlesztéséről döntött.* A Központi Bizottság beszámolója egyértelműen leszögezte, hogy a pártnak és a kormánynak nem szándéka az ország fegyveres erői — mindenekelőtt a hadsereg — létszámának jelentős növelése, de „... mindaddig, ameddig azt a helyzet megköveteli, korszerűsítés tekintetében minőségileg fejleszteni kell azt."[53] A minőségi fejlesztés megoldása, sok tekintetben a korábbiaktól eltérő, új feladatokat jelentett.

Viszonylag kis létszámú, de a minőségi mutatók tekintetében korszerű haderő fenntartására és fejlesztésére vállalkozunk, amely egyben lehetőséget teremt arra, hogy szükség esetén a kor színvonalán álló tömeghadsereggé fejlesszük. Pártunk szakított az ellenforradalom előtti egyoldalú mennyiségi fejlesztés

52 Népszabadság, 1976. szeptember 29.
53 Az MSZMP honvédelmi politikájáról. I. m. 80. o.

szemléletével és gyakorlatával, s a mennyiségi és minőségi követelményeket egyaránt számba vevő és kielégítő komplex hadseregfejlesztési politika mellett döntött. Olyan hadsereg kialakítását tűzte ki célul, amely mennyiségét és minőségét tekintve, a testvérhadseregekkel együttműködve *képes biztosítani* az esetleges agresszió elhárítását; az ellenség váratlan csapása következményeinek nagy mértékű csökkentését; a hadműveleti kezdeményezésnek már a háború első óráiban való megragadását; a mozgósítás végrehajtását; a szervezett állami és társadalmi élet és tevékenység fenntartását, és megfelel a korszerű hadviselés magas fokú követelményeinek.

A párt fő törekvése — katonapolitikájának megfelelően — a haderőnemek és fegyvernemek harmonikus arányának kialakítása és fenntartása, a hadsereg technikájának és szervezetének, erkölcsi-politikai egységének, kiképzésének, harckészültségének és vezetésének minőségi fejlesztése és korszerű szintjének állandó biztosítása.

Nem fejlesztjük valamennyi haderőnemet. Erre sem lehetőség, sem szükség nincs. Katonaföldrajzi helyzetünkből adódóan *megkülönböztetett figyelmet fordítunk a honi légvédelem állandó korszerű szinten tartására. A szárazföldi haderőnemben a különböző rendeltetésű rakétafegyverek rendszeresítése mellett nagy figyelmet fordítunk a hagyományos fegyverzet fejlesztésére is.* A korszerű légi támadó eszközök néhány perc, az ellenség modern szárazföldi gépesített erői pedig rövid idő alatt elérhetik határainkat. Ezért békeidőszakban is *gondoskodunk hadseregünk magas fokú, állandó harckészültségéről,* amely biztosítja bármely pillanatban az esetleges agresszió elhárítását, illetve visszaverését.

Ezek a célkitűzések és alapelvek képezték a tárgyalt két évtizedes időszakban a honvédelemmel, ezen belül a Magyar Néphadsereg fejlesztésével kapcsolatos *konkrét katonapolitikai döntések, fejlesztési tervek elvi alapjait.* Az időközben megtartott kongresszusok, a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság határozatai ezeket a jövőre vonatkozóan is megerősítették, a konkrét feladatok tekintetében pedig pontosították.

A párt és a kormány honvédelmi politikájának törekvéseit, követelményeit *az országgyűlés által elfogadott honvédelmi törvények jogilag is szabályozták.*

Az országgyűlés 1960-ban fogadta el a tárgyalt időszak első honvédelmi törvényét, mely részletesen szabályozta a honvédelmi és hadkötelezettséget, a fegyveres erők feladatait, a hivatásos állománnyal szembeni követelményeket és a hivatásos szolgálat elvi jelentőségű kérdéseit. Ezt követően a hivatásos állománnyal szembeni magas fokú követelményeket megerősítve, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1971-ben törvényerejű rendeletben újólag szabályozta a hivatásos szolgálat legfontosabb kérdéseit. Ez a törvényerejű rendelet a magasabb fokú követelmények támasztásával összhangban növelte a hivatásos szolgálat társadalmi tekintélyét és megbecsülését.

A honvédelem fejlesztése terén elért kiemelkedő eredmények, valamint a minőségi követelmények fokozódása tette lehetővé és szükségessé az 1976. július 1-től életbe lépett *új honvédelmi törvény kidolgozását és elfogadását.* A honvédelem újbóli átfogó és komplex szabályozását az tette szükségessé — állapította meg Czinege Lajos honvédelmi miniszter —, hogy „... egy esetleges agresszió esetén a fegyveres küzdelmet a hadsereg vívja, de a háborút — szoros szövetségi rendszerben — a nemzet; és az egész társadalom legteljesebb erőkifejtését igényli."[54] A törvény rendeltetése, hogy a párt és a kormány honvédelmi politikájának megfelelően a szocialista társadalom szilárd és egyre szélesedő bázisán, a fegyveres erők és testületek fejlődésének és magas fokú harckészültségé-

54 Törvény a honvédelemről. Budapest, 1976. 94. o.

nek figyelembe vételével hosszú távra rendezze a honvédelem valamennyi fontos kérdését.

Az új honvédelmi törvény az eddigiekhez viszonyítva *teljesebben határozza meg a fegyveres erők és testületek feladatait.* A fegyveres erők (néphadsereg, határőrség) fő feladata a Magyar Népköztársaság területének, függetlenségének, szocialista társadalmi rendjének, békéjének védelmezése külső támadással szemben. Emellett belső funkciót is ellátnak. Ezek közül ki kell emelni azt a kettőt, melyről a korábbi törvény nem szólt, de amelyet ténylegesen elláttak: a népgazdasági feladatokban való közreműködés és az ifjúság nevelésében való részvétel. A fegyveres testületek (rendőrség, munkásőrség stb.) alapvető feladata az ország belső biztonságának védelme, törvényes rendjének fenntartása, de felkészülnek arra is, hogy egy ránk kényszerített háború esetén a fegyveres erőkkel együtt részt vegyenek a hátország védelmében, a polgári védelmi feladatok ellátásában.

A törvény részletesen *szabályozza az állampolgárok honvédelmi kötelezettségeit:* honvédelmi oktatásban való részvétel, katonai szolgálat teljesítése, honvédelmi hozzájárulás, tartalékosok továbbképzése; a férfiak és nők eltérő hadkötelezettsége, polgári védelmi kötelezettség. Ugyanakkor a törvény megfelelően gondoskodik a katonai szolgálatot teljesítők és hozzátartozók érdekeinek védelméről is.

Az új honvédelmi törvény tehát a fejlett szocialista társadalom célkitűzéseivel összhangban *pártunk honvédelmi politikájának töretlen folytatását testesíti meg.* A törvényt honvédelmi politikánknak az a sarkalatos célkitűzése és elve hatja át, mely *a honvédelmet az egész társadalom ügyének, a haza fegyveres szolgálatát pedig megtisztelő kötelességnek tekinti.* A törvény kedvező feltételeket teremt a honvédelem erősítését, a hadsereg fejllesztését szolgáló munka eredményes folytatásához.

A párt és a kormány helyes honvédelmi politikája alapján az elmúlt két évtizedben *a Magyar Népköztársaság honvédelme minőségileg magasabb fokra emelkedett. E változás legkézzelfoghatóbb eredménye néphadseregünk gyors ütemű minőségi fejlesztése volt.*

A párt- és hadseregvezetés a fegyveres erők minőségi fejlesztése során az arányos fejlesztés elvének gyakorlati érvényesítésére törekedett. Ennek azonban sok tekintetben gátat vetett az ország anyagi teherbíró képessége. A hadsereg valamennyi területének egyidejű, összehangolt és arányos fejlesztése, különösen akkor, amikor sajátos okok következtében lényegében teljes átfegyverzés válik szükségessé, gyakorlatilag még a hazánknál sokkal gazdagabb és fejlettebb országok számára is kivihetetlen. Így az arányos fejlesztés elvét a hadseregfejlesztés elmúlt szakaszában csak részben tudtuk érvényesíteni.

Maximálisan érvényesült viszont a hadseregfejlesztésnek egy másik igen fontos követelménye: a *rendelkezésre álló erők, eszközök koncentrálásának elve.* Abból kiindulva, hogy gyakorlatilag nem lehetséges a hadsereg minden elemét egyidejűleg, egyenletesen és folyamatosan fejleszteni, a felső párt- és katonai vezetés meghatározta a fegyveres erők fejlesztésében a legfontosabb teendőket, megoldásuk sorrendjét, s egyben biztosította az eszközök ide történő koncentrálását.

A hadseregfejlesztés ezen két évtizedes szakasza a minőségi fejlesztés alapvető jellemzői és a kiemelt jelentőséggel előtérbe állított megoldásra váró feladatok szempontjából — némi leegyszerűsítéssel — *két, viszonylagosan elkülöníthető alperiódusra bontható.*

Az 1960-as évekre (a második és harmadik ötéves tervek időszakára) a kiemelt területekre erőteljesen koncentráló, *feszített ütemű és alapvetően exten-*

zív jellegű fejlesztés volt a jellemző. Ezekben az években valósult meg a Magyar Néphadsereg korszerű szervezetének (haderőnemek, fegyvernemek, szakcsapatok) kialakítása és a csapatok korszerű fegyverekkel és haditechnikai eszközökkel történő tömeges átfegyverzése. Eközben a haderőnemek tekintetében bizonyos fokú sorrendiséget voltunk kénytelenek követni. Kezdetben elsősorban hazánk légvédelmének korszerűsítésére, a honi légvédelmi haderőnem kiépítésére és harci képességének fokozására törekedtünk. A rendelkezésre álló anyagi eszközök jelentős részének ide koncentrálása biztosította néhány év alatt a korszerű légvédelmi rendszer kialakítását. Ezt követően indokoltan a szárazföldi csapatok technikai korszerűsítése került előtérbe. Főleg ebben az időszakban jelentek meg nagy tömegben a szárazföldi haderőnem egységeiben és magasabbegységeiben a korszerű fegyverek. Természetesen előtérben álló feladat volt az erkölcsi—politikai állapot és színvonal fejlesztése is. Ebben az időszakban — bár szintén fejlesztettük — kevesebb energia jutott a kiképzésre, a vezetés korszerűsítésére, valamint a személyi állomány szolgálati és életkörülményeinek javítására. Mindez bizonyos ellentmondások kialakulását eredményezte, melyeket a fejlesztés ezen periódusában tudatosan vállalnunk kellett.

Az 1970-es években — a negyedik és ötödik ötéves tervek időszakában — a Magyar Néphadsereg minőségi fejlesztésének újabb alperiódusa bontakozott ki. Alapvető célunknak a fejlesztésnek ebben a szakaszában is változatlanul néphadseregünk harckészültségének, mozgósítási rendszerének magas szinten tartását, harcképességének, harci lehetőségeinek tökéletesítését tekintettük. Miután néphadseregünk a nemzetközi összehasonlítást tekintve is korszerű haderővé vált, struktúrája és szerkezeti keretei kialakultak és megszilárdultak, s miután a legnagyobb horderejű gondokat immár magunk mögött tudhatjuk, lehetőség nyílt az arányos és harmonikus fejlesztés követelményeinek tervszerűbb és fokozottabb érvényesítésére, az eddig vállalt belső feszültségek megoldására. Ezért ebben a szakaszban *egyre inkább a kiegyensúlyozott fejlesztési ütem, az arányos, komplex fejlődés vált jellemzővé.*

A hadseregfejlesztés feladatainak meghatározását és végrehajtását számottevően befolyásolta, hogy hadseregünk extenzív fejlesztése befejeződött. A haderő szükséges szervezeti keretei kialakultak. A további extenzív fejlesztés ezért nem indokolt, de a népgazdaság anyagi lehetőségei és munkaerőhelyzete miatt nem is lehetséges. A hadseregfejlesztés tekintetében is tehát az intenzív jelleg került előtérbe.

A hadseregfejlesztés jelenlegi időszakában ezért előtérbe került a haderőnemek és fegyvernemek további technikai és szervezeti korszerűsítése; az erkölcsi-politikai és fegyelmi állapot színvonalának emelése mellett a korábbi időszakban szükségszerűen felhalmozódott ellentmondások feloldása; a politikai és katonai kiképzés feltételeinek nagymértékű javítása és hatékonyságának fokozása; a vezetés rendszerének átfogó korszerűsítése; a személyi állomány szolgálati és életkörülményeinek javítása.

A hadseregfejlesztés eredményeinek e tömör és vázlatos bemutatása is meggyőzően bizonyítja, hogy az elmúlt két évtizedben *honvédelmünk együtt erősödött hazánk szocialista fejlődésével, s a Magyar Néphadsereg minőségileg magasabb szintre emelkedett.* Néphadseregünk ma már rendelkezik a szükséges és alapvető haderőnemekkel, fegyvernemekkel, szakcsapatokkal. Megvalósult a csapatok korszerű fegyverzettel történő felszerelése. Kialakult néphadseregünk korszerű szervezete, kiképzési és mozgósítási rendszere, a hátországvédelem egységes szervezete. Megoldottuk a tisztikar tömeges átképzését és a korszerű háború követelményeinek megfelelő felkészítését, akadémiai továbbképzését.

A magas fokú követelményeknek megfelelően fejlődött néphadseregünk erkölcsi-politikai állapota. Jelentősen javultak a katonák szolgálati és életkörülményei, fokozódott a katonai szolgálatot teljesítők és hozzátartozóik társadalmi megbecsülése és szociális ellátottsága. A hadsereg fokozódó mértékben vesz részt a népgazdasági feladatok megvalósításában. *Néphadseregünk az alapvető minőségi mutatók tekintetében felzárkózott a Varsói Szerződésbe tömörült testvérhadseregek színvonalára és nagyságrendjének megfelelően teljes értékű részét képezi a szocialista védelmi közösségnek.*

Nagy elismerést jelentett pártunk XI. kongresszusának azon megállapítása, miszerint: „A Magyar Néphadsereg egész személyi állománya méltó a nép megbecsülésére. Hadseregünk a kor követelményeinek színvonalán áll és a Varsói Szerződés szervezetébe tömörült fegyvertársaival jó együttműködésben védi országunk szuverenitását, nemzeti függetlenségünket, biztosítja, hogy népünk békében és biztonságban élhet."[55]

A Magyar Néphadsereg minőségileg magasabb szintre fejlesztésének *fő forrását* a szocializmus építésének kiemelkedő gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális eredményei, dolgozó népünk öntudatos áldozatvállalása, párt-, állami és társadalmi szerveink céltudatos, következetes és eredményes tevékenysége képezi. Nem kevésbé jelentős az a felbecsülhetetlen értékű segítség és támogatás, melyet a Varsói Szerződésbe tömörült testvérhadseregek — elsősorban a szovjet hadsereg — nyújtottak és nyújtanak számunkra. Honvédelmünk eredményes fejlesztésében igen fontos szerepet töltött be pártunk és kormányunk tudatosan megalapozott, hosszú távú honvédelmi politikája, mely a követelményeket és a lehetőségeket maximálisan összhangba hozva, a rendelkezésre álló anyagi és személyi erőforrásokat célszerűen felhasználva biztosítja hadseregünk valóban tervszerű fejlesztését. Végül ki kell emelnünk a személyi állomány, elsősorban a hivatásos állomány, ezen belül is különösen a tisztikar helytállását és lelkiismeretes munkáját. Hadseregünk csak a felső politikai és katonai vezetés, valamint a személyi állomány közös erőfeszítéseinek eredményeként válhatott valóban korszerű, ütőképes erővé.

Эрнё Загони

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ПОЛИТИКИ НАШЕЙ ПАРТИИ В ОБЛАСТИ ОБОРОНЫ ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ

(1945—1980)

Резюме

Автор — по случаю 35-ой годовщины освобождения Венгрии — дает обзор военно—оборонительной политики революционной марксистско—ленинской партии венгерского рабочего класса после освобождения, ставя в центр внимания социально—политические аспекты.

В первой части статьи автор указывает, что в начале 1945 года одной из центральных задач было создание новой демократической народной армии. Он подробно анализирует единую концепцию Венгерской коммунистической партии и Социалдемократической партии — обеспечение демократического народного характера армии. Автор подтверждает, что после завершения второй мировой войны главным вопросом военной политики Венгерской коммунистической партии было включение сокращенного численного состава армии в восстановление экономики, а также вытеснение из армии реакционных элементов. Автор фактами подтверждает, что в период борьбы за власть Венгерская народная армия единозначно была опорой и поддержкой революционных сил и к концу 1947 года реакция была из армии вытеснена.

55 Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve. I. m. 80. o.

Во второй части статьи автор рассматривает необходимость и процесс строительства социалистической народной армии. Особое внимание уделяет анализу искаженной между тем практики формирования партийного руководства и контроля, чрезвычайно значительный процесс создания новых офицерских кадров из среды рабочих и трудящихся крестьян. Показывает весьма пагубные для армии последствия сектантско—догматических, а затем ревизионистских извращений. Убедительно доказывает, что несмотря даже на имевшие вредные воздействия тенденции, контрреволюционный мятеж 1956 года не смог поставить армию на свою сторону.

В первой половине III раздела статьи автор характеризует принципы и процесс укрепления революционного классового характера венгерской народной армии, подчеркивая очищение кадрового командного состава, показывая деятельность внутренних войск, а также формирование новых принципов и системы партийного руководства и контроля. Затем указывает, что черед сформирования концептуальной политики ВСРП, рассчитанной на длительную перспективу, наступил в 1959 году, и эта политика с тех пор в своих основных чертах непреложно претворяется в жизнь. Автор обобщающим образом излагает цели оборонной политики, составляющие основу конкретных военно—политических решений, а также основные характерные черты закона об обороне страны, приятого в 1976 году. В дальнейшем автор излагает результаты качественного развития обороны и Венгерской Народной армии.

В заключение автор обобщает основные ресурсы развития обороны страны и армии.

Ernő Zágoni

DIE HAUPTZÜGE DER LANDESVERTEIDIGUNGSPOLITIK UNSERER PARTEI NACH DER BEFREIUNG (1945—1980)

Resümee

Anlässlich des 35. Jahrestages der Befreiung Ungarns überblickt der Verfasser, mit einer Konzentrierung auf die gesellschaftlichenpolitischen Elemente — die Militär — bzw. Landesverteidigungspolitik der marxistisch—leninistischen Partei der ungarischen Arbeiterklasse.

Im ersten Teil der Studie deutet der Autor, dass es eine zentrale Aufgabe bestand um die neue demokratische Volksarmee zu schöpfen. Er analysiert die gemeinsame Vorstellung der Ungarischen Kommunistischen Partei und der Sozialdemokratischen Partei, d.h. die Sicherstellung des demokratischen völkischen Charakters ausführlich. Er beweist gleichzeitig, dass die Einschaltung der Armee verringerter Stärke in den Neuaufbau der Wirtschaft, weiterhin das Verdrängen der Reaktion aus der Armee zur Hauptfrage der Militärpolitik von der Kommunistischen Partei wurde. Er beweist auch mit Tatsachen, dass die neue Volksarmee zur Zeit des Kampfes um die Macht eindeutig die Stütze der revolutionären Kräfte war und die Reaktion um Jahresende 1947 aus der Armee verdrängt wurde.

Im 2. Teil der Studie beschäftigt sich der Autor mit der Notwendigkeit und dem Verlauf des Ausbaues der Volksarmee. Hervorhebend analysiert er die zwischenzeitig verzerrte Praxis der Entwicklung der Parteiführung und der Kontrolle, den ausserordentlich bedeutenden Verlauf der Schöpfung des neuen Offizierkorps Arbeiter- und Bauerstammung. Er deutet die ausserordentlich schadhaften Folgerungen der dogmatischen und dann der revisionistischen Verzerrungen auf die Armee und beweist, dass die Konterrevolution 1956 trotz diesen schadhaften Tendenzen auf ihre Seite die Armee nicht stellen konnte.

Im 3. Teil der Studie zeigt der Autor zunächst die Prinzipien und den Verlauf der Befestigung des revolutionären Klassencharakter der Ungarischen Volksarmee und deren Neuorganisierung, hervorhebend die Säuberung des Offizierkorps, die Tätigkeit der Assistenztruppen, und die Entfaltung der neuen Prinzipien und des Systems der Parteiführung und Kontrolle. Demnach weist der Verfasser hin, dass die Entfaltung einer perspektivischen und wohl begründeten Landesverteidigungspolitik im 1959 zur Reihe kam, und diese Politik — hinsichtlich ihrer Hauptelemente — seitdem ungebrochen zur Geltung gelangt. Zusammenfassend macht er die den Grund der konkreten militärpolitischen Entscheidungen bildende Ziele und Prinzipien der Landesverteidigungspolitik, weiterhin die grundsätzlichen Charakterzüge des Wehrgesetzes 1976, die Ergebnisse der qualitativen Entwicklung der Landesverteidigung und der Ungarischen Volksarmee bekannt.

Zum Schluss fasst der Autor die grundsätzlichen Quellen der Landesverteidigung und der Armee-entwicklung zusammen.

MUCS SÁNDOR

POLITIKAI HARCOK A HADSEREG DEMOKRATIKUS FEJLŐDÉSÉÉRT 1945—1947

1945. január 20-án Moszkvában a Szövetséges Hatalmak megkötötték Magyarországgal a fegyverszüneti szerződést. Ennek alapján hazánk lehetőséget kapott arra, hogy nyolc hadosztályból álló hadsereget szervezzen, s az a Vörös Hadsereg oldalán részt vegyen a német és magyar fasiszták elleni harcban.

Az új hadsereg szervezése gyakorlatilag január 20-ával, az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívásának aláírásával vette kezdetét. Az első négy hadosztály felállítására vonatkozó konkrét utasítások február első felében jelentek meg. Az 1., a 6., az 5., és a 7. hadosztályok szervezése kezdődött el.

A hadseregszervezés egyik fő kérdése volt, hogy a hadsereg politikai tartalmát, jellegét úgy kell kialakítani, hogy az megfeleljen a létrejött államhatalom jellegének, képes legyen a felszabadult magyar nép akaratát végrehajtani.

Ezt szem előtt tartva, a két munkáspárt — a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt — az 1945. január 30-án nyilvánosságra hozott, az új hadsereggel kapcsolatos állásfoglalásában e kérdésre külön gondot fordított. Az állásfoglalás a hadsereg jellegéről, feladatáról a következőképpen szólt: „A honvédség néphadsereg, amelyet a dolgozó nép akarata hív életre... hivatása tehát a *Németország elleni szabadságharc folytatása* a végső győzelemig, az ország határainak megvédése a külső támadással szemben és a *belső demokratikus rend biztosítása.*"[1]

Az ilyen jellegű, s e feladatok megvalósítására szervezett hadsereg nem nélkülözhette a politikai felvilágosító munkát.

A két munkáspárt tudatában volt ennek. Ezért az előbbiekben említett közös javaslatban szólt arról, hogy a hadseregen belül létre kell hozni egy szervezetet, amelynek kizárólagos feladata az állomány politikai nevelése. Ez a szervezet a „Honvéd Nevelőtiszti Intézmény" nevet viselte. Létrehozását és funkcióját az előbbiekben már említett dokumentum a következőkkel indokolta és körvonalazta: „... a honvédséget eddig fasiszta és németbarát szellemben nevelték. Természetesnek tartjuk, hogy a múlt mély nyomokat hagyott, tehát az új demokratikus szellem érvényesülését nem várhatjuk pillanatok alatt. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy a demokratikus szellemben felépülő új magyar hadseregnek, az új honvédség minden tagjának az Ideiglenes Nemzeti Kormány a legnagyobb barátsággal, szeretettel és megbecsüléssel megmutassa a helyes utat

1 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt javaslata az új magyar Honvédség megszervezéséhez. Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívuma (a továbbiakban — MSZMP PI Arch.) 274. f. 11/84 őrzési egység (a továbbiakban — ő. e.).

a demokratikus felfogás felé. A munka elvégzésére a Honvédelmi Minisztérium keretében kulturális, nevelő osztály felállítását javasoljuk."[2]

1945. február 14-én ültek össze Debrecenben a pártok és a Honvédelmi Minisztérium képviselői, hogy a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt közös javaslata alapján megtárgyalják a honvédség demokratikus szellemben való fejlesztésének kérdéseit. Az erre irányuló törekvés egyik jelentős eredménye, hogy a koalíció többi pártja és a Honvédelmi Minisztérium elismerte a „Honvéd Nevelőtiszti Intézmény" megszervezésének és munkájának szükségességét.

A hadsereg politikai nevelőmunkájának irányítására a minisztériumban megszervezték a „Kulturális és nevelőosztályt", amely 1945. február 17-én kezdte meg tevékenységét a politikai államtitkár, a kisgazdapárti B. Szabó István közvetlen alárendeltségében.

A Kommunista Párt — abból kiindulva, hogy a hadsereg az adott időszak jelentős társadalompolitikai feladatai megoldásában, de a háború utáni politikai küzdelmekben is fontos szerepet fog játszani — arra törekedett, hogy a hadsereg politikai nevelését végző intézményt minél jobban a befolyása alá vonja, s ezért a hadosztályoknál létrehozandó nevelő törzsekben, valamint az ezredekhez és a zászlóaljakhoz kinevezendő nevelőtisztekre konkrét, személyi javaslatot tett. Káderei erre a munkára lényegében készen álltak azok közül a katonák közül, akik a Szovjetunióban antifasiszta, partizániskolát végeztek, vagy itthon a munkásmozgalomban vettek részt, s most, mint önként jelentkezők, az új hadseregben szolgáltak.

Mivel a nevelőtiszti funkció nem parancsnoki funkció volt, ezen személyek demokratikus meggyőződéséhez viszont nem fért kétség, a Honvédelmi Minisztérium nem tudott kifogást emelni megbizatásuk ellen. Egyébként is a minisztérium retrográd erői az első időben nemigen gondoltak arra, hogy ez a szerv hosszú életű lesz a hadsereg szervezetében.

Ilyen körülmények között került sor a nevelőtiszti állomány kiválogatására és funkcióba állítására, amit a Kommunista Párt részéről Révész Géza irányított. Ennek eredményeként a hadosztályok nevelő törzseibe, az ezred- és zászlóalj-nevelőtiszti helyekre jelentős számban a Kommunista Párt tagjai kerültek. A 6. hadosztály nevelőtörzsében Szeremlei Gyula, Nagy Gábor, Kis András, Baki Ferenc, Lukács László, az 1. hadosztálytörzsnél pedig Rózsa András, Horváth Viktor, Nagy András, Tarján Imre, Molnár Tibor, dr. Elek Tibor és más elvtársak dolgoztak.

Az ezredekhez és a zászlóaljakhoz kinevezettek között ott voltak többek között: Csémi Károly, Menyhárt András, Stráhl Sándor, Ölvedi Ignác, Bedő László, Szebelkó Imre, Szokolai István, Sallai Tivadar és még sokan mások, akik azóta is hadseregünk különböző posztjain szolgálnak, vagy mint nyugállományú tábornokok, főtisztek töltik megérdemelt pihenésüket.

A századoknál nevelők voltak rendszeresítve. Erre a funkcióra azonban a kinevezés nem központi intézkedéssel történt, hanem az ezred- és a zászlóalj-nevelőtisztek által adott megbízás alapján. A fő szempont azonban itt is az volt, hogy az illető feltétlenül demokratikus gondolkodású, bajtársainál szélesebb látókörű legyen, s ezért a válogatás elsősorban a munkás- és parasztszármazású katonák közül történt.

Figyelmet érdemel itt az is, hogy a többi pártoknak is volt lehetőségük nevelőtiszteket jelölni a hadseregbe, sőt pártonkívüliek is kaptak ilyen megbízást. Dokumentumok tanúsítják, hogy a debreceni főispán, a szegedi helyettes pol-

2 Uo.

gármester névsorokat juttatott el a HM illetékes szerveihez, amelyek az általuk nevelőtisztnek javasolt személyek neveit tartalmazták.[3]

A Honvéd Nevelőtiszti Intézmény azonban csak nevében volt tiszti intézmény. Tiszti rendfokozata ugyanis csak nagyon kevesüknek volt, a legtöbbjük tisztes volt, de még honvéd is bőségesen akadt közöttük.

A HM-ben székelő kulturális és nevelési osztály — amelynek vezetője Jánosi Ferenc lelkész százados volt — rövidesen elkészítette a honvéd nevelőtiszti intézmény feladatára és működésére vonatkozó rendelettervezetet, amely azonban hivatalosan nem került kiadásra. E tervezet szerint a nevelőtisztek feladatát abban kívánták meghatározni, hogy neveljék demokratikus szellemben a hadsereget, világosítsák fel a személyi állományt arról, hogy a magyar hadsereget eddig idegen érdekekért vitték háborúba. A nevelőtiszteknek kellett tudatossá tenni a honvédség minden tagjában, hogy:

— miért kell harcolni a szövetséges demokratikus hatalmak oldalán, s szembefordulni a volt szövetségesekkel;
— miért kell a fasizmussal a magyar nemzetnek végleg leszámolnia;
— mi a népi demokrácia és a fasizmus közötti különbség;
— mi a demokrácia lényege;
— milyen jutalmat várhat minden honvéd a fasiszta Németország ellen vívott derekas harcának eredményeképpen;
— mi a földreform.

S bár ez a rendelettervezet, mint mondottuk, nem került ki a csapatokhoz, sőt az első időben semmi olyan hivatalos rendelet a HM részéről, amely az intézmény működését nemhogy szabályozta, de egyáltalán elismerte volna, nem volt, a nevelés mégis a fenti elvek alapján folyt. Ez azért vált lehetővé, mert a hadosztály nevelő törzsei személyes kapcsolatot tartottak a kulturális nevelő osztállyal és az MKP illetékes központi szervével, s ezektől megkapták a kellő eligazítást.

A nevelőtisztek és nevelők, bár egyenként kielégítő politikai képzettséggel rendelkeztek, a hadseregben folytatandó nevelőmunkában nem volt tapasztalatuk. A Kommunista Párt felismerte ezt a hiányosságot, s ezért a kommunista nevelőtisztek részére 1945. március 15. és 30. között Debrecenben tanfolyamot szervezett, ahol a politikai ismeretbővítés mellett némi módszerbeli ismereteket is kaptak. Hasonló tanfolyamon vettek részt Miskolcon az 1. hadosztály nevelőtisztjei is.

A nevelőtisztek előtt a hadosztályok szervezése és az arcvonalra való elvonulásuk ideje alatt nagy politikai feladatok álltak. Mindenekelőtt saját szervezetüket kellett kiépíteni és működésképessé tenni, olyan körülmények között, amikor központi segítséget ehhez nemhogy nem kaptak, hanem még akadályozták is azt. A legnagyobb feladat viszont abban jelentkezett, hogy abból a politikailag és egyéni problémák tekintetében is rendkívül heterogén katonatömegből, amely egy-egy magasabbegységen, egységen, de még alegységen belül is adva volt, legalább a fő kérdések tekintetében olyan egységesen gondolkodó állományt teremtsenek, amely az arcvonalra kerülve becsülettel tesz eleget kötelességének.

A fő kérdésben — a fasizmus elleni harc kérdésében — az egység adva volt, hiszen az állomány erre önként jelentkezett, de ezen kívül számtalan probléma foglalkoztatta a katonákat, főképpen a jövő kérdése. Mi lesz a háború után? Lesz-e földreform? Mit jelent a demokratikus rendszer? stb. stb. Egyszóval a

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) A Honvédelmi Minisztérium Elnökségének iratai (a továbbiakban — HM Eln.) 1945/22 804. sz., valamint 1945/24 285. sz.

katonák azt is tudni akarták, hogy miután a fasizmust megsemmisítik, hogyan alakul a sorsuk. Új fogalmakat kellett az egyszerű emberekkel megértetni, amelyekkel ezelőtt nem találkoztak. „Politizálni, az új időket megérteni: erre tanítottuk a katonákat. A fasizmus elleni harcra, a magyar nép szenvedéseinek megbosszulására lelkesítettük őket" — írja visszaemlékezésében Nagy Gábor egykori nevelőtiszt.[4] Az 1. hadosztály nevelőtörzse politikai kiképzési tervezetében pl. ilyen címekkel találkoztunk: „A magyar demokratikus hadsereg feladatai. Miért kell a fegyelem a demokratikus hadseregben? Magatartásunk Ausztriában." Az utóbbi témához kiadott vázlatban erről többek között a következőket olvashatjuk: „Nem vagyunk országukban »felsőbbrendű lények«, mint ahogy nem vagyunk hódítók sem. Az ausztriai polgár nem rabszolgánk, és nem is ellenségünk... Tilos tehát az eljövendő világrendben velünk teljesen egyenrangú ország állampolgárai személyi és vagyonbiztonságának veszélyeztetése..."[5] A 6. hadosztály egyik volt nevelőtisztje, Szebelkó Imre is arról írt visszaemlékezésében, hogy „Ausztriában... rendszeresen tartottunk eligazítást, és röplapokon is informáltunk a harctéri helyzetről. Mi, nevelők, fő feladatunknak a szovjet—magyar barátság ápolását és a csapatok harci szellemének növelését tartottuk."[6] Magyarázták a katonáknak, hogy „nem a lakosságon, hanem a fasisztákon kell bosszút állni, akik feldúlták hazánkat". A politikai munka tehát — amint ez a fentiekből kiderül — többirányú volt. Amiből ehhez akkor meríteni lehetett, gyakorlatilag csak a napi sajtó és a nevelőtörzsek által kiadott vázlatok voltak.

Az új hadsereg központi sajtóellátása akkor még szóba sem jöhetett. Ezt a problémát is a nevelőtiszteknek kellett megoldani. A helyi lapok szerkesztőségétől kértek néhány ingyenpéldányt, amelyeket aztán bevittek a laktanyába, vagy maguk tartották meg a „sajtótájékoztatót". A frontra indulás idejére pedig a 6. hadosztály nevelőtörzse szerzett egy kis sokszorosítógépet, amelyen az új magyar hadsereg első sajtótermékét, a „Gyorspostá"-t nyomtatták, amely ugyancsak a napi híreket közölte a katonákkal.

Az új hadsereg első hadosztályai zömükben a hadifogolytáborokból önként jelentkezettek közül kerültek ki. Többségük hónapok vagy már évek óta nem látta családját. Tele voltak egyéni gondokkal. A nevelőtisztek igyekeztek ezeket is csökkenteni. Leveleztek elöljáróságokkal, vagy ha közel lakott az illető, eltávozást eszközöltek ki számára a parancsnoktól.

Egy pusztító háború dúlta országban szervezett hadseregben a mai értelemben vett felszerelésről, ellátásról szó sem lehetett. Sokan voltak, akik ezt nehezen értették meg. A nevelőtisztek magyarázták meg, hogy ilyen körülmények között is vállalni kell a harcot, de ugyanakkor sokat tettek azért is, hogy mind a felszerelés, mind az élelmezés a legminimálisabb igényeket lehetőleg kielégítse.

Néhány mozaikdarab ez csupán abból a szerteágazó tevékenységből, amit a nevelőtisztek végeztek. Az igaz ügybe vetett töretlen bizalom, s a megvalósításáért végzett áldozatos munka nem maradt hatás nélkül a katonákra sem. Az eredmény az lett, s ezt a korabeli dokumentumok és a résztvevők egyöntetűen bizonyítják, hogy mindaddig, amíg a hadosztályok a háború után az országba vissza nem tértek, szökés a csapatoknál csak igen elvétve fordult elő.

Az eredményes nevelőmunka láttán — központi utasítás hiányában — az egyes hadosztályparancsnokok saját hatáskörükben szabályozták a nevelőtisztek tevékenységét, szabták meg feladataikat. Az 1. gyaloghadosztály parancs-

4 Új haza, új hadsereg. Visszaemlékezések az 1945—1947-es évekre. Budapest, 1970. 122. o.
5 HL Elek-anyag 1945—1946. 5. cs.
6 Új haza, új hadsereg... i. m. 169. o.

noka például 1945. április 28-án adta ki a „Honvéd nevelőtiszti intézmény szükségessége és feladata"[7] c. rendelkezését, amelyben meghatározta az intézmény feladatát, munkamódszerét, a nevelőtiszt feladatát harchelyzetben, rangviszonyát és hatáskörét a csapatoknál, szolgálati viszonyát stb. Ez a rendelet már parancsnoki vonalon is biztosította a nevelőtisztek munkáját. Megszabta például, hogy a kiképzési időből naponta egy órát a nevelő részére kell biztosítani és annak felhasználását a parancsnoknak a kiképzési tervbe előre be kell állítania. A rendelet szerint: „A nevelőtisztek csoportján belül a nevelői munka oroszlánrésze a zlj. (osztály) nevelőtisztekre hárul. A szd. nevelőkön át ők vezetik közvetlenül, egyben végzik is a honvédség nevelését." Nagy jelentőségű volt az adott viszonyok között a rendeletnek az a része, hogy „A nevelőtisztek és nevelők általános fegyelmi szempontból a csapatparancsnokuk alá vannak rendelve, nevelői munkájukkal kapcsolatban a csapatparancsnok csak tanácsokat adhat, de abba közvetlenül bele nem avatkozhat, parancsokat nem adhat". A rendelkezés ezen kitételei biztosították a nevelőtisztek és nevelők önállóságát saját munkaterületükön és bizonyos mértékig gátolták a régi szellemű tisztek befolyását a honvédség nevelésére.

Úgy véljük, az eddig elmondottakból kiderül, hogy a hadsereg szervezésének kezdetén a hadseregben folyó politikai nevelés nem az egyes pártok politikája melletti agitációt, hanem a demokrácia általános elveinek ismertetését jelentette. Az ilyen tartalmú politikai munka mellett állt ki a két munkáspárt január 30-i javaslata is, amikor leszögezte: „... a nevelőtisztek nem vihetik be a hadseregbe a pártpolitikát, hanem kizárólag a hazafias, demokratikus szellemet és a német fasizmus elleni háború szükségességének a tanítását. Az ő feladatuk odahatni, hogy a magyar hadsereg valóban új, demokratikus szellemű hadsereg legyen, nem pedig a régi hadsereg feltámasztása." A munkáspártoknak a fenti állásfoglalása teljesen érthető volt. A hadsereget harcra szervezték, s ehhez politikailag egységes csapatokra volt szükség. A politikai pártok nézeteinek vitája ezt az egységet nem segítette volna elő. Persze tagadhatatlan az is, hogy a demokrácia elveinek és gyakorlatának magyarázatánál sokat jelentett az, hogy a nevelőtiszt melyik pártnak volt a tagja, hiszen nézeteiket azoknak a pártoknak a felfogásából kiindulva fejtették ki.

Az új honvédségben a csapattisztek jelentős része bizalmatlanul fogadta a nevelőtiszti intézményt és tagjainak munkáját. Nem értették, miért van szükség nevelőtisztekre. Úgy vélték — hiszen a régi hadseregben ezt tanulták —, hogy a politika megrontja a hadsereget. A nevelőtisztek munkája nyomán azonban sokuk nézete megváltozott, s a nevelőtisztek munkáját őszintén segítették. Mások viszont — mivel a demokratikus felfogás szemléletükkel ellentétes volt — megkísérelték, hogy a nevelőtisztek munkáját saját elképzeléseik szerint irányítsák, a honvédek nevelésében a maguk elgondolásait érvényesítsék. A tisztikar utóbbi kategóriájával a nevelőtiszteknek komoly harcot kellett vívniuk.

A nevelőtiszti intézmény a hadsereg megszervezése és feladata végrehajtásának első időszakában tehát létrejött és gyökeret vert.

A koalíciós pártok katonapolitikájának fő irányai a háború befejezése után

A háború befejezése nemcsak a hadsereg szervezésében hozott jelentős változásokat, hanem alapvetően megváltoztatta a népi demokratikus és reakciós erőknek a hadsereggel kapcsolatos politikáját is. A háború befejezéséig a hala-

7 Az okmány dr. Ölvedi Ignác nyá. ezredes birtokában van.

dás hívei azért harcoltak a visszahúzó erőkkel, hogy a megszervezendő hadsereg vegyen részt a hitleri fasizmus elleni harcokban és ezzel szerezze vissza a nemzet becsületét a szabadságszerető népek előtt. Ez a küzdelem abban az időben még nem annyira a nyílt színen folyt, hiszen azok is, akik a hadsereg szervezését késleltetni igyekeztek — az akkori általános hangulatot figyelembe véve —, szavakban kénytelen-kelletlen elismerték a fasizmus elleni harc szükségességét.

A háború befejezése után kibontakozó politikai helyzetben már nem a hadsereg léte vagy nemléte volt a kérdés, hanem az, hogy a hadsereg a további küzdelemben melyik politikai irányzatot támogatja majd. A reakció restaurációs törekvésének lesz-e az eszköze, vagy a népi demokratikus erőket fogja-e támogatni a reakció ellen, a haladásért? E körül a kérdés körül bontakozott ki a küzdelem népi demokráciánk fejlődésének ebben a szakaszában a hadseregen belül és kívül egyaránt.

A legfontosabb annak megítélése volt, hogy a hadseregben legyen-e politikai munka, s ha igen, milyen politikai nevelést kapjon az állomány. Az e kérdésben elfoglalt álláspont természetesen alakította az ezzel összefüggő területekhez való viszonyt is. Nem lehetett megkerülni a nevelőtisztek további helyzetének rendezését, a csapattisztikar politikai elkötelezettségének tisztázását, de a hadsereg anyagi ellátásának kérdését sem. Az e kérdésekben való állásfoglalások a koalíciós pártok összpolitikájából fakadtak, abból, hogy melyik párt milyen formában képzelte el az ország társadalmi berendezkedését a háború után.

A Független Kisgazdapárt 1945 elején nyilvánosságra hozott programjának „Milyen hadsereget kíván a Független Kisgazdapárt" c. részében arról olvashatunk, hogy „az új magyar hadseregnek valóban népi hadseregnek kell lennie. Nem szabad válaszfalat építeni a hadsereg és a nép közé." Ám ami azt a kérdést illeti, hogy politizáljon-e a hadsereg vagy sem, a dokumentum egyértelműen úgy foglal állást, hogy „katonatisztek és katonák számára el kell tiltani a politikával való foglalkozást."[8] Lényegében ezt a gondolatot erősítette meg 1945. május 27-i ceglédi beszédében Nagy Ferenc, amikor kijelentette: „A politikát a jövőben nem diktálhatja a hadsereg, hanem a hadsereg a nép békevágyának alázatos kiszolgálója kell, hogy legyen."[9] A politikamentes hadsereg követelése — némi módosulással — végigvonul a kisgazdapárt politikájában egészen 1948-ig. A módosulás abból fakadt, hogy a párt is felismerte, hogy egyrészt a hadseregben addig folytatott politikai munkát megszüntetni már nem lehet, másrészt egyre világosabbá vált számára, hogy a hatalomért folyó harc időszakában nem lehet eltekinteni a hadsereg állásfoglalásától. Ezért a kisgazdapárt 1946 nyár elejétől kialakított politikájában olyan megfogalmazások szerepelnek, hogy a hadsereg ne legyen egy párt politikájának az eszköze. Erre az a helyzetfelmérés kényszerítette a pártvezetést, amelyet 1946 júniusában a párt véderő bizottsága készített el, s amely megállapította: „Ma már a honvédség irányítása is az MKP kezében van."[10] A pártpolitika száműzésére való törekvést dokumentálta Bartha Albert honvédelmi miniszter beszéde is, amelyet hivatali beiktatásakor, 1946. augusztus 22-én mondott el. Bartha többek között kijelentette: „Le kell szögeznem, hogy a hadsereg a magyar köztársaság hadserege, amely felül áll minden pártérdeken... A katonai épületek kapuin belül párttorzsalkodást nem tűrhetek."[11] Nagy Ferenc az 1946. október 5-én Békésen tartott beszédében ugyancsak különösen fontosnak tartotta, hogy a honvéd-

8 *Balogh—Izsák:* Pártok és pártprogramok Magyarországon 1945—1948. Budapest, 1977. 183. o.
9 Kis Újság, 1945 május 29. sz. 5. o.
10 *Kis András:* A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig. Budapest, 1969. 134. o
11 Kis Újság, 1946. augusztus 24. 4. o.

ség a magyar nép honvédsége legyen, „s erről a területről minél hamarabb száműzzék a pártpolitikát".[12] A párt Véderő Bizottsága 1946. októberi memoranduma pedig, amelyet ugyancsak a pártvezetés számára készített, határozottan követelte, hogy „A honvédség politizálását azonnal négy fal közé kell visszaszorítani".[13] A pártpolitikamentes hadsereg gondolata fellelhető továbbá a kisgazdapártnak a Baloldali Blokk részére adott 1946. október 24-i válaszában, de még az 1947 első felében kidolgozott programtervezetben is.

A politikától, illetve a pártpolitikától mentes hadsereg követeléséhez való görcsös ragaszkodás a kisgazdapárt részéről egy alapvető dologban elszenvedett politikai vereség beismerését jelentette. Azt, hogy a rendőrség után a hadsereg is kicsúszott az ellenőrzése alól, s e követelés fenntartásával a tömegek támogatására akart apellálni.

A koalíció többi pártjai katonapolitikájuk alakításában abból indultak ki, hogy az országban folyó politikai és gazdasági harc alapkérdése a hatalom megragadása. Tisztában voltak azzal is, hogy bár a hadsereg létszáma kicsi — s ennek alakulásában a fegyverszüneti szerződés értelmében kizárólag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság dönthet —, e fegyveres erő *politikai állásfoglalása* a hatalomért folyó harcban egyáltalán nem lebecsülendő. Ezt figyelembe véve arra törekedtek, hogy a háború után megmaradt állomány politikai állásfoglalásával a demokratikus előrehaladás híveinek támogatója legyen. Ezt mindenekelőtt a hadseregben folytatott politikai nevelőmunka fokozásával, a tisztikar demokratikus elkötelezettségének erősítésével, a néppel való kapcsolat szilárdításával, valamint az anyagi ellátás javításával kívánták biztosítani.

Ez a törekvés — amit a korabeli dokumentumok, a központi lapok cikkei tükröznek — világosan látható a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt katonai politikájában egyaránt. Ezen elv gyakorlati megvalósításának útjait, módszereit azonban már e pártok között is saját politikai célkitűzéseik szabták meg. Ebből következett, hogy a hadsereg demokratizálásának általános elvét szem előtt tartva, e pártok azt a saját politikai céljaikból kiindulva kívánták megvalósítani. E törekvésekből következett, hogy a hatalomért folyó osztályharc közepette a hadseregből nemhogy a politikát, de a pártpolitikát sem lehetett száműzni.

Ezt egyébként a Kisgazdapárt — annak ellenére, hogy nyilvánosan a hadsereg politika-, illetve pártpolitikamentességét követelte — maga is elismerte azzal, hogy az országos központ vezetőségén belül létrehozta a Véderő Bizottságot. E szerv feladata az volt, hogy a párt általános politikájának megfelelő katonapolitikát kidolgozva, biztosítsa annak végrehajtását a hadseregben. Ezen általános politika lényegét 1945 őszén a kisgazdapárt történetét feldolgozó monográfia így jellemzi: „A Kisgazdapárt burzsoá jobbszárnya ... az FKgP választási győzelmével lezártnak tekintette a magyar társadalom demokratizálódásának folyamatát, s nem kívántak továbblépni. Nem csupán a fennálló politikai viszonyok konszolidálására, hanem a polgári demokrácia felé való visszatérésre vettek irányt".[14] Nyilvánvaló, hogy ezen fő politikai irányvonalat kellett, hogy szolgálja a katonapolitika is. A Kisgazdapárt úgy látta, hogy ennek megvalósítására — jelentős parancsnoki posztok, s általában a hivatásos tisztikar révén — jó bázisai vannak a hadseregben. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy mindez kevésnek bizonyult.

A Szociáldemokrata Párt katonapolitikájának alapja — eddigi ismereteink szerint — 1945 végéig azonosult a január 30-án a Kommunista Párttal közösen

12 *Balogh Sándor:* Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945—1947. Budapest, 1975. 349. o.
13 *Kis A.:* i. m. 156. o.
14 *Vida István:* A Független Kisgazdapárt politikája 1944—1947. Budapest, 127 o.

kiadott programmal. Sőt ennek alapvonását, amint látni fogjuk, egészen az egyesülésig megőrizte. Ez az alapvonás pedig az volt, hogy az új hadsereg *„Hazánk függetlenségének, szabadságának, önállóságának, a magyar népi demokráciának kell hogy áttörhetetlen pajzsa legyen,* amelyen megtörik minden olyan kísérlet, amely arra irányulna, hogy újra úrrá legyen itt ezen a földön a reakció, a fasizmus, a feudalizmus."[15]

A párt vezetőinek beszédeiből, a párt központi lapja, a Népszava cikkeiből, valamint a párt honvédségi tagjait összefogó Országos Honvédelmi Szervezetének dokumentumaiból az tűnik ki, hogy egy ilyen jellegű hadsereg kialakítását a párt úgy látta biztosítottnak, ha abban minél több munkás szolgál, ha átszervezik a tisztikart, s az állomány nevelése szociális és demokratikus elveknek megfelelően folyik. Ez látszik a párt 1945 augusztusában megtartott XXXIV. kongresszusának akcióprogramjában, amely hangoztatta: „A Szociáldemokrata Párt — különös gondot fordít arra, hogy a rendőrség, a közigazgatás és a hadsereg megtisztuljon az oda nem való kártékony és reakciós elemektől... A párt gondoskodik majd arról, hogy ezekbe az intézményekbe minél tömegesebben juthassanak be a munkásosztály és a parasztság fiai."[16] Az 1946 nyarán kiadott „Irányelvek a Szociáldemokrata Párt Országos Honvédelmi Szervezete kiépítésére" c. dokumentum a neveléssel kapcsolatban pedig leszögezte, hogy a Honvédelmi Szervezet „... a Párt általános célkitűzései keretében szociális és demokratikus magyar honvédségért, valamint a szocializmus széles körű elterjesztéséért küzd és dolgozik..."[17] Az Országos Honvédelmi Szervezet 1947. január 21-én megtartott országos vezetőségi ülésén a párt vezetői ugyancsak azt hangsúlyozták, hogy a hadsereg legyen a demokrácia belső rendjének támasza, s a honvédség tisztikarát és tiszthelyettesi karát igyekezni kell átállítani „a szociáldemokrácia elvi síkjára."[18]

Látható tehát, hogy a Szociáldemokrata Párt is figyelt a hadseregre, az ott folyó politikai munka nem esett ki a látószögéből. Ebből pedig természetesen következett, hogy a politizáló hadsereg mellett tört lándzsát, hiszen ott is a saját politikáját akarta érvényre juttatni.

E katonapolitika megvalósítására a párt már 1945 szeptemberében megkezdte az „agitációs gócok" szervezését a hadseregben, de jó ideig a sejtszerűen működő csoportok egymásról semmit sem tudtak. A komolyabb szervező munka azután indult meg, amikor az 1945 őszi választások után Zentai Vilmos — a párt egyik vezető személyisége — lett a HM politikai államtitkára. E szervező munka eredményeképpen 1945. december 4-én megalakult az SZDP HM-csoportja, majd a vidéki helyőrségekben folytatott eredményes tagtoborzás után létrejöttek ott is a helyi csoportok. Ezek után került sor az Országos Honvédelmi Szervezet megalakítására 1946. június 15-én.[19] A szervezet keretén belül azokban a helyőrségekben, ahol 100 vagy ennél több volt az SZDP-tag, pártszervezet, 30—100 fő között pártcsoport, 30 fő alatt alcsoport alakult. Ezek a pártszervezetek azután létrehozták a Kunfi-gárdát, amely „a szocialista tudomány terjesztését" szolgálta, valamint a Petőfi-gárdát, amely „a szépirodalom fegyverével szerez híveket a szociáldemokrata mozgalomnak".[20] Ezek a szervezetek hivatalosan nem a laktanyákban és intézményekben élték a szervezeti életet, hanem a polgári pártszervezetek mellett, azok helyiségeiben jöttek össze.

15 Népszava, 1945. március 4. sz. 1. o. Szakasits Árpád cikke: „Lemossuk a gyalázatot..." címmel.
16 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. Budapest, 1967. 104—106. o.
17 MSZMP PI Arch. 283. f. 27/327. ő. e.
18 Uo. 27/329. ő. e.
19 Uo. 27/327. ő. e.
20 Uo. 27/330. ő. e.

1946. október 12—13-án az SZDP, a hadsereggel kapcsolatos politikáját demonstrálva, szocialista honvédnapot szervezett Szegeden. Ezen a honvédnapon a párt olyan vezető egyéniségei vettek részt, mint Szakasits Árpád, Bán Antal, Zentai Vilmos és Bőhm Vilmos, aki „az 1919-es Vörös Hadsereg nevében üdvözölte a demokratikus honvédséget."

Az 1947-es választások előtt az SZDP felerősítette tagtoborzó munkáját a hadseregben is. Ennek politikai célját a Szakasits által aláírt, a megyei szervezetek vezetőségeinek megküldött levél többek között a következőképpen fogalmazta meg: „Nem lehet mindegy számunkra, hogy milyen az új magyar honvédség szelleme, hogy a magyar ifjúság tömegei milyen szellemben nevelik majd gyermekeiket és unokáikat. Pártunk létérdeke, hogy e szellem felett mi őrködjünk és hogy a szolgáló és leszerelő katonák ne a reakció vak eszközei, hanem a haladás fáklyahordozói legyenek. Létérdekünk, hogy a honvédség feltétlenül megbízható legyen és a nép egyetemes érdekeit szolgálja . . .

Ezért most a legsürgősebb és legfontosabb feladatunk a honvédség tagjainak minél nagyobb számban való megnyerése, meggyőzése és szocialista nevelővé való kiképzése."

Az, hogy a Szociáldemokrata Párt ennyire aktívan törekedett saját katonapolitikai céljainak megvalósítására, természetesen súrlódásokat okozott a két munkáspárt együttműködésében. A fő kérdésben, a hadseregen belül tényked reakció elleni harcban, a két párt tagjai — különösen az alsóbb szinten — jól együttműködtek. Az SZDP felsőbb vezetésében — főleg a jobboldal aktivizálódása után — az erre irányuló tevékenység már nem volt ennyire egyértelmű, sőt a paritás elvének felvetésével éppen e legfontosabb kérdésről vonták el a figyelmet. Az 1947. február 21-i országos vezetőségi ülés ugyan megállapította, hogy az anyagi vonal, a műszaki vonal, a kerületi parancsnokságok, a honvéd egészségügy a párt kezében van, de a párt katonapolitikájának megvalósításáért felelős személyek tudták, hogy pozícióik ott a leggyengébbek, ahol a kézben fegyverek vannak. Ezért törekedtek a paritásra. Zentai Vilmos e tekintetben kétszer is készített feljegyzést a párt országos vezetése számára. Az 1946 augusztusában készült feljegyzés szerint „a kulcspozíciók, a nyomozó és nevelő apparátus 90%-a máris a kommunisták kezében van",[21] az 1947 márciusi feljegyzésben pedig azt javasolja, hogy az SZDP vezetése a HM, a Határőr Parancsnokság, a különböző tanfolyamok parancsnokságai és előadói vonatkozásában vesse fel a paritás kérdését a kommunista párttal szemben.[22] A szociáldemokrata jobboldal veresége után a paritás kérdése lekerült a napirendről, a két munkáspárt egyesülésének előtérbe kerülése pedig az egységes katonapolitikai elvek kimunkálásához vezetett. Tény viszont, hogy a Szociáldemokrata Párt politikai nevelőmunkája, s több jelentős beosztás birtoklása a hadseregen belül végül is része lett egy olyan jellegű hadsereg kialakulásának, amely már a fordulat évének a kezdetén a demokrácia szilárd bázisa volt.

A Nemzeti Parasztpárt katonapolitikája alapvetően megegyezett a két munkáspárt célkitűzéseivel. Bár sem az 1945-ben kidolgozott pártprogram, sem az 1946 márciusában megtartott I. Országos Kongresszus nem szólt a hadseregről, az ott folytatandó politikáról a párt vezetőinek megnyilatkozásai, a központi sajtó, a Szabad Szó cikkei nem hagynak kétséget a fenti megállapítás iránt. A Szabad Szó 1945 novemberéig terjedő számainak a hadsereggel kapcsolatos cikkei pozitív tartalmúak, s a honvédségnek az újjáépítésben végzett munkáiról szólnak. A párt katonapolitikájának első megfogalmazásaként valószínűleg azt

21 Uo. A XVIII/0045/1946/3.
22 Uo. A XVIII/0045/1947/5.

a cikket tekinthetjük, amelyben a lap állást foglalt a 6. hadosztály nevelőtisztjeinek a miniszterelnökhöz eljuttatott memoranduma mellett.[23] (A nevelők e memorandumban a nyugatos hivatásos tisztek visszavétele és a tartalékos tisztek elbocsátása ellen emeltek szót.) A lap a memorandum teljes szövegének ismertetése után így ír: „A katonaság az új magyar demokratikus hadsereg egyik legfontosabb védőbástyája kell, hogy legyen ennek az országnak. Nagyon is résen kell lenni, hogy a vezetés, az irányítás megfelelő emberek kezébe kerüljön." A hadsereggel összefüggő tennivalókat még világosabban fogalmazta meg a Szabad Szó 1946. március 12-i száma, amely többek között a következőket jelentette ki: „A népnek egyáltalán nem mindegy, hogy mi folyik a hadseregben. Nem mindegy, hogy kinek a kezében van a fegyver és a fegyverrel járó hatalom. Nem mindegy, hogy a demokrácia őszinte hívei és a nép igazi fiai forgatják-e, vagy a demokrácia esküdt ellenségei, a nyugatról hazaszivárgott reakciós tisztek és a régi szellemtől elszakadni nem tudó antidemokratikus urak. Nem mindegy az sem, hogy ki parancsol a katonáknak és hogyan parancsolnak... A népnek elege volt a régi tisztikarból..."[24]

A cikkből egyértelműen kiderül, hogy a Nemzeti Parasztpárt a demokrácia mellett elkötelezett hadsereg és annak megfelelő tisztikar megteremtésére törekedett. Tisztában volt azonban azzal is, hogy egy ilyen jellegű hadsereg csak jelentős politikai nevelőmunka eredményeképpen jöhet létre. Erre ugyancsak a Szabad Szó egyik cikke utal, amely „Magyar demokratikus honvédség!" címmel közölt tudósítást Veres Péter előadásáról a 6. hadosztálynál, s ennek kapcsán szól a nevelőtisztek munkájáról is. Elmondja, hogy ez a „szervezet csendben, tervszerűen végzi munkáját: tanfolyamokat, világnézeti, politikai, kulturális előadásokat szervez." Megelégedéssel állapítja meg, hogy „A nevelőtisztek nagy többsége *szintén paraszt származású*..."[25]

A hadsereg demokratikus arculatának erősítése érdekében — lehetőségeihez mérten — a Nemzeti Parasztpárt is tevékenykedett. Itt is meg kell azonban említeni, hogy ezt a saját politikájának terjesztésében látta biztosítottnak a hadseregen belül. Ezért került arra sor, hogy ez a párt 1946 elején szintén létrehozta honvédségi csoportját.[26] Ettől az időtől kezdve a párt katonapolitikai céljainak megfogalmazása egyértelműbb, világosabb. A tisztikarral, valamint a neveléssel összefüggésben 1946 májusában pl. már így írt a Szabad Szó: „A honvédség ügye az egész magyar demokrácia ügye, s ezt felismerték a demokratikus pártok is. Minden pártnak van honvédségi csoportja. A Nemzeti Parasztpárt már a felszabadulás óta harcol az új demokratikus néphadseregért... a párt honvédelmi csoportja a két munkáspárttal a legteljesebb egyetértésben, éber szemmel őrködik, hogy az új magyar hadsereg a jövőben őre és támasza legyen a demokratikus államnak.

Új szemlélettel és új szellemiséggel telített honvédséget kell megteremteni... Az új tisztikart paraszt- és munkásszármazású fiatalokkal kell felfrissíteni..."[27]

Miután 1947 februárjában aláírták a magyar békeszerződést, s ismételt vált a hadsereg engedélyezett létszáma, a párt vezető sajtóorgánuma, „Növelik a hadsereg létszámát" c. cikkében többek között így nyilatkozott: „A magyar demokrácia nem mondhat le arról a nemzetnevelői hatásról, amit a fiatalkorúak-

23 Esti Szabad Szó, 1945. november 7. sz. 2. o.
24 Szabad Szó, 1946. március 12. sz. 3. o.
25 Uo. 1946. március 28. sz. 3. o.
26 A Nemzeti Parasztpárt honvédelmi csoportjának a honvédségben folyó pártszervező munkájáról ma még keveset tudunk. Tény, hogy e pártnak is voltak szervezetei a hadseregben. Az azonban bizonyos, hogy a pártnak a hadsereggel összefüggő állásfoglalásai alakításában, majd az 1947-es pártprogram katonapolitikai célkitűzéseinek megfogalmazásában döntő szerepe volt.
27 Szabad Szó, 1946. május 15. sz. 4. o. „Paraszt és munkásifjakkal kell felfrissíteni a honvédség tisztikarát" c. cikk.

ra a katonai szolgálat gyakorol. A fegyelem, a rendszeretet, kötelességtudás és a helyes közösségi szellem fejlesztésén kívül a fegyveres erő hivatott a demokrácia egységes, meggyőződéses, áldozatokra hajlandó táborának nevelésére...

Hogy a honvédség megteremthesse a néphadsereg előfeltételét, az új hivatásos és tartalékos tiszti és tiszthelyettesi keretet a modern fegyverek kezelésére és az új harceljárásokra ki kell oktatni..."[28]

Az 1947 májusában meghirdetett pártprogram pedig már nagyon egyértelműen és világosan fogalmazza meg a Nemzeti Parasztpárt katonapolitikáját. „Erősíteni kell a demokrácia önvédelmi szerveit — szögezi le a dokumentum. Honvédségünket igazi néphadsereggé kell tenni. Ki kell belőle taszítani az úritiszti kasztszellem minden hagyatékát. Mind a rendőrség, mind a honvédség tisztikarában a nép legöntudatosabb fiai kapjanak helyet... Ne lehessen még egyszer az, ami a régi honvédségnél volt, hogy a paraszt gyereke csak ágyútöltelléknek, legfeljebb paraszt- és munkásfiatalokat sanyargató altisztnek kellett, vagy karhatalmi zászlóaljnak osztálysorsosai ellen. Azt akarjuk, hogy a nép végre egyszer önmagát védje, a maga önvédelmi szervezeteivel."[29]

Gyakorlatilag ezeket a fentiekben említett elveket erősítette meg Veres Péter is a Honvédelmi Minisztérium vezetésének átvételekor elmondott beszédében. „Magyarországon ma a nép a szuverenitás, a legfőbb hatalom birtokosa. A hadseregnek is a népet kell szolgálnia... Minden katonának kell, hogy politikai meggyőződése legyen. Nem tudjuk felépíteni és szilárd alapokra helyezni a magyar demokráciát, amíg a honvédség nem áll szilárdan és biztosan a demokrácia mellé."[30]

A népi demokrácia mellett elkötelezett hadsereg kialakítására való törekvés tükröződik Veres Péternek miniszterségé idején tett nyilatkozataiban is. Beszédeinek olyan kitételei mint: „Minden katonának, akinek mi fegyvert adunk, a néphez tartozónak, demokratikus politikai meggyőződésűnek kell lennie."[31] „Az új néphadsereg kiépítése forradalmi feladat."[32] „A fegyver csak igaz, demokratikus parasztok és munkások kezében van jó helyen, amivel meg lehet védeni a földet és a szabad hazát."[33] — igazolják ezt. Ez a katonapolitika pedig alapvető vonásaiban és részleteiben is egybeesett a két munkáspárt katonapolitikai vonalával. A megvalósítására való törekvés a Nemzeti Parasztpárt részéről ugyancsak részét képezte azoknak a sikereknek, amelyek a hadsereg pozitív politikai arculatában jelentkeztek a fordulat évében.

A Magyar Kommunista Párt katonapolitikájának alapját a háború befejezése után a két munkáspártnak az előbbiekben idézett állásfoglalása képezte. A háború után kiéleződő osztályharc közepette azonban egyre nagyobb hangsúlyt kapott a kommunista párt katonapolitikájában is az állomány politikai nevelése, a demokratikus nevelést végző szervezet megerősítése, valamint a demokrácia mellett elkötelezett tisztikar kialakítása. Mindezekkel párhuzamosan a párt figyelt a hadsereget érintő más kérdésekre is, s azokban mindenkor hallatta szavát. Mindezek részletezésétől azonban most eltekintünk, mivel a továbbiakban a hadseregért folyó harc részterületeiről lesz szó, s ezekben a nevelőtisztek által kifejtett vélemény gyakorlatilag a kommunista párt álláspontjával volt azonos.

A helyzet ugyanis az volt, hogy a Kommunista Párt 1945 nyarától kezdve a fordulat évéig minden évben tanácskozásra hívta össze a párttag nevelőket és

28 Uo. 1947. április 25. sz. 4. o.
29 *Balogh—Izsák:* i. m. 316. o.
30 Szabad Szó, 1947. szeptember 29. sz. 1. o.
31 Uo. 1947. október 11. sz. 3. o.
32 Uo. 1948. február 1. sz. 5. o.
33 Uo. 1948 április 6. sz. 3. o. Beszéd a Nemzeti Parasztpárt Országos Pártgyűlésén.

a parancsnokokat. Ezeken a katonai konferenciákon határozták meg a kommunista párttagok további feladatait a hadseregben.

A párt ugyanakkor nagyon jól tudta, hogy a helyes politika gyakorlati megvalósításához megfelelő emberek, szervek, szervezetek kellenek. Ezért arra törekedett, hogy a nevelőtiszti szervezetet, annak nevelő munkáját tovább erősítse, megtartsa, sőt tovább fokozza azt az előnyt, amelyet e szerv létrehozásakor megszerzett.

A kommunista nevelőtisztek felkészítése a politikai munkára az MKP által időszakonként megtartott katonai konferenciákon (az első 1945 nyarán volt), és a Kommunista Párt megfelelő központi és területi szerveivel való személyes kapcsolattartáson, valamint a hadosztály-nevelőtörzsek által szervezett rövid tanfolyamokon keresztül történt meg. E céltudatos munka eredményeként 1945 nyarától a hadsereg magasabbegységeinél a nevelőtörzsek vezetői és beosztottai zömmel a Kommunista Párt tagjai voltak. Ettől az időtől kezdve kiterebélyesedett maga az intézmény is. Addig ugyanis, amíg a hadseregszervezés időszakában nevelőtörzsek és nevelőtisztek csak a hadműveleti feladatokra szánt hadosztályoknál szerveződtek, ill. kerültek kinevezésre, addig 1945 őszétől 1947 nyaráig kialakultak ezek a szervek a műszaki hadosztálynál, a határőrségnél, sőt a kerületi parancsnokságoknál is. Az 1945 őszén megszervezett műszaki hadosztály nevelőtörzsét Felkai Dénes alezredes vezette, munkatársai Lóránt Imre, Lakatos István, Szilágyi László, Gyémánt András voltak. Az 1946 márciusi szervezési változások után, amikor a határőrséget önálló parancsnokság alá vonták össze, Felkai Dénest e parancsnokság nevelőtörzsének vezetésével bízták meg. Az itteni munkatársak többek között Lóránt Imre, (aki később a törzs vezetője lett) Szokolai István, Szebelkó Imre és más elvtársak voltak.

Nagyobb lehetőségek adódtak a politikai munka végzésére is. A fő módszer most is a szóbeli agitáció, a katonákkal való közvetlen személyi kapcsolat volt, de már lehetővé vált az előadások rendszeres megtartása a legénység és a tisztikar számára is. Ezekre még később visszatérünk. Kiemelkedő szerepet töltöttek be a politikai nevelőmunkában a hadosztályújságok, amelyek a nevelőtörzs orgánumai voltak. Az 1. hadosztálynál az „Első Hadosztály", a 6. hadosztálynál a „Honvéd Híradó", majd a „Néphadsereg", a műszaki hadosztálynál a „Dolgozó Honvéd", a határőrségnél pedig „Határőr" címmel jelentek meg a lapok.

Amint erre már utaltunk, a koalíciós pártok közötti megegyezés nem tette lehetővé, hogy a hadseregen belül pártszervezetek alakuljanak, minden párt szükségesnek tartotta azonban, hogy párttagjait összefogja és munkájukat a központi irányvonal alapján szervezze. Ezt a Kommunista Párt úgy oldotta meg, hogy a helyőrségekben lévő katona párttagok a polgári pártszervezetek keretében alakították meg saját katonai csoportjaikat. Szervezeti életüket is itt bonyolították le. Ám a politikai felvilágosító, nevelő munkát a laktanyán belül, a katonatömegek között végezték.

1945 második felétől a hadosztályoknál már találkozunk az úgynevezett „Hetes Bizottság"-gal (hét főből álltak, innen az elnevezésük), amelyek gyakorlatilag a pártbizottságok funkcióját látták el. E pártbizottságok titkára a 6. hadosztálynál Kis András, az 1. hadosztálynál Dr. Elek Tibor, a műszaki hadosztálynál Gyémánt András, a határőrségnél pedig Lakatos István volt. 1946 tavaszán pedig — mint a Politikai Bizottság tanácsadó szerve katonai kérdésekben — megalakult a párt katonai bizottsága. A bizottság tagjai — Pálffy György, Sólyom László, Dr. Elek Tibor, Somogyi Imre és mások — előkészítették a Politikai Bizottság elképzeléseit, döntéseit a hadsereggel összefüggő po-

litikáról, majd a jóváhagyás után azokat a maguk területén kötelesek voltak végrehajtani.

A Kommunista Párt ezen elvi állásfoglalásaiból, szervezeti intézkedéseiből egyértelműen kitűnik, hogy maga is a politizáló hadsereg mellett tört lándzsát, s az itt folyó politikai munkában a saját politikájának a katonatömegek közötti megértetésére, elfogadtatására törekedett. Ez összefüggött a párt stratégiai céljaival, a szocializmus Magyarországon való megteremtésének nagy tervével.

A politikai nevelés tartalmáról, szervezeti formáiról

A két munkáspárt 1945. január 30-i javaslatában — mint arra már utaltunk — arról volt szó, hogy a nevelőtisztek nem folytathatnak pártpolitikát, hanem kizárólag csak hazafias szellemű, demokratikus nevelést végezhetnek. Az eddig elmondottakból azonban az is kiderült, hogy ez a megszigorítás gyakorlatilag csak a háború befejezéséig maradhatott fenn. A hatalomért folyó harcban a koalíciós pártok új követelményt állítottak maguk elé, nevezetesen a hadseregnek a saját politikájuk támogatására való megnyerését.

E célt figyelembe véve a Kommunista Párt jobb helyzetben volt a többi pártoknál, mivel a nevelőtiszti intézmény gyakorlatilag az ő irányítása alatt dolgozott. És bár ahogy a következőkben látni fogjuk, a személyi állomány politikai nevelésének témái továbbra is az általános demokratikus nevelést célozták, a nevelői állomány politikai hovatartozása meghatározta annak elvi tartalmát. Más szóval, a kommunista nevelőtiszt csakis a saját pártjának állásfoglalását közvetíthette az előadások, a foglalkozások során.

A többi párttal szemben a Kommunista Párt számára előnyt jelentett továbbá az is, hogy amíg a többi párt *a kötelező katonai politikai foglalkozásokon kívül* végezhette politikai nevelő munkáját, *a kommunista nevelőtisztek elsősorban az állomány számára kötelező politikai foglalkozásokon fejtették ki álláspontjukat.*

Ez ideig a hadsereg 1945—47 közötti időszakára nézve viszonylag kevés anyag került elő a politikai nevelés témaköréből. Ami azonban megvan, az messzemenően igazolja a fentebb elmondottakat.

Az 1. gyaloghadosztály politikai nevelési anyagaiban pl. 1945-ben csak címszerűen felsorolva az alábbi témák szerepeltek többek között:[34]

— a magyar demokratikus hadsereg feladatai
— Miért kell a fegyelem a demokratikus hadseregben
— Magatartásunk Ausztriában
— Miért nem sikerült a németek villámháborús terve a Szovjetunióval szemben
— Milyen legyen a szabadságharcos magyar honvéd
— Magyarország és a Szovjetunió jövőbeni kapcsolatairól.

A 6. hadosztálynál 1946 második felében többek között az alábbi témákat kellett feldolgozni a politikai foglalkozásokon:[35]

— Az új honvédség elődei
— A régi honvédség népellenes erő volt
— A kormány szanálási terve. Harc a jó pénzért. A„B" lista
— Az új honvédség tagjainak érdekei azonosak dolgozó népünk érdekeivel

34 HL Elek-anyag 6. csomó.
35 HL HM Eln. 1946/19 032. sz.

— Hűség dolgozó népünkhöz, a földért harcoló parasztsághoz, az országépítő munkássághoz, a haladó értelmiséghez
— Az új honvédség — maga a fegyverben álló dolgozó magyar nép
— Az új honvédség — néphadsereg.

A kötelező politikai foglalkozásokon kívül a 6. hadosztály egy ismeretterjesztő füzetsorozatot is kiadott, amelyhez a személyi állomány a laktanyákon belül hozzájuthatott. E sorozat témái között a következők voltak:[36]

— A fasizmus
— J. Sztálin: A nemzeti kérdés
— A magyar irodalom története
— Az imperializmus
— A magyar népi szellemiség.

Hasonlóan intenzív politikai nevelőmunka folyt a határőrségnél is. Példaként innen is csupán részleteket idézünk a tematikából 1947 második feléből, amely többek között a következő témákat tartalmazta:

— Mi a demokrácia
— Az új nemzetgyűlés
— A demokratikus vívmányok
— Igazi hazafiság
— A demokratikus honvédség a népi demokrácia fejlesztője
— Népi és polgári demokrácia.

Okkal merülhet fel a kérdés, hogy milyen tananyagok alapján kerültek ezek a témák feldolgozásra a személyi állomány körében és milyen formákban zajlottak le?

Már említettük, hogy a Kommunista Párt nagy gondot fordított a nevelőtisztek politikai továbbképzésére. Ennek fórumai az országos értekezletek, a pártiskolára való vezénylések, a nevelőtisztek helyi, majd 1946 őszétől kezdve központi tanfolyamai, valamint a helyőrségekben lévő pártszervezetek mellett szervezett szemináriumok voltak.

A Kommunista Párt 1945—48 között öt országos szintű katonai konferenciát szervezett, amelyeken a párt legfelső vezetői ismertették a soron lévő feladatokat, amelyeknek végrehajtását a párttag parancsnokoknak, nevelőtiszteknek a maguk területén meg kellett szervezniük. 1946 nyarától néhány hetes, illetve néhány hónapos pártiskolára is küldtek párttag tiszteket. Az alsóbb szintű (század, zászlóalj) nevelőtisztek továbbképzése, a hadosztályok Ausztriából való visszatérése után kezdődött meg a hadosztály nevelőtörzsek szervezésében. A párttagok szemináriumi oktatásában is hasonló témákról hallhattak a hallgatók. Az 1946 őszén megindult Nevelőtiszti Tanfolyam parancsnoki és előadói kara pedig szinte teljes egészében a Kommunista Párt tagja volt. Ezek a tanfolyamok, továbbképzések, szemináriumok biztosították a nevelők egységes állásfoglalását, a párt politikájának propagálását a politikai foglalkozások keretében.

A legénység számára a napi kiképzési tervben két óra volt biztosítva politikai foglalkozásra. Ez előadásból, majd a hozzákapcsolódó beszélgetésből állt.

A tisztek politikai nevelése meglehetősen fakultatív jellegű volt. Egyik formája a Honvéd Szabadegyetem volt —, elsősorban a HM és a Budapesten szolgálatot teljesítő tisztek részére — ahol a koalíciós pártok vezetői, Nagy Ferenc, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Veres Péter és mások tartottak előadá-

36 HL Elek-anyag 10. csomó.

sokat, amelyek keretében kifejtették pártjaik álláspontját a demokráciáról és a hadseregről.

Megszerveződtek továbbá a demokratikus átképző tanfolyamok is azzal a céllal, hogy a tisztikar demokratikus elkötelezettségét segítsék kialakítani. E tanfolyamokon a társadalomtudományi tárgyak előadói zömmel ugyancsak a magasabb beosztású nevelőtisztek voltak.

A koalíciós pártok közül leginkább a Szociáldemokrata Párt figyelte a kommunista nevelőtisztek munkáját. Egy, a párt vezetősége számára a közigazgatási osztály által készített feljegyzés elismerően szólt a munkáról és a kommunista tisztek kapcsolatáról saját központjukkal, valamint arról, hogy a MKP központja milyen nagyban segíti ezt a munkát. Elmondja, hogy „Minden egyes MKP végzett nevelőtisztnek könyvtára van, amelyet ingyen bocsátott rendelkezésére a pártközpont, azon kívül 1000 Ft áll rendelkezésére propaganda céljaira."[37] Ugyanakkor sajnálattal állapítja meg e dokumentum, hogy „A Szociáldemokrata nevelőtisztek semmiféle propaganda anyagot nem kapnak, sőt előfordult az az eset, hogy egyik nevelőtisztünk a kommunista nevelőtiszttől kért és kapott propagandaanyagból tartott vidéken szemináriumot."

Az itt elmondottak csupán bepillantást engedtek abba a sokrétű, de igen fontos politikai nevelőmunkába, amit a nevelőtisztek végeztek e területen. E nélkül a munka nélkül a hadsereg megnyerése a népi demokratikus erők javára lehetetlen lett volna.

Küzdelem a tiszti és tiszthelyettesi kar demokratikus elkötelezettségének kialakításáért

A hadsereg demokratikus fejlődéséért folytatott politikai küzdelemben különleges helyet foglalt el a tiszti és tiszthelyettesi kar demokratikus elkötelezettségének biztosítására irányuló tevékenység. Ez abból fakadt, hogy a hadsereg szervezésének időszakában — mivel az antifasiszta koalíció bővítése és erősítése volt a cél —, a hadsereg tiszti és tiszthelyettesi karának összetétele mind osztályszempontból, s ami ebből következett, politikai nézetét tekintve is igen vegyes volt. Ezt a sokrétűséget a demokrácia továbbfejlesztéséért folyó osztályharc közepette már nem lehetett tudomásul venni. E küzdelemben a tiszti és tiszthelyettesi karnak is világosan, egyértelműen kellett állást foglalni.

A koalíció pártjai a hadseregszervezés kezdetétől fogva egyetértettek abban, hogy a tiszti, tiszthelyettesi kart úgy kell kialakítani, hogy az feleljen meg a demokratikus célkitűzéseknek. E felfogásban a különbség abban jelentkezett, hogy az egyes pártok hogyan értelmezték a demokráciát, milyen mélységig akarták — programjukból fakadóan — a demokratikus átalakulást. Az osztályharc logikájából következett, hogy a népi baloldal a társadalom átalakításáért lefolyt küzdelemben a reakciós erőkkel szemben elért politikai és gazdasági eredmények után a tiszti, tiszthelyettesi karral szemben is magasabb politikai követelményeket támasztott.

A Magyar Kommunista Párt már az Ideiglenes Nemzeti Kormány programjának vitája során kijelentette, hogy minden fenntartás nélkül támogatni fog egy olyan tisztikart, amely az 1848—49-es szabadságharc tiszti és tábornoki karának szellemében nevelődik és születik újjá.[38] A háború befejezése utáni politikai küzdelemben azonban a párt már nem csupán az 1848-as baloldali eszmék melletti kiállást igényelte a tisztikartól. Kijelentette, hogy a reakció ellen

37 MSZMP PI Arch. 283. f. 27/340. ő. e. 5. o.
38 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója, 1944. december 22. Országgyűlési Könyvtár

az egész társadalom területén kibontakozott harcban „Nem maradhat semleges, érdektelen néző a honvédség tisztikara sem... A honvédség tisztikarának ott a helye a demokráciáért harcoló, a reakció ellen felvonuló seregek első sorában, a munkásság, a parasztság, a haladó értelmiség mellett." Követelte, hogy „Mindenkit, elsősorban a parancsnokokat, akik a reakció felé akárcsak kacsingatnak, akik nem harcolnak a maguk területén a reakció ellen, *rövid úton el kell távolítani a honvédségből.*"[39]

A tisztikar megnyerése, illetve megtisztítása érdekében végzendő munka volt az egyik fő kérdése a párt által 1945 nyarán összehívott I. katonai konferenciának is. A hadsereg megszervezésétől eltelt időszak ugyanis bebizonyította, hogy a legénység körében végzett politikai munka eredményes volt. A tiszteknél ugyanakkor ez nem volt megfelelő hatásfokú.

„Abból kellett kiindulni — írja Munk Károly —, hogy a fennálló körülmények között nem lehet a közeljövőben a hadsereg élére teljesen új osztályösszetételű tisztikart állítani. Éppen ezért a rendelkezésre álló tisztekkel kellett számolni. Egy pillanatnyi lankadás nélkül kellett harcolni a nyíltan reakciós, a közvetlen veszélyt jelentő tisztek ellen és ugyanakkor meg kellett nyerni a demokrácia ügyének, esetleg a párt számára is azokat, akik erre alkalmasnak bizonyulnak."[40] „A pártkonferencia után — mondja visszaemlékezésében Kis András ezredes — képletesen szólva mérlegre tettük a tiszteket. Megvizsgáltuk, kik a hozzánk közel állók, és kikkel érdemes foglalkozni. Ugyanezt ajánlottuk a csapatok nevelőtisztjeinek is."[41] 1945 őszétől egyre határozottabban — több fórumon is — elhangzott az az igény, hogy a tisztikart népi elemekkel kell felfrissíteni. Ennek érdekében emelt szót a Nemzetgyűlés 1945. decemberi ülésén a Kommunista Párt szónoka, Rajk László. „A honvédségnek — mondotta többek között — demokratikus gondolkodásúnak kell lennie, amelyet a nép, a népi Magyarország szeretetével kell, hogy övezzen. Múlhatatlanul szükséges, hogy a honvédség tisztikarát éppen a fenti okok miatt felfrissítsük a nép soraiból származó elemekkel. Lehetővé kell tennünk, hogy a munkások és parasztok fiaiból neveljünk tiszteket."[42] A Kommunista Párt 1946 nyarán megtartott II. katonai konferenciája továbbra is egyik alapkérdésnek tekintette a tiszti, tiszthelyettesi kar politikai nevelését, körükben a párt politikájának elfogadtatását. Ezért határozatban utasította a pártcsoportokat, hogy azok „minden egyes tagjának kötelessége, hogy a honvéd legénység, tisztesi, tiszthelyettesi és tisztikar legjobb és legbecsületesebb elemeit meggyőzzék pártunk politikájának helyességéről és őket ennek alapján a párthoz való csatlakozásra megnyerjék."[43]

A Szociáldemokrata Párt is már a hadsereg szervezésének kezdetén arra hívta fel a figyelmet, hogy „új szellemű lesz ez a hadsereg, mert a nép fiai fogják vezetni...: A demokratikus honvédségben leomlanak a válaszfalak a tisztikar és a legénység között..."[44] Ezek a megfogalmazások világosan mutatják, milyen tisztikart kívánt az SZDP a hadsereg élén. Később pedig, 1945 nyarán, a tiszti igazolási ügyekben tapasztalt lazaságok és huzavona kapcsán, a párt központi lapja sürgette az eljárások meggyorsítását és szigorítását, mert ennek eredményeként „sok egyenruha kerülne le olyanokról, akiknek nem a demokratikus magyar hadseregben, hanem kényszermunkán lenne a helyük."[45]

Az SZDP Országos Honvédelmi Szervezetének 1947 februári vezetőségi ülé-

39 Szabad Nép, 1945. július 19. sz. 3. o. „Reakciós vagy demokratikus tisztikart" című cikk.
40 *Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Budapest, 1964. 72. o.
41 Új haza, új hadsereg. Budapest, 1970. 56. o.
42 Nemzetgyűlési Napló I—1—30. 1945. november 29—1946. május 82. o.
43 Az MKP II. katonai konferenciájának határozata. Másolati példány a szerző birtokában.
44 Népszava, 1945. február 6. sz. 1. o.
45 Uo. 1945. július 22. sz. 5. o.

sén elhangzott egyik felszólalás azt a követelményt támasztotta a hadseregben dolgozó párttagokkal szemben, hogy igyekezzenek a honvédség tiszti és tiszthelyettesi karát, „átállítani a szociáldemokrácia elvi síkjára."[46]

A honvédelmi tárca 1947. évi költségvetésének országgyűlési tárgyalásán pedig az SZDP szónoka többek között úgy fogalmazott, hogy „A tisztikart valóban át kell szervezni, a parasztság és a munkásság sorából kerüljön ki az új tisztikar."[47]

Hallatta szavát a tisztikar kérdésében a Nemzeti Parasztpárt is. 1945 őszén pl., amikor a hadseregen belül kiéleződött a harc a tartalékos és a hivatásos tisztikar kérdésében (erről később még szólunk), a Szabad Szó a tartalékos tisztek — mint a tisztikar valóban demokratikus elemeinek — megtartása mellett emelt szót.[48] Ugyancsak a párt központi lapja 1946. május 15-i számában látott napvilágot a „Paraszt- és munkásifjakkal kell felfrissíteni a honvédség tisztikarát" c. cikk, amely többek között kifejtette: „A Nemzeti Parasztpárt már a felszabadulás óta harcol az új demokratikus néphadseregért... Új szemlélettel és új szellemiséggel telített honvédséget kell megteremteni... Az új honvéd tisztikart paraszt és munkásszármazású fiatalokkal kell felfrissíteni."[49] Darvas József is arról beszélt a Honvéd Szabadegyetemen megtartott előadásában, hogy „a honvédség a legkomolyabb nevelőintézmény lehet, s nagy szolgálatot tehet népünk társadalmi öntudatának fejlesztésében. Természetesen nem a régi honvédség, nem a régi tisztikar." Hangoztatta, hogy a Nemzeti Parasztpárt olyan tiszteket akar, akik „nem csak a szolgálati szabályzatnak engedelmeskednek, amikor demokratikus nevelést igyekeznek adni a honvédeknek", ezért, mint mondotta „Át kell alakítani a tiszti nevelést, *paraszt és munkásfiatalokból kell kialakítani új tiszti gárdát.*"[50]

A Független Kisgazdapárt — az eddig rendelkezésünkre álló dokumentumokból ítélve — nem volt ennyire konzekvens a tisztikar kérdésében. Nagy Ferenc pl. az 1945. május 27-én Cegléden tartott beszédében szólt arról, hogy véget kell vetni annak a nézetnek, amely szerint a tisztikar egy külön kaszt, „akinek külön jogai vannak, aki lenézi a polgári társadalmat és nem azonosítja magát vele."[51] A Honvéd Szabadegyetemen 1945 októberében megtartott előadásában Nagy Ferenc már tovább ment a fenti gondolatnál amikor kijelentette: „Az új magyar hadseregnek valóban népi hadseregnek kell lennie... Ha a magyar nép és a magyar hadsereg tökéletesen összeforr, akkor megvalósul az igazi demokrácia a honvédségben is."[52] Arról azonban nem szólt, hogy ez az összeforrás milyen kritériumok alapján kell, hogy megvalósuljon. Okunk van annak feltételezésére, hogy a Kisgazdapárt saját politikai céljai elérése érdekében a hadseregen belül a régi tisztikar nem kompromittált, a polgári demokrácia elveivel többé-kevésbé egyetértő elemeire kívánt támaszkodni.

Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a tartalékos, illetve hivatásos tisztek szolgálatban való megtartása ügyében kirobbant vitában a Kisgazdapárt egyértelműen a hivatásos tisztikar mellett állt ki. A nemzetgyűlésben e kérdésről szólva, B. Szabó István, a párt egyik vezetője ugyanis kifejtette, hogy „elsősorban a tartalékosok menjenek vissza privát foglalkozásukhoz, a tényleges tisztek között bizonyára van annyi demokratikusan gondolkodó tiszt ebben az országban", akik elegendőek az adott tiszti létszám kitöltéséhez.[53] Az 1946

46 MSZMP PI Arch. 283. f. 27/329. ő. e.
47 Népszava, 1947. március 5. sz. 1. o.
48 Szabad Szó, 1945.
49 Uo. 1946. május 15. sz. 4. o.
50 Uo. 1946. május 26. sz. 6. o.
51 Kis Újság, 1945. május 29. sz. 5. o.
52 Uo. 1945. október 21. sz.
53 Nemzetgyűlési Napló 1945—49. I—1—30. 1945. november 20—1946 május, 196. o.

végén leleplezett köztársaságellenes összeesküvés — amelynek szervezésében a Kisgazdapárt jelentős vezető személyiségei is részt vettek — ugyancsak bizonyította, hogy e párt jobboldali, reakciós vezetői terveikben mennyire számítottak a régi tisztikar retrográd elemeire. Nem keveset tettek azért, hogy közülük minél többen maradjanak meg hivatásos állományban.

A különböző politikai erők közötti harc a tiszti és tiszthelyettesi kar demokratikus arculatának erősítéséért, illetve annak akadályoztatásáért nagy hatással volt a hadseregben dolgozó politikai erőkre. A baloldali pártok szervezetei, de mindenekelőtt a nevelőtisztek megfeszített munkával törekedtek arra, hogy ebben a kérdésben pártjaik célkitűzéseit elérjék. Módszereik közé tartozott mindenekelőtt a politikai nevelőmunka, kezdeményezői voltak bizonyos adminisztratív intézkedéseknek, s nem egy esetben a társadalmi és állami szervekhez is eljuttatták észrevételeiket, javaslataikat.

A politikai nevelés formáiról és tartalmáról már szóltunk. Az adminisztratív intézkedések során, amelyekre elsősorban a hadsereg létszámának fokozatos csökkentésekor került sor, elsősorban ők tettek javaslatot az egyes nemkívánatos személyek leszerelésére. Csupán példaként említjük meg, hogy 1946 első felében, amikor a gazdasági stabilizáció megteremtése volt napirenden, s a takarékossági intézkedések jegyében sor került a hadsereg létszámának csökkentésére is, a hadsereg kötelékéből 4570 főt bocsátottak el. Ezek között volt 44 tábornok, 804 törzstiszt és 3722 főtiszt. Ebből a létszámból 14 tábornok, 374 törzstiszt és 2680 főtiszt „véglegesen eltávolítva" megjegyzéssel került ki, vagyis leszerelésükben elsősorban politikai okok miatt történt.

A tisztikar demokratikus elkötelezettségének biztosítása érdekében emelték fel szavukat a 6. hadosztály nevelőtisztjei 1945 őszén, amikor a miniszterelnökhöz eljuttatott beadványokban tiltakoztak a HM azon törekvése ellen, amelylyel a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett tartalékos tiszteket az akkor nyugatról visszatérő hivatásos tisztekkel akarták lecserélni. „Felhívjuk a Miniszterelnök Úr figyelmét — írták —, hogy a tartalékos tisztek sürgős leszerelésében mi orvtámadást látunk a demokrácia ellen. A fasizmus ellen fegyveres harcra kész tisztekkel szemben milyen garanciát nyújt a nyilasokkal távozott hivatásos tisztek vezetése, hogy a fegyveres erőt nem a reakció szolgálatába fogják-e szegődtetni?"[54] Ismert, hogy ebben a kérdésben végül is a HM vezetés visszavonulásra kényszerült, és a nyugatos tisztek visszavételét kénytelen volt megtiltani.

Az 1. gyaloghadosztály nevelőtisztjei 1946. február 23-án ugyancsak memorandumot juttattak el a honvédelmi miniszterhez, amelyben többek között ezeket írták: „Új szellemű tisztikart éppen úgy, mint új szellemű közigazgatást csak egy úton érhetünk el; az önhibájukon kívül tanulmányaikat eddig folytatni nem tudó munkás vagy szegényparaszti származású népi erők tömeges bevonásával... A megbízható tartalékos tisztek átvétele mellett ez az út biztosíthatja egyedül a demokratikus hadsereg új szellemű tisztikarának gyors és megnyugtató kialakítását addig is, amíg a békeszerződés nem szabályozza a tisztképzés körülményeit. Csak az ilyen keretben levő hadsereg lehet valóban méltó fegyveres támasza a népi demokrácia elvén felépülő Magyar Köztársaságnak."[55]

Szólni kell itt arról is, hogy a tartalékos, vagy hivatásos tisztek megtartásának vitájában hallatták szavukat a különböző szintű parancsnokok és a polgári sajtó is. Állásfoglalásaikban mindig a tartalékos tisztek, illetve az új tisztikar kialakítása mellett álltak ki.

54 Új haza, új hadsereg. 58. o.
55 Első Hadosztály, 1946. április 21. sz.

Az akkori politikai és gazdasági viszonyok azonban e kérdésben még nem tették lehetővé a gyors előrelépést. Új, munkás-paraszt tisztikar kialakítása csak a dolgozó osztályok javára bekövetkezett politikai fordulat után jöhetett szóba. Az eredeti célkitűzés azonban — a tiszti, tiszthelyettesi kar demokrácia melletti elkötelezettségének erősítése — változatlanul napirenden maradt, s bizonyos lépések történtek is a megvalósítás érdekében.

Ezek közé tartozott, hogy 1946 őszétől a szolgálatban maradt csapattisztek többségét fokozatosan a demokratikus átképző tanfolyamra vezényelték, ahol a társadalomtudományi tantárgyak voltak többségben. Ugyancsak 1946 őszén indult meg a központi tanfolyam a nevelőtisztek számára is, amely tananyagával a nevelőtisztek politikai ismereteinek, öntudatának erősítését célozta.

Jelentős lépése volt az új tisztikar kialakításáért folyó küzdelemnek 1947 márciusa, amikor is több mint 300 nevelőtisztet vettek át hivatásos állományba.

A munkás-paraszt származású tisztikar kiképzése 1947 őszén a Kossuth Akadémia megszervezésével indult meg. A pályázati felhívásban a honvédelmi miniszter a hallgatók sorába hívta „mindazokat a paraszt, munkás, értelmiségi ifjakat, akik... a katonai pályát élethivatásul választják."[56] A Magyar Kommunista Párt központi lapja, a Szabad Nép is üdvözölte ezt a kezdeményezést. „A honvéd tiszti- és tiszthelyettesi kar munkásokkal és parasztokkal való felfrissítésére is megtörtént végre az első lépés. Megalakul a honvéd Kossuth Akadémia."[57]

Az a határozott politikai munka, amelyet a népi baloldal a hadseregen kívül, s magában a hadseregben a nevelőtisztek és a pártszervezetek a tiszti és tiszthelyettesi kar demokratikus arculatának kialakításáért folytattak, 1947 végére sikerrel zárult. Konkrét számokkal ezt ma még (dokumentumok hiányában) bizonyítani nehéz. A rendelkezésre álló adatok is ellentmondóak. Az azonban tény, hogy pl. az 1947-es választásokon a honvédségben a demokratikus koalíciós pártok a szavazatok 89,5%-át kapták meg,[58] s hogy 1948 tavaszára a pártok taglétszáma a hadseregben százalékos megoszlásban a következő volt: Kommunista Párt 53,1%, Szociáldemokrata Párt 7,7% Nemzeti Parasztpárt 4,4%, Kisgazdapárt 2,3%.[59] Az a tény pedig, hogy a legnagyobb taglétszámmal a Kommunista Párt rendelkezett, mutatja, hogy ez a párt tette a legtöbbet a hadsereg egésze demokratikus arculatának erősítéséért, e fegyveres erő felsorakoztatásáért a demokrácia ügye mellé.

A demokratikus pártok és a nevelőtisztek harca a reakció ellen, a hadsereg életkörülményeinek javításáért

A demokratikus és a reakciós erőknek a hadseregért vívott harca visszatükröződött gazdasági téren is. Az ország súlyos gazdasági helyzetét kihasználva a reakció arra törekedett, hogy azt a szükséges intézkedések elmulasztásával és szabotálásával a hadseregen belül tovább fokozza. Célja világos volt: bizalmatlanságot kelteni a katonatömegek körében a kialakuló demokratikus rendszer ellen, amely — úgymond — képtelen gondoskodni saját fegyveres erejéről. E törekvést igyekezett segíteni a polgári vonalon dolgozó reakció is, amely viszont a katonák családtagjai életét keserítette meg, a járandóságok kifizetésének szabotálásával. Mindennek tehát politikai tartalma is volt.

56 Honvédségi Közlöny, 1947. évi június 17-i 18. sz. 173. o.
57 Szabad Nép, 1947. július 16. sz. 5. o.
58 Határőr, 1947. szeptember 30. sz.
59 HL A Honvédség Felügyelőjének okmányai 1946—1948. 64. o.

Az 1945—46-os években a csapatparancsnoki jelentések jóformán minden egyes esetben szóvá tették a csapatok hihetetlenül rossz ellátását. Az 1. hadosztály parancsnoka 1945 őszén pl. jelentette, hogy pénzkiutalás hiányában nem tudta kifizetni az állomány járandóságát.[60] A műszaki hadosztály parancsnoka arról írt, hogy a vasútbiztosító alakulatai a szó szoros értelmében éheznek.[61] A 6. hadosztály parancsnoka ugyancsak arról tett jelentést, hogy amennyiben az élelmezési helyzeten hamarosan nem fognak segíteni, „a legyengült legénység állapota teljesen le fog romlani. Ezt a helyzetet még súlyosabbá teszi az — folytatódik a jelentés —, hogy a ruházat igen gyenge, a téli időben a legénység igen nagy százaléka rossz, lyukas bakancsban áll az őrhelyén és köztük sokan vannak olyanok, akiken még fehérnemű sincs".[62] Hasonlót jelentett a 7. honvéd kerület parancsnoka is, megemlítve továbbá, hogy „a honvédség tagjainak illetményei olyan alacsonyak, hogy azok a létfenntartáshoz sem elégségesek."[63] Az 5. honvéd kerület parancsnoka is hasonló megállapításra jutott. „Az illetmények sem elégségesek a létfenntartáshoz. A honvédség tagjai nagy lemondással viselik a súlyos gazdasági helyzetet. Legalább a pénzbeli illetménnyel kellene olyképpen segíteni rajtuk, hogy a legszűkebb kiadásra teljék"[64] — mondja a jelentés.

A hadsereg hihetetlenül rossz ellátása arra késztette a nevelőtiszteket, hogy az állomány nevében a nagy nyilvánosság elé tárják a helyzetet. A 6. hadosztály nevelőtörzse 1945 végén pl. nyílt levéllel fordult a Nemzeti Bizottságokhoz a Honvéd Híradó I. évfolyamának 18—19. számában, amelyben megírták, hogy a katonai szolgálatot teljesítők sok helyen kimaradtak a földosztásból, hozzátartozóiknak késve fizetik ki a segélyeket. Ugyancsak nyílt levelet írtak a Nemzetgyűléshez is, amelyben feltárták a hadosztály tarthatatlan anyagi helyzetét és ennek nemkívánatos politikai következményeit.

Ha valóban „fenn kell tartanunk hadseregünket — írták többek között —, akkor feltétlenül biztosítanunk kell számára az ország jelenlegi viszonyai között is legnélkülözhetetlenebb anyagi ellátást! De ugyanakkor oda kell hatni, hogy a legsúlyosabb időkben a nemzet szolgálatába állt bajtársaink kezében az »Emléklap« ne csak baljós emlékeket felidéző papiros legyen, hanem a jog az emberséges elbánásra, a közélet minden területén a munkába állásra és nemzetszolgálatra". Ezután felsorolják azokat a legsürgetőbb tennivalókat, amelyek szükségesek a levélben ismertetett visszásságok kiküszöböléséhez.

Ezt a nyílt levelet kommentár nélkül közölte a Nemzeti Parasztpárt lapja, a Szabad Szó is.[65] A Nemzetgyűlésben a Kommunista Párt nevében Révai József emelt szót e tarthatatlan helyzet ellen: „Független államot hadsereg nélkül nem képzelhetünk el. Fenn kell tartanunk hadseregünket. Két hadosztályunk, hadseregünk legénysége koplal, rongyos, éhezik. Felhívjuk a honvédelmi miniszter úr figyelmét ezekre a jelenségekre, mert ha ezen segíteni nem tudunk, akkor honvédségünk szét fog zülleni. Akármilyen szegények is vagyunk, a két hadosztálynyi legénységet magyar katonához méltóan még el tudnánk látni... A magyar honvédség súlyos helyzetét látva nehéz nem arra gondolni, hogy vannak, akiket ezért felelősség terhel, akik elmulasztották, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket."[66]

60 HL HM Eln. 1945/43 851. sz.
61 *Molnár Pál* ny. altábornagy: A dolgozó honvéd, Hadtörténelmi Közlemények, 1954. évi 3—4. sz. 276. o.
62 HL HM Eln. A 6. gy. ho. pk 1945. december 14-i jelentése.
63 HL HM Eln. 1946/17 302. sz.
64 Uo. 1945/47 534. sz.
65 Szabad Szó, 1946. január 1. sz
66 Első Hadosztály, 1945. évi 22. sz.

A hadsereg személyi állományának elkeseredett hangulata, valamint a közvélemény felháborodása nyilvános beismerésre késztette Tombor Jenő honvédelmi minisztert is, aki az 1945. december 10-én tartott sajtótájékoztatóján elismerte: „Tudom, hogy vannak bajok a honvédségen belül, olyan bajok, amelyek közismertek és amelyek oka a visszamaradt reakciós tisztekben, a gyenge ruházatban, élelmezésben és elhelyezésben rejlenek."[67] Pozitív változás azonban jóformán ezután sem történt. A HM költségvetését továbbra is olyan kiadásokkal terhelték, amelyekhez az új magyar hadseregnek semmi köze sem volt.

Így például a Honvédelmi Minisztérium 1946. januári költségvetéséből nyugdíjilletményekre 1 millió 500 000 pengő, a létszám felettiek illetményeire 1 millió pengő, a hadifogságban levők családtagjainak ugyancsak 1 millió pengő kifizetését irányozták elő. A nyugdíjakat, a létszám felettiek illetményét és a hadifogolysegélyt a volt horthysta hadsereg tisztjeinek és tábornokainak fizették ki.

A szovjet hadsereg magyar nyelvű lapja, az Új Szó is több ízben szóvá tette a hadsereg ellátását, s megírta, hogy bár a magyar katonák becsülettel kiveszik részüket az újjáépítő munkából és a közbiztonság erősítéséből, ennek ellenére nincsenek megbecsülve, éhesek, rongyosak.[68]

1946 májusában az 1. hadosztály nevelőtisztjei hallatták szavukat e kérdésben, amikor kétnapos értekezleten vitatták meg a demokratikus nevelőmunkát rendkívül akadályozó, egyre rosszabbodó szociális helyzetet. Az értekezleten a tarthatatlanná vált helyzetről memorandumot készítettek, amelyet négytagú küldöttség adott át a honvédelmi miniszternek.[69]

A Szabad Nép, az 1946. augusztus 28-i, szeptember 3-i és szeptember 6-i számában ugyancsak élesen támadta a Honvédelmi Minisztérium anyagi főcsoportfőnökét a hadsereg lehetetlenül rossz ellátásáért. A Szabad Szó 1946. augusztus 22-i és az október 3-i számában pedig, szinte e kérdés másik oldalának bemutatásaként, cikkeket közölt magas rangú katonatisztek anyagi visszaéléséről, amelyet a Budapesti Honvédtörvényszék tárgyalt.

A gazdasági stabilizáció, az értékálló pénz megteremtése után kétségtelenül volt bizonyos fokú javulás a hadsereg ellátásában is. A költségvetés elosztásának arányain azonban még ezután is sok vita volt, elsősorban a parlamentben. Ez mutatkozott meg a HM 1947. évi költségvetésének tárgyalásán is. A vita alapját az képezte, hogy a honvédelmi tárca a 81 millió forintos tételből 38 milliót irányzott elő a hadsereg összes kiadásaira, 42 milliót pedig a nyugdíjalapra. A költségvetési vitában a Kommunista Párt szónoka kimutatta, hogy a Honvédelmi Minisztérium 526 nyugdíjas tábornokot és 1878 nyugdíjas ezredest tart nyilván. Ezenkívül 4019, nagyrészt nyugaton levő vagy népellenes személy hozzátartozójának fizetnek évi 11 756 000 forintot! „A helyzet az — mondotta a Kommunista Párt szónoka —, hogy egy nyugatos reakciós ezredes felesége idehaza több illetményt kap, mint itthon egy aktív százados."[70]

A gazdasági konszolidálódás a hivatásos tisztikar egy részét arra ösztönözte, hogy anyagi visszaélésekkel próbálja megteremteni gazdasági jövőjét. A pártok napilapjai 1947-ben számos cikkében[71] leplezték le ezeket a panamákat, s tájékoztatták a közvéleményt.

Érdekes azonban, hogy a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt sajtóján kívül a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt sajtója egyáltalán nem, vagy

67 Kis Újság, 1945. december 21. o.
68 Új Szó, 1946. január 3—május 15. sz.
69 Első Hadosztály, 1946. május 25 sz.
70 A Nemzetgyűlés Naplója, 1947 február 27—március 9., 235—236. o.
71 Szabad Szó, 1947. május 14., november 8. Népszava, 1947. november 9., Kossuth Népe 1947. május 12. sz

alig foglalkozott a hadsereg gazdasági nehézségeivel. Ennek magyarázatát talán abban kell keresnünk, hogy a Szociáldemokrata Pártnak jelentős pozíciói voltak a hadsereg anyagi vonalán, a Kisgazdapárt pedig saját miniszterét kívánta megóvni a kellemetlenségektől.

Nehéz lenne túlértékelni azt a munkát, amit a nevelőtisztek annak érdekében végeztek, hogy a hadsereg e hihetetlenül nehéz anyagi körülmények között is ellássa feladatát.

Amikor a nevelőtisztek felléptek a hadsereg ellátási nehézségeit fokozó reakciós szabotálások ellen, ugyanakkor jó szóval magyarázták meg a nehézségeket a katonáknak és türelemre intették a túlzott igényűeket. „A türelem rózsát terem: ez a közmondás most igazán időszerű, amikor saját és családod érdekében gyakorolod és nem mint a múltban, amikor strucc módjára a fejedet a homokba dugtad, hogy ne lásd a magad és családod kizsákmányolását. Türelmes voltál, amikor türelmetlennek kellett volna lenned, és türelmetlen vagy, amikor a jobb jövőbe vetett bizalommal türelmes kell, hogy legyél, mind a te, mind az egész családod, fiatal demokratikus hazánk érdekében. Bajtárs, ne kívánj lehetetlent!"[72]

Az anyagi ellátás végleges megoldását végül is a reakciós erők teljes politikai és gazdasági veresége, valamint a dolgozó népnek az újjáépítésben elért nagyszerű gazdasági sikerei teremtették meg.

Harc a politikai nevelőmunka erősítéséért, a nevelőtiszti intézmény véglegesítéséért

A politikai pártok azon törekvései, hogy a hadsereg politikamentes legyen-e, vagy „csak" a pártok politikai befolyását küszöböljék ki a fegyveres szervezetből, természetesen elsősorban a hadseregen belül éreztették leginkább hatásukat. Ez mindenekelőtt a politikai nevelésre hivatott szervezet megtartására, illetve felszámolására irányuló állásfoglalásokban jelentkezett, amelyeknek aztán konkrét kihatásai is voltak.

Említettük már, hogy a nevelőtiszti intézmény felállítására 1946. január 30-án a két munkáspárt tett javaslatot. A közös javaslatban lefektetett általános elvek mellett a Kommunista Párt elkészítette a honvéd nevelőtiszti intézmény tervezetét is.[73] Arra vonatkozóan, hogy ez a dokumentum hivatalosan is kiadásra került volna a hadseregben, ez ideig nem találkoztunk bizonyító adattal. Az azonban jogosan feltételezhető, hogy mivel az intézmény megszervezését gyakorlatilag a Kommunista Párt végezte, a szervező és tartalmi munka ennek a tervezetnek az alapján folyt.

A dokumentum megfogalmazása szerint a nevelőtiszteknek olyan nevelést kell kialakítani a hadseregben, „hogy az új magyar hadsereg mind a német és nyilas fasizmus ellen, mind pedig a magyar élet gyökeres népi átalakításának belső, reakciós ellenségei ellen népünk halálig hűséges és egységes népi öntudattal s ebből táplálkozó szabadságharcos szellemmel telített ütőképes fegyveres ereje legyen."

A nevelőtisztek feladatairól a tervezet a következőképpen szól:

1. a honvédség következetesen népi öntudatának kialakítása (nevelő feladat);
2. a honvédségnek a harctéri helyzetről s az ország népi átalakulásának fejlődéséről való tájékoztatása (tájékoztató feladat);

72 Honvéd Híradó, 1945. augusztus 20. sz. 6. o.
73 MSZMP PI Arch. 274. f. 11/85. ő. e

3. a honvédségben felbukkanó fasiszta, reakciós jelenségek megfigyelése és felszámolása (megfigyelői feladat).

Mindezek alapján a dokumentum a nevelőtisztek egyéniségével kapcsolatban az alábbi követelményeket állítja: „... gyökeres népi gondolkodás, a nép érdekéért harcos magatartás, tiszta politikai múlt, nevelői rátermettség, megfelelő katonai képzettség." Ezenkívül rendelkeznie kellett bizonyos fokú történelmi, gazdasági, szociális stb. ismeretekkel.

Az intézmény szervezetének a felépítését a tervezet a következőképpen javasolja. Az egész szervezet közvetlenül a HM politikai államtitkárának alárendeltségében dolgozik. A HM-ben meg kell szervezni egy kulturális és oktatási osztályt, amelynek feladata a nevelőtiszti intézmény tervezetének elkészítése, a tervezet alapján annak megszervezése és vezetése, a csapatoknál folyó nevelői munka irányítása, valamint javaslattétel a nevelőtisztek kinevelésére.

A hadosztályoknál a nevelői apparátust a következőképpen javasolja kiépíteni: hadosztály-nevelőtörzs parancsnoka, egy oktatási osztály öt fővel, egy propagandaszakasz 20 fővel. Az oktatási osztály tagjainak a fentebb felsorolt követelmények alapján foglalkozni kellett a sajtóügyekkel, a propaganda-, a nevelési és kulturális, a szociális ügyekkel és el kellett végezni a megfigyelési feladatokat is. A propagandaszakasz feladatai közé sorolta a tervezet a propagandaanyagok előteremtését, terjesztését, a könyvtárkezelést, filmvetítések és színházlátogatások szervezését, egyéb kulturális feladatok (énekkarok, szavalókórusok, színjátszócsoportok) szervezését, működtetését.

Az ezredeknél levő nevelőtisztnek szervezni és irányítani kellett az alárendeltségében levő három zászlóalj nevelőtiszt tevékenységét, s rajtuk keresztül a zászlóaljtörzseknél, a zászlóaljközvetlen alakulatoknál, valamint a 12 századnál dolgozó nevelők munkáját. Mindezek alapján a hadosztálynál 40 nevelőtiszt és 70 nevelő rendszeresítését irányozta elő a tervezet. Hangsúlyozta, „A nevelőtisztek csoportján belül a nevelői munka oroszlánrésze a zászlóalj (osztály) nevelőtisztekre hárul: a századnevelőkön át ők vezetik közvetlenül és végzik a honvédség nevelését..."

Javaslatot tett a tervezet a nevelőtisztek (nevelők) rang és alárendeltségi viszonyára is. Leszögezte: „A nevelőtiszt nem parancsnok a csapatparancsnok mellett, hanem annak készséges segítőtársa." Ugyanakkor határozottan állást foglalt amellett, hogy „A nevelőtisztek és nevelők ugyan általános fegyelmi szempontból a csapatparancsnokuk alá vannak rendelve, nevelőmunkájukkal kapcsolatban a csapatparancsnok csak tanácsokat adhat, de abba közvetlenül bele nem avatkozhat, parancsokat nem adhat. Ez az elöljáró nevelőtiszt joga." Amennyiben a parancsnoknak nevelőtisztje ellen kifogása volt, azt két vonalon, elöljáró parancsnoki és elöljáró nevelőtiszti vonalon egyaránt kellett jelentenie.

Úgy tűnhet, hogy sokat időztünk a Kommunista Párt ezen dokumentumánál. Tanulmányunk eddigi részéből azonban kiderült, hogy a hadseregben a nevelő munka ezen elvek alapján folyt, és a nevelői szervezet kiépítése is e javaslatok szerint történt.

Mindebből pedig az következett, hogy a HM retrográd erői, amelyek a háború befejezése után a hadsereg további demokratizálását be akarták fagyasztani, nagy erőfeszítéseket tettek e szervezet száműzésére a hadseregből.

Az első lépésre már 1945 júniusában sor került, amikor B. Szabó István, a kisgazdapárti HM politikai államtitkár, értekezletet hívott össze annak a tervezetnek a megbeszélésére, amelyet az eddigi tapasztalatok alapján a kulturális és nevelő osztály készített el a nevelői munkára. A tervezetet az államtitkár megküldte a HM különböző osztályainak véleményezésre. A véleményekből kiderül, hogy miként is vélekedtek a nevelőmunkáról az egyes osztályokon dol-

gozó hivatásos tisztek. A kiképzési osztály véleménye szerint „Az új magyar honvédség népi nevelése, demokratikus szellemű átalakítása *korszerű követelmény*. Ennek megalapozására és kifejlesztésére a nevelőtiszti intézmény szükséges, azonban egy külön nevelőtisztikar felállítása feleslegesnek látszik... A honvédség nevelését... ne a század nevelőkre, hanem elsősorban az erre rátermett és ránevelt *alosztály* parancsnokokra bízzuk, kik hosszas szolgálatuk következtében megfelelő gyakorlatra tettek már szert a legénység nevelését illetően... Az alosztálynál, ezrednél nevelőtiszt beállítása a csapattiszti állományból szükséges (külön tanfolyamot végzett), aki a nevelést egységesen irányítja és ellenőrzi."[74] A fegyelmi osztály nem volt ugyan ellene a nevelőtisztek tevékenységének, de úgy látta, hogy „Jó lenne ha ezeken az oktatásokon minden alosztálytól egy beosztott tiszt is jelen lenne."

A törekvések, javaslatok világosak. A nevelést kivenni az addigi nevelőtiszti gárda kezéből, s a hivatásos tisztikarra bízni ezt a munkát.

Habár ez a törekvés megtört a népi erők ellenállásán, 1945 végén, amikor a hadsereg létszámcsökkentése napirendre került, a HM egyes szervei újra elővették a nevelőtiszti intézményt. Ismét szóba került e szerv véglegesítése. A kiképzési osztály most már kategorikusan úgy foglalt állást, hogy ezt az intézményt a szűkre szabott honvédségi keretbe beállítani nem lehet. A fegyelmi osztály pedig ekkor politikai vonalról támadott. Így érvelt többek között: A nevelők munkája „Nagyon veszélyes, könnyen átcsaphat, politikai vitákra... félő, hogy a politikáról (államvezetésről) szóló tanítás a politizálásra való neveléssé válik, ami aláássa a fegyelmet. Mind a fegyelem nélküli, mind a politizáló hadsereg — megbízhatatlan, értéktelen, sőt veszedelmes!"[75] Az utóbbi megállapításhoz csupán az a kérdés kívánkozik, hogy kinek a szemszögéből?

A HM-ben lezajlott viták, a retrográd erők meglevő pozíciói miatt, nem hozták meg a véglegesítésről szóló rendeletet. Igaz, hogy az intézményt sem tudták felszámolni, ehhez kevés volt az erejük. A népi erők figyelmét pedig ebben az időben az 1945-ös választások után új erőre kapott reakció elleni küzdelem kötötte le. A saját létükért folyó harcot így egyelőre maguknak a nevelőtiszteknek kellett megvívniok.

Erre annál is inkább szükség volt, mert miután a reakció erőinek a nevelőtiszti intézményt nem sikerült központilag felszámolniok, a tüzet a csapatoknál dolgozó nevelőtisztekre irányították. Arra törekedtek, hogy az intézmény munkáját lejárassák, s így teremtsenek ürügyet annak felszámolására.

Érveik között első helyen szerepeltek azok a kitételek, hogy a nevelőtisztek pártpolitikát folytatnak, valamint, hogy romboljáik a tisztikar tekintélyét. Nyilván ebből a gondolatmenetből fakadt Vörös János miniszter azon határozott hangú parancsa az 1945-ös választások előtt, miszerint kategorikusan megtiltotta, hogy a nevelőtisztek pártpolitikát folytassanak és kijelentette: „... az idevonatkozó rendelkezések megszegőit a honvédség kötelékéből kíméletlenül el fogom távolítani, tiszteket és tiszthelyetteseket nyugdíjjogosultságuk egyidejű megvonásával."[76]

A reakciós erőknek a nevelői munkát akadályozó tevékenységéről számolt be az Első Hadosztály 1946. március 23-i száma is, amikor a katonaközvélemény elé tárta, hogy „A nevelő intézmény munkáját, amelynek a hadosztály demokratikus átnevelését kellett volna elérnie, minden lehető eszközzel akadályozzák." A továbbiakban példákkal bizonyítja ezt, amelynek során megemlíti, hogy egy volt ezredparancsnok nem engedte meg az 1944. október 15-i eseményekről

74 HL HM Eln. 1945/25 589. sz.
75 Uo.
76 HL Az 1. gyaloghadosztály anyaga. B csomó 1945/208 kt.

szóló előadást, mert az aláásta volna Horthy tekintélyét. Egy másik ezredparancsnok nem büntette a szökést, de a nevelőtisztre fogta, hogy szétzülleszti az ezredet. Amikor pedig a nevelőtisztek felléptek a nyugatos tisztek ellen, függelemsértés címén nem egyet közülük letartóztattak, vagy megfenyítettek. Ilyen példák felsorolása után a cikk azt a következtetést vonta le, hogy „A nevelő intézményt tudatosan el akarták sorvasztani és a nevelő osztály munkáját tervszerűen kulturális területre tolták át." Nem egyszer előfordult, hogy a nevelőtiszteket szolgálatvezetői teendők ellátásával is megbízták, hogy nevelői munkájukat akadályozzák.

A tiszti tekintély rombolása elleni vádat nagyon határozottan utasította vissza a Honvéd Híradó, a 6. hadosztály nevelőtörzsének lapja. Így írt többek között: „Bajtársak! mi nem a honvédség tekintélyét, a tisztikarba vetett bizalmat akarjuk csorbítani! Mi csak felhívjuk a figyelmet arra, hogy a reakció itt van, a korrupció is itt van, az erkölcsi megtévelyedés is itt van. Mi nem általánosítunk, de ha azt akarjuk, hogy honvédségünk, mint a demokrácia legfontosabb őre, mint a magyar függetlenség szinte kizárólagos biztosítéka megmaradjon — és mindannyian ezt akarjuk! —, akkor ne tekintélyrombolást emlegessünk, hanem irtsuk ki a korrupciót, az erkölcsi megtévelyedést, a reakciót gyökerestől."[77]

A Baloldali Blokk első győzelme a Kisgazdapártban tömörült reakciós erők fölött 1946 tavaszán, a gazdasági stabilizáció megteremtése ugyanez év augusztusában, s mindezekben a hadsereg pozitív állásfoglalása és tevékeny közreműködése,[78] nagyban megnövelte a hadseregben folyó politikai munka tekintélyét a népi demokratikus erők körében.

A haladó erők győzelme ugyanakkor más formában is segítette a hadsereg demokratizálódásának folyamatát. A határőrség egységes parancsnokság alá vonása, s Pálffy György kinevezése parancsnokká, majd Sólyom László megbízása a katonai csoportfőnöki, Illi Gusztávnak pedig a személyügyi csoportfőnöki teendők ellátásával, kulcsfontosságú pozíciókhoz juttatta a forradalmi erőket a hadseregben.

Ebben a politikai helyzetben kerülhetett sor arra, hogy a nevelőtiszti intézmény véglegesítésének ügye a Minisztertanács elé kerüljön. Az ezzel kapcsolatos előterjesztést (Szervi Határozványt) a Minisztertanács 1946. július 12-én fogadta el.[79] Ez a Szervi Határozvány megszabta az intézmény szervezeti felépítését, működési területét, a nevelők szolgálati kötelmeit és a munkájukhoz szükséges anyagi ellátás formáit. A nevelők alárendeltsége kettős: általános katonai vonatkozásban közvetlenül a parancsnoknak voltak alárendelve, nevelésügyi vonatkozásban pedig az elöljáró nevelő szervnek. A Szervi Határozvány továbbá leszögezte, hogy a nevelő felett a parancsnok fenyítő hatalmát csak a felsőbb nevelő szerv meghallgatása után gyakorolhatja. Ennek jelentősége mindenekelőtt az volt, hogy a nevelőtiszteket bizonyos mértékig megvédte a reakciós tisztek esetleges önkényeskedésétől.

A Minisztertanács döntése után a Szervi Határozvány kihirdetése a Honvédségi Közlönyben szeptember hónapban megtörtént.[80] A végrehajtási utasítás kimondta: a „. . . már eddig is rendszeresített nevelőszemélyzet a honvédség hivatásos állományába tartozik".

77 Honvéd Híradó, 1945. augusztus 20. sz. 3. o.
78 A Baloldali Blokk márciusi nagygyűlésére pl. a hadsereg egyik egysége szervezetten vonult fel, a hadseregnek az újjáépítésében való részvételéről pedig már ezideig is sokat tudósított a sajtó.
79 A Minisztertanács Irattára, 1946. július 12. ülés jegyzőkönyve
80 Honvédségi Közlöny, 1946. 30. sz. 293. o.

A baloldali erők küzdelme tehát a hadsereg demokratikus neveléséért, a nevelőtiszti intézmény véglegesítéséért győzelemmel fejeződött be.

A nevelőtisztek jogi helyzetének végleges rendezése után, október hónapban megkezdődött az első HM által szervezett egyéves tanfolyam a nevelőtisztek részére, amelyet huszonkilencen végeztek el. A tanfolyam parancsnoka Felkai Dénes alezredes volt. A hallgatók avatására 1947. május 3-án került sor, s az ünnepségen Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter többek között a következőket mondotta: „Boldog vagyok, mert nekem jutott ez a szép feladat, hogy titeket pályátokra elindíthatlak. Szép lesz ez a pálya, de nehéz és göröngyös. Meg kell nyernetek a kezetek alá kerülő bajtársak lelkét a demokráciának és ezen keresztül kell szolgálnotok a magyar népet... Azzal bocsátalak el titeket, hogy arra a bizalomra, amellyel a magyar nép ezzel az új tiszti rendfokozattal kitüntetett, mindig méltók legyetek. Harcoljatok a sötétség, a reakció és a korrupció ellen a demokrácia megerősödéséért, sokat szenvedett népünk jövőjéért."[81]

A nevelőtisztek, a kommunisták és más baloldali erők nevelő munkája valójában még ezután sem volt akadálytalan. A reakciós erők képviselőinek támadásával szemben még ezek után is többször meg kellett védeni a nevelőtiszteket.

A nevelőtisztek tevékenysége mellett emelt szót a parlamentben a Kommunista Párt szónoka is az 1947. évi költségvetési vitában. Előzőleg ugyanis a jobboldali erőket tömörítő Magyar Szabadságpárt képviselője kelt ki élesen a hadseregben folyó politikai munka ellen, majd becsmérelte a nevelőtisztek munkáját. Vele szemben a Kommunista Párt szónoka kijelentette: „A honvédség eddigi és további demokratizálásának biztosítéka a honvédség nevelő intézménye. Nekik köszönhető, hogy a honvédség tisztikarának jelentős része a legénységhez való viszonyában és politikai öntudat terén már nem hasonlítható össze a régi horthysta tisztikarral... Nevelő intézményeinknek az a hivatása, hogy a soraikba évről évre bekerülő magyar ifjakat katonai szolgálatuk ideje alatt demokratává neveljék..."[82]

Az eddig elmondottakból — amelyek igazolják a kommunisták vezette népi demokratikus erők küzdelmét a hadsereg megnyeréséért — jogosan levonható az a következtetés, hogy a hatalomért folyó harc időszakában a népi demokratikus erők minden területen felvették a harcot a reakcióval. E harc eredményeképpen 1947 végére a hadseregben is bekövetkezett a fordulat: honvédségünk szilárdan a népi demokratikus továbbfejlődés támogatója lett és készen állt a munkásosztállyal együtt a szocialista forradalom további feladatainak végrehajtására.

A pártpolitikai szervek helyzete a fordulat évében. Előkészületek a politikai tiszti intézmény bevezetésére

1948 tavaszára gyakorlatilag eldőlt a hatalomért folyó harc. Napirendre került a két munkáspárt egyesülése. Ez a belső politikai helyzet új feladatok meghatározását követelte a hadsereg politikai munkájában is. Ezen új feladatokat a Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata a következőképpen rögzítette: „A magyar honvédségből gyökeresen ki kell irtani a régi hadsereg népellenes szellemét, le kell dönteni a régi válaszfalakat a nép és a hadsereg között, a dolgozókat, elsősorban az ifjúságot arra kell nevelni, hogy a katonai szolgálat dicsőség és állampolgári kötelesség.

81 Határőr, 1947. május 10—20. sz.
82 A Nemzetgyűlés Naplója, 1947. február 27—március 19. 233—234. o.

A honvédségben a katonai kiképzést az állampolgári neveléssel kell összekötni: a honvédséget a demokrácia iskolájává kell fejleszteni. Fokozni kell a fegyelmet, a feljebbvalók tekintélyét, a katonai szaktudást."[83]

A feladat végrehajtását a katonai és politikai vezetés azokkal a politikai szervekkel — nevelőtisztek és pártszervezetek — kezdte meg, amelyek ezt a munkát eddig is végezték. Ám e munkában egy rövid ideig zavar keletkezett, amelynek előzményei még 1947 végére nyúlnak vissza.

A Kommunista Párt Katonai Bizottságában — amelynek elnöke Farkas Mihály, a párt főtitkárhelyettese volt — 1947 őszén, látva a kommunisták befolyását a hadseregben, felvetődött az a gondolat, hogy fel kell oszlatni a pártok honvédségi pártszervezeteit. A Kommunista Párt szervezeteiről a bizottság tagjai úgy vélekedtek, hogy azok félillegális módon fognak tovább dolgozni. A vita elhúzódott 1948 tavaszáig. Végül is az ügyet Farkas, egyetértőleg, a Politikai Bizottság elé terjesztette, amely azt jóváhagyta. Ezután került sor a IV. katonai konferencia összehívására, amely május 3-án ülésezett.

A konferencia napirendjén annak megvitatása szerepelt, hogy az új viszonyok között hogyan is dolgozzanak a pártszervezetek. Feladataikat a következőkben rögzítették: 1. A párttagok nyilvántartása; 2. pártoktatásra vezénylés; 3. pártfegyelmi ügyek intézése; 4. ellenőrző és kezdeményező tevékenység; 5. pártfeladatokra való mozgósítás. Ugyanakkor született olyan javaslat, hogy a honvédelmi miniszter rendelje el a hadseregen belül a „Kossuth-kör"-ök létrehozását. Ezt a szervezetet arra szánták, hogy ennek keretében végzik majd az állomány marxista—leninista nevelését.

1948. június 12-én megtörtént a két munkáspárt egyesülése, megalakult a Magyar Dolgozók Pártja. Erre az időre a koalíció más pártjai — a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt — szintén jelentős belső változáson mentek át. A reakciós elemeket kiszorítva a soraikból, egyértelműen az MDP programját fogadták el, mint a továbbfejlődés irányvonalát.

Sajnálatos, hogy az MDP Politikai Bizottsága és a Katonai Bizottság még ezek után sem módosította álláspontját a hadseregben levő pártszervezetek kérdésében, s így július 7-én megjelent a honvédelmi miniszteri rendelet, miszerint, „... a honvédség tagjai honvédségi pártszervezeteket nem alkothatnak, egyes pártok úgynevezett honvédségi pártnapjain részt nem vehetnek".[84] Ez az intézkedés nem csak azért volt paradox, mert az MDP megalakulása után látott napvilágot, hanem azért is, mert ekkorra még valósabb volt a Katonai Bizottság 1948. áprilisában tett azon megállapítása, hogy kisgazdapárti pártszervezetek a honvédségen belül nincsenek, a parasztpárti szervezetek pedig nem veszélyeztetik a kommunisták befolyását. Ilyenformán a kiadott rendelkezés gyakorlatilag ekkor már csak az MDP szervezeteit érintette.

A hadseregben dolgozó kommunisták a rendelkezést többségükben értetlenül fogadták. Több helyen nem is hajtották végre. Ahol pedig ezt megtették, az új helyzetben nem találták a helyüket. Nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket a „Kossuth-körök" sem. Az MDP Szervező Bizottságának augusztus hónapban lezajlott vizsgálatai mindezt világosan tükrözték.

E tapasztalatok alapján a Szervező Bizottság javaslatot tett a Politikai Bizottságnak, hogy újra, most már legális formában, hozzák létre az MDP szervezeteit a hadseregben. A Politikai Bizottság szeptember 2-án ilyen döntést hozott, és utasította a Katonai Bizottságot, hogy az új helyzet megtárgyalására hívja össze az V. katonai konferenciát.

83 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 603. o.
84 Honvédségi Közlöny, 1948. július 7.

A konferencia 1948. november 13—14-én ülésezett és az alábbi napirendeket tárgyalta meg.

1. A politikai helyzet és pártunk feladatai a honvédségben.
2. A pártszervezetek visszaállításának kérdése.
3. A politikai oktatás feladatai a honvédségben.

A Katonai Bizottság 1948. október 19-én előzetesen megvitatta az V. katonai konferenciára készült beszámolót a honvédségi pártszervezetek visszaállításáról. A beszámoló a honvédségi pártszervezetek feladatait az új viszonyok között a következőkben határozta meg: „Ezeknek az alapszervezeteknek el kell végezniük mindazt a munkát, amit a pártalapszervezetek általában is elvégeznek, ezen belül döntő feladatként a marxista—leninista nevelést. Ezen felül olyan speciális feladatokat is, ami a katonai szolgálattal függ össze: maximális támogatást kell nyújtani az alakulat parancsnokának a kiképzési és egyéb szolgálati tevékenység jó végrehajtásában, a katonai fegyelem megerősítésében, az éberség fokozásában, a személyi kérdések megoldásában, az imperialistaellenes szellem megteremtésében és állandó ébrentartásában, ösztönözniük kell az elvtársakat a katonai tudományok elsajátítására, ápolniok kell a szovjet hadsereggel való őszinte jó viszonyt."[85]

A honvédségi pártszervezetek feladatai között szerepelt az is, hogy a lehető legjobb viszonyt kell kialakítaniuk és együtt kell működniük a területi pártszervezetekkel. A honvédségi pártszervezeteket a Politikai Bizottság határozata értelmében az illetékes területi (megyei, járási, községi) pártbizottságok, illetve pártvezetőségek irányították.

A konferencia határozatban üdvözölte a Politikai Bizottság által kezdeményezett, a honvédségi pártszervezetek visszaállításáról szóló határozatot, és felhívta az újonnan megalakuló pártbizottságokat, pártvezetőségeket és pártszervezeteket, hogy „... lelkes, odaadó és jó munkájukkal hassanak oda, hogy honvédségi pártszervezeteink rövid időn belül pártunk legjobb szervezetei közé emelkedjenek." A határozat külön felhívta a pártszervezetek figyelmét az oktatási munkára, mert „... ideológiai felkészültség nélkül pártszervezeteink nem fogják tudni betölteni a honvédségen belüli élcsapathivatásukat. Az oktatást össze kell kötni a hadsereg gyakorlati és napi kérdéseivel", majd leszögezte:

„Fel kell hagyni az eddigi ún. »tárgyilagos« módszerrel és a honvédség nevelését egységesen, marxista—leninista alapokra kell helyezni." A konferencia határozata kitért a hadseregfejlesztés akkor legfontosabb feladataira is. Ilyenek voltak például a korszerű kiképzés biztosítása; az új, politikailag megbízható, a korszerű katonai követelményeknek megfelelő tisztikar kialakítása; a politikai nevelés gyökeres átszervezése. A konferencia tehát a fő tennivaló — a pártszervezetek helyreállítása — mellett az adott helyzet soron levő feladataira is ráirányította a hadseregben dolgozó kommunisták figyelmét.

A katonai konferencia után a hadsereg vezetése november 29-én értekezletre hívta meg a hadseregben dolgozó nevelőtiszteket. Az értekezlet célját abban jelölték meg, hogy részleteiben is megbeszéljék a konferencia határozatait, különös tekintettel arra, hogy a nevelő munkában milyen elveket kell elsősorban érvényre juttatni. A nevelők feladatát egyetlen mondatban így fogalmazták meg: „Felelős vagy az egész csapatért!"

Közben folytak az előkészületek a hadsereg egész politikai nevelő munkájának átszervezésére, ezen belül az új politikai apparátus kiépítésére. Farkas Mihály már a nevelőtiszti konferencián bejelentette, hogy a hadseregben bevezetik

85 HL A honvédség felügyelőjének okmányai 1945—48.

a komisszárrendszert és a párt intézkedésére megszerveződik a Politikai Főcsoportfőnökség, amelynek vezetője Nógrádi Sándor altábornagy lesz, akit akkor vettek át a honvédség hivatásos állományába.

December első felében felavatták az utolsó nevelőtiszti tanfolyam hallgatóit. Az avató beszédet Nógrádi Sándor tartotta, aki többek között elmondta, hogy az ezután avatásra kerülők már a Magyar Néphadsereg politikai tisztjei lesznek.

1949. január 4-én a HM vezetése a Politikai Bizottság elé terjesztett egy tervezetet, amely „A politikai nevelés átszervezése a hadseregben" címet viselte. A tervezet megindokolta a politikai tiszti intézmény bevezetésének és az ezzel összefüggő szervezeti és egyéb intézkedéseknek a lényegét. A tervezet elfogadást nyert, és a honvédelmi miniszter 1949. február 18-án kiadta a rendeletet a „Honvéd Politikai Tiszti Intézmény rendszeresítéséről".[86]

Ezzel a rendelettel lezárul a Magyar Néphadsereg pártpolitikai szervei tevékenységének első, küzdelmekben és eredményekben egyaránt bővelkedő időszaka. Ezeket megismételni nem szükséges, az eddig elmondottak alapján ez, úgy véljük, világos.

Arról azonban szólni kell, hogy a nevelőtiszti intézmény megítélése még ma sem egyértelmű. Ennek oka abban keresendő, hogy a hadsereg vezetése részéről elhangzott értékelések a fordulat éve után ebben a kérdésben nagyon visszafogottak, sőt esetenként meglehetősen negatívak voltak. Abban pedig, hogy ezek a vélemények még napjainkban is fel-feltűnnek, szerepe volt annak, hogy e tevékenység nem volt kellőképpen feltárva, tisztjeink nem ismerhették meg azt.

Hogy mennyire nem volt egyértelmű a nevelőtisztek megítélése a hadsereg vezetet, amely „A politikai nevelés átszervezése a hadseregben" címet viselte. 29-i nevelőtiszti konferencián így jellemezte a nevelőtiszteket, azok munkáját: „... nevelési munkánk professzoros objektivizmusban szenved, hiányzik belőle a harcos támadó szellem! Nevelőtisztjeink inkább nyugodtan magyarázó tanárok, mint harcos politikai tisztek."[87] Nógrádi Sándor altábornagy 1948 decemberében a Honvéd Nevelőtiszti Akadémia hallgatóinak avatásán többek között kijelentette: „A mi nevelőtiszti tanfolyamaink eddig a valóságban nem harcos, politikailag és katonailag egyaránt kiválóan képzett tiszteket neveltek, hanem tanítókat... Az eddigi nevelőtisztek közül sokan abba a hibába estek, hogy alaptalanul a bizalmatlanság légkörét támasztották a parancsnokok körül."[88]

Ezek az értékelések nem voltak alkalmasak a nevelőtisztek tevékenységének objektív megítéléséhez. Inkább azt a célt szolgálták — erősen vitatható módon —, hogy előkészítsék, igazolják a politikai tiszti intézmény bevezetésének szükségességét.

Az 1945—1947-es években a hadseregben lezajlott osztályharcot a nevelőtisztek tevékenységének megítélésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni. Tény, hogy a nevelőtiszteknek nem volt sokoldalú katonai ismerete. Hiszen többségükben — mint már erről szóltunk — katonai kiképzést csak a régi hadseregben, mint honvédek, vagy mint tisztesek kaptak. 1947-ig zömüknek nem is volt tiszti rendfokozata. De a hadseregért vívott osztályharc elsősorban nem katonai ismereteket igényelt, hanem politikai elkötelezettséget kívánt a demokratikus eszmék mellett. Ez pedig a nevelőtiszteknél megvolt. Az osztályharc törvényszerűségeiből következett, hogy egyedi esetekben a reakciós tisztek tevékenységét le kellett leplezni a legénység előtt, amelyet azelőtt a tisztekkel szembeni szolgalelkűségre neveltek. Ez valóban nem emelte egyes tisztek tekintélyét. De

86 HL 1950/T. 8. cs. 148—151. f.
87 *Farkas Mihály:* A béke arcvonalán. Budapest, 1949. 362. o.
88 Néphadsereg, 1948. december 15. I. évf. 2 sz. 3. o.

nem ez volt az általános. Hiszen a II. katonai konferencia azon jelszavát, hogy a kommunista csak jó katona lehet, éppen a nevelőtisztek valósították meg elsősorban.

A nevelőtisztek munkájának az a megítélése, ahogy erről Ilku Pál írt a Honvéd c. folyóirat 1949. évi 1. számában, jobban megfelel a történelmi tényeknek. A cikk a politikai tiszti intézmény szerepéről szólt a néphadseregben. Ebben Ilku Pál többek között ezeket írta: „A nevelőtiszteknek az volt a feladatuk, hogy munkájukkal elkezdjék felszámolni a reakciós ideológiát az ellenség minden olyan törekvését, amely a honvédség ideológiai befolyására törekedett volna, hogy felvilágosító, nevelő munkájukkal alkalmassá tegyék a honvédséget arra, hogy amikor a harc eldőlt, a dolgozó nép hatalmának fegyveres őrévé, valóban néphadsereggé váljanak. *E feladat kétségkívül igen komoly volt és értünk is el jelentékeny eredményeket.*"[89] (Kiemelés tőlem — M. S.)

Az utókor kötelessége, hogy a történelmi tényeket a torzításoktól megfosztva, követendő példának állítsa a mai fiatal generáció elé azok munkáját, akik részesei voltak munkásosztályunk, dolgozó népünk társadalmat formáló heroikus küzdelmének.

Шандор Муч

ПОЛИТИЧЕСКАЯ БОРЬБА ЗА ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ АРМИИ В 1945—1947 ГГ.

Резюме

Сформулированные в заголовке статьи проблемы рассматриваются в аспекте первого периода развития народной демократии в Венгрии. Автор исходит из того, что с конца 1944 года в Венгрии одновременно с освобождением началась борьба между различными политическими силами и за курс становления общественного устройства. В этой политической борьбе все политические партии уделяли внимание армии.

Партии до завершения войны сходились в том, что необходимо включиться в борьбу с немецким фашизмом, что армию необходимо организовать на демократических принципах и необходимо проводить политическое воспитание личного состава. Для осуществления политического воспитания был создан институт офицеров—воспитателей.

После окончания войны борьба за власть обострилась. Влиятельная часть сил, сплотившихся в партии мелких хозяев, боролась за создание определенной формы буржуазной демократии. Две рабочие партии — коммунистическая партия и социал—демократическая партия намеревались шагнуть дальше, они намеревались, желали идти в направлении социалистического общества. Концепция Национальной Крестьянской партии тоже была радикальнее, чем установки Партии мелких хозяев.

Основные политические стремления партий отражались и в их политике, проводимой в отношении армии. Каждая партия старалась привлечь армию на свою сторону для осуществления своих целей.

В статье рассматриваются стремления партий в этом направлении, а в дальнейшем подробно говорится о том, какую позицию занимали партии в отдельных частных вопросах, связанных с военной политикой, — в области политического воспитания, укрепления политического облика офицерского и младшего командного состава, материально—хозяйственного снабжения, а также по вопросу института офицеров—воспитателей. Статья подчеркивает, что самую решительную, самую зрелую политику по этим вопросам проводила коммунистическая партия. В осуществлении этой политики коммунисты могли внутри армии опираться на офицеров—воспитателей, так как с осени 1945 года большинство в этой организации составляли коммунисты. Значительную работу в интерасах демократизации армии проводили также и социал—демократическая партия и Национальная крестьянская партия.

89 Honvéd, 1949. 1. sz. 19. o.

В результате деятельности такого характера партий, объединявших левые силы, состав армии и ее политический облик к концу 1947 года отвечали соотношению политических сил в стране, и армия стала оплотом левых сил в политической борьбе.

В заключительной части статьи рассматриваются те организационные и политические преобразования, которые произошли в политическом аппарате армии после объединения двух рабочих партий, после нобеды социалистической реболюции.

Sándor Mucs

POLITISCHE KÄMPFE UM DIE DEMOKRATISCHE ENTWICKLUNG DER ARMEE 1945—1947

Resümee

Die Studie untersucht in der ersten Periode der Entwicklung der Ungarischen Volksdemokratie die Probleme der demokratischen Entwicklung in der Armee. Ab Ende 1944, gleichzeitig mit der Befreiung Ungarns begann der politische Kampf zwischen der verschiedenen politischen Kräften um die Richtung der gesellschaftlichen Einrichtungen. In diesem politischen Wettkampf wendete sich jede politische Partei mit Aufmerksamkeit der Armee zu.

Die Parteien waren bis zum Kriegsende darüber einverstanden, dass sich das Land in den Kampf gegen den Faschismus einzuschalten habe, und dafür eine Armee auf Grunde demokratischer Prinzipien organisiert und ihr Stand der politischen Erzielung teilhaftig werden sollte. Für die Zwecke der politischen Erziehung wurde die Institution der Erziehungsoffiziere zustande gebracht.

Nach der Beendigung des Krieges spitzte sich der Kampf um den Besitz der Macht zu. In der Partei der Klein-Landwirte kämpfte der einflussreiche Teil der politischen Kräfte für die Schöpfung einer bestimmten Form der bürgerlichen Demokratie. Die beiden Arbeiterparteien, die Kommunistische und die Sozialdemokratische wollten mehr, sie wollten in die Richtung der sozialistischen Gesellschaft fortschreiten. Auch die Vorstellung der Nationalen Bauernpartei war mehr über die Demokratie, als die der Partei der Kleinlandwirte.

Die politischen Hauptbestrebungen der Parteien spiegelten sich auch in der der Armee beziehende Politik wider. Jede Partei wollte für ihre Zielsetzungen die Armee gewinnen.

Die Studie deutet die diesbezüglichen Bestrebungen der Parteien und bespricht ausführlich, welche Standpunkte haben die Parteien in den mit der Militärpolitik zusammenhängenden Fragen, d.h. in der politischen Erziehung, der politischen Bekräftigung des Offizier- und Unteroffizierkorps, in der wirtschaftlichen Versorgung, und in der Sache der Erziehungsoffiziere, vertreten. Er weist daraufhin, dass die Kommunistische Partei in diesen Fragen über die entscheidenste und weitaus zielbewusste Politik verfügte. In der Verwirklichung dieser Politik konnte sich die Partei innerhalb der Armee an die Erziehungsoffiziere stützen, weil sie ab Herbst 1945 in dieser Organisation die Mehrheit bildeten. Eine bedeutende Arbeit leistete auch die Sozialdemokratische Partei und die Nationale Bauernpartei im Interesse der Demokratisierung der Armee.

Zu folge der diesbezüglichen Tätigkeit der Linken-parteien entsprach die Zusammenstellung und der politische Charakter der Armee am Ende 1947 den politischen Kräfteverhältnissen des Landes und die Armee wurde eine Stütze für die Linken im politischen Kampf.

Der Schlussabschnitt der Studie blick auf die organisatorischen und politischen Veränderungen hinaus, die im politischen Apparat der Armee mit der Vereinigung der beiden Arbeiterparteien und dem Sieg der sozialistischen Revolution entstanden.

BENCZE LÁSZLÓ

REGULÁRIS ÉS IRREGULÁRIS ERŐK KÖZÖTTI HARC

Bosznia és Hercegovina, 1878

Az Osztrák—Magyar Monarchia csapatainak erdős-hegyes terepen, a lakosság nagy részének támogatását élvező irreguláris erőkkel szembeni harcban kellett megszállniuk Boszniát és Hercegovinát. Az osztrák hadvezetés a 19. században már szerzett bizonyos tapasztalatokat az osztrák elnyomás ellen küzdő és a hegyi terepet kitűnően kihasználó fegyveres osztagok elleni küzdelemben. Különösen 1866-ban Garibaldi szabadcsapataival, valamint 1869-ben a déldalmáciai felkelőkkel szembeni harcok szolgáltak számos tanulsággal. A tapasztalatok arra késztették 1878-ban a hódító hadsereg parancsnokait, hogy a boszniai és hercegovinai fegyveres ellenállás megtörése érdekében párhuzamosan alkalmazzák az energikusan végrehajtott hadműveleteket és a pacifikáció kíméletlen módszereit: a felkelés támogatóival szemben a fizikai erőszakot, az egész lakosság megfélemlítése céljából az éhínséget előidéző gazdasági kényszert, valamint a megszállást biztosító politikai és közigazgatási intézkedéseket.

A Bosznia és Hercegovina okkupációját szolgáló hadjárat a Monarchia balkáni hatalmi politikájának volt a folytatása erőszakos eszközökkel, egyben része az európai reakció küzdelmének, amelyet a 19. században az elnyomott népek függetlenségi törekvéseivel szemben vívott. A reguláris és irreguláris erők között ezért végsőkig kiélezett, kegyetlen harc dúlt. A megszálló császári és királyi csapatoknak a lakossággal szembeni magatartását is a kíméletlenség jellemezte.

A hadszíntér általános vonásai

Az Oszmán Birodalomhoz tartozó, túlnyomórészt erdős-hegyes Bosznia és Hercegovina előretolt bástyaként helyezkedett el az Osztrák—Magyar Monarchia délkeleti határainál, amelyet csak a Szerbia és Montenegró között húzódó, keskeny novibazári szandzsák kötött össze a birodalom más részeivel.[1] A tartomány területe meghaladta az 51 000 km²-t, amelyből 25 000 km²-t ős-

1 A Török Birodalom közigazgatási rendszerében Bosznia vilajet (tartomány) magában foglalta a szarajevói zvorniki, banjalukai, bihácsi, travniki, mostári, a gačkói és a novibazári szandzsákokat (körzeteket), amelyek további közigazgatási egységekre oszlottak. Notizen über die militärischen und politischen Verhältnisse in Bosnien und in der Herzegovina Ende Juni 1878. (A továbbiakban — Notizen) Wien, 1878. 39—41. o.

A tartomány élén a szultán által kinevezett vali (kormányzó) állt. A szandzsákot mutesarif, a kazát (járást) a kajmakám irányította. A közigazgatási vezetők mellett medzslis (tanácsadói testület) működött, amely hivatalnokokból és a vallási vezetőkből állt. A kis lélekszámú falvak nahijébe (falucsoportba) voltak egyesítve és egy mudir irányítása alatt álltak. *Dr. Georg Stern:* Das alte Rascien. Wien, 1916. 25—26. o.

erdő borított, 8000 km²-en sivár karsztvidék volt, és csak 18 000 km²-en lehetett földművelést folytatni.[2]

A Balkán félsziget nyugati részét a tengerparttal párhuzamos Dinári-hegységrendszer tölti ki, amelynek gerince, az 1600—2000 m magas Dinári Alpok, nemcsak vízválasztó az Adria és a Száva, hanem természetes határ is Bosznia és Hercegovina között. A két terület élesen különbözik egymástól felszínében, vízrajzában, éghajlatában és vegetációjában.

Boszniát elsősorban vízzáró kőzetekből álló hegységek borítják, amelyekbe a Szávába torkolló, megközelítőleg északi irányban folyó Una, Verbasz, Boszna és Drina hosszú, szűk völgyeket vágtak, és átjárókat, természetes útvonalakat nyitottak a Száva menti síkság és Bosznia déli része között, ahol a kiterjedt szarajevói medence fekszik. Az éghajlat kontinentális és hegyvidéki. A folyókban, patakokban gazdag Bosznia vegetációja dús, földjének több mint 50%-át tölgy-, bükk- és tűlevelű erdők borították a 19. század utolsó harmadában.

Hercegovinában a sivár karsztvidék az uralkodó. A hegységek anyaga mészkő, felületüket kopár platók és e platókból kiemelkedő falak, magányos csúcsok jellemzik. A tengerparttal párhuzamosan futó hegységek között hosszú medencék húzódnak, amelyek teraszszerűen ereszkednek a part felé. A vízszegény területen csak a források, búvópatakok és a tengerbe torkolló Neretva közelében dúsabb a vegetáció, másutt csak gyér fű, bozót és sarjerdő tudott megkapaszkodni. A hegyek csapadékosabb és nehezen megközelíthető északi lejtőin azonban tölgy-, bükk- és tűlevelű erdők terültek el. Az éghajlat mediterrán és hegyvidéki.[3]

A balkáni török tartományok útjait nem kocsiforgalomra, hanem katonai célokra építették, ezért vonalvezetésüket a kereskedelmi érdek helyett a sereg biztonsága határozta meg. A katonai vezetés, ahol lehetett, kerülte az összeszűkülő, a lesállásra, rajtaütésre alkalmas völgyeket, és inkább a fáradságos kapaszkodókat részesítette előnyben, szintkülönbségre való tekintet nélkül. A török hatóságok a 19. század folyamán alig törődtek az útépítéssel, ezért az okkupáció idején a teljes közlekedési hálózat 95%-át ösvény, vagy öszvérút tette ki. A kocsikkal is járható utak igen rossz állapotban voltak, amelyeken a burkolat rossz minősége, a hidak, töltések hiánya, vagy iszonyú elhasználtsága szinte leküzdhetetlen akadályokat okozott.[4]

A tartomány elmaradt mezőgazdasága kevés élelmiszert termelt. Az állattenyésztés jelentős helyet foglalt el a lakosság ellátásában.[5]

Bosznia és Hercegovina lakosságának döntő többsége a bosnyák nemzetiséghez tartozott, de három, egymással ellenségként szemben álló vallási csoportra oszlott: 450 000 mohamedánra, 500 000 görögkeletire és 200 000 katolikusra.[6] Az éles ellentétek elsősorban a mohamedán földbirtokosok és a keresztény parasztok közötti szociális ellentmondásra, továbbá az iszlám és a két keresztény fe-

2 Militär-statistische Uebersicht von Bosnien und Herzegovina. (A továbbiakban — Militär-statistische Uebersicht) Wien, 1881. 8. o.

3 A tárgyalt területi leírásához a kontinensünk földrajzával igen részletesen foglalkozó Európa c. könyv szolgált alapul. 2. kiadás. Budapest, 1970. I. k. 251—252., 255—257. o. A Balkán-félszigetről szóló rész *dr. Székely András* munkája

Strategische Übersicht des österreichisch-ungarisch-orientalische Kriegsschauplatzes. Der westliche Teil der Balkanhalbinsel. Manuskript. Wien, 1906, 74—76. o.

Gustav Thoemmel: Beschreibung des Vilajet Bosnien. Wien, 1867. 137—138. o.

A. Kühtreiber: Geographische Skizzen, 2. Heft. Wien, 1912. 42—43. o.

Militär-Geographie. Westlicher Teil des illyrischen Berglandes. Wien, 1888. 88., 90—92., 103—104., 109—111. o.

4 *Asbóth János:* Bosznia és Hercegovina. Utirajzok és tanulmányok. Budapest 1887. II. k. 119—120. o. *Thoemmel:* i. m. 207. o.

5 *Johann Roskiewicz:* Studien über Bosnien und die Herzegovina. Leipzig und Wien, 1868. 63. o

Landeskunde des Königreich Dalmatien und siene Hinterländer. II. Heft. Militär-Zeitung „Vedette". Wien, 1876. 15. o.

6 Militär-statistische Uebersicht, 9. o.

lekezet közti kölcsönös gyűlölködésre, vallási türelmetlenségre vezethetők vissza. A 19. században az ortodox lakosság zöme a Szerbiához és Montenegróhoz való csatlakozástól várta helyzete javulását, míg kisebb része, elsősorban a városi vagyonos réteg, hajlott a mohamedánok célkitűzéseinek elfogadására. A katolikusok Horvátországhoz akartak tartozni. A mohamedánok ugyanakkor az oszmán birodalmon belüli nagyobb autonómiához ragaszkodtak, hogy saját vezetésükkel biztosítsák feudális előjogaikat a Porta reformtörekvéseivel szemben. Ez a mohamedánok részéről bizonyos Porta-ellenességben jelentkezett, amelyet azonban lefékezett az elviselhetetlen sorban tartott parasztságtól való félelem, a védelmet jelentő török fegyverektől való függés. A félelem jogosságát a keresztény parasztok 1875-ben kirobbant felkelése bebizonyította. Alig szilárdult azonban meg a boszniai mohamedánok helyzete a felkelés kegyetlen leverése után, új és súlyosabb veszély fenyegette egzisztenciájukat, privilégiumaikat: a tartomány osztrák—magyar megszállása. Bosznia és Hercegovina mohamedán lakossága 1878. július 27-én ideiglenes tartományi kormányt hozott létre az oszmán közigazgatási vezetés helyett, amely meghirdette és irányította az okkupáció elleni fegyveres ellenállást.[7]

Szerbia, Montenegró és Törökország álláspontja az okkupációval kapcsolatban

Bosznia és Hercegovina lakosságának az osztrák—magyar csapatokkal szembeni magatartására a fenti társadalmi ellentmondásokon, vallási feszültségeken kívül hatott a környező országoknak, Szerbiának, Montenegrónak és Törökországnak a fegyveres ellenállást támogató, illetve elutasító politikája is. Szerbia és Montenegró az 1875—77-es felkelés során aktívan támogatta a keresztény parasztokat a mohamedán bandák és a török csapatok elleni harcokban. Az orosz—török háborút lezáró San-Stefano-i béke után távol tartották magukat a boszniai mohamedánok autonómiára törő mozgalmától, mert az ellentétben állt az egységes délszláv nemzeti állam megteremtésének igényével. A berlini kongresszus után azonban a szerb kormány tartózkodása fellazult. Az európai hatalmaknak a tartomány okkupációját támogató, illetve elfogadó álláspontja miatt Szerbia nem gondolhatott közvetlen fegyveres beavatkozásra a boszniai mohamedán felkelők oldalán, a közvetett segítséget azonban nem tagadta meg. A fejedelem felmentette azokat a tiszteket a szolgálat alól, akik részt akartak venni a felkelés tömegbázisának kiszélesítésében, a görögkeleti lakosságnak az idegen hódítók elleni mozgósításában. Különösen azok a tisztek kaptak engedélyt a boszniai fellépésre, akik az 1875—77-es felkelés során tapasztalatokat szereztek az irreguláris harc vezetésében. A Szerbiában tartózkodó bosnyákok engedélyt kaptak a hazatérésre. Hivatalos jóváhagyással folyt az önkéntesek toborzása, a szabadcsapatok szervezése.[8] Ezzel egyidejűleg a szerb kormány igyekezett biztosítani lojalitásáról Ausztria—Magyarországot, bizonyítékul pedig időnként tájékoztatta a Monarchia belgrádi követét a boszniai felkelők csapatmozgásairól, gyülekezési helyeiről és utánpótlásáról.[9]

7 J. A. *Piszarjev:* Az 1875—78-as boszniai és hercegovinai felkelés és a Balkán népeinek felszabadító harca a XIX. században és a XX. század elején. Az 1977 szeptemberében Szarajevóban rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadás kézirata. 3. o. *Thoemmel:* i. m. 112—113., 192—195. o.; Militär-statistische Uebersicht, 8. o.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban — HHStA) Ministerium des Aeussern, Politisches Archiv XII. Bosnien und Herzegovina (a továbbiakban — MA PA Bosnien). Hadi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1802 dob.

8 Kriegsarchiv (a továbbiakban — KA), Militär-Kanzlei 1878 (a továbbiakban — MK) 69—4/11—10, 69—4/27. HL 1799. dob.

9 KA MK 69—1/30—112. HL 1799. dob.

Montenegró élesebben elhatárolta magát a hercegovinai mohamedánok okkupációellenes mozgalmától. A fejedelem kijelentette a Monarchia cettinjei megbízottjának: minden befolyását latba veti, hogy visszatartsa a kereszténye-ket a beavatkozástól. Ígéretét megtartotta. Csapatokkal erősítette meg a montenegrói határt, a hercegovinai keresztény fegyveresek, illetve a reguláris török erők közötti, az 1875—77-es felkelés végén létrejött demarkációs vonalat, hogy megakadályozza a Hercegovina felé irányuló mozgást. Internáló tábort állított fel az osztrák—magyar alakulatok elől menekülő mohamedánok fogva tartására. Tájékoztatta a Monarchia cettinjei ügyvivőjét azokról a hírekről, amelyeket a montenegrói felderítők szereztek a mohamedán felkelők, illetve a határnál állomásozó török csapatok között.[10]

Az Oszmán Birodalom vezető csoportjai egyértelműen elutasították az okkupációt. Egy Monarchia elleni háborúról azonban szó sem lehetett. Orosz seregek álltak Isztambul előtt, a Porta protektora, a balkáni status quo-hoz ragaszkodó Anglia pedig — oroszellenes céljai, a San Stefano-i béke hatálytalanítása miatt — beleegyezett az okkupációt is szentesítő berlini kongresszus összehívásába. Ebben a helyzetben a török kormány diplomáciai lépésekkel igyekezett késleltetni a bevonulás kezdetét. Ezt szolgálta a Monarchia és a Porta között Berlinben megkötött különegyezmény, amelyben a szerződő felek új tárgyalásokban egyeztek meg a tartomány megszállásának végrehajtásáról. Az új tárgyalásokon a török megbízottak sikerrel alkalmazták a halogató taktikát. A diplomáciai lépésekkel párhuzamosan a Porta olyan intézkedéseket hozott, amelyek elősegítették Bosznia és Hercegovina lakossága fegyveres ellenállásának kibontakozását. A kormánynak az volt az elképzelése, hogy a tartományban állomásozó zászlóaljakból, valamint a helyi lakosokból alakult irreguláris erők fel tudják tartóztatni az osztrák—magyar előnyomulást a tél beálltáig, amikor a tartomány útjai járhatatlanokká válnak. A tavaszig terjedő idő alatt pedig diplomáciai síkon lehetőség nyílhat a kongresszusi döntés megváltoztatására. Az intézkedések között szerepelt a nagyarányú fegyver-, lőszer- és élelmiszerszállítás,[11] megbízottak küldése Szarajevóba, hogy a lakosság passzív okkupációellenességét általános népi felkeléssé változtassák, valamint a boszniai haderő parancsnokának adott utasítás, hogy ne akadályozza a fegyveres harc kibontakozását.[12]

Következtetések

A hadszíntér felszíne, víz- és úthálózata, valamint a szűkösen rendelkezésre álló helyi élelemkészletek mennyisége alapján megállapítható, hogy Bosznia és Hercegovina nehezen járható, nagyobb támadó hadműveletek folytatására alkalmatlan erdős-hegyes ország volt. Nem rendelkezett olyan széles kiterjedésű, könnyen megközelíthető központi területtel, ahol az országot védő erőket döntő ütközetre lehetett volna kényszeríteni és megsemmisíteni. A felszín sajátossága volt, hogy csak a folyóvölgyek biztosítottak támadási irányokat az ország belseje felé, ahol a szarajevói medence fekszik. A medence, a fővárossal együtt, egy hadművelet fő célja lehetett, részben politikai szerepe, részben a Verbasz és a Boszna völgyében hozzá vezető utak miatt. Az Una, a Drina, illetve a keresztirányban folyó Szana és Spreča völgyei mellékirányként jöhettek számításba.

10 KA MK 69—1/30—69, 69—1/30—123, 69—1/30—127, HL 1799 dob.
11 KA Alte Feldakten 1878 (a továbbiakban — AFA), 13. Corps (a továbbiakban 13—) —8—250/72. HL 1757. dob. KA MK 69—1/30—112. HL 1799 dob.
12 KA MK 33—1/40—4. HL 1799. dob.

Hercegovinát a Dinári Alpok vonulata önálló hadműveleti területté különítette el, amellyel csak a szarajevói medence elfoglalása után lehetett kapcsolatot teremteni.

Harcászati magasabbegységek csak a szélesebb völgyekben és medencékben bontakozhattak szét ütközetre. A völgyeket, illetve a lehetséges támadási irányokat elválasztó hegységek miatt hadosztálynál kisebb alakulatokat nem lehetett alkalmazni a vereség kockázata nélkül, mert az egymás közötti kapcsolatot csak időt rabló módon, óriási kerülőkkel lehetett biztosítani. A különböző irányokban működő csapatok együttműködésére csak a Száva és a boszniai középhegység közt elterülő vidék volt alkalmas. Utóbbitól délre a támadók könnyebben birtokba vehették az utakat, az út menti településeket, mint a mögöttes területeket, ahol a csapás elől kitért védők felkészülhettek az ellentámadásra.

Bosznia és Hercegovina alkalmasabb volt a helyi lakossággal együttműködő török erők védelmi hadviselésére, nehezen leverhető gerillaháborújára, amelyhez a lakosság megfelelő helyismerettel, edzettséggel és a hazáját, házát védő morális fölényével rendelkezett.

A támadó erők fegyvernemei közül csak a gyalogság adhatott a fenti harcmódra választ, verhette ki a védőket nehezen megközelíthető hegyi rejtekükből. A lovasság, a tüzérség (kivéve a hegyi ágyúkat), a műszakiak és a hadtáp csak a kevés számú utat tudta használni. A csapatok hegyi felszereléssel való ellátása ezért elengedhetetlen volt.

Hercegovinában, a karsztvidéken, a fegyvernemek közül a gyalogság sem volt kedvező helyzetben. Az előremozgás itt különösen erős igénybevételt jelentett, embernek, állatnak egyaránt. Vízszegénység, úttalanság, időjárási viszontagságok, kiterjedt biztosítási szükségletek, szabad táborok számára összeszűkült területek lassíthatták a támadás ütemét. A gyalogság igénybevételét növelte, hogy az egész felderítő, biztosító és jelentő szolgálatot át kellett venni a lovasságtól. Az összes fegyvernemet hegyi felszereléssel kellett ellátni.

Az erdős-hegyes terep megnehezítette a parancsadást, a tűzvezetést, a tűzhatás megfigyelését. A legnagyobb figyelmet egy ütközet alatt az uralgó magaslat megnyerésére, a saját szárny és hát fedezésére, a helyes támadási cél kiválasztására, az ellenség megkerülésére, átkarolására kellett fordítani. Az ütközet során kialakult új helyzethez nehezen lehetett alkalmazkodni, a megerősítéseket nehezen lehetett időben bevetni. A harcmezőn az alparancsnokok magatartása, önállósága és bátorsága döntően befolyásolhatta az ütközet kimenetelét, mert a kiadott utasításokat alig lehetett megváltoztatni.

A menetoszlopok meglepetések elleni biztosítására sok gondot kellett fordítani, különösen a szárnyakon. A rossz utak miatt a műszaki alakulatokra rendkívüli terhek vártak. A hadtáp kocsijai számára a napi utánszállítás, elsősorban esős időben, csaknem megoldhatatlan feladatot jelentett. A tartomány szegénysége a gabonaneműekben megakadályozta a helyi élelemkészletekre való támaszkodást, ezért a Monarchia határai közelében raktárakat kellett telepíteni. A könnyen támadható hadtápvonalak védelmére jelentős erőket kellett kikülöníteni.[13]

Az irreguláris erőkkel szembeni siker a katonai erőfeszítéseken túl politikai lépéseket is követelt, mert a gerilláknak a lakossággal, illetve annak jelentős részével a társadalmi életben gyökerező kapcsolatai voltak. Az idegen hódítók

13 Joseph Philippović táborszernagynak, az okkupációt végrehajtó 13. hadtest, majd a II. hadsereg parancsnokának 1878. márc. 5-i emlékirata. KA MK 60—1/15—2.
Terstyánszky: i. m. 52—54 o. *Freytag-Loringhoven:* Gebirgskämpfe. Berlin, 1912. 3. o. Strategische Übersicht, 37—40. o. és Beilage 2.

elleni harc elsődleges impulzust adott a felkelés irányító szervei és irreguláris hadserege, valamint a lakosság közötti érdekazonosuláshoz, amelyet újra és újra táplálhattak az okkupáló csapatok bevonulását kísérő atrocitások, feszültségek, ellentmondások. Számítani kellett arra, hogy a polgároknak a békés kiegyezésre hajló része megszűnik lojálisnak lenni, ha kiderül, hogy a kizárólag erőszakot alkalmazó hódítókkal a békés kiegyezésre nincs lehetőség. Totális népi felszabadító háborúban a számbeli és technikai fölényben lévő ellenség hosszú távon tehetetlen az irreguláris alakulatokkal szemben, az ország megszállása, a represszáliák, a katonai kormányzat létrehozása ellenére, különösen akkor, ha a felkelők hátországa egy támogatásra kész hatalom fegyveres ereje. A boszniai és hercegovinai hadjáratot ezért elsősorban a polgári lakosság körében kellett megnyerni, mert az ellenállás ereje és tartóssága a gerillák célkitűzései és a tömegek érdekei közötti rezonanciától függött. Az okkupációt végrehajtó csapatoknak lehetősége volt kihasználni a meglévő és hihetetlenül éles szociális ellentmondásokat, a lakosság vallási megosztottságát, megfosztani a gerillákat a katonai hatósugáron kívül fekvő erőforrásoktól, vagy az elnyomott keresztény parasztok felszabadításával, vagy a meglévő feudális viszonyok konzerválásával.

A hadjárat sikerének katonapolitikai előfeltétele részben adott volt, mert az osztrák—magyar hadvezetés lényegében számíthatott Szerbia és Montenegró semlegességére és nem volt szüksége erőket felvonultatnia ellenük, még megfigyelő és biztosító feladattal sem. Törökország azonban közvetett módon a gerillák hátországának szerepét játszotta, mert biztosította az irreguláris harchoz szükséges gyalogsági fegyver-, lőszer- és élelem-, valamint korlátozott mértékben az emberanyag utánpótlását, továbbá nem elhanyagolható módon a harcban résztvevők morális támogatását. Ezt a kapcsolatot csak a tartomány török határának lezárásával lehetett megszüntetni.

A hadjárat során tehát nem lehetett gyors sikert remélni.

A felkelők fegyveres erői és jellemző vonásai

A nagy kiterjedésű, érintetlen erdőségekkel, hegyekkel borított Boszniában és Hercegovinában a felkelés mintegy 100 000—120 000 felfegyverzett, lőszerrel bőségesen ellátott harcosra számíthatott. A Monarchia felderítői 1878 június—júliusban még nem tudtak pontos képet adni az ellenállás nagyságáról, csak a fegyveres harc valószínűségéről.[14] A szemben álló reguláris török csapatok létszámát azonban megközelítő pontossággal ismerték. Összesítésük szerint Boszniában 24 zászlóalj teljesített szolgálatot 19 000 fővel,[15] Hercegovinában 19 zászlóalj 16 000,[16], a novibazári szandzsákban és Albániában pedig 25 zászlóalj 24 000 katonája állomásozott.[17] Ütőképességüket 115 tábori és hegyi ágyú[18], valamint a szarajevói, jajcai, bihácsi, zvorniki, kljući, livnói és más erődökben,

14 A szarajevói osztrák—magyar konzul, Konrad Wassich jelentései: KA MK 33—1/40—2, 33—1/40—3, 33—1/40—4, 33—1/40—5, 33—1/40—6, HL 1799. dob., továbbá szerzetesek, kereskedők és hajósok közlései: KA MK 69—4/11—5, 69—4/11—9, HL 1799. dob, KA AFA 13—13—95. Kundschafts-Protokoll. HL 1764. dob.

15 A szarajevói konzulátushoz beosztott katonák a felderítő utak során állapították meg ezt a létszámot. KA AFA 13—13—60/2. HL 1762 dob.

Az adatok megközelítő pontosságára utal, hogy Hafiz pasa, a tartomány haderejének parancsnoka, a Boszniában állomásozó alakulatok nagyságát 23 zászlóaljban határozta meg. KA MK 33—1/40—4. HL 1799. dob.

16 KA AFA 13—13—60/3. HL 1762. dob. Ugyanakkor a Monarchia vezérkarának júniusi összesítése 27 boszniai és 13 hercegovinai zászlóaljról, összesen 40 000 főről tesz említést. Notizen 31. o.

17 KA AFA 13—13—60/1. HL 1762 dob.

18 Boszniában és Hercegovinában 77, a novibazári szandzsákban 38 tábori és hegyi ágyú volt. Notizen, 31. o. és KA AFA 13—13—/60/1. HI 1762. dob.

várakban felállított, túlnyomó többségben elöltöltő löveg erősítette meg. A zászlóaljak több, mint $^2/_3$-a helyi kiegészítésű volt,[19] s ez megkönnyítette a katonák csatlakozását a felkeléshez, mert a helyőrségek közelében élő rokonok, barátok és ismerősök erős hatást gyakoroltak rájuk. Elősegítette a csatlakozást az is, különösen a tiszteknél, hogy a tartomány haderejének a parancsnoka, Hafiz pasa vette át a fegyveres ellenállást szervező és irányító ideiglenes kormány vezetését. Egyes boszniai zászlóaljak, főleg az anatóliaiak, azonban megtagadták a szarajevói ideiglenes kormánynak az engedelmességet, és elhagyták a tartományt. Hercegovinából pedig az alakulatok nagyobb része, mintegy 9000 fő, parancsnokai vezetésével Albániába távozott.[20]

Az irreguláris erők létszáma csak óvatos becsléssel közelíthető meg. A mohamedán férfiak fegyvert hordtak, és 16—60 év között gyakorlatilag a török hadsereg tartalékosainak számítottak. A Monarchia vezérkarának adatai szerint a mohamedánok közül 55 000, a görögkeletiek közül pedig mintegy 6000 fő állt a felkelők sorai közé, akikhez Albániából, a novibazári szandzsákból még több ezren csatlakoztak.[21] A katolikusok száma elenyésző lehetett.

A tartományban alakult, és az osztrák—magyar csapatokkal harcba szálló erők mellett más fegyveres csoportok is működtek. Ezek a szabadcsapatok keresztény parasztokból verbuválódtak, kitértek a hadműveletekben való részvétel elől, esetenként azonban lecsaptak a mohamedán felkelőkre, vagy a védtelenül maradt mohamedán falvakra. Hercegovinában az 1875—77-es felkelés idején 14 görögkeleti zászlóalj állt fel, mintegy 8400 fővel, amelyek a montenegrói fejedelem alárendeltségébe kerültek. Ezek az alegységek 1878-ban megszállva tartották Hercegovina déli részét, és a fejedelem utasítására a harcok idején semleges magatartást tanúsítottak. Nagy részük az okkupáció befejeztével letette a fegyvert az osztrák—magyar csapatok előtt és hazatért korábbi lakóhelyére.[22] A korábbi hercegovinai katolikus felkelők közül 1878-ban kevesen maradtak fegyverben. Jelentős erőt képviselt azonban Don Ivan Musič ferencrendi szerzetes 1000 fős szabadcsapata.[23] Boszniában több keresztény osztag működött, elsősorban a Verbasztól nyugatra fekvő erdős-hegyes vidéken.[24] Nagy pusztításokat végeztek a fegyvertelen mohamedán lakosok közt azok a bandák, amelyek Horvátország területéről törtek be Nyugat-Boszniába, kizárólag zsákmányszerzési céllal.[25]

Az osztrák—magyar csapatokkal szemben álló erők fegyverzete igen különböző volt. A reguláris katonák többsége modern angol, 11,4 mm-es Henry-Martini, kisebb része korábbi típusú 14,6 mm-es Snider, illetve a legkorszerűbb amerikai Winchester ismétlő puskával rendelkezett.[26] Az irreguláris harcosok-

19 Notizen, 31. o.

20 A Mostarban és környékén állomásozó dandár mintegy 6500 fővel, valamint Trebinje teljes helyőrsége 2500 fővel KA AFA 1878 XVIII. Divison (a továbbiakban — 18—) 8—116. és 18—8—265. HL 1772. dob.

21 KA AFA 13—13—60. HL 1762. dob. A vezérkar egy másik összesítése szerint az alábbi erők álltak szemben a Monarchia csapataival:

— reguláris török katonaság Boszniában és Hercegovinában	40 000 fő
— 14 zászlóalj keresztény felkelő Hercegovinában	9 000 fő
— 14 zászlóalj török katona Mitrovicánál	10 000 fő
— felkelők a novibazári szandzsákban	25 000 fő
— felkelők Boszniában (a mohamedán és keresztény lakosság 8, ill. 1,5%-a)	50 000 fő
Összesen:	134 000 fő

Freiherr von Schönfeld altábornagynak, a Monarchia vezérkari főnökének az augusztus 19-i közös minisztertanácsi ülésén elhangzott tájékoztatója szerint. HHStA Protokoll des Gemeinsames Ministerrates. 19. Augustus 1878.

22 KA AFA 13—13—60. HL 1762. dob. és Notizen, 35. o.

23 Az okkupáció idején segítséget nyújtott az osztrák—magyar csapatoknak. KA AFA 18—8—323. HL 1831. dob.

24 KA AFA 13—13—61/8. HL 1763. dob.; KA AFA 13—9—384/32. HL 1779. dob.: II Armee (a továbbiakban — 2—/—9—16.

25 KA MK 69—1/30—175. HL 1799. dob.

26 Notizen, 31—32. o.

nak mintegy harmada a Porta nagyarányú fegyverszállításainak hatására hátultöltő Snider puskához jutott.[27] A többi részben jó minőségű elöltöltő, illetve régi típusú, ugyancsak elöltöltő puskát, pisztolyt viselt. Szuronya vagy handzsárja csaknem mindenkinek volt. A lőszerellátást a török hadseregben általában megszokott bőség jellemezte. Ütközetek előtt és alatt asszonyok, gyerekek, kivezényelt keresztény parasztok, málhás állatok szállították a férfiak után a lőszeres rakaszokat, ládákat. Így a fegyverenkénti lőszerjavadalmazás többszörösen meghaladta az osztrák—magyar katonákét.[28]

Ez az irreguláris hadsereg, amelynek magját helyi születésű katonák képezték, a lehető legjobb gerillákból állt. Az állandó katonai szolgálat során kifejlődtek a harc megvívásához szükséges képességeik, a hegyi életmód hozzászoktatta őket a nagyfokú mozgékonysághoz, a fáradalmak és nélkülözések tűréséhez. Igénytelenségükben könnyen elviselték a hegyek közötti szabad táborokat, az ivóvíz- és a szinte krónikus élelemhiányt. Nem hordtak poggyászt, nem volt terhes és a mozgást akadályozó hadtápjuk, csak a lőszert szállították maguk után. Ellátásukat adományokból, adókból, a helyszínen talált és rekvirált élelemből biztosították. Ruházatuk, főleg könnyű lábbelijük, megfelelt a nehéz terepnek. Zsoldot nem kívántak — a katonák sem kaptak már több mint másfél esztendeje —, mert önmagukért, családjaikért fogtak fegyvert és a mohamedán vallásra jellemző fanatizmus töltötte el őket. Laza szervezésű osztagokban harcoltak: először családok , falvak szerint csoportosultak, amelyekből 100 fős csetákat hoztak létre, élükön választott vezetővel. A csetá k taborokká, 500—800 fős zászlóaljakká álltak össze egy-egy környékbeli gazdagabb földbirtokos parancsnoksága alatt, aki esetenként saját készleteiből látta el harcosait, sőt otthon maradt családtagjaikat is. A reguláris katonák többsége megtartotta korábbi szervezeti kereteit. Szigorú alá- és fölérendeltségről nem lehetett beszélni, mert mind a reguláris, mind az irreguláris harcosok számos esetben megölték kapituláns magatartású vezetőiket, parancsnokaikat. A felkelők kiképzettségi foka alacsony volt. A hátultöltő puska kezelését sokan nem ismerték, s ez elsősorban a téves távolságbecslésben, a gyakori fölélövésben, durva célzási hibában jelentkezett. Feltehetőleg nem tudtak mit kezdeni az irányzékkal és a célgömbbel. Az ütközeteket nagy távolságról leadott erős, de hatástalan tűzzel igyekeztek megvívni. Fő harcmódjuk a sablonos, többnyire egy vonalban kialakított védelem volt, amelyet könnyen meg lehetett kerülni, mert a szárnyakon csak gyenge biztosító erőket helyeztek el. Jól értettek azonban a védelem műszaki berendezéséhez, álcázásához, az arcvonal előtt felállított figyelők, előőrsök, elővédek alkalmazásához, a terep adta lehetőségek kihasználásához. Támadásra ritkán vállalkoztak, ellenlökéseket azonban gyakran alkalmaztak. Halálmegvető bátorsággal rohamoztak, közelharcban többnyire felülmúlhatatlanok voltak. A harc egységes vezetését, a manőverezést akadályozta az egyezményes jelek és az együttműködés hiánya, a bekerítéstől való rettegés és a pánikra való hajlam. Felderítő szolgálatuk kiválóan működött, erre nőket és gyerekeket is felhasználtak. Primitív biztosítási igényeiket kutyákkal, esetenkint álló figyelőkkel, vagy járőrökkel oldották meg.[29]

27 A zsákmányolt és a beszolgáltatott hátultöltő fegyverek 75%-a Snider típusú volt. KA MK 20—2/1—2 ex 1879. HL 1799. dob. 1878 márciusában pl. 14 000 db érkezett belőle a tartományba. Notizen, 32. o.

28 KA MK 20—2/1—2 ex 1879. HL 1799. dob. A harcokat követő lefegyverzések során, valamint zsákmányból több mint 18 millió gyalogsági lőszer került az osztrák—magyar csapatok birtokába. A fogságba esett felkelőknél pl. 150—200 db lőszert is találtak.

29 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.; KA AFA 13—8—187/66, 13—8—250/72. HL 1753 dob.; KA AFA 13—13—61/2.

Alfons Falkner von Sonnenburg: Ueber Operationen im Gebirgsland, illustriert durch die Kämpfe der Oesterreicher bei der Occupation Bosniens 1878. Manuscript. München, 1885. 13—75. o.

Az élelemellátás Kelet-Boszniában volt a legszervezettebb, ahol Ibris Muktar megbízott 8000 főről gondoskodott KA AFA 2—13—61.

Az okkupációt végrehajtó csapatok erői és jellemzői

A Monarchia felderítőinek a felkelés méreteire vonatkozó hiányos ismeretei, a hírekből levont téves következtetései, valamint politikai megfontolások — a hódítás látszatának kerülése és takarékossági szempontok — miatt az osztrák—magyar hadvezetés az okkupáció végrehajtására elégtelen erőket mozgósított.[30] Július végén a 13. hadtest, mindössze 4 hadosztály sorakozott fel a határon, 78 200 fővel,[31] amelyből csak 51 000 gyalogos és 1900 lovas tartozott a harci létszámhoz. Mögöttük további négy, békelétszámú dandár állt rendelkezésre a határ biztosítására. A hadtestet 112 tábori és hegyi ágyú, 12 műszaki és utász század támogatta.[32] Joseph Philippović táborszernagy hadtest- és Stephan Freiherr von Jovanović altábornagy hadosztályparancsnok az 1869-es dalmáciai harcok tapasztalatai, az erdős-hegyes terep, illetve a lakosság ellenséges beállítottsága ismeretében tudták, hogy nemcsak katonai, hanem rendőri feladat is vár rájuk, az ország meghódoltatásához ezért nagyobb erőkre van szükség. Újabb alakulatok mozgósítását kérték az uralkodótól, sikertelenül.[33]

A Monarchia haderőinek szervezete és felszerelése csak a síkságon, illetve dombvidéken vívandó hadjáratoknak felelt meg. Az osztrák—magyar hadvezetés szerint a hegyvidék csak mellékhadszíntérként jöhetett szóba,[34] így nem állított fel hegyi háborúra külön kiképzett alakulatokat, nem fordított gondot speciális hegyi felszerelés kifejlesztésére és lényegében nem oldotta meg a hadtáp előkészítését a megváltozott viszonyokra. A hadsereg szervezésében ugyanakkor különbséget tett a hadosztályok és dandárok sík, vagy hegyi terepen történő alkalmazása és elnevezése közt, de a „hegyi" hadosztály, vagy dandár csak kis űrméretű, málhásállatokkal is szállítható tüzérsége és utánpótlása tekintetében tért el a másiktól.[35] A hadműveletekre a 13. hadtest két hadosztálya szabványos, egy hadosztálya vegyes hegyi felszerelést kapott.[36] A hadvezetés az okkupációban résztvevő alakulatok ellátására, az élelem-, lőszer- és egyéb utánpótlási feladatokra a szervezetszerű kocsi- és málhásállatrészlegeken túl 12 000 országos járműből álló nehézkes hadtápot hozott létre.[37]

A Száva mentén felsorakozott csapatok négy oszlopban, mintegy 160 km-es szélességben nyomultak az országba. Közülük a középső kettő egymástól 40—60 km-re, a Verbasz és a Boszna völgyében vonult a 200, illetve 240 km-re fekvő Travnik és Szarajevó felé, míg a két másik, dandár nagyságú oszlop szárnybiztosító feladatot látott el. A középső oszlopok menet közben kénytelenek voltak erőik $^1/_3$-át kikülöníteni a nehezen védhető hadtápvonalak fedezetére, amely tovább csökkentette a harci létszámot. A szárnybiztosító dandárok kudarca, majd a főoszlophoz történő visszavonulása még jobban kihangsúlyozta a hadtest gyengeségét. Az előrenyomuló oszlopok hátában súlyos harcok dúltak. A

30 Ferenc József és gróf Andrássy Gyula külügyminiszter táviratváltása 1878. június 28-án és 30-án. KA MK 69—1/20, 69—1/20—1. HL 1799 dob.

31 Élelmezési létszám. *Rudolf Egger:* Die Verpflegung der k. k. Truppen während der Besatzung Bosnies und der Herzegovina im Jahre 1878. Wien, 1883. 37—39. o.

32 KA MK 97—9/2 ex 1879.

33 KA MK 69—1/15—1, 69—1/15—2, 69—1/15—3. HL 1799. dob., valamint KA AFA 18—7—1 HL 1770 dob.

34 *Glückmann Károly:* Hadseregszervezet. Budapest, 1900. 324—325. o.

35 *Succovaty, Habiger, Tomaschek und Pidoll:* Handbuch für Offiziere des Generalstabes. (A továbbiakban — *Succovaty*) Wien, 1873. 5. és 15—17. o. A hegység járhatósága alapján különbség volt szabványos és vegyes hegyi felszerelés között. A hadosztály mindkét esetben egy hegyi üteget, 4 db 6,6 cm-es löveget kapott. Az élelem-, lőszer- és sebesültszállításra szabványos felszerelés esetén egy gyalogezred 225, egy tartalék gyalogezred 155 málhásállattal rendelkezett. Vegyes felszerelés esetén a kincstári kocsik meghagyása mellett 31, illetve 22 málhásállat járt.

36 KA MK 69—1/18—3. HL 1799. dob.

37 KA MK 97—9/2 ex 1879. A közös hadseregben rendszeresített kincstári kocsik súlya rakománnyal együtt elérte a 20 mázsát is. *Hugo Obauer und E. R. Guttenberg:* Das Train-, Communikations-, und Verpflegswesen vom operativen Standpunkte. Wien, 1871. 132. o.

hadjárat sikere veszélyben forgott és ez a veszély Szarajevó és Travnik eleste után is alig csökkent. Az uralkodó augusztusban újabb mozgósításokat rendelt el, s az okkupáció végrehajtására összesen 11 hadosztály, 2 lovas dandár, 276 löveg 17 műszaki- és 10 utászszázad került bevetésre.[38] Az első vonalbeli csapatokhoz, alegységekhez tartozó gyalogosok, lovasok, tüzérek, műszakiak és utászok létszáma elérte a 200 000 főt. Szállításra a szervezetszerű kocsikon és málhásállatokon kívül 30 000 országos jármű és 5000 málhásállat állt hajtókkal együtt rendelkezésre. A felvonult erők 4 hadtestben és egy önálló hadosztályban összpontosultak és a hadművelet irányítására létrehozott II. hadsereg alárendeltségébe tartoztak.[39] A teljes létszám megközelítette a 270 000 főt.[40]

A gyalogság és lovasság fegyverzete a 11 mm-es Werndl hátultöltő puska és karabély volt, amelyet a gyalogság szuronnyal használt.[41] A fegyver lőtulajdonságai alatta maradtak a Snider típusúénak.[42] A lőszerellátás hiányosságai is befolyásolták az ütközetek megvívását. Egy katona 72 db töltényt vitt magával, a tartalékot az úthoz kötött zászlóalj-lőszerkocsik, vagy málhásállatok szállították az alegységek után. A tartalékhoz azonban csak akkor volt szabad nyúlni, amikor a katonák ellőtték a lőszerüket. Az utánpótlásért a harcban álló századoknak kellett embereket küldeni, mert hátulról senki sem vitte előre. Számos esetben előfordult, hogy egyáltalán nem jutott idő vételezésre az ütközetek alatt, pedig a 3—6. órában már kínzó hiányok léptek fel, s a katonák az elesettek és sebesültek lőszerét használták.[43]

A gyalogosoknak megerőltető, 28 kg-os súlyt kellett állandóan hordaniuk.[44] A felszereléshez tartozott a fegyver, a lőszer, a borjú, benne tartalék fehérnemű, 1 pár tartalék lábbeli, csajka, kulacs, továbbá egy külön kenyérzsák két napi élelemmel és az ún. vastartalék-konzervekkel. Ezenkívül két katonának volt egy közös gyalogsági ásója és főzőkészlete.[45] Az alakulatok menetteljesítményét a súlyon kívül a terep, a hőség, a vízhiány és a hibás menettechnika is befolyásolta. Az élen haladó alegységek rendszerint gyors tempót diktáltak, figyelmen kívül hagyva a rossz utakat és emelkedőket. A zöm katonáinak sokszor ki kellett lépniük, a századoknak meg kellett állniuk a vízlelőhelyeknél. A leszakadást gyorsított menettel, a pihenők feláldozásával lehetett csak behozni. Igen sok maródi maradt le útközben. Ehhez hozzájárult az is, hogy a legénység lábbeliit mozgósításkor válogatás nélkül adták ki, a használatlan, nyers bakancsok pedig a hőségben sebesre törték a kis méretű kapcákba burkolt lábakat.[46]

A gyalogság harckiképzési szintje felülmúlta a felkelők harci jártasságának színvonalát. Az egységek és magasabbegységek parancsnokai céltudatosan törekedhettek a menetekben és az ütközetek alatt a védelemre berendezkedett ellenség szárnyainak megkerülésére, az ellenállás megtörésére, mert az egységes akarat feltételeit az alparancsnokok tudása és határozottsága, valamint a katonák harcászati-alaki kiképzettsége biztosította. Ugyanakkor a felderítő, figyelő és biztosító szolgálatban elkövetett hibák nagyobb figyelmet követeltek minden szintű parancsnoktól, mert különösen a hadjárat első heteiben a felkelők sikerrel alkalmazták a lesállásokat és a rajtaütéseket. Nem volt zökkenő-

38 KA MK 65—2/3., HL 1799. dob , KA AFA 2—13—98/5.
39 KA MK 97—9/2 ex 1879.
40 *Dr. Paul Myrdacz:* Sanitätsgeschichte und Statistik der Occupation Bosniens und der Herzegovina im Jahre 1878. Wien und Leipzig, 1882. 54. o.
41 Handbuch zur Vorbereitung für den kk. Stabsoffizienscours. Graz, 1879 182. o.
42 A hadjáratban részt vevő parancsnokok szerint a Snider sokkal jobb volt. KA MK 20—2/1—2 ex 1879.
43 Uo. 110. o.
44 *Anton Springer:* Handbuch für Offiziere des Generalstabes. Brünn, 1880. 6. o.
45 *Succovaty:* i. m. 1—2 o.
46 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.

mentes az ütközetek alatt az alegységek közötti közvetlen összeköttetés és együttműködés sem.

A lovasság alkalmazását a Szana és a Spreča folyók vonalától délre az erdős-hegyes vidék erősen akadályozta. A zömében Magyarországról származó lóállomány nehezen viselte el az úttalan, hegyekkel borított országban a megpróbáltatásokat. Egy önálló felderítésre kiküldött huszárszázad katasztrófája pedig bebizonyította, hogy a nehezen járható vidéken a lovasságot gyalogság nélkül nem ésszerű bevetni.

A tüzérség hatékonyságát ugyancsak erősen csökkentette a nehezen belátható, erősen átszegdelt terep, valamint a felkelők többnyire egy vonalból álló, jól álcázott és műszakilag megerősített védelme. Gondot okozott a becsapódások helyének és eredményének megfigyelése is. Az élő erőkben előidézett kis mértékű pusztítást azonban részben ellensúlyozta a robbanások morális hatása. A tüzérség teljes értékű felhasználására városok — Szarajevó, Bihács, Livno stb. — ostromakor került sor.

Az utánpótlás a hadjárat során gyakorlatilag kudarcot vallott. A hadvezetés hadtápszolgálata az előkészítés időszakában nem vette figyelembe a tartomány katonaföldrajzi helyzetét, az útfelderítés eredményeit, és súlyosan megrakott kincstári kocsikból állította össze a harcoló alakulatoknak közvetlenül alárendelt hadtáprészlegeket. Nem gondoskodott a hegyi harc megvívásához elegendő málhásállatról sem. Ugyanakkor időben felhalmozta az okkupáló csapatok ellátásához szükséges élelem- és lőszerkészleteket a határ közelében létrehozott raktárakban. A hadjárat kezdetén az előrenyomulás lassúságát elsősorban a kocsioszlopok többszöri elakadása és több napi járóföldre való lemaradása okozta. A 13. hadtestnek az utánszállítást menet közben kellett átszerveznie, és a terhet a könnyű magyar, horvát és szlavón országos járművekre átrakatnia. Csődöt mondtak a hadtáp irányítására nagy számban behívott tartalékos és nyugdíjas gyalogos tisztek is. A hadjárat alatt ivóvíz utánpótlás gyakorlatilag nem létezett. Az egészségügyi szolgálat különösen augusztusban és októberben működött elégtelenül, mert az első hetekben a kis létszámú egészségügyi személyzet nem tudta ellátni a sebesülteket, sérülteket, betegeket, októbertől kezdve pedig óriási méreteket öltött a hastífusz-, a vérhas- és a maláriajárvány. A harcképtelenné vált katonák hátraszállítása is akadozott, mert a rossz utakon a kocsik tömegesen mentek tönkre.

Az okkupációban közvetlenül részt vevő közös gyalogezredek és tartalék gyalogezredek mintegy $^2/_3$-a, az öt lovasezredből pedig négy a Monarchia magyar területéről származott. A legénység nagy többsége járatlan volt a hegyi terep leküzdésében. Csak a tartományban bevetett 13 vadászzászlóalj személyi állománya ismerte és szokta meg odahaza a hegyek közötti fáradalmakat a bevonulás előtt. Az idegen országban idegen, hódító célokért folytatott hadjáratban elsősorban a gerillák kegyetlen bánásmódja, továbbá a közös hadseregben hagyományos szigorú fegyelem idézte elő a katonák kitartását, bátorságát, a fáradalmak és nélkülözések elviselését. A harchoz szükséges vonások kialakításában szerepet játszott a magasabb parancsnokoknak az az igyekezete is, hogy a személyi állomány minden nap megkapja az előírt élelem- és szeszesital-fejadagot.[47]

47 Uo., valamint KA MK 65—2/3.; KA AFA 13—13—108/1. és Danzers Armee-Zeitung, 1903. évfolyam, 32. szám, 7. o.

A reguláris és az irreguláris erők közötti, erdős-hegyes terepen folytatott harc néhány vonása

A szarajevói ideiglenes kormánynak igen rövid idő állt rendelkezésére a fegyveres ellenállás megszervezéséhez, mert csak július 27-én, a hatalom átvétele napján kezdte meg működését, az osztrák—magyar csapatok pedig már július 29-án átlépték a határt. Az egész országra kiterjedő gyors mozgósítást akadályozta az összeköttetés hiánya. Szarajevóból csak néhány nagyobb városba vezetett távíróvonal, a tartomány más vidékeire a felkelés vezetői utaztak toborzást folytatni, a lakosságot csatlakozásra bírni, illetve egyes körzetekből megbízottak érkeztek a fővárosba tájékoztatásért, utasításokért. A rövid idő megakadályozta, hogy Bosznia távoli pontjairól a fegyveresek az ország szívébe vezető két főút mentén csoportosuljanak, és a siker reményében vegyék fel a harcot az osztrák—magyar csapatokkal szemben. Lényegében a szarajevói körzet mozgósítását lehetett csak az első napokban végrehajtani. A felkelés elég lassan terjedt, kiszélesedését a hódítók gyors előnyomulása korlátozta.

Az ideiglenes kormánynak az volt az elképzelése, hogy a határ közelében először pontos adatokat kell szerezni az ellenség erőiről, vonulásáról. Utána a környéken élő lakosságnak késleltetni kell az előnyomulást lesállással, rajtaütéssel, a hadtápvonalak zavarásával. Ezalatt a volt reguláris katonákból, felkelőkből létrehozott és ágyúkkal megerősített tartalékok felsorakoznak a boszniai középhegység szűk völgyeiben, hogy megállítsák az ellenséget. A támadás kifulladásakor kezdik meg a hadműveleteket a távoli vidékekről a hadszíntérre érkező osztagok, azzal a céllal, hogy elvágják az ország belsejében megtorpant csapatok hadtápvonalait. Ezután következik a hegyek közé szorult, az alig járható hegyvonulatokkal egymástól elszakított és az utánpótlástól megfosztott osztrák—magyar csapatok részenkénti megsemmisítése.[48]

A Monarchia hadvezetése úgy vélte, hogy a bevonuló csapatok csak szórványos ellenállásba fognak ütközni. Philippović hadtestparancsnok a hadműveleti tervben azonban nem ismételte meg a hadvezetésnek a politikai helyzet elemzésekor elkövetett hibáját. A 160 km széles fronton elosztott hadosztályokat és dandárokat olyan feladattal bízta meg, amely figyelembe vette a tartomány katonaföldrajzi adottságait. Egy-egy hadosztályt összpontosított a Boszna és a Verbasz völgyében a Szarajevó felé végrehajtandó előnyomuláshoz, egy-egy dandárt pedig mintegy 40—60 km-re távolabb, a szárnyak biztosítására. Hercegovina megszállását egy önálló hadosztálynak kellett elvégeznie.

Ezt az erőelosztást a hegyvonulatoktól elválasztott folyóvölgyek indokolták, amelyekből gyakorlatilag 10—15 napon keresztül nem lehetett közvetlen érintkezést teremteni, átalárendelést végrehajtani, támogatást nyújtani a keresztirányú völgyek és utak hiánya miatt. A terep megnehezítette, hogy a hadtesttörzs a korabeli háborúkban már megszokott módon, naponta beleavatkozzon a hadműveletek menetébe. Ezért mindegyik irányban önálló feladattal megbízott harcászati magasabbegységnek kellett működnie, megfelelő tüzérséggel, hadtáppal és egyéb intézetekkel, hogy a jelentős létszámú és összfegyvernemi csoportosítás kudarc nélkül vívja meg harcát az ellenséggel. A csaknem teljesen önálló oszlopparancsnokok és a hadtesttörzs között csak a távíró biztosította a legszükségesebb kapcsolatot, és egy menetterv szabályozta a megközelítően egyforma menetütemet.

Az egyes hadműveleti irányokon belül közelebbi, vagy közbenső feladatot jelentett azoknak a fontos pontoknak — út és völgykereszteződések, nagyobb vá-

48 Az elképzelés egy néhány hónappal korábban készült török haditerv felújítása KA MK 33—1/40—2, 33—1/40—5. HL 1799. dob.

rosok — birtokbavétele, ahol a magasabbegységek gyülekezhettek, ütközetre szétbontakozhattak, élelmezésüket kiegészíthették. Ezek a pontok a felkelők számára is nagy jelentőségűek voltak, ezért számítani lehetett birtokbavételük megakadályozására, ütközetre, vagy rajtaütésre, esetleg a pont visszafoglalásának kísérletére. Az egyes irányokban a következő közbeeső célokat lehetett meghatározni: a Boszna völgyében Szarajevóig húzódó úton Dobojt, Maglajt és Zepcsét, a Verbasz völgyében Banjalukát, Jajcát és Travnikot, a Szana völgyében Novit és Prjedort, a Spreća és a Jala völgyében Gračanicát, Tuzlát, majd távolabb Zvornikot. Hercegovinában a Neretva melletti Mostar elérése volt a cél. Az egyes irányok, illetve útvonalak elfoglalása után következhetett az ország teljes megszállása.[49]

A csapatoknak a síkságon és dombvidéken megszokott menetbeosztása és menetbiztosítása lényegesen módosult az előrenyomulás során az egyre nehezebb terep és a felkelők erősödő ellenállása miatt. A zavartalanul végrehajtott Száva-átkelés után az egy úthoz kötött hadosztály dandárjai kezdetben közvetlenül egymás mögött vonultak, utánuk pedig a hadtáp különböző típusú járművei és a húsellátást biztosító szarvasmarhacsordák. A rossz utakon azonban a súlyosan megrakott kincstári kocsik nem tudták a gyalogság ütemét tartani, több tönkrement és eltorlaszolta az utat, az átrakás is időt vett igénybe. Estére a hadtáp tökéletesen leszakadt, sőt még másnap sem zárkózott fel teljesen az egy napos kényszerpihenőt tartó csapatokhoz. A következő hajnaltól az élelemhiány elkerülése érdekében minden dandárnak önálló oszlopban kellett menetelnie lőszer-, élelem- és egészségügyi vonatával, a dandárok között több órás intervallumokkal. Oldalbiztosításra a nehezebb terep miatt mindegyik oszlop 2—2 század gyalogságot különített ki lovasok helyett. A hadtestparancsnok pedig egy század huszárt küldött felderítésre az úton, mintegy 50—60 km-re előre. Csakhamar kiderült, hogy az oldalbiztosító századok képtelenek tartani az úton haladók ütemét. Annyira lemaradtak, hogy kénytelenek voltak dolguk végezetlenül csatlakozni a zöm végéhez. A következő nap az önálló dandárok úgy meneteltek, hogy az oldalbiztosító századok 3—4 órával korábban indultak el, mint a csapatok, és így nagyjából azonos időben érték el a napi menetcélt. Az előreküldött huszárszázad katasztrófája azonban figyelmeztette a hadtesttörzset a gerillák közelségére, a meglepetésszerű támadások lehetőségére. A század pusztulása bebizonyította, hogy a lovasság csak gyalogsággal együtt képes a felderítést és az élbiztosítást elvégezni. A felkelők közelsége és a zordabbá vált környék miatt az eddig nem nagy gondot igénylő nyugvásbiztosítás éjszakánként a teljes gyalogsági állomány $^1/_3$-át, $^1/_4$-ét követelte.

A további menet során lezajlott az első előőrs-csatározás. A felkelők előretolt osztaga jól választotta ki védelmi vonalát, amely egy útszűkület végénél egy, a menetirányra merőlegesen álló hegyhát lejtőjén húzódott. Az álcázott fegyveresek tüze akkor érte az osztrák—magyar csapatok előőrsét, amikor az éppen ki akart lépni az útszűkületből. Az egész oszlop a hosszú völgybe szorult, és csak akkor tudott előremozogni, amikor néhány hátul menetelő zászlóalj felkapaszkodott a völgy meredek falain, és — megkerülve az ellenség szárnyait — elűzte a felkelőket. Ebből az időt rabló megoldásból vonta le a hadtesttörzs a tapasztalatot, hogy az eddigi 2—2 század közvetlen oldalbiztosító helyett 1—2 zászlóaljból és 2 hegyi ágyúból álló oldaloszlopokra van szükség. Ezeknek az oldaloszlopoknak a zöm indulása előtt 5—6 órával fel kell kapaszkodniuk a völgyet kísérő hegyvonulat tetejére, és az úttalan hegyháton kell menetelnie.

49 KA MK 69—1/15—1. HL 1799. dob.; KA AFA 13—7—57, 13—7—65. a. HL 1750. dob. *Sonnenburg:* i. m. 78—81. o

A hadtáp sorozatos lemaradása miatt kényszerpihenőket tartó magasabbegységek az egyre nagyobb hegyek között megközelítették a felkelők jelentős erőt képviselő tartalékait. Lezajlottak az első komoly ütközetek, amelyekben az osztrák—magyar csapatok nehezen arattak győzelmet. Az ütközetek legfontosabb tapasztalata az volt, hogy a védők vonalát az úton haladó főerőkkel középen nehéz áttörni, az 1—2 zászlóaljnyi oldaloszlopok pedig nem tudnak olyan nyomást kifejteni, hogy felülkerekedjenek egy valamivel kisebb létszámú ellenséggel szemben. Szükségessé vált, hogy a tereptől függően az egyik, vagy mindkét oldaloszlop az ütközet kimenetelét eldöntő erőkkel rendelkezzen, amely elérhette akár az 1—2 hegyi üteggel megerősített 5—7 zászlóaljat is, miközben az úton haladó zöm lényegében csak halogató harc megvívására elegendő alegységből és tüzérségből állt. Az okkupáció végrehajtásában gyakorlattá vált tapasztalatot Philippović táborszernagy így foglalta össze:

„Hegyi háborúban a völgyben visszafogott lépcsőben menetelünk, és a kísérő magaslatokon harcolunk. A menetrendből megyünk át harcrendbe. Az ütközet koncepciója sikerének, vagy sikertelenségének titka, mint mindenütt, a hegyvidéken is, a különböző oszlopoknak a helyzethez mért erőelosztásában, a jól kiszámított és minden szempontból mérlegelt indulási időkben rejlik. Mindenesetre a hegyi háborúban nehezebb elhatározásra jutni az ütközet megvívására, mert a kiadott intézkedés többé nem másítható meg. A korrekciót az oszlopparancsnokok végzik, az ő egyéniségük, tetterejük és eltökéltségük jelentősebb, mint másutt."[50]

A csaknem sablonná vált menet-, illetve harcalakzat veszélytelen alkalmazását elsősorban a felkelők teljesen passzív védelmi harcmódja segítette elő. Elég lett volna csak egyszer csapdát állítani valamelyik oldaloszlopnak, vagy a védelmet az osztrák—magyar csapatok előnyomulásához igazítani és szétverni az egyik hegyvonulaton kikülönített zászlóaljakat. A völgyben és a másik oldalon haladó két oszlop csak több órás kapaszkodó után tudott volna támogatást nyújtani, de ezalatt a hegyháton az ütközetet meg lehetett nyerni. A részgyőzelem pedig feltétlen kihatott volna a harc kimenetelére. A felkelők azonban a korábbi háborúkban hozzászoktak a törökök harcmódjához — a völgyben, egy oszlopban mozgó alakulatok a meredek lejtőkön harcolva fejlődtek fel ütközetre — és mereven ragaszkodtak az e harcmóddal szembeni taktikához a hadjárat egész ideje alatt. Ahol az osztrák—magyar csapatok a törökökhöz hasonlóan akarták a felkelők védelmét áttörni, ott vereséget szenvedtek.

A teljesen passzív magatartásnak másik oka az irregularitásban rejlett. Az összetoborzott és nagy tömegben bevetett harcosok képtelenek voltak manőverek végrehajtására, mert nem rendelkeztek megfelelő kiképzettséggel, vezetőik nem tudták a katonai fegyelemhez nem szokott lakosokkal akaratukat megvalósítani, maguk a vezetők sem tudták felkelteni — néhány kiemelkedő személyiséget leszámítva — meggyőző tudással az emberek bizalmát. A tapasztalatok gyűjtését és gyakorlatba való átültetését pedig akadályozta a felkelők közötti állandó fluktuáció. Az ellenállók nagy része csak az okkupáló csapatok által érintett környéken ragadott fegyvert, részt vett az ütközetben, majd a vereség után többnyire dezertált. A vezetőket főleg a reguláris katonák és az ország távoli vidékeiről származó férfiak követték a visszavonulás során. A mögöttes területeken az előrenyomuló hódítóktól megriadt lakosok közül újak csatlakoztak a felkeléshez és részt vettek a következő ütközetben. A vereség

50 KA AFA 13—8—231. HL 1756. dob., továbbá KA AFA 13—7—113. HL 1751. dob. A 13. hadtest hadműveleti naplója: KA AFA 13—13—34. július 30., 31., augusztus 1. HL 1764 dob.: KA AFA 13—8—27 b. HL 1778. dob., KA AFA 13—8—36, 13—8—39 HL 1778. dob.

után a dezertáció megismétlődött. Új harceljárás begyakorlását ez a fluktuáció akadályozta.

Mivel az ellenség támadásától nem kellett tartani, az osztrák—magyar magasabbegységek parancsnokai veszély nélkül tervezhették meg a soron következő ütközet végrehajtásának módját, ehhez csak pontos adatokat kellett szerezniük a védelem helyéről, kiterjedéséről, az élőerőkről és a lövegek számáról. A felderítés a kiküldött katonák mellett a hadjárat előrehaladtával egyre jobban támaszkodhatott a keresztény lakosokra is, akik jó fizetség ellenében megszerezték a szükséges adatokat. Az ellenség általában ott volt, ahol jelezték.

A felkelők rendszerint olyan terepszakaszon rendezkedtek be védelembe, amely kedvező feltételeket nyújtott a harc megvívásához. Elsősorban a völgykijáratokat lezáró uralgó magaslatokat részesítették előnyben, hevenyészve megerősítették műszakilag és biztosításul többszáz méterre erős őrsöket küldtek ki, mind az arcvonal elé, mind a szárnyak meghosszabbítására. A védelem azonban nem rendelkezett sem mélységgel, sem az áttörést, vagy megkerülést elhárító tartalékokkal. A biztosító őrsök a harc kezdetekor visszavonultak a főerőkhöz, néha a szárnyakat erősítették meg, néha pedig megvárták a támadók elvonulását, és lecsaptak a lemaradó katonákra, a hadtáp kocsijaira. A védelembe vonult felkelők hosszú halogató harccal igyekeztek megállítani a támadást, amelyet magassági fölényük, gazdag lőszerellátottságuk és gyenge manőverező képességük indokolt. A tüzet távolról, esetenkint 1,5—2 km-ről kezdték meg, igen nagy intenzitással. A tűz erejét az osztrák—magyar csapatok közeledtével még fokozni is tudták, 400—700 m között lőttek a leghevesebben. A pazarló lőszerfelhasználás azonban nem állt arányban az élőerőknek okozott csekély károkkal.[51] Az uralgó magaslatról vívott védelmi harc túlbecsülését elég általános hibának lehet tartani. Carl von Clausewitz a hiba szubjektív forrásairól így nyilatkozott:

„Minden alulról felfelé ható fizikai erőkifejtés nehezebb, mint a fordított irányú. Három oknál fogva így kell ennek lennie ütközetben is. Először is minden magaslat akadályozza a mozgást; másodszor ha felülről lefelé nem is lőhetünk sokkal messzebbre, de minden geometriai viszonyt figyelembe véve sokkal jobban, mint alulról felfelé; harmadszor a jobb áttekintés előnyösebb. Ezek az elemek alkotják a dominálás, a felülkerekedés, az eluralkodás erejét. E forrásokból áll a magaslat peremén álló fölénye és biztonságérzete, amikor az ellenséget maga alatt megpillantja, és innen ered az alul levő gyengesége és aggodalma is. Az összbenyomás talán a kelleténél erősebb, mert az uralkodó helyzet előnyeit inkább érzékeljük, mint az előnyöket mérséklő körülményeit."[52]

Az osztrák—magyar csapatok az ellenség passzív védelmével szemben elsősorban mozgással vívták meg az ütközeteket. A hadtest-, illetve a hadosztálytörzsek a felderítői jelentések alapján részletes menet- és harcparancsokat adtak ki. A megközelítés során a völgyben haladó zászlóaljak élővédet és erős előőrsöt különítettek ki, hogy a felkelők figyelmét és tüzét magukra vonják, továbbá, hogy helyet biztosítsanak a mögöttük jövőknek a szétbontakozáshoz. Az oldaloszlopok eközben a hegyhátakat borító sűrű erdőkben észrevétlenül igyekeztek megközelíteni a harcbavetési terepszakaszt. A középső oszlop a védelmi vonal előtt mintegy 1,5 km-re ment át harcalakzatba, és a gyalogság sortüzei, illetve a tüzérség fedezete alatt 150—250 m-re szakaszosan közelítette meg rajvonalban a felkelőket. A gyalogsági tűz 300—400 m-en vált csak általánossá, a katonák ekkor már célzott lövéseket is leadtak. A rajok az előremozgás utol-

51 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.
52 *Carl von Clausewitz:* A háborúról. Budapest, 1962. II. k. 109—110. o

só fázisában szökellve haladtak előre, de így tettek egész zászlóalj-kötelékek is, ha el akarták kerülni a hátul lévők tüzét, vagy a szomszédok zavarását. A középső oszlop rohamra csak az oldaloszlopok sikere után vállalkozott.

A hegyhátakon előremozgó zászlóaljak ugyancsak a védelmi vonaltól mintegy 1,5 km-re mentek át harcalakzatba, de csak akkor bocsátkoztak tűzharcba, amikor felfedezték őket. A nehezen áttekinthető, erősen átszegdelt terep miatt a zászlóalj-, sőt a századparancsnokok önállóan törtek a felkelők szárnyaira, gyors-, esetenként sortűzzel igyekeztek kiverni a védőket állásaikból. Ahol ez nem segített, ott az alegységek szuronyrohamot indítottak a fedezékek mögé befészkelt felkelők ellen. A szárnyakon kívülre sodródott részlegek a felkelők hátába kerültek, hogy elvágják a visszavonulás lehetőségét. A védők szárnyaik gyengeségét vakmerő ellenlökésekkel, az arcvonal meghosszabbításával, ritkábban a centrumból elvont csoportokkal kísérelték meg ellensúlyozni. Elég volt azonban egy maroknyi katonának a hátukba kerülni, azonnal kitört a pánik. A védelemnek ez a különös érzékenysége azt okozta, hogy a támadók széles arcvonalú, a lépcsőzés mélységét sínylő harcrendet alkalmaztak, a tartalékokat túl korán vetették be, és így sebezhető módon küzdöttek. A felkelők azonban ezt a hibát nem vették időben észre, vagy nem volt lehetőségük kihasználni. Hiányzott belőlük a reguláris hadseregekre jellemző vonás, hogy úgy akadályozzák meg az átkarolást, vagy a megkerülést, hogy eredeti harci céljukat ne adják fel.[53]

A hadjáratban részt vevő osztrák—magyar csapatok hiányosságai közül ki kell emelni a gyenge tűzvezetést és a gyalogság alacsony lőkiképzési szintjét. A hadvezetés a hátultöltő fegyverek rendszeresítése óta arra törekedett, hogy a korábban teljesen elhanyagolt lőoktatást magasabb színvonalra emelje. Az okkupáció során azonban kiderült, hogy a csapattisztek ennek a törekvésnek csak formailag tettek eleget. A felkelők sokat és igen rosszul lőttek, ráadásul mindig kevesebben voltak, az alegységparancsnokok az ellenség védelmi vonalának megközelítésekor mégis olyan gyakran vezényeltek célzás nélküli sortüzeket, gyorstüzeket, mintha sűrű sorokban álló, jól látható ezredeket akartak volna megsemmisíteni. Általánossá váltak az indokolatlanul nagy távolságról végrehajtott és komoly lőszerpocsékolást igénylő tűzpárbajok is. A raj- és szakaszparancsnokok rosszul határozták meg a célokat, gyakorta helytelenül becsülték meg a távolságokat, nyugalmukat elvesztve irányították beosztottjaik tüzét, nem igyekeztek célzott lövéseket leadatni. A katonák sokszor csak a puszta hegyoldalra, vagy a sűrű erdőben sejtett és láthatatlan ellenségre tüzeltek. A rossz tűzvezetés, a pontatlan célzás hatására a felkelők alig szenvedtek el nagyobb veszteségeket, mint az okkupáló csapatok. Akkori vezérkari vélemény szerint az osztrák—magyar hadsereg személyi állománya a lőkiképzés színvonala alapján nem felelt meg egy erős ellenféllel szembeni komoly háború követelményeinek.[54]

A felkelők által elkövetett hibák közül a legnagyobb és végül jóvátehetetlen hiba az volt, hogy lemondtak az irreguláris harc legfontosabb eleméről, a hódítók hadtápvonalainak állandó fenyegetéséről és elvágásáról. E megállapításnak nem mond ellent a Banjalukánál és Dobojnál végrehajtott támadás sem, mert itt is elsősorban az összevont osztrák—magyar erők megsemmisítése volt a cél. Ha a felkelők katonailag képzett vezetőkkel rendelkeznek és felhasználják a Napóleon elleni tiroli, spanyol, orosz gerillaháborúk tapasztalatait, akkor

53 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.
54 Uo. és *G. Ratzenhofer:* Zur Beleuchtung der Occupation Bosniens und der Herzegovina. Wien, 1879. 21—23. o.

kikerülik a merev, frontális védelmeket, helyettük egyes osztagok naponta szétbontakozásra kényszerítik az ellenséget, de kicsúsznak a megsemmisítő megkerülés elől. Másnap azonban megismétlik ezt a manővert, ehhez a hegyi terep lehetőséget biztosított volna.[55] Clausewitz a hegyi háborúk tapasztalatai alapján például hangsúlyozta, hogy a védők harcászati fölénnyel rendelkeznek a hadászati hátrányokon belül:

„Kétségtelen, hogy ha egy kis őrs jól választja meg hegyi állását, rendkívül erőssé válik. Egy csapat, amelyet a síkságon néhány lovasszázad elűzne, és szerencsésnek vehetné, ha gyors visszavonulással megmenekülhet a felbomlástól, s a fogságtól, a hegységben — mondhatnánk, bizonyos harcászati szemtelenséggel — egy egész hadsereggel szembeszáll, és megköveteli, hogy módszeres támadásra, átkarolásra stb. érdemesítsék."[56]

A kis létszámú osztagok napi halogató harcai közben a felkelőknek rendszeresen és nagyobb erőkkel kellett volna az utánpótlási vonalakat támadni, megakadályozni az élelem- és a lőszerutánpótlást, hogy a csapatok erőtlenné váljanak a hódítás befejezéséhez. A felkelés vezetői azonban nem értették az irreguláris hadviselés lényegét, valójában a török reguláris csapatok védelmi harcmódját követték. A védelmi harc sikeréhez azonban nem állt rendelkezésre az egy akaratnak engedelmeskedő, fegyelmezett, kiképzett és modern puskákkal teljesen felfegyverzett személyi állomány.

Az okkupáció mégis elhúzódott, mert a felkelők gyakorlatilag központi vezetés nélkül, egymástól elszakítva, önállóan harcoltak, mindig a hódító csapatokról érintett vidékeken. Az osztrák—magyar fegyveres erőknek ezért az ország minden négyzetkilométerét el kellett foglalniuk. A 13. hadtest, majd a II. hadsereg alakulatai csak október 20-án, Kladuš várának elfoglalásakor törték meg végleg a felkelők fegyveres ellenállását, és fejezték be a két és fél hónapig tartó hadjáratot.

Bosznia és Hercegovina pacifikációjának néhány általános vonása

Az okkupációban részt vevő egységek, magasabbegységek hadműveleti naplóiban jelentős helyet foglaltak el a pacifikáció egyes vonásai, mint a különítmények menetei, a portyák és lefegyverzések végrehajtása, de a lakossággal szembeni bánásmódra alig van adat. Az osztrák—magyar csapatok magatartása csak a gyér levéltári források, valamint a visszaemlékezéseket is tartalmazó könyvészeti anyag alapján közelíthető meg. A hódítók azonban egy-egy terület lakosságának ellenállását számos olyan, a hadműveletekkel egyidejű lépéssel törték meg, amelyek csaknem akkora erőt és több időt igényeltek mint maga a fegyveres harc.

Minden háborúban az ellenséges hadseregtől megszállt ország kénytelen elviselni a hadiállapot közvetlen következményeit, a terheket, a hátrányokat, az áldozatokat, mert egy energikusan vezetett hadjárat az ellenfél katonai, politikai, anyagi, szellemi és erkölcsi erőit akarja megsemmisíteni. A 19. századi háborúkban az emberiesség, az egyének és a javak kímélete csak annyiban jöhetett szóba, amennyiben azt a háború célja és jellege megengedte. A hadiállapot következményei, a pusztítások és atrocitások mértéke a kor és az egyes hadseregek hadi szokásaitól is függtek. Ezek a szokások a század második feléig fokozatosan veszítettek kegyetlen vonásaikból, elsősorban az egymásnak köl-

55 *Ratzenhofer:* i. m 22. o.
56 *Clausewitz:* i. m. II. k. 197. o.

csönösen okozható pusztítások, szenvedések miatt. A tömeghadseregek és a hátultöltő fegyverek megjelenésével a háborúk kihatásai nagyobb dimenziókat kaptak. Szükségessé vált az európai államok és hadseregeik hadi szokásait korlátozó codex belli megalkotása. Az első lépés az 1864-ben megkötött, a sebesültek és betegek helyzetét szabályozó genfi megegyezés volt. A tíz év múlva nyilvánosságra hozott Brüsszeli Deklaráció pedig meghatározta az „ellenséges hadsereg tagja", azaz a kombattáns fogalmát, valamint a hadifoglyok és a megszállt ország lakosságának jogait és kötelességeit. A hódítók magatartását azonban továbbra is befolyásolta, hogy kellett-e tartaniuk az ellenséges megtorlástól.

Az Osztrák—Magyar Monarchia vezetése az okkupáció célját úgy határozta meg a berlini kongresszuson, a Portának küldött nyilatkozatában, és a Bosznia és Hercegovina lakosai között terjesztett hirdetményében, hogy a nyugalmat, a biztonságot és a lakosság érdekeit védő rendezett viszonyokat akarja a tartományban megteremteni. A valóságos okot, a hódítás, a délkeleti irányú terjeszkedés igényét tagadva, azzal indokolta a bevonulást, hogy véget akar vetni az évek óta dúló polgárháborúnak, amely pusztulással fenyegeti az országot. Megígérte, hogy a császári és királyi csapatok a békét hozzák, nem fogják elnyomni és zaklatni a lakosságot, tiszteletben fogják tartani a törvényeket, a szokásokat, a fennálló gazdasági viszonyokat, a szabad vallásgyakorlást.[57]

Ferenc József a bevonulásra kijelölt 13. hadtest parancsnokának, Joseph Philippović horvát származású, mohamedángyűlölő táborszernagynak[58] hasonló értelmű parancsot adott. Feladatul a tartomány fontos katonai objektumainak és a hozzájuk vezető közlekedési vonalaknak a leggyorsabb birtokba vételét jelölte meg. Philippovićnak csak olyan politikai és adminisztratív intézkedéseket engedélyezett, amelyeket a csapatok és az összeköttetés biztonsága, az utánpótlás zavartalansága megkövetelt. Nyomatékosan felhívta a figyelmét, hogy a területet békés módszerekkel kell megszállni, nehogy a lakosság, vagy az európai kormányok az okkupációt hódításnak minősítsék. Ugyanakkor megparancsolta, hogy a felkelési kísérleteket energikusan fojtsa el.[59]

Augusztus 3-án azonban egy huszárszázad Maglaj előtt többszáz fegyveres tüzébe botlott, és menekülés közben súlyos veszteségeket szenvedett. A Monarchia vezetése tudott arról, hogy Bosznia és Hercegovina lakosságának nagy része ellenzi az okkupációt, és fegyverrel akar szembeszállni, ezért megragadta ezt az alkalmat kemény, megtorló intézkedések meghozatalára. Ferenc József augusztus 6-án a következő parancsot táviratozta Philippovićnak:

„Tekintse, mint eddig, a szarajevói mozgalmat anarchista forradalomnak, résztvevőit pedig felkelőknek és kommünároknak, folytassa a hadműveleteket óvatosabban, de időveszteség nélkül, a súlyos bűncselekményeket elkövető személyeket pedig szükség esetén szigorúan büntesse meg. Ugyanakkor nem feladata egész falvak és lakosság elleni represszáliák elkövetése, még akkor sem, ha a rendszabályok indokoltnak látszanak, mert az ilyen fellépésből politikai tőkét lehet kovácsolni és lehetőség nyílna a felkelés népi háborúvá változtatásához . . ."[60]

Philippović a parancs szellemét követve augusztus 8-án utasította az alárendelt parancsnokokat, hogy ütközetben ne ejtsenek foglyokat, kivéve a reguláris török katonákat. Kihirdette egész Bosznia és Hercegovina területére a statáriumot, amely vallási és nemzeti különbségek nélkül minden lakosra vonatkozott.

57 HHStA MA PA Bosnien 1878. HL 1801. dob.
58 *Wertheimer Ede:* Gróf Andrássy Gyula élete és kora. MTA. Budapest, 1913. III k. 182. o.
59 KA MK 69—1/27—1. HL 1799. dob.
60 KA MK 69—1/27—2. HL 1799. dob. L. a 80. sz. jegyzetet is!

A statáriális bíróságoknak pedig halálbüntetést kellett kiszabniuk gyilkosságért, rablásért, gyújtogatásért és a felkelésben való részvételért.[61]

A császári parancs egyértelműen meghatározta Ausztria—Magyarország magatartását a szarajevói ideiglenes kormánnyal szemben: nem ismerte el legitimitását, nem fogadta el hadviselő félnek, mert Boszniát és Hercegovinát a török szultán uralma alá tartozó tartománynak tekintette, amelyet a Monarchia csapatai nem meghódítanak, hanem a Portával kötött egyezmény értelmében rendteremtés céljából fegyverrel megszállnak.[62] Ennek megfelelően éles határt vont a legitim török szultán egyenruhát viselő katonái, valamint az illegitim szarajevói kormány polgári tagjai, illetve a kormány felhívását követő nem egyenruhás, irreguláris fegyveresek között.[63]

Ez az éles határ lényegében ellentmondott az 1874-ben kiadott Brüsszeli Deklarációnak, amelyet a Monarchia is támogatott. A Deklaráció 9. cikkelye kimondta, hogy nemcsak a hadsereg tagjait kell kombattánsnak tekinteni, hanem azokat a nem kombattáns önkénteseket, vagy irreguláris harcosokat is, akik egy saját kormánynak felelős személy alárendeltségében állnak.[64] A 10. cikkely kiegészítette az előzőt egy függelékkel: egy még meg nem szállt terület lakossága, amely az inváziók közeledtével szabad akaratból fegyvert ragad, de még nem volt ideje hadseregét a fenti cikkely szerint megszerveznie, hadviselő félnek tekintendő, ha betartja a hadi előírásokat és a hadi szokásokat.[65]

Az osztrák—magyar hadvezetés a felkelőket elsősorban a legitim kormány hiánya alapján nem ismerte el kombattánsnak, de a Deklaráció félreérthető fogalmazása a hadi előírásokról és a hadi szokásokról ugyancsak lehetőséget nyújtott, hogy az ellenállást kifejtő fegyveresektől megtagadja a katonákra vonatkozó jogokat. Az augusztus 3-i, magláji összecsapás ürügyet szolgáltatott arra, hogy a lakosság kiprovokált fellépését orvtámadásnak, banditizmusnak minősítse.[66] Az okok érthetők. A 19. századi tapasztalatok arra utaltak, hogy a népi függetlenségi háborúk új hadviselési módjaikkal megakadályozzák a hódítókat a hadműveletek hagyományos formáinak alkalmazásában, bizonytalanná teszik a utánpótlási vonalakat, számos, elaprózott erőkkel végrehajtott összecsapásra kényszerítik a csapatokat, megnehezítik a megszállók életét éjjel és nappal úgy, hogy a siker, a megszállt területek teljes birtoklása a bizonytalan

61 KA AFA 3. hadtest — (a továbbiakban — 3—) —9—281 HL 1776. dob.

62 Julius Beck vezérőrnagynak, a katonai kabinetiroda vezetőjének szeptember 4-i levele Philippovichoz. KA MK 29—1/30—112. HL 1779. dob.

63 Philippović parancsa alapján a török hadsereg mustahfiz zászlóaljainak katonáit is meg kellett ölni, mert nem hordtak egyenruhát. A katonák a kormánytól ugyanis csak fegyvert és lőszert kaptak. Ezek a zászlóaljak azonban a török hadsereg szervezett tartalékai voltak, és megfeleltek az osztrák Landsturm alakulatoknak. *Georg Holtz:* Von Brod bis Sarajevo. Wien und Leipzig, 1907. 50. o. Notizen, i m. 18—19. o.

64 A 9. cikkely: *„Kit kell hadviselő félnek tekinteni; a kombattánsok és nem kombattánsok.* A háború törvényei, a jogok és kötelességek nemcsak a hadseregre érvényesek, hanem a népfölkelésre és a szabadcsapatokra is, mégpedig a következő feltételek mellett:

a) Olyan személyiség áll az élükön, aki saját kormányának felelős az alárendeltjei magatartásáért.

b) Egyenruhát, vagy távolról jól megkülönböztető jelzést viselnek.

c) A fegyvert nyíltan hordják.

d) Harcukban betartják a hadi törvényeket és a hadi szokásokat.

Azokban az országokban, ahol a fennálló törvények szerint a népfölkelés a hadsereget, vagy állománya részét képezi, »hadsereg« elnevezés alatt kell érteni." *Dr. Ferdinand Lentner:* Das Recht im Kriege. Wien, 1880. 37. o.

65 Uo.

66 A pécsi huszárszázad egy Philippović törzséhez tartozó vezérkari százados irányítása alatt a 60 km-es felderítő útja során megtámadott több ezer felkelőt Zepcse mellett, majd menekülés közben beleütközött a maglájі fegyveresek tüzébe. A maglájiak akcióját a hadvezetés a hadi szokásokkal ellentétes lépésnek, orvtámadásnak tekintette. KA AFA 13—8—27, 13—8—27a. HL 1778. dob A provokációt bizonyítja Philippovićnak Beckhez írott szeptember 2-i levele. KA MK 69—1/27—5. HL 1799. dob.

jövőbe tolódik ki.[67] Az osztrák—magyar hadvezetés érdekében állt tehát, hogy a függetlenségi harcban részt vevők körét a legszűkebbre korlátozza. A Monarchia ugyanakkor a hadviselő félnek el nem ismert felkelőkkel szemben elfogadta kombattánsnak a török hadseregnek a felkeléshez csatlakozott tagjait, mivel nem mert megkockáztatni egy diplomáciai, vagy fegyveres konfliktust a Portával, amely a megölt katonák miatt robbanhatott volna ki.

A fizikai erőszak alkalmazása

A kombattáns, illetve a nem kombattáns szétválasztásától kezdve az okkupáló csapatok úgy léptek fel és bántak el az irreguláris harcosokkal, mint közönséges bűnözőkkel, gyilkosokkal, gyújtogatókkal. A fizikai erőszak volt a hódítók legközérthetőbb módszere a lakossággal szemben, amellyel el akartak rettenteni mindenkit a fegyveres ellenállástól, s ezért nem ismertek könyörületet a fogságba esettekkel szemben, de falvak és városok egész lakossága is a kíméletlen terror áldozatául esett, ha valamiféle ellenállást, vagy ellenszegülést tanúsított.

Philippović természetesen tudta, hogy a fizikai erőszak elrendelése után katonái vérengzéseket fognak elkövetni — később maga rótta meg esetenkint beosztottait, ha kíméletesnek minősítette magatartásukat[68] —, ezért ügyelt arra, hogy a közvélemény ne szerezzen tudomást a kegyetlenségekről. Nem tűrt meg újságírókat a hadműveleti területen.[69]

A magláji összecsapást követő első napokban fontos volt a katonák bosszúszomjának felkeltése. A különböző szintű parancsnokok olyan híreket, vagy híresztelléseket terjesztettek a „magláji orvtámadásról", a „sebesültek és foglyok lemészárlásáról", amelyek kiváltották a soknemzetiségű alakulatok dühét és gyűlöletét a felkelőkkel szemben. A pacifikációhoz nélkülözhetetlen durva és kegyetlen vonások kialakítását részben az ellenállás megtörése igényelte, részben pedig a különböző nemzetiségű katonák összetartozási tudatának erősítése is. Erre azért is szükség volt, mert az ezredek egy része szerb-horvát anyanyelvű legénységgel rendelkezett.

Augusztus 4-én a magyarországi hadkiegészítésű XX. hadosztály[70] egyik zászlóalja váratlanul megtámadta Gračanica kisebbik mohamedán negyedét, Dravnicot. A rajláncba bontakozott és lövöldözés közben közeledő katonákra a megriadt lakosok szórványos tüzet nyitottak. A csaknem tízszeres túlerőben levő zászlóalj gyilkos sortüzeivel megbénította a gyenge ellenállást, felgyújtotta a házakat, majd a menekülőket — férfiakat, nőket, gyerekeket — az utcán agyonlőtte, a többit hagyta a házakban elégni. A földekről parasztok siettek a helyszínre, segítségül, vagy kíváncsiságból. A katonák agyonverték őket az utcán. A hadosztályparancsnok másnap sajnálkozását fejezte ki az esemény miatt, de a felelősséget a lakosságra hárította. Ugyanakkor megrótta alárendeltjeit az asszonyokkal, gyerekekkel és a fogságba esett személyekkel szembeni kegyet-

67 *W. Rüstow:* Kriegspolitik und Kriegsgebrauch. Zürich, 1876. 185—186. o. Rüstow hozzáfűzi, hogy az elvakult bosszú is szerepet játszik a felkelőkkel szembeni leszámolásban. „In die Klasse dieser Racheakte gehören die Hinrichtungen von Wien, Arad, Rastadt 1848 und 1849 und zum grossen Theil die Verfolgungen der Pariser Communarden während der letzten und nach den letzten Maitagen von 1871." I. m. 185. o.

68 KA AFA 3—9—352 HL 1776 dob.; KA AFA 13—9—132/8 HL 1759. dob.

69 Erre az osztrák sajtótörvény nyújtott lehetőséget, amely kimondta, hogy háborús veszély idején, vagy háborúban tilos katonai tárgyú beszámolókat nyilvánosságra hozni. Oesterreichisches Pressgesetz v. 17. Dezember 1862. Art. IX. Philippović például kiutasította a tartományból az angol Times és Daily News, valamint az osztrák Extrablatt tudósítóit *Holtz:* i. m. 31—32. o.

70 A 39. debreceni, a 61. temesvári és a 70. besztercebányai gyalogezred tartozott a hadosztály kötelékébe.

lenségekért.[71] A katonák a következő napokban is folytatták a kilengéseket. Előnyomulás közben megtámadták az út mentén álló házakat, fosztogattak, és agyonlőtték az ellenszegülőket, mint felkelőket. A menet annyira lelassult, hogy a hadosztály törzsfőnöke végül vezérkari és törzstisztekből kordont állított fel az út mellett, hogy segítségükkel helyreállítsa a menetfegyelmet.[72]

A VI. hadosztály egyik rekviráló különítménye augusztus 5-én egy Maglaj környéki helység lakóit fogságba ejtette és Philippovićhoz kísérte azzal a gyanúval, hogy részt vettek a huszárszázad elleni támadásban. A hadtestparancsnok a nőket, gyerekeket és öregeket elengedte, 20 férfit azonban bírósági eljárás nélkül a helyszínen kivégeztetett.[73] Maglajt Philippović először rommá akarta lövetni tüzérségével. Egyik oszlopa azonban gyors támadással megelőzte. Ekkor szabad rablást rendelt el megtorlásul az elesett városban.[74]

A XVIII. hadosztály egyik dandárja augusztus 4-én ütközetet vívott a Mostárból érkezett felkelőkkel a hercegovinai Cittluknál, akikhez a falu lakói is csatlakoztak. A katonák a védekezőkre rágyújtották a házakat, agyonlőtték a menekülőket, majd elpusztították az egész falut. A magát megadó lakosságban a hadosztályparancsnok nem tett különbséget mohamedán és keresztény között. 32 reguláris katonát azonban életben hagyott és a tengerpartra kísértetett.[75]

Az uralkodó augusztus 6-i parancsa után sem szűnt meg lényegében az egész falvakkal szembeni megtorlás. Különösen a Philippović táborszernagy személyes irányítása alatt álló főoszlop — a hadtestközvetlenek és a VI. hadosztály — alakulatai tűntek ki kegyetlenségükkel. A Szarajevó elleni előnyomulás büntető hadjárat jellegét öltötte, amelyre egy szemtanú így emlékezett:

„A gyönyörű hegyvidéken sok apró falu volt szétszórva. Egy-egy falu néhány fekete fedelű nagy ház, fából készült minaret, csillogó pléh tetővel, egyéb semmi... Csak az volt a baj, hogy ahány maroknyi falu utunkba esett, az mind ellenállott... A második hegyi falvacskánál a katonák már megvadultak. Lövöldözve, föltűzött szuronnyal rohantak a házak közé. Lődd, öld le, akit csak találsz...

A melyik faluból lövés esett, élő ember ott nem maradt. Állat sem. Lovak, tehenek hevertek lelőve a réten. A kis falu szélén emberek. Némelyiknek még ott volt kezében a puska. Házak feltörve, bútorok kiszórva. A halál meg a pusztulás volt itt az úr."[76]

Hercegovinában a XVIII. hadosztály csapatai hasonló módszereket alkalmaztak az ellenállást tanúsító falvakkal szemben. A védekezőkre rágyújtották a házakat, vagy felégették az egész települést, majd kiirtották a lakosságot. Így tettek például a Stolac közelében fekvő Oplicici-ben,[77] valamint Pjesevácban[78] augusztus 20-án és 21-én.

A 3. hadtest szeptember 3-án két zászlóaljat küldött harcfelderítésre a Boszna folyó közelében fekvő Grabskába, a felkelők egy korábbi gyülekezési helyére. A különítmény jelentéktelen ellenállásba ütközött, mert a fegyveresek napokkal korábban elhagyták a helységet. A katonák büntetésül először ágyúval lőtték a házakat, majd felégették az egész települést.[79] Amikor a 3. hadtest pa-

71 KA AFA 1878. XX. Division — (a továbbiakban — 20—) —8—48. 20—8—70. HL 1766. dob ; KA AFA A XX. hadosztály hadműveleti naplója. Szám nélkül. HL 1768. dob.; KA AFA 2—13—62/3. Ali Sefki naplója

72 KA AFA 20—8—85. HL 1766. dob.

73 *Holtz:* i. m. 71. o.

74 KA AFA 13—13—96.

75 KA AFA 18—8—59 HL 1771. dob.; KA AFA 18—8—321. HL 1831. dob.

76 *Kenedi Géza:* Magyar vér Boszniában. Budapest, 1928. 122—123. o.

77 KA AFA 18—8—323. HL 1831. dob.

78 Pjesevac lakói, mintegy 300 fő, elpusztultak. KA AFA 18—13—4. A XVIII. hadosztály 3. dandárjának hadműveleti naplója Augusztus 21. HL 1833. dob.

79 KA AFA 3. Corps (a továbbiakban — 3—) —9—80, 3—9—257. HL 1776. dob.; KA AFA 3—9—69.

rancsnoka hírt kapott arról, hogy az egyik Kotorsko környéki faluban Sienában sebesült felkelőket ápoltak, egy zászlóaljat küldött ki „alapos tisztogatásra." A zászlóalj rajláncba szétbontakozva három oldalról támadt a helységre. A lakosság egy része idejében el tudott menekülni a közeli erdőbe, a többiek a házakba zárkóztak. A katonák felgyújtották a falut, és az égő házakból az utcákra tóduló emberek között hajtóvadászatot tartottak.[80]

A magasabbegységek parancsnokai az ellenállást tanúsító városokkal szemben nem rendelhették el a lakosság teljes kiirtását, mert a vérengzésnek ez a mértéke feltétlen kiszivárgott volna, és felrázta volna a hazai és a nemzetközi közvéleményt. A parancsnokok a többezres lélekszámú városokkal szemben olyan fellépést engedtek meg maguknak, amilyent Philippović táborszernagy Szarajevó elfoglalása előtt a lakosságnak megígért, és amilyenről az ostrom alatt leckét adott.

Augusztus 13-án a szarajevói polgárok küldöttsége felkereste Philippovićot a zenicai táborban. A küldöttség előtt a táborszernagy kijelentette, hogy a tartományban kirobbant felkelésért minden felelősséget a város lakóira hárít, és ha egy lövés is esik katonáira, olyan bosszút vesz a városon, amelyre még évszázadok múlva is emlékezni fognak.[81] Ígéretét megtartotta. Szarajevó ostromakor a felsorakozott zászlóaljak mellett 52 löveget állított fel.[82] A tüzérség közvetlen irányzással, szinte páholyból lőhetett a környező hegyoldalakról a Miljačka völgyében fekvő házakra. A felkelők néhány gyengébb és kisebb lőtávolságú ágyúja még zavarni sem tudta a támadók tüzérségi tüzét. Robbanó és gyújtó lövedékek záporoztak a városra, miközben a gyalogság áttörte a védelmi vonalakat. Több órás küzdelemtől felbőszült katonák hatoltak be az égő Szarajevóba, ahol a férfiak mellett öregek, gyerekek, asszonyok, lányok is fegyvert ragadtak, és kétségbeesetten védekeztek. Az utcákon, a házakban borzasztó küzdelem folyt. A katonák lépésről lépésre, házról házra haladtak előre, irgalmatlanul lelőttek mindenkit, aki az útjukba állt. A minaretekbe menekült nőket a tornyokból dobálták le, a közelharcban elfoglalt épületekben a kis gyerekeket is megölték.[83]

A magasabbegységek parancsnokai a kapott példa alapján tüzérségi tűz segítségével törték meg a lakosság ellenállását Šamácban,[84] Brcskában[85] és Livnóban.[86] A robbanó és gyújtó lövedékektől elpusztult, leégett házakban igen sok ártatlan áldozat is akadt.

Büntetésül a fegyveres felkelésben való részvételért egy város tervszerű felégetéséről is van adat. Banjalukát az osztrák—magyar csapatok már július 31-én elfoglalták. A Verbasztól nyugatra fekvő területen felkelő osztagok alakultak, amelyek augusztus 14-én megtámadták a helyőrséget, a VII. hadosztály 3. dandárját. A város lakói a támadás kezdetekor fellázadtak. A dandárt csak a Szávától idejében érkező erősítés mentette meg a katasztrófától. Sametz vezérőrnagy, helyőrségparancsnok megtorlásul szabad rablást engedélyezett Banjalukában, utána felgyújtatta katonáival az egész várost. A lakosság kimene-

80 KA AFA 3—9—257, 3—9—295. HL 1776. dob.
81 KA AFA 13—8—204, 13—8—204/1. HL 1755. dob.
82 KA AFA 13—8—250/19 HL 1756. dob.
83 KA AFA 13—8—250/18, 13—8—250/20, 13—8—250/21, 13—8—250/26, 13—8—250/27, 13—8—250/33, 13—8—250/38. HL 1756. dob. *Georg Holtz:* Die letzten Kämpfe und der Heimmarsch. Wien und Leipzig, 1908. 3. o. *Carl Braum:* Sarajevo 1878. Leipzig, 1907 61—70. o.
84 KA AFA 4. Corps — (a továbbiakban — 4—) —9—69/1. HL 1780. dob.
85 KA AFA 2—13—62/3.
86 Livnót 48 löveg egy napos tüze kényszerítette megadásra. KA AFA 13—9—418, 13—9—418/2, 13—9—418/3, 13—9—418/4, 13—9—418/8. HL 1779. dob. KA AFA 13—9—418/16, 13—9—418/21. HL 1777. dob.

külte az égő házakból, Sametz pedig a kaszárnya közelébe terelte őket, ahol először kiválogatta, majd kivégeztette a lázadásban részt vett személyeket.[87]

A fegyveres ellenállás megelőzését célzó fizikai erőszakhoz tartozott a hadifoglyok leölése is,[88] amelyre igen ritkán van adat. Az irreguláris harcosokkal szembeni bánásmódra jellemző az augusztus 5-i, magláji ütközet záró aktusa. Az egyik oldaloszlop elvágta a Boszna völgyében védekező osztag visszavonulási útját. A körülzárt fegyveresek egy része a megáradt folyón átúszva próbált menekülni, a többi megadta magát. A foglyokat a helyszínre érkező Philippović parancsára a folyóparton lemészárolták.[89] A táborszernagy néhány nap múlva megismételte tettét: a zepcsei ütközetben elfogott felkelőket egy elesett főhadnagy temetési szertartása keretében agyonlövette.[90] Az uralkodó augusztus 6-i, illetve Philippović augusztus 8-i utasítása csak annyiban változtatott a helyzeten, hogy a csapatok esetenkint a statáriális bíróságoknak adták át a foglyokat, többnyire azonban mellőzték a fáradtságot igénylő nyomozati jegyzőkönyvek elkészítését, és eljárás nélkül kivégezték a kezükbe került fegyvereseket. Például augusztus 18-án a felkelők egy csoportja megtámadott Szarajevó közelében egy kocsioszlopot, de az utat fedező gyalogság tüzére elmenekült. A katonák kilenc foglyot ejtettek, akik közül kettőt a helyszínen agyonlőttek, hetet pedig a statáriális bíróság elé kísértek.[91] Szeptember elején a Szarajevóba vezető főútvonal egyik pontjáért, a kosznai szorosért kemény harcok dúltak. Végül az osztrák—magyar csapatok elhárították a támadást, de a felkelők kisebb részlegei továbbra is zavarták az áthaladó forgalmat. A biztosító alegységek az egyik csoport több tagját elfogták, közülük ötöt életben hagytak, és átadták a statáriális bíróságnak.[92] Halál várt a harcmezőn sebesülten visszamaradt fegyveresekre is.[93]

Az okkupációban részt vevő csapatok az elfoglalt és tartósan megszállt területen megkezdték a felkelésben aktív szerepet vállaló személyek felkutatását, amelyhez felhasználták a besúgást és a denunciációt is.[94] Még a hadjárat előtt a külügyminisztérium Philippović rendelkezésére bocsátott néhány névjegyzéket a hadműveleti területen élő befolyásos személyekről,[95] a felkelés esetleges vezetőiről,[96] valamint azokról, akik besúgóként felhasználhatók.[97] A Szarajevóban felállított statáriális bíróság a feljelentett és beszállított lakosok ügyében gyorsan lefolytatta a vizsgálatot. Súlyosabb esetben kötél, egyébként golyó általi halálra ítélte őket. A kivégzettek számáról adat nem fordult elő, de egykorú tanú leírása szerint a sortüzek alapján igen sok lehetett. Az akasztásokat hóhér híján egy önként jelentkező pécsi közhuszár, Bali Mihály hajtotta végre, akiből később ítéletvégrehajtó lett Budapesten.[98]

A hadtest-, hadosztályparancsnokok és néhány dandárparancsnok mellett ugyancsak működtek statáriális bíróságok. A XVIII. hadosztály parancsnoka, Jovanović altábornagy azonban, társaitól eltérően, nem maga hirdette ki a statáriumot Hercegovina területére, hanem összehívta Mostárban a medzslist, a val-

87 KA AFA 13—8—348/54/a, b, c. 13—8—348/57. HL 1758. dob.; KA AFA 13—8—393.; Danzer Armee Zeitung, 1903. augusztus 6. 23 o.
88 „Zu vertilgen", a beosztottak ilyen szóbeli parancsot kaptak. *Holtz:* i. m. 50. o.
89 KA AFA. A 13. hadtest hadműveleti naplója. Augusztus 5. 13—13—34. HL 1764. dob.
90 *Holtz:* i. m. 93. o.
91 KA AFA 13—8—248. HL 1756. dob.
92 KA AFA 3—13—12, 3—9—259. HL 1776. dob.
93 *Edmund Horstenau:* Tuzla und Doboj. Wien und Leipzig. 1909. 54—55. o.
94 *Kenedi:* i. m. 167. o. A bihácsi felkelők vezetője, Ali Pozderac aga, több társát elárulta és ezért kegyelmet kapott. KA AFA 13—9—590
95 KA AFA 13—7—179/b.
96 KA AFA 13—7—179/1.
97 KA AFA 13—7—182.
98 *Kenedi:* i. m. 167—168. o.

lási vezetőkből és a helyi hivatalnokokból álló gyűlést, és velük adatta ki.[99] Jovanović megkövetelte beosztottaitól, hogy a rendkívüli állapotra vonatkozó utasítás alapján végezzék ki a fogságba esett felkelőket, valamint a velük együttműködő lakosokat, a bűnösök házait pedig gyújtsák fel.[100]

Az Una vidékén tisztogató akciókat végző 28. és 72. dandár parancsnoka elrendelte, hogy a falvakat elfoglaló alegységek ne csak a bizonyíthatóan ellenálló felkelőket kísérjék be a statáriális bíróság elé, hanem a nem odavalósiakat is,[101] azokat a házakat pedig, amelyeknek tulajdonosa nem tartózkodik a helységben, fel kell gyújtani.[102]

Philippović táborszernagy a hadjárat ideje alatt többször is megismételte a kíméletlen terrorra, a fizikai erőszak könyörtelen alkalmazására kiadott parancsát, elsősorban azoknak a magasabbegység-parancsnokoknak, akik a már megszállt területen újra fegyveres ellenállásba ütköztek.[103] A táborszernagy az alábbiakkal indokolta eljárását Ferenc Józsefhez írott tájékoztatójában:

„A mohamedán lakosság — ellentétben korábbi véleményemmel — valóban egy vad, elállatiasodott horda, amely csak teljes lefegyverzéssel és egy szigorú törvényekkel rendezett közigazgatással emelhető lassan emberi öntudatra. A bégek és agák, akikről az utazók és a különböző hatalmak konzuljai nagy tekintélyt és nagy befolyást feltételeztek, nem rendelkeznek sem tekintéllyel, sem befolyással. A mohamedán lakosság alsóbb néposztályának tagjai, akiket vallási vezetőik fanatizáltak, valódi proletárok a szó teljes értelmében és nagy, de jogos szigorral kell őket a törvény korlátai közé visszavinni."[104] A megismételt utasítások ellenére a hadjárat későbbi szakaszában néhányan kerülték az értelmetlen erőszakot, a vérontást. Így Szapáry László altábornagy[105] a 3. hadtest, Vécsey József altábornagy[106] az I., és Wilhelm von Württemberg altábornagy[107] a VII. hadosztály parancsnoka, a csapataik által megszállt területeken.

Az ellenállás megtörése a pacifikáció egyéb eszközeivel

Az okkupáló csapatok megállíthatatlan előnyomulása, az irreguláris erők szembetűnő kudarcai, valamint a fegyveres ellenállókkal szembeni erőszakos eszközök gyakorlatilag véget vetettek a felkelés általános tartalékának számító mohamedán, illetve a hódítókkal szemben bizalmatlan keresztény lakosság közötti laza kapcsolatnak. A görögkeleti és katolikus parasztság bizalmatlanságát először felkeltette az osztrák—magyar csapatok bevonulásakor kiadott nyilatkozat, amely megígérte a korábbi agrár- és adózási viszonyok változatlanságát. Nyomottá tette hangulatukat az átvonuló oszlopok magatartása, a rekvirálások, valamint a termőföldek letaposása a táborozások és hadműveletek alkalmával. A parasztok eleinte csak átmeneti állapotnak tekintették az okkupációt, de a felkelőkkel, illetve a mohamedánokkal szembeni kemény fellépés a tartomány viszonyainak megváltoztatását ígérte.[108] A zepcsei ütközet után a katolikusok

99 KA AFA 18—8—129. HL 1772. dob.
100 KA AFA 18—8—307. HL 1772. dob.; KA AFA 18—9—271. HL 1832. dob.
101 KA AFA 13—13—69/1.
102 *Ratzenhofer:* i. m. 13. o.
103 KA AFA 3—9—352. HL 1776. dob.; KA AFA 13—9—132/8. HL 1759. dob.
104 KA MK 69—1/27—5 HL 1799. dob.
105 A hadtest alakulatainak tilos volt retorziókat alkalmazni a lakossággal szemben. KA AFA 3—13—12. Szapáry altábornagy szeptember 23-i parancsa. HL 1776. dob.
106 Vécsey altábornagy megtiltotta az atrocitásokat, agyonlövetés terhe mellett. KA AFA 3—9—788. HL 1776. dob
107 Württemberg altábornagy Livno 5000 védőjéből öt vezetőt halálra ítéltetett, de a többinek megkegyelmezett. KA AFA 13—10—62. Danzer Armee Zeitung, 1903. augusztus 6., 8. o
108 Részben felderítők, részben ferencrendi papok információi alapján készült összesítés. KA AFA 3—9—286. HL 1776. dob.

magatartását a bosnyák ferencrendi szerzetesek, valamint a bajnalukai német trappista barátok hangolták lojálisra az Osztrák—Magyar Monarchiával szemben, a görögkeleti papok pedig híveik nevében ajánlották fel segítségüket a csapatoknak.[109] A mohamedán lakosság változatlanul élesen szemben állt a hódítással. Fegyvertelen felkelők, ellenállásra buzdító agitátorok akadálytalanul közlekedhettek a megszállt területeken, mozgósíthatták a férfiakat a harcra, híreket gyűjthettek az ellenségről. A hódítók által alkalmazott fizikai erőszak nem riasztotta vissza a mohamedán hitűeket az ellenállástól, sőt a passzív magatartásúakat is felrázta. Élelemmel, fegyverrel, lőszerrel, az ellenségről szerzett hírekkel támogatták a felkelőket, elrejtették és ápolták sebesültjeiket. A hírszolgáltatásban sajátos módon azok a keresztény parasztok is részt vettek, akik elmenekültek az irreguláris erők által ellenőrzött területekről, és az osztrák—magyar csapatoknál kerestek védelmet. E parasztok információkat juttattak el a hódítók erejéről, egyes részlegeik mozgásáról, utánpótlásáról az otthoni felkelés vezetőinek, hogy házukat, javaikat ne érje károsodás.[110]

A zömében mohamedán lakosságra támaszkodó felkelés Szarajevó elestéig az egész tartományt magával ragadta. A tömegek kezében nagy mennyiségű fegyver és lőszer volt, ez megkönnyítette az irreguláris erők szerveződését. Spontán módon, vagy egy-egy nevesebb vezető körül osztagok, csapatok alakultak, amelyek kiterjesztették befolyásukat a csapatoktól megszállt utak, az utak mentén fekvő falvak és városok kivételével az egész Boszniára és Hercegovinára. A felkeléshez csatlakozottak többsége azonban csak saját lakóhelye és környéke védelmére vállalkozott, otthonát, munkáját nem hagyta ott, de készen állt a harcra egy közelben lezajló ütközetben. Az okkupációt végrehajtó erőknek meg kellett akadályozniuk, hogy az egyes körzetekben elszigetelten működő osztagok összpontosuljanak, és ütőképes sereget hozzanak létre, továbbá el kellett szakítaniuk őket a mohamedán lakosság támogatásától és az utánpótlástól. E feladatra a legalkalmasabbnak a portyázó különítmények látszottak, amelyeket a hadműveleteket folytató magasabbegységek parancsnokai küldtek ki a szélrózsa minden irányába az ütközetek közti intervallumokban, illetve egy-egy terület irreguláris erőinek szétverése után. A különítmények nagysága és összetétele a terepről, valamint a várható ellenállástól függött. Állhattak egy-két századból vagy zászlóaljból, sőt egész dandárok bevetésére is volt példa. Megerősítésül kaphattak hegyi ágyúkat, lovasságot, műszaki és utász részlegeket. A különítmények bázisául a fő közlekedési vonalakon, csomópontokon állomásozó egységek, magasabbegységek, valamint a nehezen megközelíthető hegységek egyes pontjain kikülönített megszálló erők szolgáltak. A hadműveleti vezetés célja az volt a portyákkal, hogy korlátozza a tartomány különböző területein található osztagok, csapatok megerősödését, mozgási szabadságát, egymással való kapcsolatát, egyesülésüket, közös akcióikat, meglepetésszerű támadásukat. A lakosság és a felkelők közötti együttműködés megakadályozására a különítményeknek végre kellett hajtaniuk a területen élők teljes lefegyverzését, meg kellett nehezíteniük a családok létfeltételeit úgy, hogy a férfiak számára értelmetlenné váljon a harc vállalása. Végül a határhoz kijutott alakulatoknak olyan összefüggő kordont kellett felállítaniuk a terepről függően, amellyel el tudták vágni az ország belsejében működő irreguláris osztagokat, csoportokat a külső segélyforrásoktól.

A portyákra indított különítmények a lakosság lefegyverzését megközelítőleg hasonló módon hajtották végre. Fegyvernek számított minden puska és pisztoly,

109 KA AFA A 13. hadtest hadműveleti naplója. Augusztus 8. 13—13—34. HL 1764. dob.
110 KA AFA 3—9—286. HL 1776. dob.

valamint a kard, handzsár, tőr és szurony. A lefegyverzés alól csak a katolikus papok és a katolikus kolostorok lakói képeztek kivételt. A különítmény az akció előtt először körülzárta a települést, esetenként ágyútüzet lőtt néhány házra megfélemlítésül, majd egy részleg bevonult a központba. A parancsnok német, illetve szerb-horvát nyelven kihirdette a statáriumot a fegyverrejtegetőkre, túszokat szedett, majd 2—4 órás határidőt szabott a fegyverek, valamint a lőszer, lőpor beszolgáltatására. Ha valaki nem teljesítette a parancsot, statárium várt rá is, és a túszokra is. A 2—4 óra elmúltával a katonák módszeresen átkutattak minden házat, épületet, néha egy helyi hivatali vezető, vagy egy tekintélyes személy jelenlétében, aki rendszerint a túszok közé tartozott. Az összegyűjtött fegyverek közül a különítmény kocsikra vagy málhásállatokra rakatta a hátultöltő puskákat és pisztolyokat, a többit a helyszínen megsemmisítette. Ha a teher szállíthatatlan volt, csak a zárszerkezetet vitte magával. A zsákmányt a bázisokon kellett leadni.[111]

Philippović táborszernagy parancsára azonban a különítményeknek nemcsak a fegyvert kellett összeszedniük, hanem rendszeres rekvirálást kellett folytatniuk, sőt a felkelés egyes központjaiban a lakosság megfélemlítése céljából el kellett hajtaniuk az állatokat, és összeszedni az előtalált élelmiszereket is. Kárpótlásul a kereszténveknek nyugtát kellett adni, a mohamedánoknak azonban semmit. Az ellenszegülőket agyon kellett lőni.[112] Így tett például a Visokóba és Mokróba irányított különítmény,[113] a Sienában „tisztogató" zászlóalj,[114] a Tesanjba több ízben kiküldött lefegyverző csoport.[115]

Württemberg altábornagy október első napjaiban egy gyalogezreddel fésülte át a vidéket Livno és a Rama folyónál fekvő Prozor között. Összeszedette a fegyvereket, és gyakorlatilag kifosztotta a terméketlen földből nehezen élő lakosságot.[116] A Drina menti falvakban, a novibazári szandzsák határán, hasonló módon folyt a lefegyverzés. Usicában a különítmény az egyik félreeső háznál két hátultöltő fegyvert talált, mielőtt a statáriumot kihirdette volna. A parancsnok görögkeleti tanúkat szerzett, akik terhelő vallomást tettek a jómódú mohamedán földbirtokos ellen. A fegyverrejtegetőt a helyszínen kivégezték, állatait elhajtották, épületeit felgyújtották.[117] Ugyanez a különítmény a szomszédos Sokolovicban öt személyt végzett ki.[118]

A portyázó különítmények a megszállt útvonalaktól kiindulva általában párhuzamosan haladtak, és így fésülték át az erdős-hegyes vidékeket. Ahol a csapatok diszlokációja megengedte, ott szembe is indultak különítmények, mint például Nyugat-Boszniában.[119] A nehezen járható terepen a különítmények a lehető legnagyobb gyorsasággal haladtak az elrendelt irányokban vezető ösvényeken, így a félreeső kis településeket nem tudták felkeresni. Ezeknek elöljárói utasítást kaptak, hogy gyűjtsék össze a fegyvereket, és három napon belül szállítsák be a legközelebbi parancsnokságra. Az utasítást nem teljesítőkkel szemben retorziókat helyeztek kilátásba.[120] A folyóvölgyekben, a parttól 3—4 km-es sávban ugyancsak lefegyverző különítmények vonultak egész a torkolatig.[121]

111 KA AFA 13—8—424, 13—9—207/10, 13—9—218, 13—9—227, 13—9—253, 13—9—423/5, 13—10—5, 13—10—11, 13—10—18. *Franz Conrad von Hötzendorf:* Mein Anfang. Berlin, 1925. 24—25. o.
112 KA AFA 13—8—260. HL 1757. dob.
113 Uo. és KA AFA 13—8—283. HL 1757 dob.
114 KA AFA 3—9—396 HL 1776. dob.
115 KA AFA 3—9—265. HL 1776 dob.
116 KA AFA 13—10—70, 13—10—70/2, 13—10—70/3. HL 1762. dob.
117 KA AFA 3—9—795. HL 1776. dob. A parancsnok bevallotta azt is, hogy a katonák a házkutatások során károkat okoznak a berendezésben.
118 KA AFA 3—9—790/1. HL 1776. dob.
119 KA AFA 13—9—228 13—9—207/10. 13—9—132/1. 13—9—132/6. 13—9—591/4, 13—9—591/6, 13—9—596/2.
120 KA AFA 13—9—218.
121 KA AFA 13—9—217. 13—9—273.

A már megszállt és lefegyverzett területeken pedig, elsősorban Bosznia északi vidékein, lovas járőrök cirkáltak állandóan, hogy fenntartsák a rendet.[122]

A hónapokon keresztül tartó, az egész országra kiterjedő portyák eredményeként az osztrák—magyar csapatok több, mint 20 000 hátultöltő puskát, 18 millió gyalogsági lőszert és több tízezer régi típusú lőfegyvert zsákmányoltak, valamint ezerszámra kardokat, szuronyokat és handzsárokat.[123]

A pacifikáció fontos eszköze volt a lakosság életfeltételeinek megnehezítése, amelyet a csapatok elsősorban rekvirálásokkal értek el. Az egyes körzetekben állomásozó alakulatok lefoglalták a török kincstári raktárak készleteit és szétosztották a legénység, illetve a lovak ellátására. A lakosság által használt fontos élelmezési cikkek, hús, gabona, kávé, só, dohány, gyümölcs, szilvapálinka, valamint az állattenyésztéshez nélkülözhetetlen abrak és széna, mind szükséges volt a hadsereg számára. A lefegyverző különítmények állandó feladatul kapták a rekvirálást, de egyes termékeny körzetekben külön rekviráló részlegek gyűjtötték össze egy hadtáptiszt vezetésével az élelmiszereket. A katonák fosztogatásaira ritkábban került sor. Szigorú rendszabályok tiltották ezt, mivel a megszálló csapatokat a hazai bázisokról nehezen lehetett ellátni, a hadseregparancsnokság ugyanakkor a lehető leggazdaságosabban igyekezett felhasználni Bosznia és Hercegovina készleteit, elsősorban a szűkösen rendelkezésre álló szemesterményeket. Az egyes helyőrségparancsnokok katonai ellenőrzés alá vonták a malmokat, és a begyűjtött gabonából a hadseregnek őröltettek lisztet. A pékek és a kenyérsütéshez értő asszonyok is a megszállóknak dolgoztak. A rekviráló osztagok a falvak által szállított élelemért többnyire csak nyugtával fizettek, a büntetésből végrehajtott kényszer-rekviráláskor azonban semmit.[124] Előfordult, hogy egyes alakulatok a lovak abrakoltatása helyett lelegeltették a lábon álló gabonát.[125] Ahol hosszabb ideig tartózkodtak a csapatok, ott a parancsnokok a katonákkal arattatták le a termést, gyűjtették be a szénát a saját ellátás biztosítására.[126]

Súlyos terheket jelentettek az egyes falvakra, városokra kirótt hadisarcok is, amelyeket hadosztályparancsnokok rendeltek el a fegyveres harcot támogató lakosság megbüntetésére. Így például Stolacnak 100 000, Pociteljnek és Tasovcicnak 20 000[127], Tesanjnak 40 000 Ft[128] hadisarcot kellett fizetnie, amelyet részben pénzzel, részben szarvasmarhákkal és lovakkal lehetett kiegyenlíteni.

A főútvonalak közelében élők helyzetét nehezítette a terménybetakarítások idején elrendelt munkakötelezettség is. A rossz utak helyrehozására a megszálló erők parancsnokai 3—400 fős csoportokat hoztak létre az összeterelt férfiakból, és a műszaki, illetve utászszázadok mellett dolgoztatták őket.[129]

Az osztrák—magyar csapatok módszeresen végrehajtott rekvirálásai miatt a lakosság már a közeledő tél előtt éhezett. Philippović táborszernagy attól tartott, hogy az okkupációval szembeni gyűlölet, valamint a biztos éhínség újabb felkelés kirobbanásához fog vezetni.[130] A II. hadsereg alakulatai ezért állandó helyőrségeket hoztak létre minden nagyobb településen, a fontosabb utak mentén, és a csomópontokon. A fegyver- és a lőszerutánpótlás megakadályozása érdekében teljesen lezárták a novibazári szandzsák határát.[131] Philippović meg-

122 KA AFA 13—9—267, 13—9—267/1, 13—9—267/2, 13—9—267/3.
123 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.
124 KA AFA 13—8—103, 13—8—104, 13—9—395, 13—9—396.; KA AFA 13—10—70, 13—10—70/2, 13—10—70/3. HL 1762. dob.; KA AFA A. 13. hadtest 6 számú parancsa. 13—13—72/1.
125 *Freytag-Loringhoven:* i. m. 13. o.
126 KA AFA 13—13—72/1.
127 KA AFA 18—8—323. HL 1831 dob.; KA AFA 18—8—255. HL 1772. dob.
128 KA AFA 3—9—265. HL 1776. dob.; KA AFA 3—13—12. Szeptember 11. HL 1776. dob.
129 KA AFA 13—9—258.
130 KA MK 69—17/7. HL 1799. dob.
131 KA MK 97—9/2 ex 1879.

szervezte a tartomány katonai közigazgatását, úgy, hogy minden körzet politikai vezetőjének a területet elfoglaló magasabbegység parancsnokát nevezte ki. Melléjük Horvátországból és Szlavóniából származó polgári hivatalnokokat állított, akik feleltek az alsóbb szintű közigazgatás megszervezéséért és működésük szigorú felügyeletéért.[132] A korábbi török járási és községi funkcionáriusok újra megbízást kaptak munkájuk ellátására, a magasabbegységek parancsnokai azonban a felkelésben szerepet játszott, vagy elmenekült vezetők helyett újakat neveztek ki.[133]

Megkezdődött a keresztény bosnyák lakosságból és a volt török csendőrökből verbuvált biztonsági testület szervezése is.[134] Philippović az elnyomó és megtorló intézkedések enyhítésére lépéseket tett a mohamedán lakosság ellenséges magatartásának csökkentésére. Megerősítette a török birodalom alatt fennálló birtokviszonyokat és a bérlőket újra a földesurakkal szembeni adófizetésre, illetve terménybeszolgáltatásra kötelezte. A török kincstári adókat azonban lefoglalta a hadsereg céljaira. Megkezdte az elmenekült családok visszaköltöztetését is. A hazatérőknek korábbi lakhelyüket kellett elfoglalniuk. Akinek leégett vagy elpusztult a háza, földkunyhót kellett építenie. A visszaérkező parasztokra a korábbi bérleti szerződések voltak érvényesek. Philippović végül javaslatokat dolgoztatott ki a Monarchiából érkezett szakemberekkel a tartomány agrárviszonyainak reformjára, az igazságügyi és pénzügyi szervek működésére.[135]

A hadműveletek, a megtorlás, a pacifikáció különböző módszerei, a szervezett közigazgatás és a korábbi társadalmi viszonyok visszaállításának hatására a felkelés fő erejének számító mohamedán lakosság ellenállása megszűnt. Az erdőkbe, hegyekbe húzódott fegyveres csoportok az egységes vezetés és utánpótlás híján nem vállalták a további harcot. A szigorú tél, a megfélemlített lakosság elzárkózása is a küzdelem feladására kényszerítette őket. Bosznia és Hercegovina 1878-ban végrehajtott okkupációját és pacifikációját az év végén kiadott általános amnesztia zárta le. A viszonylagos nyugalom azonban csak 1882-ig tartott. Ekkor egy újabb felkelés robbant ki a tartományban, ezúttal azonban a keresztény parasztok ragadtak fegyvert a mohamedán földbirtokosok és az őket védő osztrák—magyar csapatok ellen.

Ласло Бенце

НЕКОТОРЫЕ ЧЕРТЫ БОРЬБЫ МЕЖДУ РЕГУЛЯРНЫМИ И ИРРЕГУЛЯРНЫМИ СИЛАМИ

Босния и Герцеговина, 1878 г.

Резюме

Целью завоевательной политики Австро—Венгерской монархии на Балканах был захват Боснии и Герцеговины, принадлежавших Османской империи. В июле 1878 года войска Монархии начали осуществление оккупации, которая натолкнулась на вооруженное сопротивление бошняцкого населения, в первую очередь нерегулярных сил магометанских масс. Командующие оккупационной армии в целях сломления сопротивления одновременно применяли энергичные операции и беспощадные методы усмирения. В ходе боев, продолжавшихся два с половиной месяца, иррегулярные силы повстанцев потерпели поражение, в первую очередь по причине своей малочисленности, слабости вооружения, необученности бойцов,

132 KA MK 69—17/6. HL 1799. dob.

133 Philippović például az új szarajevói városi tanácsba 5 mohamedánt, 6 görögkeletit, 3 katolikust és 4 izraelitát nevezett ki. KA MK 69—15/1. HL 1799. dob.

134 Boszniában pandur, Hercegovinában szerezsáner biztonsági testületnek nevezték el. KA AFA 69—1/36—20. HL 1799. dob.

135 KA MK 69—17/7. HL 1799. dob.

а также потому, что они упорно придерживались линейной обороны. Особенно серьезная ошибка была допущена вследствие того, что они отказались от налетных операций, направленных на то, чтобы постоянно мешать и перерезать линии коммуникаций и тыла завоевательной армии. На оккупированных территориях австро—венгерские войска применяли физические расправы над участниками восстания и их пособниками, отправляли карательные отряды во все селения Боснии и Герцеговины, чтобы полностью разоружить население, в целях устрашения использовали экономическое принуждение, вызвавшее голод среди населения, и в конце концов в целях обеспечения оккупации организовали военную администрацию. Под влиянием военных операций, различных методов расправы и усмирения повстанцы к концу октября были вынуждены сдаться.

László Bencze

EINIGE CHARAKTERZÜGE DER KÄMPFE ZWISCHEN REGULÄREN UND IRREGULÄREN KRÄFTEN IN BOSNIEN-HERZEGOVINEN 1878

Resümee

Das Ziel der Eroberungspolitik im Balkan von der Österreichisch-Ungarischen Monarchie war der Erwerb von dem Osmanischen Reich gehörenden Bosnien und Herzegovinen. Im Juli 1878 begannen die Truppen der Monarchie die Durchführung der Okkupation, die auf den bewaffneten Widerstand der irregulären Kräfte der bosniakischen Bevölkerung, zunächst der mohamedanischen Massen stiess. Die Befehlshaber der Eroberungsarmee wendeten zur selben Zeit — im Interesse der Niederwerfung des Widerstandes — die energisch geführteten Kriegsoperationen und die schonungslosen Methoden der Pazification an. Nach $2^1/_2$ Monat dauernten Kämpfen erlitten die irregulären Kräfte der Aufständischen eine Niederlage, zunächst wegen ihrer numerischen und waffentechnischen Unterlegenheit, wohl jedoch ihres unausgebildeten Zustandes und ihrer Beharrung zur starren Linienverteidigung. Besonders schwere Fehler machten sie dadurch, dass sie sich auf die vollständige, mit kleinen Abteilungen durchführende Störung und Abschneidung der Verbindungs, — und Etappenlinien der Eroberungsarmee verzichteten. Die österreichisch-ungarischen Truppen wendeten in den eroberten Gebieten gegen die Teilnehmer und Unterstützer des Aufstandes eine physische Gewalt, lenkten in jede Orte von Bosnien-Herzegovinen um die Entwaffung der Bevölkerung — besondere Abteilungen und benutzten, um Herbeiführung der Furcht, den Hunger bringenden wirtschaftlichen Zwang, und organisierten um Sicherstellung der Besetzung die militärische Verwaltung. Zufolge der verschiedenen Methoden der Kriegsoperationen, der Velgeltung und der Pazification wurden die den Widerstand auf sich genommenen Massen am Ende Oktober mit dem Kampf aufhören gezwungen.

KÖZLEMÉNYEK

SZEKERESNÉ DR. NISZLER MÁRIA

A TÁTI HÍDFŐ*

1945 márciusában az antifasiszta szövetséges hatalmak utolsó megsemmisítő hadműveletekre készültek a hitleri Németország ellen. A szovjet főparancsnokság a Varsó—Berlin főiránnyal egyidőben támadó hadműveletet indított Bécs elfoglalására is. A nyugati arcvonalon az amerikai—angol—francia csapatok mélyen benyomultak Németország területére, s a harcok már keleten is német földön vagy annak közvetlen közelében folytak.

Ennek a gigászi küzdelemnek a keretében került sor a bécsi támadó hadműveletre, amelynek az volt a feladata, hogy megnyissa Németország délkeleti bejáratát, megfossza a Wehrmachtot utolsó olajforrásaitól és az osztrák hadiipari üzemektől, mindenekelőtt pedig befejezze Magyarország felszabadítását.

A szovjet főparancsnokság néhány nappal Budapest felszabadítása után, február 17-én utasítást adott a 2. és 3. Ukrán Frontnak, hogy készüljön fel a bécsi támadó hadműveletre. A direktíva a 2. Ukrán Front elé azt a feladatot állította, hogy a Dunától északra, Érsekújvár, Malacki, Znojmo általános irányban mérjen csapást, ezzel egyidejűleg balszárnyával a Dunától délre is támadjon. Foglalja el Pozsonyt, Brnót és Znojmot, továbbá a 3. Ukrán Fronttal együttműködésben vegye birtokba Bécset, majd támadjon tovább Pilzen általános irányban.

A hosszan elhúzódott és rendkívüli erőfeszítéseket követelő budapesti hadművelet után a két front egy hónapot kapott a felkészülésre. Ezen idő alatt azonban az eredeti támadási tervet jelentősen meg kellett változtatni, mivel a németek február 17-én a Dunától északra, majd március 6-án a Balaton—Velencei-tó között erőteljes támadásokat indítottak, előbb a 2., majd a 3. Ukrán Front védelme ellen. Északon a németeknek sikerült a 2. Ukrán Front 7. gárdahadseregét kiszorítani a Komáromot veszélyeztető garami hídfőből. Ezzel a 2. Ukrán Front lehetőségei a bécsi támadó hadművelet végrehajtásában kedvezőtlenül módosultak, amit a 3. Ukrán Front márciusi balatoni védelmi hadműveletе idején bekövetkezett erőeltolódások csak tovább fokoztak. A 6. SS páncélos hadsereg megjelenése a Dunántúlon szükségessé tette a szovjet hadseregek átcsoportosítását a 3. Ukrán Front arcvonalszakaszára. A március 9-én kiadott szovjet főparancsnoksági direktíva megváltoztatta a bécsi támadó hadmű-

* A szerző a felszabadító harcok egyik epizódját dolgozza fel írásában: a táti hídfő szovjet harcosainak emlékét örökíti meg. A témaválasztást két tényező befolyásolta: egyrészt a szerző a táti hídfő közvetlen közelében lakik, másrészt férje a 83. tengerészgyalogos dandár kötelékében harcolt Magyarország felszabadításáért. Férje révén került kapcsolatba a harcok szovjet résztvevőivel. A velük folytatott levelezés során kerültek a birtokába azok a visszaemlékezések, amelyeket munkájában felhasznált. — A szerk.

velet főcsapásának irányát, áthelyezte azt a 3. Ukrán Front sávjába azzal, hogy azt Székesfehérvár—Gánt terepszakaszról Pápa—Bécsújhely irányába mérje.

Így a hadműveleti terven belül a 2. Ukrán Front szerepe is megváltozott. A Dunától északra levő magasabbegységeinek a Garam elérése után ideiglenesen át kellett menniük védelembe, míg a Dunától délre támadó 46. hadseregnek — együttműködve a 3. Ukrán Front jobbszárny hadseregével — március 17—18-án támadást kellett indítania azzal a feladattal, hogy a szemben álló ellenséges erők bekerítése és szétzúzása után támadását tovább fejlessze Győr irányába.

Az 1945 márciusi katonai helyzet rövid ismertetése is érzékelteti, hogy a hazánkat felszabadító szovjet fegyveres erőknek hatalmas erőfeszítéseket kellett tenniük a makacsul védekező fasiszta csapatok szétzúzására. Minden egyes magyar falu és város felszabadításáért szovjet katonák áldozták életüket.

A 2. Ukrán Front 46. hadseregének támadási sávjában, Tát körzetében, a Dunai Flottilla által partra tett deszant harcainak bemutatása még érzékelhetőbbé teszi ezt a hősies küzdelmet. Könyvészeti, folyóirati, levéltári anyagokra és visszaemlékezésekre támaszkodva igyekszem rekonstruálni e deszanthadművelet megszervezését és a hídfőben lezajlott harcokat. Munkámmal szeretnék örök emléket állítani azoknak a szovjet hősöknek, akik részt vettek ennek a sikeres deszanthadműveletnek a végrehajtásában és az eddig megjelent publikációkon túlmenően részletesebben bemutatni a Tát határában lezajlott eseményeket.

*

A bécsi támadó hadműveletben a 46. hadsereg a 2. Ukrán Front balszárnyán, a főcsapás irányában helyezkedett el. Állományába tartozott a 10. gárda-lövészhadtest, a 23., 68., 75., 18. lövészhadtest, (összesen tizenkét lövészhadosztály), a 83. tengerészgyalogos dandár, a 6. gárda-harckocsihadsereg, a 2. gárda-gépesített hadtest és egyéb tüzérhadosztályok, dandárok.

A 46. hadsereg előtt a 711., a 96. német, a 23. magyar gyaloghadosztály és az 1. huszárhadosztály rendezkedett be védelemre.

Ezek az ellenséges egységek a következőképpen helyezkedtek el:

A 23. magyar gyaloghadosztály Esztergom körzetében.

A 711. német gyaloghadosztály arcvonala nyugatról megkerülte Dorogot, majd déli irányban Csolnok nyugati szélén Sárisápon, Epöl-keleten át Szomorészakig húzódott.

A 96. német gyaloghadosztály Szomor, Felsőőrspuszta, Nádorpuszta-dél, Csabdi, Felsőgalla-kelet és Körtvélyespuszta szakaszán védett.

Az 1. magyar huszárhadosztály erői a hegygerincen, a Gánttól nyugatra levő útkiszögellésig rendezkedtek be védelemre.[1]

A bécsi támadó hadműveletet 1945. március 16-án a 3. Ukrán Front szakaszán a 9. és 4. gárdahadsereg csapatai indították meg.

Egy nappal később, március 17-én hajnalban készült támadásra a 46. hadsereg. A hadsereg parancsnoka 16-án este utasította a hadtesteket, hogy hadosztályonként egy-egy zászlóaljjal hajtsanak végre harcfelderítést.

A balszárnyon harcoló hadosztályok március 17-én 30 perces tüzérségi tűzcsapás után megindították támadásukat és a nehéz, erdős-hegyes terepen 5—10 kilométert nyomultak előre.

1 *Nagy Gábor:* A 46. hadsereg tevékenysége 1945. március 16—április 4-ig a bécsi támadó hadműveletben. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) Budapest, 1970. 1. sz. 41—62. o.

A hadsereg jobbszárnyával és középhadtestével szemben a németek szilárd ellenállást tanúsítottak. Kilenc ellenlökést hajtottak végre.

Wöhler és Balck tábornok attól félt, hogy a 46. hadseregnek sikerül leküzdenie a Vértes hegységet, kifut a Kisalföldre, és gyorsan elfoglalhatja Komáromot. Ezért a 92. motorizált és a 352. rohamlöveg-dandárt, majd a 356. gyaloghadosztályt átcsoportosították a 46. hadsereg elé.

Március 18-án a 46. hadsereg tovább szélesítette áttörését és előretört a Vértes hegységtől Komárom irányába, ezért a 6. páncélos hadosztályt átdobták Kisbér—délkelet körzetébe, hogy útját állja a támadó szovjet csapatoknak. A 8. hadseregtől a Feldherrnhalle páncélgránátos hadosztály részeit átirányítják Komárom körzetébe a hídfő védelmére.

A 96. és a 711. német gyaloghadosztály védelmi szakaszán támadó szovjet csapatokat a németek ellenlökésekkel megállították.

Március 19-én a 46. hadsereg tovább támadott a Vértes hegységtől nyugatra és kiért a síkságra. Ekkor Malinovszkij marsall ütközetbe vetette a 2. gárdagépesített hadtestet, amely március 20-án délben Dunaalmásnál elérte a Dunát és ezzel bekerítette a németek Esztergom—Tatatóváros csoportosítását.

Malinovszkij marsall több utasítást adott ki a fasiszta erők megsemmisítésének meggyorsítására.

Ezzel egyidőben megparancsolta a Dunai Flottillának és a 83. tengerészgyalogos dandár parancsnokának, hogy hajtsák végre a tervezett deszanthadműveletet.

A deszanthadművelet előkészítése

A 2. Ukrán Front parancsnoka február végén a 46. hadsereg sávjában előrevonta a Dunai Flottillát és a 83. tengerészgyalogos dandárt, hogy készüljenek fel új feladat végrehajtására.

A Dunai Flottilla — parancsnoka G. N. Holosztyakov ellentengernagy, törzsfőnöke A. V. Szverdlov elsőosztályú kapitány — állományában 1945 márciusában 33 páncélosnaszád, 14 aknarakó motoros bárka és 10 aknaszedő hajó volt, valamint a 64. önálló ködvető és gázmentesítő osztály, ezen kívül egy önálló repülőszázad 7—8 repülőgéppel.

A 83. tengerészgyalogos dandár — parancsnoka L. K. Szmirnov ezredes — 3 zászlóaljból (a 16., K. I. Szakovics őrnagy, a 144., V. P. Bisztrov őrnagy és a 305. zászlóalj, D. D. Martinov őrnagy parancsnoksága alatt), valamint 3 tüzérosztályból és kisegítő alegységekből állt, összesen 4000 fővel.

G. N. Holosztyakov ellentengernagy az 1. folyami dandárt (Kercs), melynek P. I. Gyerzsavin másodosztályú kapitány volt a parancsnoka, március 1-re Visegrád körzetébe rendelte. A 2. (Szulina) folyami dandárt, parancsnoka A. F. Arzsavkin másodosztályú kapitány, Vác körzetében. A 83. tengerészgyalogos dandárt pedig Szob, Visegrád, Nógrádverőce, Dömös, Nagymaros körzetében összpontosították.

Az egyik résztvevő így ír erről az időszakról: „Február 20-án Nógrádverőcére irányítottak minket. Itt és a környék falvaiban pihenőt kaptunk. A hozzánk küldött kiegészítésből azonban arra lehetett következtetni, hogy új deszantművelet előtt állunk.

Március első napjaiban dandárunkat átdobták a Duna jobb partjára, egy mesésen szép vidékre. Erről a helyről úgy tűnt nekem, hogy a hegyek szinte a folyó felett lebegnek. Lankáin szanatóriumok voltak és jómódú emberek üdülői.

Jegyzetfüzetembe feljegyeztem, hogy ezt az üdülőt akkor Horthy-telepnek hívták.

Körös-körül olyan mélységes volt a csend és a békesség, hogy szinte hihetetlennek tűnt, hogy valahol, méghozzá nem is messzire tőlünk, tombol a háború, vér ömlik és a fiatal életek százai erőszakos halállal halnak meg.

Egész március 15-ig éltük ezt a békés életet. Délután 13 órakor riadóztattak. Vége lett a nyugalmas napoknak. Mindnyájan tudtuk, hogy új harci feladat előtt állunk.

A támadás napját és óráját a legszigorúbb titoktartás fedte. De azt, hogy közeli lehet, a felkészülésből mindenki sejtette."[2]

Március 16-án a német légi felderítés észlelte a szovjet erők felvonulását, és azt a levegőből géppuskatűzzel zavarta.

G. N. Holosztyakov ellentengernagy eligazítást tartott egy dömösi házban azoknak a parancsnokoknak, akik részt vettek a tervezett deszanthadműveletben. Az ellentengernagyon kívül jelen volt A. V. Szverdlov elsőosztályú, P. I. Gyerzsavin másodosztályú kapitány, J. D. Paszmurov őrnagy, a partvédő üteg, L. K. Szmirnov ezredes, a 83. tengerészgyalogos dandár parancsnoka, a deszantot szállító hajók parancsnokai és többen a deszanthadműveletben részt vevő tisztek közül. Összesen körülbelül 30 személy szorongott az egyébként tágas szobában, amelynek falán hatalmas térkép függött, s azon már bejelölték a deszant útvonalát.

Holosztyakov ellentengernagy ismertette Malinovszkij marsall parancsát, amelyben azt a feladatot állította a Dunai Flottilla és a 83. tengerészgyalogos dandár elé: készüljenek fel egy zászlóalj erejű deszant partra tételére Tát körzetében, azzal a feladattal, hogy az vágja el a németek esztergomi csoportosításának visszavonulási útját, zárja el a Budapest—Bécs műutat és az Esztergom—Komárom vasútvonalat. A dandár másik két zászlóalja Esztergom felszabadítása után egyesül a táti hídfőben harcoló zászlóaljjal, majd a 10. gárda-lövészhadtesttel együtt nyomul előre Győr irányába.

A feladat végrehajtása gondos előkészítést követelt, mivel a hajók útját akadályozták a németek által 1944. december 26-án felrobbantott esztergomi híd Dunába zuhant roncsai, másrészt a deszantnak a kiszállás helyéig mindkét oldalon ellenséges partszakasz között kellett 14 kilométert hajóznia. A szövetségesek repülőgépei 1944 nyarán mágneses indukciós aknákkal szórták tele a Dunát, hogy ezzel a fasiszta német hadsereg Dunán lebonyolódó utánpótlását megbénítsák. Most azonban a Dunai Flottilla harci egységeit és a vízi utánszállítását is veszélyeztették.

L. K. Szmirnov ezredes, a 83. tengerészgyalogos dandár parancsnoka és P. I. Gyerzsavin másodosztályú kapitány megszervezte a deszantot szállító hajók útvonalának a felderítését. Március 14—19 között légifelvételeket készíttettek a Duna Esztergom—Komárom közötti szakaszáról, a németek állásairól. Az arcvonal közelébe hajóztak, és megszemlélték a felrobbantott esztergomi hidat. De sem a légi, sem a vízi felderítés nem adott megnyugtató választ arra a kérdésre, átjuthatnak-e a hajók a vízbe hullott roncsok között.

Ekkor Gyerzsavin kapitány felment a deszantot szállító hajók parancsnokaival a Duna északi partján emelkedő egyik dombra, a partvédő ütegek állásaiba. Erről a magaslatról nagyon jól be lehetett látni az egész terepet. A kapitány megmutatta a tiszteknek a tervezett áttörés helyét.

A szemrevételező tisztek úgy vélték, hogy a hajók átjuthatnak a hídroncsok között, de a biztonságos áthaladáshoz helyszíni felderítésre van szükség.

2 A. T. Csub felderítő visszaemlékezése.

Ennek megfelelően 1945. március 17-én éjjel Szobról elindítottak egy motorcsónakot három felderítővel, hogy megfelelő átjárót keressenek a hídpillérek között. A grúz Alekszej Csheidzén kívül Vaszilij Globa és Ljubisa Zsorzsevics, egy jugoszláv partizán, volt a csónakban. (Ljubisa Zsorzsevics a háború előtt hajóskapitány volt és nagyon jól ismerte a Dunát.)

A felderítők először hosszú csáklyákkal tapogatták a víz medrét, majd a csónak szélébe kapaszkodva, lábukkal keresték a roncsokat, nehogy a hajók, ha az ellenséges partok között szerencsésen eljutnak a hídhoz, léket kapjanak. A márciusi hideg víz görcsbe rándította lábukat, de végül is háromórás megfeszített kutatás után a jobb parttól számított harmadik és negyedik pillér között felderítették a megfelelő átjárót.

Alekszej Csheidze így számolt be a felderítésről:

„... Sötét éjszaka volt. Könnyű, gyors járatú csónakunk felfelé húzott a Dunán. A kormánynál ültem és erősen figyeltem. Mellettem ült V. Globa törzsőrmester a második szakaszunkból és a szerb L. Zsorzsevics.

Mikor elértük a felrobbantott hidat, egyenként ereszkedtünk a vízbe. A hideg víz szinte perzselt, de mégis megkerestük az átjárót a hajók számára. Ezután gyorsan visszatértünk az állomáshelyünkre és a felderítés eredményéről beszámoltunk a flottaparancsnoknak."[3]

1945. március 18-án a 83. tengerészgyalogos dandár tüzérsége elfoglalta kijelölt állásait az Esztergomhoz közeli dombokon. (A tüzérosztály parancsnoka I. H. Moszkalenko őrnagy, a törzsparancsnok M. L. Zsevzsik őrnagy, az ütegparancsnok L. A. Kulcsitszkij százados. A szakaszparancsnokok A. N. Kirillov hadnagy, N. Sz. Szavkin hadnagy és I. M. Szamohvalov főhadnagy.) Ugyanott helyezték el N. I. Albescsenko őrnagy páncéltörőit és V. I. Jeldigin őrnagy aknavetőit is.

A T. Csub felderítő erről a napról a következőket írja: „Ezen a napon az ütegünknél támadás előtti élet folyt. Az ágyúkhoz szállították a lőszert, a lövegkezelők sürögtek a lövegek körül. Mi felderítők az ellenség állásait fürkésztük. Különösen nyugtalanított bennünket a Duna túlsó partja, ahonnan tüzérségi rajtaütésen kívül ellenséges deszantra is számíthattunk."

Fent a Szamárhegyen[4] volt a tüzérosztály felderítőinek álláspontja. Innen jól megfigyelhették az ellenség védelmét és a Duna bal partját.

Basaharcon[5] helyezkedtek el N. Sz. Szavkin hadnagy lövegei. Nem kis feladatot jelentett a tüzérségnek a magas dombra vontatni az 1200 kilogrammos ágyúkat. Erről N. Sz. Szavkin ezt írja: „Dandárunk Budapest felszabadulása után csak rövid ideig tartózkodott Visegrádon, mert előre nyomultunk Esztergom felé. Úgy emlékszem, hogy a mi 76 milliméteres lövegekkel ellátott tüzérosztályunk a Duna-kanyarban, néhány kilométernyire Esztergomtól, egy téglagyárral szemben emelkedő 500—600 méter magas dombon foglalt állást. A négy 76 milliméteres, egyenként 1200 kilogramm súlyú ágyúnak utat kellett nyitnunk a fás, bokros domboldalon, hogy fel tudjuk a lovakkal vontatni. Egy-egy ágyú elé 16 lovat fogtunk be. Feszültek a hevederek, a lovak gyakran megcsúsztak a meredek, síkos domboldalon. Félúton váltani kellett őket. Mire az összes ágyút felvontattuk a dombra, besötétedett."[6]

A dandár tüzérségén kívül J. D. Paszmurov őrnagy két partvédő ütege — az 508. 122 milliméteres és a 492. SZAU—76 milliméteres lövegekkel — is felké-

3 Kommunyiszt, 1976. május 8. sz.
4 A Szamárhegy 5 kilométernyire fekszik Esztergomtól.
5 Basaharc 7—8 kilométernyire van Esztergomtól.
6 N. Sz. Szavkin visszaemlékezése.

szült a hajók útjának a biztosítására. Mivel ezek messzehordó lövegek voltak, a hídfő védelmét is feladatul kapták.

1945. március 19-én besötétedéskor Alekszej Csheidze vezetésével útra kelt hat felderítő, hogy a hajók útvonalán elhelyezkedve, fényjelzéseikkel segítsék a motoros páncélnaszádokat a tájékozódásban.

A Dunai Flottilla hidrográfiai szolgálata jelzéseket és világító bójákat helyezett el a Dunán. Ezek segítették a hajók tájékozódását a nehéz hajózási körülmények között, de az arcvonal közelébe és az ellenség védelmének mélységébe felderítőket kellett küldeni.

A híd közelében fekvő helembai sziget elején Vaszilij Globa helyezkedett el, Georgij Veretyenyik és Alekszej Gura a szigeten, megfelelő távolságban egymástól, Ljubisa Zsorzsevics pedig a szigetnek a híd felé néző végén foglalt állást. A motorcsónakhoz erősített két kis csónakot a megtalált átjáró jobb és bal szélénél horgonyozták le. Itt Arkagyij Malahovnak és Georgij Kocarnak kellett az átjáró széleit lámpásaikkal jelezniük, hogy a naszádok pontosan manőverezve átjussanak a hídpillérek között.

Csheidze, miután valamennyi bajtársát az előre kijelölt helyen baj nélkül kihajózta, azonnal visszatért a parancsnokságra és jelentette, hogy feladatát végrehajtotta.

20 órakor Visegrád felett, az 1696. folyamkilométernél gyülekeztek a hajók, hogy felvegyék a deszantot. A behajózásért felelős tisztnek, K. I. Butvin kapitánynak, és helyettesének, I. F. Opalenov főhadnagynak kellett kijelölnie a naszádokra behajózó alegységeket.

A deszantot szállító konvoj az 5., 7., 111., 115., 131., 134., 161., 232., 234. és 242. számú páncélosnaszádokból állott.

A katyusákkal felszerelt, tűztámogatást biztosító hajóraj a 336. és a 434. számú páncélosnaszádból, valamint a 18. számú aknarakó motorosbárkából állt. Parancsnok A. A. Karpenjuk főhadnagy, helyettese P. I. Zsilkin hadnagy, politikai tiszt.

A tűztámogatást biztosító hajóraj a deszant behajózásakor kifutott az 1699. folyamkilométerig és a jobb part mentén járőrözött.

Biztosítási feladatot kapott még a 411. számú páncélosnaszád, a 220. és a 223. számú aknaszedő hajó (parancsnokuk V. A. Birjuk főhadnagy, helyettese I. SZ. Haliulin kapitány, politikai tiszt).

A tartalékot a 23., 24., 29. számú aknarakó motoros bárkák képezték (parancsnok N. G. Nyikityin kapitány, helyettese N. I. Belkin hadnagy).

21 órakor kezdődött a 144. zászlóalj behajózása. Először az aknavetőket, nehézpuskákat, kis űrméretű ágyúkat, lőszeresládákat, rádió adó-vevőkészülékeket rakták be. Ezt követően a katonák egymás után léptek a hajópallóra. A katonák személyi felszerelése a következő volt: mellükön keresztbe vetett géppisztoly, övükben kés és rövid nyelű ásólapát tokban, táska gránátokkal, kulacs, a hátukon jól megtömött hátizsák, melyben két napra elegendő élelmiszer és lőszer volt.

Ez a megterhelés nem okozott nekik különösebb nehézségeket. Jól tápláltak és edzettek voltak. Teljes felszerelésben is könnyedén, zajtalanul mozogtak.

A deszant tagjait előzőleg gyakoroltatták és felkészítették arra, hogyan szálljanak be a hajókba, hogy a szűk hajófedélzeten minél több lőszeresládát és egyéb katonai felszerelést tudjanak elhelyezni. Hogyan szálljanak partra csendben, „hurrá" kiáltások nélkül.

A tengerészek a feladat végrehajtása előtt minden riadót a legnagyobb fegyelmezettséggel hajtottak végre, mert nem tudták, hogy gyakorlatról vagy már a valódi, ellenség mögötti partraszállásról van-e szó.

A behajózás körülbelül egy órát vett igénybe. A súlyosan megterhelt hajók alig egy méternyire emelkedtek ki a vízből.

A deszantba a 144. zászlóalj 1., 2., 3. századának legtapasztaltabb és legbátrabb katonái közül választották ki a harcosokat. Parancsnokuk V. P. Bisztrov őrnagy lett. Megerősítésül alárendelték a 472. rohamszázadot P. I. Kirszanov hadnagy, valamint egy lövészszázadot, A. A. Kuzmicsev százados parancsnoksága alatt. A deszant teljes létszáma 536 fő volt.

V. P. Bisztrovot az előző napokban nevezték ki őrnaggyá. Fiatal kora ellenére már komoly harci tapasztalatokat szerzett a partraszállásoknál. A deszantművelet törzsparancsnoka A. A. Szidorovics százados. A. A. Csheidzét — mivel ő már kétszer megjárta a hídig a vízi utat — a vezérhajóra vezényelték, melyen I. A. Balabuha főhadnagy parancsnokolt, azzal a feladattal, hogy figyelje a hajók útvonalában kirakott felderítők jelzéseit. Ezen a hajón egy magyar révkalauz is tartózkodott, a dömösi Legény István, aki nagyon jól ismerte a Duna ezen szakaszát és segítette a hajók irányítását.

21.30 órakor felszálltak az 5. légihadsereg bombázói és vadászrepülői és megkezdték Esztergom, Párkány és Tát bombázását, hogy elterelj ék az ellenség figyelmét a készülő akcióról.

21.45 órakor csendben kifutott a vezérhajó Visegrád térségéből. A többi egymás után zárkózott fel utána, majd konvojjá alakulva, négyszáz-ötszáz méterre követték egymást. Mihelyt a vezérhajó elérte az 1699. folyamkilométert, a tűztámogatást biztosító hajók 22.00 órakor elfoglalták helyüket a hajókaraván élén, hogy hegymenetben együtt haladjanak a kijelölt célpont felé.

A fényjelzéseket leadó felderítők segítségével szerencsésen átjutottak Helemba sziget mellett, az útjukba eső legkritikusabb, gázlós Duna-szakaszon. 23.48 órakor Butvin kapitány rádión jelentette, hogy a hajók már áthaladtak az arcvonalon és megközelítették a hídroncsokat.[7]

1945. március 20-án 00.20 órakor érte el az első hajó a hídroncsokat és 00.25 órakor szerencsésen áthaladt közöttük.

A német és a magyar partvédelem azonban felfedezte őket. Világító rakétákat lőttek fel és különböző kaliberű lövegekből tüzeltek a hajókra, de kárt már nem tudtak bennük tenni. A gépfegyver-lövedékek hatástalanul pattogtak le a hajók páncélzatáról.

Az ellenséges elhárítás késedelmének az volt az oka, hogy amikor a kísérő hajók és a deszantot szállító páncélosnaszádok Esztergom térségébe értek, a szovjet 5. légihadsereg 312. századának bombázó gépei és vadászrepülői a Duna felett keringtek. Az alacsonyan szálló csatagépek, a katonák nyelvén „púposok" vagy „sturmovikok", motorzúgásukkal elnyomták a hajómotorok hangját. Így sikerült a naszádoknak a német és a magyar partvédelem mellett szinte észrevétlenül elhaladniuk. Csak a 7. számú páncélosnaszád, melynek parancsnoka V. N. Nyikolszkij hadnagy volt, tért el jobbra, ráment egy hídroncsra és léket kapott. Amikor V. A. Birjuk főhadnagy, a biztosító raj parancsnoka észrevette a balesetet, a 411. számú páncélosnaszáddal a megsérült hajóhoz közelített és baj nélkül a fedélzetére vette állományát. A sérült naszád az 1713-as folyamkilométernél elsüllyedt.

A hajón utazó N. Sz. Karaszev százados az aknavető század parancsnoka, így emlékszik vissza erre a szerencsétlenségre: „... Végre eljött az indulás pillanata és felbőgtek a hajómotorok. Kezdetben minden az előírásnak megfelelően ment. Üldögéltünk a hajófenékben, beszélgettünk, tréfálkoztunk. Volt, aki dohányzott... Egyszer csak erős lökést éreztünk, majd fémcsikorgás és ömleni kezd a

7 Az arcvonal az 1708—1715. folyamkilométer között volt.

víz a hajóba... Egykettőre övig merültünk a hideg vízbe. A katonák megriadnak. Nyugalom, fiúk, nyugalom — mondom nekik. Rögtön tudtam, hogy a felrobbantott híd vízben lógó roncsainak ütköztünk. A feladat ismertetésekor beszéltek nekünk erről az akadályról.

Megszólal a hajóharang: riadó! Az ágyútoronyból kiugrott a lövegkezelő és bajtársaihoz csatlakozott. Én foglaltam el a helyet, hogy jobban tájékozódhassak.

A hajó parancsnoka utasítást adott a lék betömésére, de a víz egyre csak ömlött. Segélykérő fényjelzéseket adunk le. Hamarosan mellénk úszott a mentőhajó és már kiáltott is valaki, hogy dobjuk át a hajókötelet. V. A. Birjuk főhadnagynak és legénységének sikerült minket levontatni a roncsokról.

A mentőhajó parancsnoka intézkedik, hogy mindnyájan átszállhassunk a segítségünkre jött hajóra. Sérült naszádunkat hozzáerősítjük az övékéhez.

Sajnos, hajónkat mégsem sikerült elvontatni a hídfőig. A kezdeti balszerencse tovább kísért minket. Naszádunk még kétszer nekiütközött a hídroncsoknak, elakadt, elszakadt a vontatókötél, össze kellett kötni és meg kellett erősíteni.

De nem ez okozta a hajó pusztulását. Eleje a sérülés következtében egyre jobban süllyedt, a tatja meg egyre inkább kiemelkedett propellereivel a vízből. Mikor láttuk, hogy a hajó menthetetlen, elvágtuk a vontatókötelet. Rövidesen elnyelte az ár."[8]

Bár a deszantkatonákat igyekeztek az alsó fedélzeten biztonságban elhelyezni és óvni, mégis történt sebesülés, sőt haláleset is. Az egyik hajón golyó ölte meg Zabelin tengerészgyalogost.

A hajók reflektorfény nélkül, teljes sötétségben és ködben haladtak a mindkét oldalon ellenséges partok között a kijelölt 111-es magassági pont felé. A siker titka a meglepetésen kívül a jó álcázás volt. A természet is segített, mert olyan sűrű köd volt a Dunán, hogy a hajóknak szét kellett húzódniuk, nehogy egymásnak ütközzenek. Az iránytűkön kívül más tájékozódási lehetőségük nem volt. A hajóparancsnokok és a kormányosok sok évi tapasztalatukban bízva irányították a hajókat. Ismeretlen, ellenséges vizeken hajóztak.

A 161. számú páncélosnaszád parancsnoka, az akadémiáról éppen csak kikerült A. Sz. Krucskov hadnagy, aggódva kémlelte a ködbe borult Duna-partot. A menetidő szerint 01.20 órakor kellett a kijelölt helyre érkezniük. Vajon elérték-e már ezt a helyet, vagy talán túlfutottak rajta? Hol lehet a többi hajó? Ha ők is szerencsésen átjutottak az esztergomi hajóroncsok között, akkor már nekik is meg kellett volna érkezniök! De csak a mélységes csend ülte meg a tájat. Sehol semmi mozgás. Lehet, hogy a csendben már németek lapulnak és várják, hogy partra lépjenek?

A ködfátyolon át egyszerre mozgó fénypontokat észleltek az országúton: gépkocsik tompított lámpafényeit. Menekülő németek lehettek? Most már tudták, hogy megérkeztek a hídfőbe.

A naszád hirtelen fordulatot vett és megközelítette a partot. A deszant parancsnoka, M. V. Asik hadnagy, aki már számos partraszállásban vett részt, kiadta a parancsot: „Deszant, partra!" És abban a pillanatban vízbe ugrott az első szakasz. A hideg víz mellig ér, a katonák lába meg-megcsúszott az agyagos mederben. Fejük fölé tartották géppisztolyaikat, hogy vízbe ne érjenek. Az enyhén lejtős part kavicsos volt, de azon túl meredek, agyagos partfal magasodott előttük.

Halk vezényszavak pattogtak. Asik hadnagy három tengerészt: Prokopenko őrmestert, Tyerezjan szakaszvezetőt és Angeljcsuk matrózt előreküldte, hogy derítse fel a kiszállás helyét.

8 N. Sz. Karaszev százados visszaemlékezése.

Ezalatt az egész deszant igyekezett partra jutni. A vízbe csúsztatták a 45 milliméteres ágyút, kicipelték a lőszeres ládákat. Nem kellett siettetni őket, amint a parton ledobtak egy lőszeres ládát, máris futottak vissza egy másikért. Mindenki kétszer fordult.

A kiszállás helyétől feljebb és lejjebb a biztosító hajók cirkáltak. Végre meghallották ismerős, zümmögő hangjukat és ez biztonságérzetet keltett bennük. Bajtársaik itt vannak a közelben és, ha kell, segítenek. A cirkáló hajók azt is jelentették, hogy a többiek megérkeztek.[9]

A kihajózás után a deszantot szállító hajók rádión azt a parancsot kapták, hogy késedelem nélkül térjenek vissza Visegrádra. 03.07 órakor felszedték a horgonyt és visszaindultak kiindulási helyükre.

A deszantot szállító 9 hajó szerencsésen partra tette a tengerészgyalogságot, csak a 411. számú hajó, mely fedélzetére vetette a 7. számú páncélosnaszád legénységét, tévedt el és a lakatlan táti szigetre tette ki harcosait. Ezek N. Sz. Karaszev százados irányításával körkörös védelemre rendezkedtek be. Ezt követően a 411. sz. hajó is csatlakozott a többihez és szerencsésen visszajutott Visegrádra.

N. Sz. Karaszev százados így emlékezik vissza erre az epizódra: „Mi megkésve, egyedül botorkáltunk a sötétségben, nem ismerve a folyó hajózási útvonalát. A többi hajó már a kiszállás helyén volt és végezte feladatát. Egész úton a fedélzeti fülke mellett álltam és figyeltem. Amikor a látási viszonyok javultak, láttam, hogy bal felől már part van, jobb felől pedig hajóink igyekeznek visszafelé. A hajó parancsnoka kiadta az utasítást: „Deszant, fedélzetre!" Én megismételtem a parancsot. Embereim gyorsan kimásztak az alsó fedélzetről és lefeküdtek a felsőn. Amikor hajónk megközelítette a partot, a matrózok kidobták a hajópallót. Gyorsan kihajóztunk, de mire észrevettük tévedésünket, addigra a bennünket partra szállító hajó már messze volt."

A naszádok visszafelé menetben fedélzetükre vették az útvonalukban kirakott, fényjelzéseket adó felderítőket. A hat felderítőből ötöt megtaláltak, de Arkagyij Malahov, vagy ahogy bajtársai nevezték, „Arkaska-művész", nem volt sehol. Csónakja üresen ringott a Dunán. Mindenki szerette ezt a vígkedélyű, a harcok szünetében rajzolgató bajtársukat.

A deszanthadművelet végrehajtása

Asik hadnagy 65 emberével az ún. táti depó házai alatt, a régi Holdampf-csárda közelében szállt partra. A még ma is ott lakó Gerendás Ferencné (született Holdampf Mária) arra emlékszik, hogy a harcok után egy magas hadnagy megmutatta nekik azt a helyet, ahol hajója kikötött.

A hely meghatározásában jó tájékozódási pontot nyújt a körülbelül másfél kilométernyi hosszúságú táti sziget, melyet a parttól mintegy ötven méter széles holtág választ el. Ettől a szigettől felfelé haladva, két vagy két és fél kilométernyire volt a kiszállás helye.

A visszatért járőr jelentette M. V. Asik hadnagynak, hogy a parton néhány ház áll. Az egyikből ijedt német beszéd szűrődik ki.

Erről I. G. Prokopenko őrmester a következőket írja: „Amikor partraszálltunk, M. V. Asik hadnagy felderítésbe küldött hármunkat. Derékig vizesen indultunk el Tyerezjan szakaszvezetővel és Angeljcsuk matrózzal, hogy felderítsük az ismeretlen partszakaszt. A homályból házak körvonalai bontakoztak ki.

9 A partraszállás Tát és Nyergesújfalu határában az 1729. és az 1731. folyamkilométer közötti partszakaszon történt.

Kúszva közelítettük meg a parton álló legelső házat. Hallgatóztunk. A csukott ajtón át német beszédfoszlány szűrődött ki. Ezt azonnal jelentettük a hadnagynak. Ezután egy szakasszal körülvettük a házat. Két idősebb, törődött katonát találtunk bent. Harc nélkül megadták magukat."[10]

A német partvédelmet teljesen váratlanul érte a hajók megjelenése. Amikor a táti depóban elhelyezett lőszerraktár őrzésével megbízott parancsnoknak, Werner Kappelnak, egy hamburgi orvostanhallgatónak jelentik, hogy Esztergom felől motoros hajók zúgását hallani, csak legyintett: „Unsere" (mieink) — mondotta, mert nem számított arra, hogy ilyen mélyen az arcvonal mögé, a német és a magyar partvédelem között, bejuthattak a szovjet hajók. A német őrség egy része elmenekült Tátra, hogy riadóztassa alakulatát.

Wöhler vezérezredes, a 8. német hadsereg parancsnoka már kora hajnalban a következő jelentést kapta a hajók megérkezéséről: „Tátnál 70 ellenséges hajó partot ért. Az ellenség tevékenységéről közelebbit nem tudunk."[11]

A német katonák egy része felvette a harcot a partra szállt szovjet deszanttal. N. Alpejev hadnagy jelentette Asik hadnagynak, hogy egy gránátszilánk megölte a felderítésbe küldött Tyerezjan szakaszvezetőt, a géppuskások egyikét.

M. V. Asik hadnagy ezt írja: „Amikor hajónk a 111. magassági pontnál partra tette a legénységet és kezdtünk szétszéledni a Duna-parton, a felderítésbe küldött katonáim közé repült egy kézigránát. Ekkor sebesült meg a szakaszvezető, majd hamarosan meghalt. Először magunkkal akartuk vinni, de aztán inkább egy félreeső ház falánál helyeztük el holttestét, hogy később megadhassuk neki a hősi halottaknak kijáró tiszteletet. A harcok után megtaláltuk őt, ott, ahová fektettük, de a mellén lógó kitüntetéseit a németek letépték vattakabátjáról. Abháziából, a hosszú életet megélők országából jött el idáig, hogy Tát felett, a Duna-parton fiatalon haljon meg a magyar nép szabadságáért és pihenjen örökre az esztergomi tömegsírban."[12]

Asik hadnagy Alpejev és Nagyezsda Bojko hadnagyokkal lépett be az egyik Duna-parti házba. A pincében egy magyar családot találtak: középkorú bajszos férfit, a feleségét, két lányukat és az unokákat. A lövöldözés elől menekültek a biztonságot nyújtó pincébe.

A hadnagy a ház tornácán kiterítette a behajózás előtt A. A. Szidorovics századostól kapott térképet. Tájékozódni kezdett. Tát és Nyergesújfalu, valamint a Duna vonalával párhuzamosan haladó bécsi út, a mogyorósbányai szénelosztó magas épülete és a vasúti állomás be volt jelölve, sőt még azok a házak is, amelyek alatt partot értek. A térkép alapján megállapította, hogy valamivel nyugatabbra kellett volna kikötniük. Szerencsére a pincéből feljött bajszos férfi, Holdampf József megmagyarázta, hogy merre, milyen irányban van a keresett Tát község és a nagyobb nyomaték kedvéért még ujjával is mutatja, hogy két kilométerre. Az asszonyok kíváncsian figyelték a csuromvizes Nagyezsda Bojko hadnagyot, aki szeretett volna megszárítkozni.

Asik hadnagy így írja le találkozását a magyar családdal: „A hajón, mely az én szakaszomat tette partra, volt egy nő is, Nagyezsda Andrejevna Bojko hadnagy. Vele és Nyikoláj Alpejevvel léptem be abba a házba, amely alatt partot értünk. A ház lakói, egy magyar család, a pincében voltak. Nagyon barátságosan fogadtak minket. A családfő, egy bajszos férfi, kézzel-lábbal magyarázta, hogy hol vagyunk. A harcok elmúltával ismét találkoztam velük. Örültek, hogy sértetlennek láttak."

10 I. G Prokopenko őrmester visszaemlékezése.
11 Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd. 20. 3. 1945.
12 M. V. Asik hadnagy visszaemlékezése. — Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében Vagan Arutyjunovics Tyerezjan a 138. sz. alatt bejegyzett hősi halott

Az országút felől felhangzott a PPS-ek (szovjet dobtáros géppisztolyok) ismerős hangja. Mindenki megkönnyebbült. Ez azt jelentette, hogy a többi hajó legénységének is sikerült partot érnie. M. V. Asik szakasza elindult a fegyverropogás irányába egy keskenyvágányú vasúti sínpár mellett vezető bekötőúton. Az utat akkor még magas nyárfák szegélyezték. A keskenyvágányú sínpár ezen a szakaszon nincs már meg. A magas nyárfákat is kivágták a háború után, helyükbe diófákat ültettek, de soruk foghíjas, senki sem gondozza őket. Szakasza élén haladt a felderítőkkel a hadnagy. Minden lépéskor megzörrentek mellén lógó kitüntetései. Ez a csörrenő, ismerős hang adott ütemet a többiek lépésének. Nyomukban a lőszeresládákat, aknavetőket, nehézgéppuskákat cipelők lánca következett. A sort az ágyút vontató két német fogoly zárta be.

Asik hadnagy a következőkben számol be szakaszáról: „A táti deszantban 65 katonával vettem részt. Mi mind egy hajóról szálltunk partra. A 65 ember a következő alegységekből tevődött össze: 28 ember a 144. zászlóalj 1. századából. Ennek én voltam a parancsnoka. 11 ember a 144. zászlóalj géppuskás századából N. Alpejev hadnaggyal az élen. 12 ember a 144. zászlóalj páncéltörő századából, összesen 6 páncéltörő puskával (PTR-nehézpuska). 6 utászkatona a dandár utászszázadból. 6 ember a 45 milliméteres löveg kezelőlegénységéből Szajenko hadnagy irányításával. Ezen kívül partra szállt velünk a 144. zászlóalj komszomoltitkára, J. J. Beka alhadnagy és a zászlóalj egyik felcsere, N. A. Bojko hadnagy. Ők a partraszállás után a parancsnoki harcálláspontra mentek."

Szemük lassan hozzászokott a sötétséghez. Már jól látták a bécsi országutat, mely a mogyorósbányai szénelosztó és az állomás épülete előtt vezet Tátra. Ezeket az épületeket a térképről már ismerték. Végre megérkeztek arra a helyre, ahol a zászlóaljnak egy három kilométer széles és négy kilométer mélységű hídfőt kellett elfoglalnia, hogy ezzel elzárja a németek esztergomi csoportosításának visszavonulási útját. A bekötő út végénél találkoztak D. Lemza hadnaggyal és V. Grisin felderítővel, akik Szidorovics törzsparancsnokkal és Bisztrov őrnaggyal az első hajóval érkeztek meg és most elindultak, hogy felderítsék, mi lett Asik hadnagy szakaszával.

A mogyorósbányai állomás épülete előtt már látható volt a szovjet fegyverek hatása. Felfordult szekerek, vonagló lótetemek, halott német és magyar katonák hevertek az úton és az útárokban.

Erről az összecsapásról egy felderítő a következőképpen számolt be: „A parancsnoksággal együtt az első hajóról szálltunk partra. Parancsnokom Dmitrij Lemza hadnagy, helyettese Vaszilij Grisin, a törzsőrmesterünk Marzat Hust, egy cserkesz volt. Amint kiértünk az országútra, rögtön német szekérsorba ütköztünk. Megsemmisítettem az egyik tisztet, zsákmányoltam tőle egy Walter-típusú pisztolyt két tölténytárral együtt. Sikerült »nyelvet« is fognunk."[13]

Egy másik felderítő így emlékezik vissza a történtekre: „Amikor a hajók az ellenség hátában kiraktak minket, igyekeztünk a szőlőskerteken át gyorsan kijutni az országútra, mert láttuk, hogy német kocsisor halad nyugat felé. Minden kocsin két német katona ült. Olyan közel mentünk hozzájuk, hogy akár kezünkkel lehúzhattuk volna őket a bakról. Egyszer csak nagy dudálással egy benzint szállító tehergépkocsi igyekezett előrejutni. Ekkor már lövéseket is lehetett hallani. Mi is bekapcsolódtunk az összecsapásba. Hamarosan német katonák tetemei és lovak hullái feküdtek az országúton.

Sietve kifeszítettük a telefonhuzalokat, majd a keskeny nyomtávú vasúti sínek mellett igyekeztünk felfelé a dombnak, hogy a parancsnoki harcálláspontot megépíthessük." Néhány magyar katonának sikerült az országúti összecsapásból

13 E. F Koncsalovszkij felderítő visszaemlékezése.

Szarkás és Hészoba irányába elmenekülnie a már korábban elkészített állásaikba.[14]

A mogyorósbányai állomás épülete előtt F. N. Gorjacsev százados várta Asik hadnagy szakaszát azzal a paranccsal, hogy csatlakozzon az 1. század másik feléhez, I. V. Mazikin századparancsnokhoz, aki kijelöli védelmi szakaszukat.

I. V. Mazikin a második szakaszt, I. V. Szhomenko hadnaggyal, az országútra és a vasúti síneken túli területre irányította. Ebben a szakaszban harcolt többek között J. Szidorenko őrmester, L. O. Demigyenko szakaszvezető, Sz. J. Hizsnyak, I. J. Plehov, I. M. Tyerescsenko és Govorunov.

Mögöttük helyezték el a századparancsnok harcálláspontját. A közelben volt F. N. Gorjacsev százados, A. A. Rjabuhin törzsőrmester, I. Szlobodszkoj, Mazikin összekötője, majd távolabb a harmadik szakasz, I. V. Olejnyikov hadnagy parancsnoksága alatt, kezdte beásni magát.

Asik hadnagy az országúttól balra, le egészen a Dunáig rendezkedett be védelemre, körülbelül 200—300 méternyi szakaszon. Az 1. század feladata volt a Tát felől kitörő németek feltartóztatása és megsemmisítése.

A hadnagy kijelölte harcosai helyét. Közvetlenül az országút szélére került a 45 milliméteres löveg (parancsnok A. P. Szajenko hadnagy), azután a lövészek egy részének árkai következnek. Itt ásták be magukat Zalivadnij szakaszvezető, Szuhoborov, Koszov, Nyeszteruk, Kocsergin, Angeljcsuk harcosok. Azután Alpejev hadnagy állványos nehézpuskáit állították fel. (Ide került az elesett Tyerezjan géppuskája is.) Majd Asik hadnagy következett összekötőjével, V. N. Semetovval. A közelükben ásta be magát I. G. Prokopenko őrmester, Asik helyettese. A Dunáig húzódó lövészárkokban harcoltak Lagojda szakaszvezető, Petrenko, Kocsergin, Kovalenko, Krikin, Kotov, Scsur, Szokolov lövészek.

A Duna-parthoz közel helyezkedett el Pocsivalin páncéltörő szakasza, a meredek parton A. J. Kovtun és F. P. Ponomarenko géppuskája. A védelem az országútnál és a Duna-partnál volt a legerősebb.

Mindenki serényen ásta lövészárkát, pedig a tengerészgyalogosok nem szeretik az árokharcot. Megszokták, hogy partraszállva gyors rohammal küzdjék le az ellenséget, hogy aztán a hajókkal új partok, új hídfők felé induljanak. Most is úgy tudták, hogy estére, de legkésőbb másnap találkoznak övéikkel. Ezért csak két napi élelmet hoztak magukkal, a hátizsákjaikat inkább lőszerrel tömték meg. Akkor ott, azon a nyirkos márciusi éjszakán senki sem sejtette, hogy csak négynapos igen kemény és véres harcok után, komoly veszteségek árán egyesülhetnek a 16. és a 305. zászlóaljjal és a 10. gárda-lövészhadtesttel.

Asik hadnagy összekötőjével behúzódott lövészárka mélyébe, hogy valamit pihenjen. Csizmája, köpenye a partraszálláskor átnedvesedett. A ködös, nyirkos éjszakában a nedves ruházatban mindenki fázott.

Egy felderítő jelentette a hadnagynak, hogy a mogyorósbányai állomás mellett egy kis épületet találtak, bent kellemes meleg van. Felváltva szárítkozni mentek. A hadnagy erre a jóleső melegre sok év eltelte után is hálásan emlékezik vissza. Sajnos, az ott tartózkodó Lénárd Ferenc bányabőr az összecsapáskor életét vesztette.

A többi század a következő módon helyezkedett el: Nyergesújfalu felé fordulva, az akkor még meglevő téglagyárral szemben a 472. rohamszázad rendezkedett be védelemre (pk: P. I. Kirszanov hadnagy). Északkeleti irányban egy dombon ásta be magát a géppisztolyos század (parancsnok A. A. Kuzmicsev). Mo-

14 V. G. Gyengyemarcsenko felderítő visszaemlékezése. — Szarkás és Hészoba a Dunával párhuzamosan vonuló dűlők nevei Nyergesújfalu határában. Hészobán még ma is megvan az egyik kiépített lövegállás nyoma.

gyorósbánya felé fordulva helyezkedett el a 2. és 3. század. Az előbbinek Ohrimenko százados, az utóbbinak Lebegyev százados volt a parancsnoka.

A három század patkó alakú védelmi állásai mögött a parancsnok harcállás-pontja volt az egészségügyiek egy részével és a tartalékkal.

Az összes alegységek tűzösszeköttetésben voltak egymással, így bármely pillanatban képesek voltak egymásnak támogatást nyújtani. A parancsnoknak rádióösszeköttetése volt a flottillával és a tüzérségi támogatást nyújtó ütegekkel.

Harc a hídfőben

Lassan megvirradt, szabad szemmel is jól látták Tát cseréptetős házait és Nyergesújfalu határában az akkor még meglevő téglagyár épületeit. Egyelőre nagy volt a csend, a hűvös reggel nem csökkentette a várakozás izgalmát.

Hirtelen mozgást észleltek Tát község felől. Vaszja Szuhoborov Asik hadnagyhoz rohant s jelentette, hogy egy páncélos közeledik az országúton, mögötte mintegy ötven fős német csoport.

A századparancsnok riadóztatta századát és kiadta a parancsot, hogy egészen közel kell engedni őket. Egyelőre az ágyúk ne árulják el magukat. Ezek még csak felderítők.

A páncélos ötven méternyire volt tőlük, amikor elhangzott az első tűzparancs. A páncéltörők lövedékei záporoztak a páncélosra, de átütni nem tudták. A tűz alatt tartott „Tigris" hirtelen megállt, majd hátrálni kezdett. A német gyalogság szétszóródott, lefeküdt.

A németek ezután nagyobb erők bevetésével kísérelték meg a partraszállt erők összeszorítását és felmorzsolását. A gyalogságot páncélosokkal erősítették meg. J. D. Paszmurov őrnagy partvédő ütegei azonban a hídfő egész előterét uralták, és a legmesszebbmenő tűzoltalmat tudtak biztosítani; tűzfüggönyt húztak a fasiszta német páncélosok és a tengerészgyalogság közé.

A németek hamar érzékelték az országút mellett elhelyezett páncéltörőket és beleütköztek a jól kiépített védelmi állásokba.

Egymást követő rohamaik összeomlottak a tengerészgyalogság védelmén, akik szilárdan megvetették lábukat és birtokba vették három kilométernyi hosszúságban a bécsi utat és az Esztergom—Komárom vasútvonalat. A túlerővel szemben nem csekély veszteséget szenvedtek, de egy lépést sem hátráltak.

A két ellenfél helyzete között lényeges különbség volt. A szovjet deszant alegység, mivel kis hajókon érkezett, nehézfegyvereket nem tudott magával hozni, de gyorsan beásta magát és fedezékből védekezett. Ezzel szemben a németek nyílt terepen támadtak és páncélosaik ki voltak téve a pontosan célzó ellenfél fegyverei hatásának. A szovjet lövészek, tüzérek, aknavetők és a gyalogság összpontosított tüze megakasztotta rohamukat.

A hídfőben harcoló tengerészgyalogságnak az első nap nagyon hosszúnak tűnt, a német gyalogság, 30 harckocsival és rohamlöveggel megerősítve, szünet nélkül támadta őket — 16 rohamot kellett visszaverniük — ugyanakkor a főerők megérkezését hiába várták. A deszantnak ennek ellenére sikerült megtartania állásait, sőt néhány szakaszon tovább bővítette hídfőállását. Ehhez nagy segítséget kaptak a parti tüzérségtől.

Estére a németek visszahúzódtak állásaikba. Kihasználva a csendet, a tengerészgyalogosok felváltva pihentek. Tovább mélyítették lövészárkaikat, vizet hoztak a Dunáról, hogy szomjukat oltsák. A kötözőhelyre szállították a sebesülteket. A zászlóalj egészségügyi szakasza G. Murudov és N. Bojko hadnagyokkal az élen és a beosztott ápoló személyzet egész éjjel talpon volt.

N. Bojko hadnagynak erről a következő emléke maradt: „Sok volt a sebesültünk és sokan meghaltak a karjaim között. Nekünk egészségügyieknek nemcsak a sebesülteket kellett ápolnunk és a biztonságukról gondoskodnunk, hanem ha a helyzet úgy kívánta, harcolnunk is kellett: lőni a géppisztolyainkból, gránátot dobni vagy éppen rohamozni. A hídfőben én is megsebesültem."[15]

Ezen a napon halt meg L. A. Vilkovszkij törzsőrmester, Sz. L. Velicsko tengerészgyalogos, A. G. Lukin szakaszvezető és V. T. Pomcsenko tengerészgyalogos.[16]

A szovjet tengerészgyalogság táti hídfőjéről a más arcvonalszakaszokon súlyos veszteségeket szenvedő német „Dél" hadseregcsoport hadinaplója március 20-án a következőket rögzítette: „Egy zászlóalj erejű ellenséges partraszálló erő van Nyergesújfalutól keletre 7 km-re és hídfőt alkotott. Az ellenség hídfőjét a Tátnál összefogott erőkkel nem sikerült visszafoglalni. Az ellenség nyomása a Dunától délre levő hídfőnkre, Bajna, Körtvélyes körzetében erős, de feltartottuk. Körtvélyesnél az erős ellenséges támadást valószínű sikerül visszaverni...

Az ellenség nyomása erősödik az iparvidékre és az attól északra levő erdős területre. Tokodtól északra a Duna szigetnél zászlóalj erejű erőkkel hídfőt alkottak és Esztergom ellen keletről erőket vetettek be. Tokod körzetében a szovjet hídfőt csak lassan tudjuk felszámolni."[17]

Guderian más szakaszokról átdobott erőkkel akarta itt megerősíteni helyzetét.

Heszlényi, a 3. magyar hadsereg parancsnoka engedélyt kért Esztergom kiürítésére, mert — mint mondotta — a túlerőben levő szovjet csapatokkal szemben nem tudja tartani a kiszögellést.[18] Gudarian azonban kategorikusan megtiltotta, hogy feladja a várost.

A 10. gárda-lövészhadtest előrenyomulása Tát irányába az elkeseredett német ellenállás következtében lelassult. Ugyancsak késett Esztergom felszabadítása, melyben a 83. tengerészgyalogos dandár másik két zászlóalja, a 16. és a 305. is részt vett. Ennek következtében a hídfőben harcoló 144. zászlóalj nehéz helyzetbe került, lőszer, élelmiszer utánpótlására szorult.

Még aznap, vagyis március 20-án Malinovszkij marsall azt követeli a 46. hadsereg jobbszárnyától, hogy fokozza támadását, vegye fel a kapcsolatot a hídfőben harcolókkal, a Dunai Flottilla pedig, március 20-ról 21-re forduló éjjel vigyen erősítést, lőszert és élelmet a táti hídfőben hősiesen védekező harcosoknak.

„Azt a parancsot kaptam G. N. Holosztyakov ellentengernagytól — írja visszaemlékezésében P. I. Gyerzsavin másodosztályú kapitány, a Szovjetunió Hőse —, hogy éjjel erősítést tegyek partra Bisztrov őrnagy megsegítésére.

Úgy döntöttem, hogy nagyobbrészt ugyanazokkal a hajókkal oldom meg a feladatot, amelyek részt vettek a 144. zászlóalj partratételénél. A hajók parancsnokai ismerik már a vízi utat. Én és a tengerészek tisztában voltunk azzal is, hogy most ez sokkal bonyolultabb feladat lesz, mert a németek még körültekintőbbek lesznek és még jobban megerősítik a Duna két partját."

Március 20-án este Dömös térségében összpontosultak az utánpótlást szállító

15 N. A. Bojko hadnagy ezért a helytállásért kapta meg a Honvédő Háború Érdemrend II. fokozatát. A háború befejezése után a Nemzetközi Vöröskereszt legmagasabb kitüntetésében részesítik, amikor a Florence Nightingale érmet nyújtották át neki.

16 Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében L. A Volkovszkij törzsőrmester a 14., Sz. L. Velicsko a 18., A. G. Lukin szakaszvezető a 72. és V. T. Pomcsenko a 103. szám alatt bejegyzett hősi halott.

17 Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd 20. 3. 1945.

18 *Nagy Gábor:* A 46. hadsereg tevékenysége 1945. március 16—április 4-ig a bécsi támadó hadműveletben. HK. 1970. 1. sz. 41—62. o.

szovjet hajók: 14 páncélosnaszád, 4 aknarakó motoros bárka és 2 aknaszedő hajó.

21 órakor azt jelentette L. K. Szmirnov ezredes, a 83. tengerészgyalogos dandár parancsnoka, hogy a deszantba kijelölt 305. zászlóalj nem érkezhet meg a megjelölt időpontra Dömösre, mivel a zászlóaljat előbb ki kell vonni az esztergomi harcokból, ezért kérte, hogy a hajókat irányítsák közelebb az arcvonalhoz. 23.30 órakor befutnak a hajók Basaharcra, mely akkor két kilométernyire volt a harcok színhelyétől, de a 305. zászlóalj csak félórai késéssel érkezett meg. A behajózás sem ment olyan zökkenőmentesen, mint a 144. zászlóalj esetében. Hiányzott a begyakorlottság, a harcosok fáradtak voltak: a lövedékektől feltépett úttesten nehezen és lassan tudtak eljutni a hajókhoz. A páncélosnaszádokba 330 embert, 12 tonna lőszert, két 45 milliméteres páncéltörő ágyút, 15 golyószórót, aknavetőket, gyógyszert és élelmet hajóztak be a 144. és a 305. zászlóalj számára.

1945. március 21-én 02.05 órakor indultak el Basaharcról a hajók és 02.50 órakor elérték az esztergomi híd roncsait, amelyet a németek sűrű füstfüggönnyel takartak el. Amint az ellenség meghallotta a motorok zúgását, azonnal tüzet zúdított a hídpillérek irányába. A hajók súlyos helyzetbe kerültek. A füst csípte a harcosok szemét, behatolt a tüdejükbe, egyre nehezebben tudtak lélegzetet venni, émelygett a gyomruk.

Paszmurov őrnagy partvédő lövegei, a hajók segélykérő jelzéseire, azonnal viszonozták a német tüzérség tüzét és lőtték a német állásokat. A 10. gárda-lövészhadtest lövegei is tüzet nyitottak, de a 83. tengerészgyalogos dandár tüzérsége nem tudta a második hajókaraván útját biztosítani, mivel a 305. és a 16. zászlóalj Esztergomért folytatott harcának támogatására az arcvonalon tevékenykedett.

Ismét felszálltak az 5. légihadsereg 312. századának repülőgépei és bombázták a német állásokat.

A hajók ilyen nehéz körülmények között is megkísérelték az áthatolást, de nem sok eredménnyel. A páncélosnaszádok köteléke felbomlott. Butvin kapitány, felmérve a kilátástalan erőfeszítést és a veszteséget, engedélyt kért a visszavonulásra. A parancsnokság helyt adott kérésének, elrendelte a visszavonulást, egyúttal utasította Butvint, hogy hajói húzódjanak széjjel és álcázzák magukat.

A visszavonulási parancs nem jutott el minden hajóhoz, így ezek megkísérelték az átjutást. K. I. Vorobjev főhadnagy hajórajának, a 131., 324., 433. számú páncélosnaszádnak és a 220. és 223. számú aknaszedő hajónak sikerült átvergődnie a hídroncsok között. De alighogy kiértek a füstfüggönyből, Esztergom és Párkány felől a németek kétoldali tüzébe kerültek. A víz szinte forrni látszott a becsapódásoktól. Ebben a szorongatott helyzetben még a lerakott aknazárra is figyelniök kellett.

Először a 131. számú páncélosnaszád kísérelte meg az áttörést, de azonnal találatot kapott. A hajó viszonozta a tüzet. A. A. Lazanov, a 2. szakasz őrmestere megsemmisítette az egyik német géppuskafészket. Ezután kigyulladt és süllyedni kezdett. A súlyosan sebesült és erősen vérző G. A. Murzinov főhadnagy parancsot adott a hajó elhagyására, de csak egyetlen matróznak sikerült megmenekülni.[19]

19 Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében csak Georgij Alekszejevics Murzinov főhadnagy neve szerepel. Ő a 3. szám alatt bejegyzett hősi halott. Parancsnokukkal együtt hősi halált haltak: R. J. Kovalcsuk, F. J. Bazanov, I. L. Rumjancev, G. A. Rumjancev, J. Krjucskov, I. D. Lemenkov, N. D. Kuzmenko, Sz. G. Kalina, I. Peznyicsenko, N. I. Burov, A. I. Gyemidov és N. A. Lazanov, aki néhány perccel halála előtt némította el a német géppuskát.

Csodával határos módon menekült meg Vaszja Boriszov. Mikor a parancsnok utasítására Vaszja a márciusi hideg vízbe ugrott, igyekezett minden felesleges ruhadarabtól megszabadulni, hogy könnyebben úszhasson. Sokáig volt a vízben, érezte, hogy tagjai egyre jobban elnehezednek, elgémberednek a hidegtől. Már alig volt ereje, mikor a part köves talajába ütközött. Néhány percig mozdulatlanul feküdt, nem tudta, merre lehetnek bajtársai. Kábultan figyelt, hallgatózott, vajon kinek sikerült még partot érnie? És hol lehet? Kié a part, ahol most fekszik? Kábultsága lassan oszlani kezdett, minden erejét összeszedve feltápászkodott, hogy eljusson övéihez. A közelben gyér fénycsíkot látott. A fény neki most a meleget, a biztonságot, az életet jelentette. Vacogott a hideg éjszakában. A gyengeségtől támolyogva elérte a barakkot, belökte az ajtaját és belépett. Döbbenten nézett rá három német, de ő is megijedt. A két fiatal német egymás szavába vágva vitatkozni kezdett. Vászja sejtette, hogy sorsáról lehet szó. A harmadik, egy idős német, száraz köpenyt nyújtott feléje, és termoszból forró feketét. Nem törődve további sorsával, az átélt izgalmaktól kimerülten elaludt a barakk egyik sarkában.

Másnap felráncigálták, az idős német a parancsnokságra kísérte kihallgatásra. Az egyik mellékutcából azonban már orosz beszéd foszlányai hallatszottak. Mindketten megálltak, egymásra néztek. Vászja tudta, hogy most dől el a sorsa: élet vagy halál? A német intett a fejével, hogy elmehet. Feszült pillanatok voltak ezek. A matróz szinte a tarkóján érezte a német puskájának csövét, várta a dörrenést. Nem akarta elhinni, hogy élve úszta meg ezt a kalandot. Hirtelen rohanni kezdett és torkaszakadtából kiabálta: „Bajtársak ne lőjetek, matróz vagyok Gyerzsavin hajójáról."

1945. március 21-e volt ekkor, Esztergom felszabadításának napja.

A 220. számú hajó is belövést kapott a gépházába és a fedélzeti fülkéjébe. A keletkezett robbanáskor azonnal meghalt N. D. Kicsenko főhadnagy, a hajóosztály aknászparancsnoka, Cservin és Mocar őrmesterek. A megsérült hajó teljes sebességgel igyekezett eljutni a hídfőhöz.[20]

Minden nehézség ellenére négy hajónak sikerült eljutni a szorongatott hídfőhöz és ott 4.00 órakor kihajóztattak 70 embert, egy 45 milliméteres löveget, 61 láda lőszert és kevés élelmet. A négy hajó között volt a 324. számú hajó is (parancsnoka, Lugovoj gárda-főhadnagy), amelynek az volt a feladata, hogy haladjon felfelé a Dunán és semmisítse meg a német átkelőhelyet, amelyet a hídfőtől nem messzire működtettek. Létezéséről a felderítők adtak hírt. A légierőnek nem sikerült megsemmisítenie, mert a németek csak éjjel működtették a kompot, nappalra elrejtették.[21]

Lugovoj gárda-főhadnagynak sikerült az átkelőhelyet megrongálnia, de hajója számos belövést kapott. Az egyik robbanás alkalmával ő is hősi halált halt, vele pusztult legénységének egyharmada is. Petrov fedélzetmestert repeszek sebezték halálra. A lövegtoronyban robbanó lövedék Poszpesnij törzsőrmestert ölte meg, ő volt a hajóosztály Komszomol-szervezője.[22] A súlyosan megrongálódott naszádnak sikerült visszatérnie Visegrádra.

A 433. számú páncélosnaszád, miután kirakták a kevés utánpótlást és behajózták a sebesülteket, 04.30-kor felszedte a horgonyt és a két aknaszedő kíséretében elindult, hogy virradat előtt visszaérjen állomáshelyére.

20 Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében Nyikolaj Dmitrijevics Kicsenko főhadnagy a 2. sz., Jurij Filippovics Mocar őrmester a 6 sz. alatt bejegyzett hősi halott. Cservin neve nem szerepel a névjegyzékben.

21 A német átkelőhely a nyergesújfalui eternitgyár és Csenkepuszta (Csehszlovákia) között működött.

22 Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében Leonyid Mihajlovics Lugovoj gárda-főhadnagy az 1. sz., Vlagyimir Vasziljevics Petrov fedélzetmester a 7. sz., Iván Alekszandrovics Poszpesnij törzsőrmester az 5. sz. alatt bejegyzett hősi halott.

A németek a fényszórókkal megvilágított esztergomi hídnál teljes készültségben várták őket.

A 433. páncélosnaszád számos belövést kapott és kigyulladt. Mivel a Duna közepén a hajótüzet eloltani és a megrongálódott kormányszerkezetet kijavítani nem lehetett, K. I. Vorobjev főhadnagy utasította a hajó kormányosát, hogy húzódjanak partközelbe.

A németek azt hitték, hogy az égő hajó ugyis elsüllyed, figyelmüket a másik kettőre irányították. Így egy kis időt nyerve sikerült a hajótüzet eloltani és a kormányszerkezetet megjavítani. Hajnal felé vették észre a németek, hogy a hajó még mindig a part mellett vesztegel, megközelítették, hogy zsákmányul ejtsék. Ekkor a már kijavított hajó katyusáiból csapást mért a mintegy 200—300 méternyire közelítő németekre, majd gyorsan kihajózott a Duna közepére és szerencsésen megérkezett Visegrádra.

Mindegyik hajón nagyon sok volt a sebesült és a halott. A 433. számú naszádon elsősorban a táti hídfőből elszállított sebesültek pusztultak el. Közöttük Kovaljev hadnagy.[23]

A német „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplója erről a következőket rögzítette: „Az ellenség 20 nagy partraszálló hajójából hármat kilőttünk. A megerősödött ellenség megszállta a Nyergesújfalutól 5 km-re keletre levő három Duna-szigetet és ellenlökéseink ellenére hídfőjét Szarkástól dél felé kiszélesítette."[24]

A március 21-én hajnalban kihajózott tartalékot, fegyvert, lőszert és élelmiszert gyorsan szétosztották. Bisztrov őrnagy Asik hadnagy századát 3 aknavetővel erősítette meg. Szajenko hadnagynak előző napon kilőtték a 45 milliméteres lövegét. Meghalt a kezelőlegénység is. Ő is csak nagy szerencsével maradt életben. A partra tett utánpótlásból új löveget kapott hat kezelővel.

A németek, az előző naphoz hasonlóan, harckocsikkal és rohamlövegekkel megerősített gyalogsággal rohamozták a deszant állásait. I. Tyerescsenko fedezéke a mogyorósbányai vasútállomás közelében volt. Amikor egy Tigris tartott feléje előkészítette páncéltörő gránátját, hogy megsemmisítse a páncélost, de egy szilánk megsebesítette a nyakán, ezért visszahúzódott. Miután bekötözték, gyorsan az országút melletti árokba kúszott a közeledő Tigris felé. Kivárta a megfelelő pillanatot, majd gránátját a lánctalp alá vetette. A páncélos kigyulladt, de Tyerescsenko is meghalt.[25]

A németek nemcsak az országúton rohamoztak, hanem a Duna-parton is. A gyalogságot Tigris harckocsikkal és Ferdinand rohamlövegekkel támogatták.

Nyikoláj Pocsivalin, az egyik páncéltörő szakasz parancsnoka, közel engedte magához az egyik Ferdinándot, majd tüzet nyitott rá. A rohamlöveg kigyulladt. Ez már az ötödik volt, melyet kilőttek a Tát felől támadók közül.

A harcok eseményeit így idézi fel: „A legmelegebb pillanatokban kilőttem két páncélost, azután fogtam a karabélyomat és azzal lőttem tovább. Megsemmisítettem egy német géppuskást és néhány harcost. Géppuskáinkhoz 120 töltényt kaptunk, de az két nap alatt elfogyott. Éjjel odalopakodtam egyik hősi halott bajtársam szétlőtt géppuskájához és elhoztam tőle a megmaradt töltényeket. Ebből is látható, hogy milyen súlyos helyzetbe kerültünk a hídfőben.

Megsebesültem, azt hittem, hogy mindkét szememre megvakultam, de hulló

23 Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében Grigorij Alekszejevics Kovaljev hadnagy a 43. sz. alatt bejegyzett hősi halott.

24 Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd 21. 3. 1945.

25 Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében Iván Mihajlovics Tyerescsenko a 142. sz. alatt bejegyzett hősi halott.

könnyeim kimosták szememből a közeli robbanáskor belehullott földet, látásom visszatért és folytathattam a harcot."[26]

A németek a Szarkás dombon levő harcálláspontot Mogyorósbánya felől akarták bevenni és megsemmisíteni. A dombon beásott alegységek, a parancsnokok, a tartalék, de még az egészségügyiek is felvették ellenük a harcot. Csak több órás elkeseredett küzdelem után sikerült a németeket visszaverni egész Mogyorósbánya községig. Ebben a küzdelemben esett el Sz. G. Murudov, az egészségügyi szakasz parancsnoka és V. G. Pancsenko alhadnagy.[27]

Esztergom felszabadítása után a dandár tüzérségét is előre vonták, hogy mielőbb egyesülhessen a hídfőben harcolókkal.

Sz. M. Akszimentyev hajótüzérparancsnok erről a következőket írja: „Amikor március 21-én Esztergom felszabadult, azt a feladatot kaptam P. I. Gyerzsavin kapitánytól, hogy a hajótüzérséggel biztosítsam a Duna jobb partján előrenyomuló 83. tengerészgyalogos dandár útját és a bal parton Párkány térségéből meginduló 25. gárda-lövészhadtest előretörését. A hajók az 1717—1718. folyamkilométereknél foglalták el állásaikat, én pedig a Bazilika kupolájából irányítottam a tüzérségünket. Nagyon jól láttam az ellenség harcrendjét, beláttam annak mélységébe. Tűzcsapásaink egy kilométernyire megelőzték a hajókat, így biztosítottuk előrejutásukat."

Esztergom felszabadulása új erőt, reménységet öntött a hídfő fáradt, elcsigázott és többségében sebesült katonáiba.

Malinovszkij marsall parancsot adott, hogy Bisztrov őrnagy adja fel a hídfőt. Törjenek ki Tát irányába és harcolva egyesüljenek a felmentésükre igyekvő zászlóaljakkal.

V. P. Bisztrov őrnagy, a hídfő védelmével megbízott parancsnok erre így emlékezik vissza:

„Jelentettem a dandárparancsnoknak, hogy nagyon sok az olyan sebesültünk, akik a lövészárokból még tudnak harcolni, de a gyűrűből kitörni és kézitusában részt venni már nem. Ezért engedélyt kértem, hogy a hídfőben maradhassunk és ott harcolhassunk tovább. Bíztunk önmagunkban és a tüzérség támogatásában. A sebesülteket sem lehetett kitenni az ellenség bosszújának."[28]

L. K. Szmirnov ezredes az engedélyt megadta és további kitartásra buzdította a harcosokat.

Gnyegyenko politikai tiszt, Beka alhadnagy, a zászlóalj komszomoltitkára, Szidorovics törzsparancsnok és maga Bisztrov őrnagy még az éjjel bejárták a lövészárkokat, elbeszélgettek a harcosokkal és végső kitartásra buzdították őket.

Éjjel repülőgépekről lőszert, élelmet és kötszert próbáltak ledobni a hídfőben harcolóknak, de mivel a repülőgépeknek nem adhattak fényjelzéseket, a szállítmány egy része a „senki földjére" vagy általuk meg nem közelíthető helyre esett. Néhány láda olyan szerencsétlenül zuhant le, hogy két katonát megölt.

1945. március 22-én hajnalban a szovjet gépek bombázták Táton és Nyergesújfaluban a németek állásait, de ez csak késleltette, de nem akadályozta meg a németek támadását.

Amint a szovjet bombázók távoztak, a németek — tüzérségi előkészítés után a harckocsik és önjáró lövegek támogatásával — rohamra indultak a deszant ellen. A pokoli hangzavarban mindenki azt hitte, hogy már csak egyedül ő maradt életben.

26 Nyikoláj Pocsivalin visszaemlékezése.

27 Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében Szabir Guszejnovics Murudov hadnagy a 74. sz., Vaszilij Grigorjevics Pancsenko alhadnagy a 96. sz. alatt bejegyzett hősi halott.

28 Bisztrov őrnagy visszaemlékezése.

Ebben a válságos helyzetben Paszmurov őrnagy ütegei tűzfüggönnyel zárták el a németek menekülési útvonalát, akik nagy veszteségekkel vonultak vissza, hogy később újra rohamozzanak. Most azonban egyre inkább a Duna partján kíséreltek betörni a hídfőbe.

A balszárnyon, a magas parton, már csak egy ember, Andrej Kovtun géppuskás tartotta a védelmet. Váltótársa, a kettes számú kezelő, az azerbajdzsáni Ibrahimov, előző este elesett. Kovtun egész éjjel egy pillanatra sem hunyta le a szemét, éberen vigyázott, hogy a németek fel ne jöhessenek a meredek parton. Egyszer csak észrevette, hogy a parthoz lapulva, a fűzfabokrokba kapaszkodva németek jönnek felfelé. Óvatosan lopakodva nyolc-kilenc fasiszta közeledett. Kovtun nem vesztette el a fejét. Várt, hogy közelebb kerüljenek hozzá és lőtt. A csatárlánc élén haladó német megtántorodott és elvágódott. A többiek egy ideig vártak, majd lassan újra kúszni kezdtek feléje. Kovtun keze most sem remegett, nyugodtan célzott és megint talált. És ez így ment egy ideig. Aztán itt is beállt a csend. Kovtun megtörölte verítékező homlokát és annyi töltényhüvelyt, ahány németet megölt, egymás mellé benyomott a fagytól felengedett talajba. Egy hüvely egy fasisztát jelentett. A három nap alatt több tucat töltényhüvelyt „könyvelt" el.

A hídfő más szakaszán is hasonló heves harc dúlt. A nyergesújfalui téglagyárba németek fészkelték be magukat. Ebből a biztos fedezékből állandó tűz alatt tartották a 472. rohamszázad állásait, amelynek P. I. Kirszanov hadnagy volt a parancsnoka. A katonák itt is halált megvető bátorsággal álltak helyt és egy tapodtat se hátráltak.

A 472. rohamszázad egyik szakaszvezetője, N. Kuvsinyikov, egymaga 48 ellenséges katonát tett harcképtelenné, A. Izvekov géppisztolyos 41 fasisztát semmisített meg, G. Pakulov pedig 45-öt.

A 472. rohamszázadban szolgáló három ápolónő: Vera Ivaszisina, Katyja Sztefanida és Klava Afanaszjeva, a hídfőn tanúsított bátorságukért, megkapták a Vörös Zászló Érdemrendet. Sajnos, Klava Afanaszjeva már nem érhette meg ezt az ünnepélyes pillanatot, mert a későbbi harcokban elesett.

A vasúti sínek mögötti töltésnél két fiatal felderítő, Szemjon Hizsnyak és Ványja Plehov tűnt ki bátorságával. Egymást fedezték a rohamok alatt. A 18 éves Ványka megsebesült, de a tüzelést ekkor sem hagyta abba. Mindenki azt hitte, hogy csak könnyebb sérülés érte.

„Mikor a sötétség beálltakor visszavonultak a németek — meséli el barátja, Szemjon Hizsnyak, Iván Plehov hősi halálának történetét —, akkor ugrottam bajtársam és barátom lövészárkába, hogy megnézzem, miért hallgatott el olyan hirtelen. Ványka vérben feküdt. Mellét és a fejét ütötte át egy-egy golyó. Még élt, de már nem lehetett rajta segíteni."[29]

A gimnasztyorkáján megalvadt vérfoltok alapján állapították meg, hogy különböző időpontokban sebesült meg, de még erősen vérezve is tovább harcolt, míg össze nem esett.

Március 22-én sebesült meg a századparancsnok, I. V. Mazikin hadnagy is. A közelében robbant gránáttól súlyos fejsérülést szenvedett. Elvesztette beszélőképességét és teljesen megsüketült. Küldönce I. Szlobodszkoj és A. Rjabukin törzsőrmester cipelték a teljesen harcképtelenné vált parancsnokot a kötözőhelyre. A haláltól a mellén lógó kitüntetései mentették meg, azok fogták fel a halált osztó szilánkot.

Ettől fogva az 1. század irányítását Mihail Asik hadnagy vette át. A hídfő ellen intézett német rohamok összeomlottak ellenállásukon. Higgadt parancsai

29 Sz. Hizsnyák visszaemlékezése. — Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében ő a 99. sz. alatt bejegyzett hősi halott. A teljes neve: Iván Jefimovics Plehov.

erőt öntöttek a fáradt harcosokba és személyes bátorsága magával ragadta a már-már csüggedőket. A legmelegebb pillanatokban is nyugalmat tanúsított, és katonái az ő példájából merítettek erőt és bátorságot ahhoz az emberfeletti teljesítményhez, amit ettől a maroknyi harcostól a hídfő megtartása megkövetelt. M. V. Asik hadnagy a Szovjetunió Hőse lett.

„A Szarkástól északra támadó ellenség — olvasható a német »Dél« hadseregcsoport hadműveleti naplójában — Bajna két oldalán támadva Nagysáp széléig tört előre. Északnyugati irányba végrehajtott ellenlökésünk sikertelen volt. A Sárisáp, Körtvélyes (Dorog) körzetéből északnyugatra—nyugatra támadó ellenséges csoport a Nyergesújfalutól északnyugatra levő hídfővel keres összeköttetést.

A nyugatról támadó ellenség Szarkás elfoglalása után közel került a hídfőhöz."[30]

1945. március 23-án Malinovszkij marsall parancsot adott a 46. hadsereg parancsnokának, hogy a 10. gárda-lövészhadtest Nagysáp körzetéből mérjen csapást Mogyorósbánya irányába és 23-án reggel egyesüljön a deszanttal, a 83. tengerészgyalogos dandár pedig foglalja el Tátot.

Esztergom felszabadítása után mindkét zászlóalj arra törekedett, hogy mielőbb eljusson a táti hídfőbe, de a németek előbb az Esztergomhoz tartozó, a várostól mintegy két kilométernyire folyó Malom-patakon átívelő Zsidódi-hídnál tartóztatták fel őket, s csak két napi szívós harc után tudták ellenállásukat megtörni.

A. A. Kuzmicsev lövészszázadából mintegy 80 tengerészgyalogos eljutott a Mogyorósbánya körüli dombokra és onnan tűz alatt tartotta a Mogyorósbánya—Tát, valamint az Órisáp—Bajót felé vezető országutakat. Jevdokija Nyikolajevna Zavalij hadnagy védelmi szakaszát március 23-án páncélosok támadták meg. A németek már-már elérték a lövészárkokat, amikor a 10. gárda-lövészhadtest egységei, Nagysáp és Annavölgy irányából, felmentették őket.

Jevdokija Zavalij hadnagy így emlékszik az eseményekre: „Felbőgtek a fasiszta páncélosok motorjai és elérték árkainkat. Dmitrij Szedin szakaszvezető a lövészgödrében volt, amikor az egyik német páncélos teljes sebességgel közeledett feléje, majd átrobogott rajta. Belém hasított a fájdalom: »Nincs már Mityánk, fiatal, vidám harcosunk.« Egyszer csak mit látunk? Dmitrij mászik ki a behorpadt árokból, átugrik egy másikba és gyors mozdulattal egy páncéltörő gránátot vetett a páncélos hernyótalpa alá. Az megállt, forogni kezdett, majd kinyílott a felső nyílása és egy fasiszta sorozatot adott le ránk. Vaszilij Utkin egy hirtelen ugrással máris a páncéloson van. Vaszilij Kozrjev harcos is segít neki megsemmisíteni a páncélosban ülő németeket.

Ekkor egy újabb páncélos tör ellenünk, Szedin szakaszvezető, jobb kezében az utolsó gránátot szorongatva, teljes iramban rohan a fasiszta szörnnyel szembe és a páncélos alá hajítja a gránátot. A páncélos felrobban, de meghal Dmitrij is."[31]

Végre március 23-án hajnalban a 305. zászlóaljnak sikerült a Malom-patakon átjutni, a táti hídnál azonban még egyszer feltartóztatták őket a visszavonuló németek.

Március 23-án 14 órakor Tát község felszabadult és a deszant egyesült a dandár főerőivel. Délután 14 óra 30 perckor már a templomtoronyból figyelték a németek menekülését.

30 Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd 22. 3. 1945.

31 J. Ny. Zavalij visszaemlékezése. — Az esztergomi városházán őrzött szovjet hősi halottak névjegyzékében Dmitrij Konstantinovics Szedin a 117. sz. alatt bejegyzett hősi halott.

A 46. hadsereg jobbszárny csapatai ezen a napon szabadították fel Tokod, Sárisáp, Nagysáp, Mogyorósbánya, Szarkás, Bajót községeket, Tokod és Annavölgy bányákat.

Amikor D. D. Vonljarszkij, a 305. zászlóalj egyik szakaszparancsnoka, 20 emberrel elsők között benyomult Tátra, a németek nagy része már elmenekült, a többi megadta magát.

Vonljarszkij erre az eseményre így emlékszik vissza: „Mikor átjutottunk a község határán folyó patak hídján, a németek zöme már elkotródott. Azonnal egy lovasfutárt küldtünk a hídfőbe, hogy hős bajtársaink mielőbb megtudják a jó hírt, hogy már Tát is felszabadult és egyesülhetnek velünk. Nagyon izgatottak voltunk, mert nem tudtuk, kiket találunk közülük életben, kik haltak hősi halált."[32]

Egymás után hozták a sebesülteket. Közöttük volt a súlyosan sebesült Mazikin századparancsnok, Dolgopolov, Gablija, Zalivadnij és mások, akiktől egy időre, vagy talán örökre búcsút kellett venniük.

Az elesetteket a Duna-parti homokra fektették. Díszsortűzzel tisztelegtek emléküknek, majd Esztergomba szállították őket, hogy ott vegyenek tőlük végső búcsút.

*

Március 23-án az Esztergom felől támadó 16. és 305. zászlóalj, valamint a Tokod felől érkező 10. gárda-lövészhadtest egyesült a 144. zászlóaljjal, ezzel a hídfőben befejeződtek a harcok.

A 144. zászlóalj négy nap alatt összesen 39 rohamot vert vissza. A németek Tát körzetéből, valamint Mogyorósbánya és Nyergesújfalu felől páncélosokkal és rohamlövegekkel megerősített gyalogos alegységekkel támadtak ellenük.

V. P. Bisztrov őrnagy határozottsággal irányította a hídfő harcát. A harctevékenység szervezése, lefolytatása mintaszerű volt: az összfegyvernemi alakulatok pontos együttműködésének ragyogó példája. A tapasztalat, a higgadt megfontolás és a bátor elszántság állt szemben a makacsul rohamozó ellenséggel.

A harcok súlyosságát mutatja az is, hogy a Tát és Nyergesújfalu határában létesített hídfőben tanúsított bátor helytállásukért hárman megkapták a harcosok legmagasabb kitüntetését, az arany csillagot és a Szovjetunió Hősei lettek: Mihail Vlagyimirovics Asik hadnagy, Varlam Alekszejevics Gablija őrmester és a páncéltörők közül egyedül életben maradt Nyikoláj Mihajlovics Pocsivalin.

A keleti, déli és nyugati irányból előretörő hadosztályok fokozatosan részekre szabdalták a bekerített német erőket. A szovjet csapatok Tokod körzetében bekerítették a 711. gyaloghadosztály öt zászlóalját, közben a 96. gyaloghadosztály nyergesújfalui hídfőjét is elérte a 10. gárda-lövészhadtest, Bajótnál és Nyergesújfalu keleti szélénél is rohamozták a német állásokat. Lábatlan körül szintén tovább szűkült a szovjet csapatok gyűrűje.

Wöhler javasolta Guderiannak, hogy a Dunától délre levő két német hadosztályt dobják át a Dunától északra. Hitler azonban elutasította a kérést és parancsot adott, hogy harc nélkül egy talpalatnyi földet se adjanak fel, sőt azt követelte, hogy nyugati irányból mért csapással állítsák helyre az összeköttetést a bekerített csapatokkal.[33]

Ez azonban csak tovább súlyosbította a bekerített erők helyzetét. Malinovszkij marsall parancsot adott az 5. légihadsereg parancsnokának, hogy éjjel-nap-

32 D. D. Vonljarszkij visszaemlékezése.
33 Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd 23. 3. 1945.

pal tartsa megfigyelés alatt a bekerített erőket és akadályozza meg kitörésüket a Duna északi partjára.

A szovjet erők nyomására a németek megkísérelték meggyorsítani déli hídfőjük kiürítését, de a Dunát elérő német alegységek súlyos veszteségeket szenvedtek és arra is képtelenek voltak, hogy gyalogsági nehézfegyvereiket átvigyék a Dunán.[34]

Március 25-ével a Dunától délre védekező német erők helyzete azzal is súlyosbodott, hogy a Dunától északra megindult a 2. Ukrán Front főerőinek a támadása.

Március 26-án felszabadult Nyergesújfalu és Lábatlan. Ezzel a 46. hadseregnek sikerült felszámolnia az esztergom—tata-tóvárosi csoportosítást, mely 20 ezer katonát és tisztet számlált, valamint sok harci technikai eszközt és felszerelést foglalt magába.

Még néhány napot időzött a hídfőben a 83. tengerészgyalogos dandár, hogy megtisztítsa a terepet a hátramaradt, vagy a bujkáló fasisztáktól, aztán jött az új parancs, indulni kell tovább. Új hídfők, új harcok következtek: Neszmély, Radvány, Komárom, Pozsony, Bécs... Újabb győzelmek és újabb sírok a Duna mentén...

34 *Nagy Gábor:* A 46. hadsereg tevékenysége 1945. március 16—április 4-ig a bécsi támadó hadműveletben. HK 1970. 1. sz. 41—62 o.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

P. F. PLJACSENKO

A HARCOK SŰRŰJÉBEN*

A magyarországi felszabadító harcok résztvevőjének visszaemlékezése

Január 19-én, egy korai fagyos hajnalon, csoportunk visszatérőben volt Paksra, a Főhadiszállás képviselője által meghatározott feladat budapesti végrehajtása után. Ez a magyar kisváros a Duna nyugati partján terül el, alig több mint száz kilométernyire délre a magyar fővárostól. Itt települt a 3. Ukrán Front törzse. Itt volt a Főhadiszállás képviselőjének, G. A. Vorozsejkin repülőmarsallnak a szálláshelye is, ahol én részletes jelentést tettem mindarról, amit Budapesten láttam és hallottam.

— Nem sikerült tehát a hidakat a robbantástól megmenteni? — szólalt meg a marsall. — Kár, nagyon kár.

— A hitleristák minden hidat már előre előkészítettek a robbantáshoz és mihelyt január 16-án a sötétség leple alatt az utolsó ellenséges alegységek is elszakadtak rohamcsoportjainktól és visszahúzódtak a Duna nyugati partjára, azonnal működésbe hozták a robbantókészülékek mechanizmusát. Szemtanúi voltunk a tragédiának. A magyar Parlament épülete viszont épségben maradt. A Nemzeti Bank, a színházak, a történelmi emlékművek, a tudományos és oktatási intézmények a lakóházak és negyedek, amelyeket sikerült megtekintenünk, sértetlenek. A csepeli kombinát és a térképen meghatározott négyzetekben elhelyezkedő üzemek és gyárak szintén épek. Mindezekre az objektumokra, ahogyan arra parancsot kaptunk, légierőnk és tüzérségünk nem mért csapást.

— Világos. Nos, saját csapatainkra valóban mért a légierőnk csapásokat? Sikerült Önnek valamit felderítenie?

— Úgy vélem, sikerült. Nem tartottam célszerűnek, hogy jelentéseket kérjek azon magasabbegységek törzseitől, ahonnan a panaszok beérkeztek. Ezek a törzsek messze településnek a peremvonaltól. Inkább az előretolt alegységeket kerestük fel és ott mindent tisztáztunk. — Elmondtam mindent, amit megtudtam.

— Haladéktalanul rendet kell teremteni az együttműködési jelek és jelzések vonatkozásában — jelentette ki a marsall. — Felvette a telefonkagylót és sorban hívta a légi hadseregek parancsnokait.

Ezt követően részletesen beszámoltam Pest lakosságának nyomorúságos helyzetéről.

— Hosszú, kígyózó sorokban álló embereket láttunk egy-egy lótetem körül, amelyet az éhező emberek apró darabokra szeletelve osztottak fel egymás között. A lakóépületekben sok a beteg, nem kevesebb a haldokló. Azonnali segítségre szorulnak.

* Részlet a szerző visszaemlékezéseiből. — P. F. Pljacsenko a Főhadiszállás képviselőjének, G. A. Vorozsejkin repülőmarsallnak a parancsőrtisztjeként vett részt a hazánk felszabadításáért vívott harcokban. Gyakran állt szemtől szemben az ellenséggel, hiszen több alkalommal a harcok sűrűjéből adta le jelentéseit a Főhadiszállás képviselőjének. Egyik fontos megbízatásáról számol be itt közölt írásában. — A szerk.

— Parancsnokságunk már megtette a legszükségesebb intézkedésket — közölte a marsall. — A Budapest területén működő csapataink utasítást kaptak, hogy osszák meg a békés lakossággal élelmiszerüket és nyújtsanak számára orvosi segélyt. Pesten a napokban élelmezési pontok és étkezdék kezdik meg működésüket. Megkezdik munkájukat a kórházak és rendelők is. Nagyobb mennyiségű gyógyszert irányítottunk a helyszínre. A Budapest lakosságának nyújtandó gyorssegéllyel kapcsolatos kérdéseket éppen ma reggel vitatta meg a Front Haditanácsának értekezlete. No, és mi történik Budán? — tette fel a kérdést.

— Ott heves utcai harcok folynak. Megszakítás nélkül, éjjel és nappal folyik a tűzpárbaj. Csatarepülőink a világos napszakban lefogják a Várnegyedben és Buda peremkerületeinek utcáin létesített ellenséges tűzfészkeket. Bombázórepülőgépek a város légterében nem működnek. Vadászgépeink őrjáratozást hajtanak végre az egész körzet felett nappali időben, különböző magasságokon és megbízhatóan blokírozzák a levegőből a Budán bekerített csapatokat. Éjszaka légierőnk nem működik, vagy legalábbis ezt nem tapasztaltuk. Az ellenséges szállítórepülőgépek és az éjszakai bombázók viszont éjszakánként, a teljes elmúlt héten, közvetlenül a város felett tartózkodtak. Buda egész területét teleszórták málhás ejtőernyőkkel. Pest területére erős csapásokat mértek. Ebben a városrészben nagy a rombolás, jelentősek az áldozatok.

— Így állunk hát — jegyezte meg halkan a marsall. — A hitleri hadvezetés még mindig abban reménykedik, hogy meg tudja menteni bekerített erőit. Ez nem fog menni!

Beszélgetésünk pillanataiban telefonhívás érkezett Moszkvából. A Főhadiszállás tájékoztatást kért arról, milyen tevékenységet folytat a frontok légiereje Budapest térségében, valamint a Balaton és a Velencei-tó körzetében a támadó ellenséges harckocsik ellen. G. A. Vorozsejkin alapos jelentést tett minderről.

Letéve a kagylót, a Főhadiszállás képviselője azonnal a front törzséhez, Tolbuhin marsallhoz indult. Én követtem. A frontparancsnok dolgozószobájában tartott megbeszélés hosszúra nyúlt. Tolbuhin szobájából Vorozsejkin egy repülős egyenruhát viselő tábornokkal lépett ki, megálltak az előszobában és beszélgettek.

— Ki ez a repülős vezérezredes? — kérdeztem a parancsőrtiszttől.

— A 17. légi hadsereg parancsnoka, Vlagyimir Alekszandrovics Szugyec.

Már ezt megelőzően is sok jót hallottam erről a repülős parancsnokról. Többször beszéltem is vele telefonon, de életben csak most láttam először. A tábornok, úgy látszik, megérezte, hogy figyelem és megkérdezte a marsalltól, ki vagyok. Vorozsejkin odahívott. Bemutatkoztam Szugyec tábornoknak. Nem sokkal később részletesen is megismerkedtem ennek a kimagasló szovjet repülős parancsnoknak az életrajzával.

... Vlagyimir Alekszandrovics 1904. október 23-án született kohász családban, már serdülőként munkába állt a helyi gazdagoknál, és hamar felismerte, mi az a társadalmi igazságtalanság. A szovjethatalom lehetőséget adott neki a tanuláshoz, a szakmunkásképesítés megszerzéséhez. Kommunista lett. 1925-ben az UK(b)P Zaporozsjei Körzeti Bizottsága javasolta beiskolázását a Leningrádi Haditechnikai Iskolára. 1929-ben pilóta lett. A tűzkeresztségen Vlagyimir Alekszandrovics Mongólia légterében, a japán militaristákkal vívott légi ütközetekben esett át és az általa tanúsított bátor helytállásért megkapta a Vörös Zászló Rendet. A M. V. Frunze Katonai Akadémia elvégzése után a harmincöt éves ezredes, V. A. Szugyec, mesterien vezette repülődandárának harcát a fehérfinnek ellen.

Amikor kitört a Nagy Honvédő Háború, a repülőhadtest, majd 1941. augusztusától az 51. önálló hadsereg repülőerőinek parancsnoka. V. Szugyec aktívan vett részt a Kijev, Ogyessza, Zaporozsje, Perekop és Kahovka légterében vívott elkeseredett ütközetekben. 1942-ben Szugyec vezérőrnagy a Főparancsnokság tartalékhadseregének — az 1. bombázó repülőhadseregnek, majd ennek átszervezése után, az 1. bombázó repülőhadtestnek a parancsnoka. A parancs-

noksága alatt működő repülők nagy erejű csapásokat mértek az ellenségre Voronyezs és Jelec, Moszkva és Leningrád körzetében, Velikije Luki és Sztaraja Russz mellett.

Vlagyimir Alekszandrovics életrajzának legragyogóbb lapjai azonban a 17. légi hadsereg élén 1943 márciusától folytatott tevékenységéhez fűződnek. Személyében jelentősen hozzájárul a kurszki kiszögellésben, a Donyec-medencében és a Jobbparti Ukrajna területén végrehajtott nagyarányú hadászati műveletek, majd a Románia, Bulgária, Jugoszlávia felszabadítására irányuló hadműveletek, végül az itt tárgyalt időszakban, a magyar földek és az ország fővárosának felszabadítását célzó hadműveletek légi biztosításának sikeréhez, mely utóbbinál igen bonyolult helyzet alakult ki.

Így történt a megismerkedésem azzal az emberrel, akinek neve széles körben ismertté vált a budapesti hadműveletben. Szugyec tábornok légi hadseregének repülő magasabbegységei csupán január folyamán 16 501 repülőgépbevetést hajtottak végre a magyar főváros légterében, melyek során az ellenségnek érzékeny veszteségeket okoztak harci-technikai eszközökben és élőerőben egyaránt. A 17. légi hadsereg repülői oltalmazták saját csapatainkat és a fővárost a fasiszta légierő támadásaival szemben, 327 légi harcot vívtak meg, miközben 281 ellenséges repülőgépet lőttek le. A Budapestért vívott harcok során tanúsított személyes bátorságáért, elszántságáért és magas fokú harci mesterségbeli tudásáért V. A. Szugyec tábornokot a Szovjetunió Hőse megtisztelő címmel tüntették ki.

A harchelyzet a 3. Ukrán Front csapatainak támadási sávjában 1945. január 19-én éjszaka súlyosra fordult. Még a január 18-ra virradó éjszaka az ellenség nagy erejű páncélos és gyalogos csoportosítással mért váratlan csapásával áttörte csapataink védelmét a Velencei-tó és a Balaton közötti szakaszon. Január 19-én a nap folyamán átkelt a Sárvíz-csatornán és megindult kelet felé a Dunához, ezzel két részre szakítva a front csapatainak csoportosítását.

Tolbuhin törzsében felfedték az ellenséges hadvezetés további elgondolását, amely abban rejlett, hogy erőinek egy részével biztosítsa magát dél felől, a főerőkkel pedig csapást mérjen a Velencei-tó és a Duna közötti szakaszon, északi irányban, azzal a céllal, hogy felmentse a Buda területén bekerített csapatait. A továbbiakban az ellenség megkísérli, hogy csapást mérjen csapataink hátába, amelyek a magyar fővárostól nyugatra rendezkedtek be védelemre. Így is történt.

A szovjet parancsnokság sürgős intézkedéseket tett az ellenséges csapatok Budapest elleni harmadik támadásának meghiusítására. A 3. Ukrán Front parancsnokánál gyülekeztek a tábornokok. A dolgozószoba ajtaját sarkig kitárták, ezért mi, az előszobában tartózkodó parancsőrtisztek, jól láttuk a megbeszélés valamennyi részvevőjét és jól hallottuk szavaikat. Tolbuhin marsall beteg volt, de folytatta a csapatok irányítását. Egy nagy munkaasztal mögött ült, amelyen a helyzetet ábrázoló térkép volt kiterítve. Az ellenséges és a saját csapatok helyzetéről kapott adatokat szinte félóránként vitték rá a munkatérképre. A parancsnok hol maga hívta a csapatokat távbeszélőn, hol pedig a különböző hívásokra válaszolt. Mellette külön kisasztalon jó tucat telefonkészülék volt elhelyezve. Teljesen külön, szinte a sarokban, egy piros távbeszélő készülék állt, ezzel tartotta a kapcsolatot a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásával.

Jelentették Tolbuhin marsallnak, hogy az ellenség páncélosai továbbfejlesztik támadásukat. Gyors ütemben törnek előre Dunapentele és Cece irányában. A marsall utasítást ad arra, hogy haladéktalanul vessék ütközetbe a front páncélelhárító és harckocsitartalékát...

Éjszaka 2 óra körül megszólalt a piros telefon. Tolbuhin felemelte a kagylót.

— A Legfelsőbb Főparancsnok kíván beszélni Önnel — jelezték Moszkvából.

A dolgozószobában mindenki elcsendesedett. Majd felhangzott a frontparancsnok kissé rekedtes basszusa.

— A Balaton és a Velencei-tó közötti szakaszon védő 135. lövészhadtestre több mint 500 harckocsi csapása zúdult — jelentette. — A teljes 4. „SS" páncé-

los hadtest az áttörés egy nagyon keskeny szakaszán fejleszti ki támadását. Az ellenség főcsapását Dunapentele, kisegítő csapását pedig Cece irányában méri.

A marsall elhallgatott és figyelmesen követte a Legfelsőbb Főparancsnok utasításait.

— Megtettem az intézkedéseket, Sztálin elvtárs. Az áttörés körzetébe dobtam át haladéktalanul a 18. harckocsi- és a 133. lövészhadtestet.

Ismét szünet.

— Nem. Az ellenséget nem állítottuk meg — válaszolta Tolbuhin. — Éppen most kaptam jelentést arról, hogy az SS páncélos hadtest főerői átkeltek a Sárvíz-csatornán és a Duna irányában fejlesztik ki a sikert. Az ellenség felderítő alegységei 20—30 kilométernyire vannak a Dunától...

A vonal másik végén valamit mondtak. A frontparancsnok arca összpontosított és komoly kifejezést öltött. Gyorsan felállt és nyugodt, de szilárd hangnemben válaszolt.

— Sztálin elvtárs! Úgy vélem, hogy a reám bízott fronton rendkívül súlyos helyzet alakult ki, de a csapatokat a Duna mögé visszavonni nem célszerű. Ez a Front Haditanácsának véleménye. Mi itt kitartunk! Feltétlenül kitartunk és legyőzzük az ellenséget!

Tolbuhin egy percig némán állt, majd, elköszönve, letette a kagylót. A beszélgetésnek vége. A marsall körbehordozta tekintetét a jelenlevőkön és közelebb hívta őket az asztalához. A tábornokok rendkívül komor arckifejezéséről arra lehetett következtetni, hogy bekövetkezett a hadművelet kritikus pillanata.

Az előszobában, ahol a parancsőrtisztek és a frontparancsnok hívására beérkezett közvetlen alárendelt magasabbegység-parancsnokok tartózkodtak, nyugtalanul és halkan suttogott mondatok hangzottak el.

A frontparancsnok dolgozószobájából Vorozsejkin repülő-marsall lépett ki és gyors léptekkel gépkocsijához indult. Követtem őt. Miután az elhelyezési körletünkbe érkeztünk, a Főhadiszállás képviselője behívott magához és azonnal végrehajtandó feladatot határozott meg.

— Nos, készüljön, ismét Budapestre kell utaznia. Ez alkalommal közvetlenül a harcmezőn deríti fel és jelenti a helyzetet. A feladat az Ön számára nem új, és remélem, megbirkózik vele.

— Igyekszem, marsall elvtárs!

— Akkor hát, én reggel Jászapátiba repülök Gorjunovhoz. Meg kell beszélnünk, hogyan lehet Szugyecnek segíteni. A helyzet úgy alakul, hogy a 4. gárdahadsereg sávjába kell azonnal összpontosítani a két légi hadsereg csatarepülő erőinek fő erőkifejtését. A Budapest felé délnyugatról előretörő ellenséges páncélos csoportosítást feltétlenül szét kell zúzni bármi áron is, és ebben a dologban a csatarepülő erők játszhatják és kell játszaniok a fő szerepet. Az ő vállukra hárul az egész felelősség. Megértette?

— Értettem.

— Nos, ha ezt megértette, figyeljen tovább: hajnalban haladéktalanul menjen a 4. gárdahadseregheZ. Érdtől északra — ez Budától délnyugatra van — találkozik a légi hadsereg hadműveleti csoportjának vezetőjével. Vele van egy rádióállomás, amelyet Ön is használhat. A szükséges adatok a 17. és 5. légi hadsereg különböző törzseivel és csatarepülő magasabbegységeivel való rádióforgalmazáshoz nála megvannak. Velem a kapcsolatot az 5. légi hadsereg parancsnoki rádióállomásán keresztül tartja.

— Kérem, adjon utasítást, mert nem fogják engedélyezni.

— Engedélyezik. Figyelmeztetem, hogy a helyzet igen komolyra fordult. A Budán bekerített ellenséges csapatok kétségen kívül, dél felé igyekeznek majd kitörni, hogy találkozzanak felmentőikkel. Ön könnyen kerülhet az „üllő és kalapács közé". Legyen tehát óvatos, körültekintő. A fő, hogy ne szalassza el azt a pillanatot, amikor a fasiszták döntő tevékenységbe kezdenek. Folyamatosan jelentsen nekem a harcmezőn kialakult helyzetről. Tartson szoros összeköttetést a csapatoknál tartózkodó repülő-rávezető tisztekkel. Éppen tőlük kaphat alapos adatokat az ellenséges páncélosok működéséről. Adja át a hadműveleti cso-

port vezetőjének és valamennyi rávezető tisztnek, hogy a legfontosabb feladat ebben a harcban az ellenséges páncélosok, ismétlem — a páncélosok megsemmisítése! Felszámolásuk alapvető eszközei a csatarepülők lesznek. Ezért, szükség esetére a hadműveleti csoport vezetőjét felhatalmazom arra, hogy az én nevemben a beérkező „Il"-csoportokat átirányítsa a harcmezőn működő páncélosokra. Van valamilyen kérdése ezzel kapcsolatban?

— Nincs. Minden világos.

— Akkor induljon. Sok sikert!

Még sűrű hajnali köd gomolygott a Duna felett, amikor gépkocsink elhagyta Paksot és észak felé vette útját, a magyar főváros felé. Velem tartottak állandó harcostársaim: Alekszej Jacina, Grigorij Mihajljuk és David Ediberidze. A Duna nyugati partján gurultunk, nem is sejtve, milyen megpróbáltatások várnak ránk az Érdhez vezető úton.

Előttünk Dunaföldvár körvonalai rajzolódtak ki, közeledtünk. A városkától jobbra feltűnt a lerombolt Duna-híd. Műszakiainknak már sikerült részben helyreállítani a hidat, így lehetőség nyílt a másik oldalra való átjutásra.

— Nos, mit csinálunk? Áthúzunk a hídon, vagy megyünk egyenesen tovább? — tette fel a kérdést Ediberidze.

— Megpróbálunk ezen az oldalon továbbjutni — válaszoltam —, a fasiszták aligha tudtak idáig előretörni, tehát nem kockáztatunk.

Gépkocsink teljes sebességgel igyekezett Dunapentele felé. Az úton egyetlen élő lelket sem láttunk. Akaratlanul is nyugtalanított a kérdés: talán csak nem történt valami?

Fél óra elteltével elértük Dunapentelét. Az eddigihez hasonlóan, itt is minden üres volt. Csak az úton és az út mentén láttunk számtalan lánctalpnyomot.

— Mit jelenthet mindez? — kérdezem a tiszthelyetteseimet. David, állítsa le a kocsit!

— Még az ajtót sem volt időm kinyitni, amikor Jacina hangosan felkiáltott:

— Harckocsik! Ott a parton, nézzék csak!

— Abban az utcában szintén — tette hozzá Mihajljuk.

— Látom. Ezek németek. Gyorsan vissza! — utasítom a gépkocsivezetőt.

Ediberidze rögtön fordult és gázt adott. Máris a nyomunkban porzott az út menti kisebb dombok mögött lesállásban elhelyezkedő páncélosok néhány lövése. A lövedékek hol mögöttünk, hol oldalt csapódtak be a kis, sebesen mozgó terepjáró körül. A szilánkok mellettünk fütyültek.

No, még egy lövés — gondoltam —, és jöhet a szemfedő.

— Nyomjad, David, gázt! — kiabálták a tiszthelyettesek.

Ediberidze a szó szoros értelmében egybeolvadt a kormánnyal és mindent kihozott a motorból, amit csak tudott. A Willis szinte cikcakkban futott. Megkapaszkodtunk, ki miben tudott, hogy ki ne repüljünk a kabinból. Úgy tűnt, sohasem lesz vége ennek a vad vágtának. A másodperceket óráknak érzékeltük.

Végül, gépkocsink kikerült az ellenség látómezejéből. A tüzelés megszűnt. Megkönnyebbülten sóhajtottunk. Dunaföldvár határában egy tüzértiszt állított meg bennünket. Meglepetten nézett ránk és megkérdezte:

— Mi az, mitől vannak így magukon kívül?

— Kerülne csak ilyen kátyúba, szintén magán kívül volna.

— Talán felderítésen voltak?

— Ez felért egy felderítéssel.

— Mi van ott Dunapentelén?

— Fasiszta páncélosok.

— Sok?

— Negyven körül biztos akad, de lehet, hogy több. Mind megszámolni sem tudtuk, nem jutott rá időnk.

— Értem. Az önök kocsijára rendeztek ilyen tűzijátékot? Itt mindent hallottunk...

— Eltalálta.

— No, nem baj. Csak jöjjenek idáig, mi itt majd, ahogy illik, megvendégeljük őket.

A városkától északra, az út mindkét oldalán, egyik páncéltörő tüzéregységünk foglalt tüzelőállást, csak a hosszú ágyúcsövek látszottak ki. A tüzértiszt nem a világba beszélt. A fasisztáknak itt nem sok köszönnivalójuk lesz.

Átkeltünk a dunaföldvári hídon a folyó keleti partjára, majd lassú ütemben haladtunk az erősen megrongált úton, a folyó mentén, észak felé. Elhagytuk Dunavecse települést, amely telis-tele volt saját csapatainkkal, majd tovább haladtunk. Dunavecse után öt-hat kilométerrel lőszeres ládákkal megrakott gépkocsioszlopot értünk utol. Az úton, a forgalmi sáv közepén, álltak a kocsik, így kénytelenek voltunk az útról lehajtani és a terepen megkerülni az oszlopot. Kocsink nehezen mozgott a felázott talajon, végül tengelyig süllyedt és lefulladt. Hárman kiugrottunk a kocsiból és megpróbáltuk megtolni, de nem nagyon ment. Még inkább beásta magát a sárba és lassan a mellettünk levő árok felé csúszott. És ekkor, a túlsó parton óriási dörej. A levegőben fülsiketítő vijjogással valami repült. A gépkocsioszlop körül földtölcsérek és sárcsomók repültek a levegőbe. Kis csoportunk szempillantás alatt az árok fenekén találta magát, amely szinte kínálta magát. Újabb vulkánszerű robbanás reszkettette meg a földet. Még az árok feneke is reszketett, mintha lázas lenne. Mellettünk óriási dörejjel ért földet valami. Nem is fogtuk fel rögtön, mi történt. Lapulunk, várunk. Fent minden elcsendesedett. Kimászunk az árokból és körülnézünk. Borzalmas látvány: az oszlopból szinte semmi sem maradt. Körös-körül kiszakadt motorok, karosszériadarabok, kerekek, deszkaszilánkok, ládatörmelék. Az úton — tűzhenger. Égett a benzin. A robbanás és tűz a füstje körül mindent elborított. A fasiszta páncélosok a másik partról szétlőtték az oszlopunkat. Gépjárműveink fedetlenül álltak, mintha tenyerükön lettek volna.

— A mi kocsink is eltűnt! — hördült fel Ediberidze.

— Hogy-hogy eltűnt. Ilyen nincs!

Keressük. Megtaláljuk kocsinkat az árok fenekén. A légnyomás pehelyként hajította az árokba. A felismerhetetlenségig deformálódott. Még az a szerencse, hogy fegyvereink megmaradtak. Gyalog indultunk tovább. Útközben leállítottunk egy alkalmi kocsit, amelyen Kiskunlacházáig jutottunk el. Mintegy 40 kilométerre voltunk délkeletre Budapesttől. Itt települt egyik repülőegységünk. Innen egy Po—2 repülőgépen vittek át a 4. gárdahadsereg sávjába, hogy végre tudjam hajtani a Főhadiszállás képviselője által megszabott feladatot. A légi hadsereg hadműveleti csoportjának vezetőjét, Szmirnov alezredest, a rádióállomással és kezelőivel együtt, még ezen a napon felkutattam Érdtől északra eső körletünkben, ahonnan a bekerített hitlerista csapatok már csak karnyújtásnyira voltak. Kísérőim alkalmi fuvarral Jászapátiba mentek, ahol az 5. légi hadsereg törzsénél új harcfeladatot kaptak.

A helyzet az arcvonalban óráról órára bonyolultabbá vált. A fasiszta harckocsik százai, észak felé fordulva, Budához törtek előre. A gyűrűbe fogott hitlerista csapatok több kísérletet tettek a délnyugati irányba való kitörésre. A páncélos ék és az ellenség bekerített csapatai közötti távolság szemlátomást csökkent.

A 4. gárdahadsereg csapatai szívós ellenállást fejtettek ki az ellenséggel szemben. Az erőviszonyok azonban rendkívül egyenlőtlenek voltak, így arra kényszerültek, hogy súlyos véráldozatokat követelő harcokban visszavonuljanak.

A legfeszültebb harcok az Adony—Pusztaszabolcs—Baracska irányban bontakoztak ki. Ebben a körzetben éjjel és nappal dörögtek az ágyúk, robbantak a gránátok, páncéltörő lövedékek, fülsiketítő volt a harci zaj. Sok helyütt fekete füstoszlopok emelkedtek az égig. Itt fasiszta harckocsik tucatjai égtek.

Bátran küzdöttek az ellenséggel a 4. gárda-gépesített és az 5. gárda-lovashadtest katonái, az 5. és 17. légi hadsereg csatarepülői. Csupán egy nap leforgása alatt, január 22-én, több mint száz ellenséges páncélost tettek harcképtelenné. A légi harcokban 36 német repülőgépet semmisítettek meg.

A fasiszták az óriási veszteségek ellenére fanatikus szívóssággal folytatták lassú előretörésüket, Budapest megközelítését délnyugati irányból. Január 24-én a német harckocsik váratlanul betörtek Baracska körzetébe, így mindössze 30 kilométerre voltak Budától. Ebben az időben én a repülő-rávezető tiszttel

együtt az 1. gárda-gépesített hadtest parancsnokának figyelőpontján tartózkodtam. Amikor az ellenséges páncélosokat megláttam, felkaptam a mikrofont és rádiótáviratot adtam le a Főhadiszállás képviselőjének.

— „Volga", „Volga"! Itt „Káma", itt „Káma". Baracska körzetében nagy erejű ellenséges páncélos csoport tör át észak felé. A helyzet súlyos. Segítséget kérünk! Itt „Káma", hogy hall? Vétel.

Alig egy óra elteltével, a megadott körzetben a harcmező felett 8—8 repülőgépből álló hat csatarepülő gépcsoport jelent meg. A köteléket vadászgépek kísérték. Az „Il"-ek harcrendbe fejlődtek, rácsaptak az ellenség páncélosaira. Az első gépcsoportokat a második, majd a harmadik hullám váltotta ... A hitleristák támadása elakadt.

Január 25-én az ellenség Baracska körzetéből nagy erőkkel rohamozott és újabb 5 kilométeres tért nyert. Azonnal harcjelentést továbbítottam a Főhadiszállás képviselőjének a harcmezőn kialakult helyzetről és kértem a csatarepülők kiküldését. Az ellenségre halálos csapás zúdult. A fasiszták azonban még ekkor sem mondtak le szándékukról — a bekerített csoportosításhoz való áttörésükről. Január 26-án rohamlövegekkel támogatott erős ellenséges páncélos csoport rohamozta csapatainkat. Az ellenség lassan tért nyert. Sikerült egységeinket 5 kilométerrel visszavetnie. A Buda területén bekerített hitleritsák döntő támadásba mentek át. Az „üllő és kalapács" között alig húsz kilométeres hézag maradt.

A légi hadsereg hadműveleti csoportja a rádióállomással együtt Tusculanum (római kori település maradványai Érd délkeleti részén — a szerk.) körzetébe települt át és egy magas gyárkéményű üzem közelében helyezkedett el, egy kisebb magaslaton. Amikor az 1. gárda-gépesített hadtest törzsétől visszatértem, valódi „zajeffektusban" volt részem. A vezető adó-vevő állomás körül, egyidejűleg, teljes hangerővel több vevőkészülék forgalmazott a csatarepülő csoportok vezérgépeinek hullámhosszán, a vadászrepülők és a harcmező felett felderítést végző gépek hullámhosszán. Minden készülék mellett, ceruzával a kézben, egy-egy ügyeletes rádiós görnyedt. Mindenfelől különböző hívónevek hallatszottak:

— „Korsun", „Korsun"! Itt „Albatrosz—8", itt „Albatrosz—8". Pontosítsa a célt. Pontosítsa a célt. Itt „Albatrosz—8". Vétel.

— Most az 5. lovashadtest mellett működő repülő-rávezető tisztet kérik — magyarázta Szmirnov.

A közelben felállított vevőből izgatott szavak hangzottak — nem parancs, de nem is kérés:

— „Polundra"! Fedezzél engem, fedezzél engem. Ennek a Fockernak most rögtön kiontom a belét.

Mindnyájan elnevettük magunkat.

— A vadászok megint megszegik a forgalmazási fegyelmet? — jegyezte meg Szmirnov.

— De azért nem egy férget tapostak ma a földbe — vetette ellen az egyik rádiós.

Közelebb megyek egy félreeső helyen felállított vevőkészülékhez. Valamelyik felderítő éppen jelentett:

— „... Pázmánd és Baracska-Észak területén a harcmezőn több mint háromszáz harckocsi és páncélozott harcjármű harcrendben... Ötvennél több ellenséges harckocsi ég..."

Gyorsan feljegyeztem ezeket az adatokat.

Megszólalt a rádióállomás adó-vevő blokkja:

— „Duna"! „Duna"! Hogy hall?

— Ez én vagyok — lépett a készülékhez a hadműveleti csoport vezetője és gyorsan a mikrofonért nyúlt. A fülhallgatóban erősen hangzott a jelentkezés:

— „Duna"! Itt „Sas—4", itt „Sas—4", határozza meg a működési körzetet...

A kiküldött erős csatarepülő kötelék parancsnoka kérte az ellenséges célok körzetének megadását.

— „Sas—4", „Sas—4", itt „Duna", az Önök céljai Pázmánd és Baracska Észak körzetében. Rávezetést a célra a helyszínen a „Korsun—1" végzi. Hogy hall?

Vétel — adta meg a választ Szmirnov alezredes. Ezzel átadta az „Il" köteléket a rávezető tisztnek, aki az 5. lovashadtest parancsnokának figyelőpontján települt. És a fülhallgatóban azonnal és szinte egy időben két válasz volt hallható:

— „Duna"! Értettük Önt...

Kisebb és nagyobb csatarepülő csoportok repültek bizonyos szünetekkel néhány órán át Budapest délnyugati körzetébe és célzott csapásaikkal megsemmisítették az ellenség páncélosait, rohamlövegeit, páncélos járműveit és a gyalogságot szállító tehergépkocsikat.

A harcmező felett, hol itt, hol ott, elkeseredett párharcot vívtak vadászaink az ellenséges gépekkel. A hajtóművek fülsüketítő zúgása egybeolvadt a gépek fedélzeti ágyúinak és géppuskáinak sorozataival. Egymást követő tűzfáklyák zuhantak a föld felé egyre növekvő sebességgel és hatalmas dörrenéssel fúródtak a talajba. Ezek a légi harcokban lelőtt repülőgépek voltak...

Miután összegyűjtöttem a harcmező légterébe érkezett csata- és vadászrepülő kötelékek számáról szóló legfrissebb adatokat, elemeztem a felderítők jelentéseit és a repülő-rávezető tisztek jelentéseit a helyzetről, rádiótáviratot készítettem a „Volga" számára. A kitöltött űrlapot átadtam a rádióügyeletesnek, aki késedelem nélkül felvette az összeköttetést a szomszéd légi hadsereg rádióállomásával. Mintegy húsz perc telt el. A rádiós valamit gyorsan jegyzett, majd átadta a lapot és jelentette:

— Ez Önnek szól.

Átveszem a távmondatot és olvasom:

— „Káma"! Az Ön körzetében kialakuló földi és légi helyzetről adjon óránként jelentést számomra. „Volga".

Megvakartam a fejem. Minden adatot megszerezni egy óra alatt — nem is olyan könnyű dolog. De a parancs, az parancs. Kilépek a rádiós kocsiból és körülnézek. Velem szemben mintegy 40—50 méterre egy gyárkémény magaslik, oldalán hosszú vaslétrával. „Mi lenne, ha felmásznék rá, és onnan folytatnám a figyelést? — villant át a gondolat. — „Hiszen onnan nagyon messzire látni!"

A tőlünk 5—6 kilométerre délre elterülő erdő felől harci zaj hallatszik. Erősödött a tüzelés az ellenkező oldalról, Buda felől is. A hadműveleti csoport vezetője és a rádióállomás parancsnoka kiugrott a kocsiból.

— Mi történik ott százados elvtárs, nem tudja? — fordulnak hozzám a kérdéssel.

— Nem. Nem tudom.

A tüzelés erősödött. Döntöttem — azonnal felmegyek a kéményre.

— Van egy felesleges dobjuk és vagy száz méter kábelük? — kérdezem Szmirnov alezredest.

— Van. Minek?

— Gyorsan létesítsenek vezetékes összeköttetést a kéményhez. Felmászok, onnan folytatom a figyelést és adok tájékoztatást mindenről, ami a földön és a levegőben történik. A látótávolság most jó. Csinálják gyorsan!

A hadműveleti csoport vezetője bólintott a rádiós felé, aki hanyatt-homlok rohant a szerkocsihoz.

Alig telt el 10 perc, és én már a kémény létrájának alsó fokán álltam, derékszíjamba tűztem a mikrofont a kapcsolóberendezéssel. Mellettem álltak a rádiósok.

— Mihelyt jelt adok, azonnal hangoljanak rá a „Volgára". Érthető?

— Megértettük!

Felmászni a kéményre a szőrmebéléses kezeslábasban, sőt, még a súlyos kábelt is húzva, nem bizonyult könnyűnek, de mégiscsak feljutottam a tetejére. Innen széles panoráma tárult a szemem elé: keletre a vasútvonal kígyózott, azon túl a szépséges Duna, északkeleten Budapest óriási városrészei, délnyugaton a város pereme ködbe veszett. Ott elkeseredett harcok dúltak. Északon és nyugaton termőföldek, kertek és szőlők látszottak. Dél felől jól megfigyelhető volt Pázmánd és Baracska. Ezektől a településektől északra, egy kiterjedt, sík területen, valamilyen fekete pontok rajzolódtak ki. Ezeket figyelmesebben is

megvizsgáltam. Semmi kétség: ellenséges páncélosok. Ekkor feltűntek „Il"-jeink és hamarosan fekete füstoszlopok emelkedtek az ég felé a felgyújtott harckocsikból. A találatok még szabad szemmel is megszámlálhatók voltak. Baracskától nyugatra egy vadászrepülő csoportunk légi harcba bocsátkozott az ellenséges gépekkel. Figyelem őket... ekkor egy, majd még egy súlyos kőként zuhan a földre. Lent a becsapódás helyén tűz és füsttenger...

Pontosan egy óra telt el a Főhadiszállás képviselőjének tett jelentésem óta. Úgy döntöttem, hogy a soros jelentést innen, erről a magas figyelőpontról adom le. Felteszem a fülhallgatót, kézbe veszem a mikrofont és megadom a jelt a rádiósoknak. A ráhangolás folyik. Minden kész az adáshoz. Kezdem a tájékoztató jelentésemet:

„Volga"! „Volga"! Itt „Káma". Folytatom a harcmező figyelését: az ellenség páncélosait megállítottuk a Tusculanum nyugat 8 kilométer terepszakaszon és azok helyből vezetnek tüzet. Folyamatos csapásokat mérnek reájuk csatarepülőink. Negyvenkét harckocsi ég. A harcmező felett légi harc folyik, két ellenséges gépet lelőttünk. Buda-délnyugat körzetében erős tüzelés figyelhető meg... Egy óra alatt a harcmező felett, három körzetben összesen 12 csatarepülő csoportunk működött... Hogy hall? Itt „Káma". Vétel..."

A jelentést befejezem — minden rendben. Most már arra kéne gondolni, hogy egy kicsit megmelegedjek. Fent a kéményen hideg, északkeleti szél dermesztett. Átfagytam, ahogy mondani szokás, a hideg csontig hatolt. Vigyázva ereszkedem lefelé.

Ekkor a Duna felől repülőgép-motorzajt észleltem. Egy Po—2 gép repült felénk kis magasságon. A gép tett egy kört és leszállt a sík mezőn, a fás liget határán.

— Nem hozzánk jönnek véletlenül? — kérdezem a hadműveleti csoport vezetőjét.

— Lehet hogy hozzánk, de inkább a 4. gárdahadsereg törzséhez, amely abban a ligetben települt. Rögtön megtudom, van távbeszélő összeköttetésünk.

Amíg az alezredes a hadseregtörzzsel beszélt, a rádióállomáshoz egy gépkocsi közeledett. Egy szőrmebéléses kezeslábasba, bukósisakba és szőrmecsizmába öltözött repülős szállt ki. Könnyed léptekkel közeledett a parancsnoki rádióállomáshoz. A 17. légi hadsereg parancsnoka — Szugyec tábornok volt. Amint később megtudtuk, ezekben a napokban szünet nélkül fő és két kisegítő vezetési pontján tartózkodott, innen irányította egységeinek és magasabbegységeinek harctevékenységét. Ezek közül az egyik a mienk volt. Szugyec tábornok ebben a bonyolult és a végletekig feszített helyzetben mindig ott tartózkodott, ahol a légierő az ellenséges páncélos csoport megsemmisítésével kapcsolatos legfontosabb feladatokat oldotta meg.

Belépett a rádiókocsiba, meghallgatta a hadműveleti csoport vezetőjének rövid jelentését és rögtön rádiókapcsolatba lépett az egyik repülő magasabbegység parancsnokával. Beszélt vele, majd hívta a másikat... harmadikat... Ezután utasításokat adott a légi hadsereg törzsének, tájékoztatta a frontparancsnokokat a kialakult légi helyzetről és a légierő tevékenységéről, jelentést tett ugyanezekről a Főhadiszállás képviselőjének.

Miután Szugyec tábornok a mi északi kisegítő vezetési pontunkra érkezett, a légierő tevékenysége ebben az irányban még inkább aktivizálódott. A hadseregparancsnok a Budától mindössze 20 kilométerre délnyugatra levő körzetbe előretört ellenséges páncélosokra nemcsak saját hadseregének teljes repülőerejét irányította rá, hanem az összes csatarepülő erőt is, amely a Főhadiszállás képviselőjének, Vorozsejkin repülőmarsallnak az utasítására a 3. Ukrán Front sávjában működött.

1945. január 26-án, a nap még hátralevő óráiban és másnap reggel Magyarország központi körzeteinek légterében a szovjet légierő tartotta kezében osztatlanul a légi uralmat. A vadászrepülők oltalmazása mellett működő számos kis és nagy csatarepülő csoport betöltötte az eget a harcmező felett, a magyar fővárostól délnyugatra eső körzetben. Az ellenséges páncélosokra a páncéltörő repülőbombák ezreit, fedélzeti ágyúik és reaktív eszközeik tüzét zúdították.

A levegőben és a földön olyasmi történt, amit nehéz elmondani. Ezt látni kellett volna ahhoz, hogy pontos képet alkothasson az ember.

Az ellenség erői a tavaszi hóhoz hasonlóan olvadtak szét, támadó akarata és lendülete megtört. Beszüntette rohamait, tartós védelembe való átmenetre készült. Január 27-én, a nap első felében, a front harckocsi- és gépesített csapatokból, lovas magasabbegységekből álló nagy erejű csapásmérő csoportosítása, a légierő támogatása mellett, déli és délnyugati irányú döntő támadást indított Sárosd és Székesfehérvár felé. Én a főcsapás irányában működő 23. harckocsihadtest parancsnokának figyelőpontján tartózkodtam és közvetlenül a harcmezőről jelentettem a Főhadiszállás képviselőjének a földi és légi ellenségről, a saját csapatok és a légierő tevékenységéről szóló adatokat.

Támadásunk első napjaiban a hitleristák szívós ellenállást fejtettek ki. Február 2-án azonban megkezdték páncélosaik gyors visszavonását a Duna nyugati partjáról, és február 7-re a Balaton és a Velencei-tó térségébe, az előző állásaikba vonultak vissza. A harcok színhelyén kiégett harckocsik, rohamlövegek, páncélozott harcjárművek, gépkocsik, az elesett katonák és tisztek tömege maradt vissza.

Ilyen dicstelenül végződött az ellenség Budapest ellen indított harmadik csapása. Ennek a támadásnak a meghiúsítását valamennyi fegyvernem katonáinak bátor helytállása, a frontparancsnokság ésszerű vezetési tevékenysége, a hadseregek és magasabbegységek mesteri működése, a kritikus helyzetben tanúsított nyugodtság és megfontoltság, a szilárd győzni akarás tette lehetővé. A Budapest felé törő ellenség szétzúzásában és a bekerített hitlerista csapatok felmentésének megakadályozásában nagy érdeme volt a légierőnek, és ezen belül az 5. és 17. légi hadsereg csatarepülő magasabbegységeinek. Éppen az ő eszközeikkel tudtuk a legnagyobb veszteségeket okozni a fasiszta páncélos magasabbegységeknek.

A két front rendelkezésére álló repülőerők összevonásával kapcsolatos elgondolás a Főhadiszállás képviselőjétől, G. A. Vorozsejkin repülőmarsalltól származott. Ez az erőkifejtés a 4. SS páncélos hadtest főerőinek szétzúzására irányult, amely a támadás kezdetén még 560 harci gépet számlált, a támadás végére pedig ebből mindössze 100 maradt meg. A marsall utasítására alakult ki a lehető legerősebb repülő „ököl", amely a 2. és a 3. Ukrán Front több csatarepülő hadtestéből állt. Ez az „ököl" az 1945. január 21—február 7. közötti időszakban a fasiszta páncélosok százaira mért megsemmisítő csapást.

Ugyanezt az elgondolását váltotta valóra Vorozsejkin repülőmarsall másfél hónap múlva a balatoni hadműveletben is, amelynek során a légierő ismét összevontan működött és megsemmisítő csapásokat mért a fasiszta páncélosok legerősebb csoportosítására, amely a Duna felé folytatta támadását.

N. V. KOMISSZAROV

HARC BUDAPESTÉRT

Sok más szovjet katona- és tiszttársammal együtt számomra is osztályrészül jutott, hogy részt vegyek a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. Abban az időben a Vörös Zászló Renddel és a Bogdan Hmelnyickij Érdemrenddel kitüntetett 297. Szlavjanszk—Kirovográdi lövészhadosztály 503. tüzérezredének állományában szolgáltam, először a törzsfőnök első helyettese beosztásban, majd 1944 novemberében az ezred törzsfőnökévé neveztek ki.

1944 októberének első napjaiban a hadosztály A. M. Kovtun-Sztankevics vezérőrnagy parancsnoksága alatt, az 53. hadsereg (parancsnoka I. M. Managarov altábornagy) állományában, kijutott az Arad városától északnyugatra eső terepszakaszra és Magyarország területére lépett.

Románia hegyei és számos folyója után síkság terült el előttünk. Körös-körül, ameddig a szem ellát, facsoportokkal tarkított napraforgó- és kukoricatáblák, közülük itt-ott tanyaépületek fehérlenek ki. A látótávolság nem nagy — legfeljebb 300—400 méter. Egy másik ország határán álltunk, annak minden hagyományával, nemzeti sajátosságával, nyelvével és életvitelével együtt.

A hadosztály támadásra készült. Folyt a felderítés. Sorra érkeztek a lőszerszállítmányok, dolgozott az anyagi biztosítás gépezete. A hadtest tüzérparancsnokánál tartott értekezleten az új körülmények közötti tűzvezetés megszervezésének kérdését vitattuk meg.

Ezekben a napokban szerteágazó tevékenységet folytattak a politikai szervek, közöttük ezredünk politikai munkásai is, az ezredparancsnok politikai helyettese, V. Sz. Pimenov őrnagy vezetésével.

A tiszteknek és katonáknak megmagyarázták, hogy a Vörös Hadsereg háborús szükségszerűségből lép Magyarország területére. A cél — ennek az országnak a német fasiszta területrablóktól való felszabadítása és olyan lehetőség biztosítása a dolgozóknak, hogy sorsukban saját maguk döntsenek. Az alegységeknél beszélgetések folytak a szovjet hadsereg internacionalista küldetéséről, a katonai kötelességteljesítés iránti hűségről, a magas fokú éberségről, a szovjet katonák becsületéről és jogos büszkeségéről, a helyi lakossággal való együttműködésről.

A csapatoknál folytatandó pártpolitikai munka kibontakoztatásában nagy szerepe volt a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága 1944. október 27-én kelt határozatának. Ebben a dokumentumban pontos megfogalmazást nyert a szovjet kormány Magyarországgal kapcsolatos politikai irányvonala, továbbá kimerítő utasításokat tartalmazott arra vonatkozóan, hogy milyen magatartást tanúsítsanak a szovjet katonák, a csapatok az ország területén.

1944. október 6-án, kisebb tüzérségi előkészítést követően, hadosztályunk egységei, a szomszédokkal együttműködésben, áttörték az ellenség védelmét. Kezdetét vette Magyarország felszabadítása. Számos város és település birtoklásáért harcoltunk, két ízben hajtottunk végre erőszakos átkelést a Tiszán és a Dunán. Rohamoztunk és elhárítottuk az ellenséges ellenlökéseket, támadtunk és védekeztünk szükség szerint. Valamennyi harctevékenységünk súlyos volt.

Katonáink és tisztjeink minden egyes harc során bátor helytállásról és hősiességről tettek tanúbizonyságot, nagy szakértelemmel és leleményesen harcoltak. Nehéz lenne a harcok közül bármelyiket is kiemelni, mégis elmondhatjuk, hogy a legbonyolultabb, szívós és nagy véráldozatokat követelő harcok Budapest térségében vártak ránk. E napok néhány eseményéről szeretnék megemlékezni.

December 26-án, rövid pihenő után, a hadosztály Budapest alatt összpontosult és a 18. gárda-lövészhadtest (parancsnoka I. M. Afonyin vezérőrnagy) alárendeltségébe lépett. Erre az időre már befejeződött az ellenség budapesti csoportosításának bekerítése és a hadosztály előtt — más magasabbegységekhez hasonlóan — az a feladat állt, hogy semmisítsék meg a város bekerített helyőrségét.

Budapest területén a fasiszták erős védelmi terepszakaszokat rendeztek be. Hosszan tartó ostromra készítették elő ezt a nagy várost, jelentős fegyver-, lőszer-, élelmiszer-, egészségügyi és egyéb anyagi készleteket halmoztak fel.

A mi tüzérezredünk a hadosztály más egységeit megelőzve lépett harcba. Lövegeink tüzével három napon át támogattuk a lövészhadosztályok egyikét Pestszentlőrinc körzetében, majd december 29-én tanúi voltunk annak, amikor a hitleristák álnok módon meggyilkolták a 2. Ukrán Front parlamenterét, Steinmetz Miklós századost. 1945. január 1-re virradó éjszaka, hadosztályunk más egységeivel együtt, harcrendbe fejlődtünk fel Rákoskeresztúr közelében.

Az áttelepüléssel, a tűz megszervezésével, a tervezéssel járó munkák befejeztével időt szakítottunk az Újév megünneplésére is. Ezt megelőzően bemutatták nekünk az ezredhez vezényelt magyar Pap Tibort, a budapesti egyetem végzős hallgatóját. Pap Tibor egy katonacsoporttal Üllő körzetében állt át a szovjet csapatok oldalára, és mivel jól beszélt oroszul és németül, ezredünk törzséhez vezényelték. Jelentős segítséget nyújtott számunkra a magyarokkal való kapcsolatfelvételben Budapesten, majd később is, a Magyarország teljes felszabadítása érdekében vívott további harcok során. A széles körű általános műveltséggel és nagy tapasztalattal rendelkező Pap elvtárs kiváló kapocs volt, amely bennünket a helyi lakosokkal összekötött. Pap Tibor a háború befejezése után hamarosan a leningrádi egyetem aspiránsaként folytatta tanulmányait. Később a pécsi egyetem jogi tanszékének vezető professzora lett, majd Budapestre költözött és kiterjedt tudományos, pedagógiai és társadalmi munkát fejtett ki.

1976 januárjában értesítést kaptam arról, hogy Pap Tibor professzor súlyos betegség után elhunyt. Mély megrendüléssel fogadtuk ennek a rendkívüli, erős lelkű embernek a halálhírét, akivel a háború nehéz napjaiban hozott össze bennünket a sors.

Január 1-én 11 óra 30 perckor, 10 perces tüzérségi tűzrajtaütést követően, magasabbegységünk támadásba ment át. Figyelőpontunkról jól láttuk, hogyan küzdik le a lövész alegységek a drótakadályok rendszerét, hogyan törnek be az ellenség első lövészárkába, majd keresnek fedezéket egy fás ligetben. A nap végére a hadosztály 4—5 kilométert nyomult előre és birtokba vette a Kőbánya peremén levő téglagyárak egy részét. Szívós és nagy véráldozatokat követelő utcai harcok bontakoztak ki. A tüzérségi lövegek kezelő személyzete rendkívül nehéz helyzetben volt — tüzüket zömében közvetlen irányzással vezették, a lövegeket leginkább kézi erővel mozgatták.

A második napon a harcok egyre növekvő erővel zajlottak. Az alegységek nehezen tudták az ellenség elkeseredett ellenállását megtörni, ezért csak lassú ütemben nyomultak Kőbánya központja felé. A nap végén birtokba vették a kórházat, amelynek egész kiszolgáló személyzete (ez zömében magyarokból állt) a helyén maradt, majd amikor katonáink átvizsgálták az egyes helyiségeket, az egyik szobában csengett a telefon (a híradás tehát élt). És erre a kérdésre: „Milyen a helyzet a kórház körzetében?" a tolmács a katonák biztatására, akik igyekeztek a telefonálót megrémíteni, így válaszolt: „A helyzet súlyos. Az oroszok nagyon sokan vannak. Elvonulunk. Javasoljuk Önöknek is az elvonulást." Ez azonban nem segített. Óráról órára fokozódott a harc minden egyes utcáért, minden egyes házért.

Különösen nehéz helyzetben voltak a lövegek kezelői. Míg a gyalogosok a falak oltalmában mozogtak előre, sokszor házról házra, az óvóhelyek átjáróin és az udvaron át jutottak tovább, addig a tüzérek az utcákon harcoltak, magukra vonták az ellenség lövészfegyvereinek, gránátjainak, aknavetőinek és harckocsijainak tüzét. Ennek ellenére önfeláldozóan küzdöttek, nem kímélték magukat és mindenkor a gyalogság segítségére siettek.

Január 3-án az ellenség több ízben is ellenlökést indított a 1055. lövészezred alegységei ellen. Az egyik ilyen ellenlökés folyamán a hitleristák lövészlánca előtt egy Tigris nehézharckocsi mozgott előre. Tyitov őrmester lövegének kezelőszemélyzete kézi erővel állította be közvetlen irányzásra a 122 milliméteres tarackot. Az első lövedék a Tigris tornyát találta el. A harckocsi kezelőit a robbanás ereje megsüketítette és beszüntették a tüzelést. A harckocsi megmerevedett. Tyitov még további két lövést adott le a biztonság kedvéért. Tűznyelv és fekete füstoszlop emelkedett az égnek, a Tigris lángba borult. Ez már a harmadik harckocsi volt, amelyet a löveg kezelői azon a napon harcképtelenné tettek.

Január 6-án a lövész alegységek támadásuk során a Kolozsvári és a Korponai utcában kőfalakba ütköztek, majd egy három méter magas vasúti töltésbe. A katonák három órán át próbálták a töltést leküzdeni, de nem jártak sikerrel. Végül a bajban sokszor segítő katonaleleményesség győzött. Egy 45 milliméteres ágyút hátravontattak a szomszéd utcába, a gyalogosok és a tüzérek együttes erőfeszítéssel felvitték a ház harmadik emeletére, ahonnan jól beláthatták a töltésen túli terepet és gyorstüzet nyitottak. Az ellenség megfutamodott, hátrahagyva fegyverzetét és sebesültjeit is.

Ezekben a napokban az ezred törzse Kőbánya központi részében települt. A tisztek egy részét a közelben, a Halom utca 16. számú házban szállásolták el. Ebben a nem túl nagy, kétemeletes házban munkáscsaládok laktak. Az első időben, amikor mi pihenni tértünk a számunkra kijelölt szobákban, az udvaron rongyokba bugyolált női alakok jelentek meg, akik gyorsan eltűntek, ha valamelyikünk megjelent.

Nagy volt a tisztek és katonák csodálkozása, amikor néhány nap elteltével bájos leányok és asszonyok jelenlétét vették észre. Úgy tűnik, hogy az a maskara nem volt véletlen. Dolgozott a fasiszta propaganda: a bolsevikok barbárok, az erőszak hívei. Katonáink magatartása, udvariassága megtörte a jeget, majd amikor Pap Tibor segítségével felvettük a beszélgetés fonalát, akkor a ház lakóinak csodálkozása nem ismert határt: „Ez nem lehet igaz, e mögött valami van. Önök nem lehetnek bolsevikok, azok nyilván egészen mások" és így tovább. Végül elő kellett vennünk a párttagsági könyvünket is, hogy igazunkat bizonyítsuk. Látni kellett volna a magyarok elképedt arcát. Rémületük fokozatosan felengedett és a jóindulatnak adta át helyét.

1972-ben lehetőségem nyílott arra, hogy látogatást tegyek ebben a házban. Szinte mindenki más kerületekbe költözött már, csak a Nagy család maradt a házban. Megismertek, és találkozásunk megrázó, de egyben örömteli volt.

Az ellenség ellenállása napról napra fokozódott — alegységeinkkel szemben SS-alakulatok jelentek meg. Különösen öldöklő harcok folytak a teherpályaudvar és a Kerepesi temető körzetében. Itt a fasiszták a sírok között ásták meg harcárkaikat, felhasználták hozzá a sírköveket, a kriptákat is, ahol tűzeszközeiket helyezték el. A lövegek kezelői a lövegpajzsok oltalmában kézi erővel mozgatták ágyúikat a temető fasoraiban, közvetlen közelről vették tűz alá az ellenség tűzfészkeit. A lövedékek robbanásának zaja szinte egybefolyt, aknák csapódtak be, a levegőben márványszilánkok repültek. Közel huszonnégy órán át küzdöttek katonáink a temető birtoklásáért, ez a harc a hősiesség és bátorság hőskölteménye volt.

A temetőt követően megindult a harc a központi kerületek elfoglalásáért. Minden egyes házat, épületet kúszva, szökellve, a falakhoz tapadva közelítettek meg harcosaink, behatoltak a lépcsőházakba, majd a szó szoros értelmében minden lépcsőfokért külön megverekedtek az ellenséggel. Volt olyan, hogy a földszint már a mi kezünkben volt, de a ház többi emeletét még tartották a hitle-

risták. A harc sikeres kimenetelét nem csak a gránátok, a géppisztolysorozatok, hanem sokkal inkább az erős idegzet döntötte el. A fasiszták idegzete pedig akkor már erősen megviselt volt.

Egyre szorosabbra és szorosabbra zárult rohamcsoportjaink bekerítési gyűrűje. Az ellenség kezében már csak Pest utolsó, a Duna partján elterülő negyedei maradtak. Minél inkább közeledett azonban a vég, annál elkeseredettebben folyt az ütközet, annál kegyetlenebb harc dúlt az utcákon és a házakban. Ott, ahol nem lehetett az utcákon mozogni, a gyalogság, a műszakiak segítségével, az óvóhelyeken át létesített átjárókat és azokon hatolt be a szomszéd házba, negyedbe. Ahol viszont nem volt lehetőség föld alatti járatok létesítésére, az ellenséget csapataink tűzzel fogták le a szemben álló házak ablakaiból, majd a tűz fedezete alatt szökelltek át lövészeink az utca másik oldalára és törtek be a szomszédos háztömbökbe.

Január 18-án 11 órakor a Baszkin őrnagy parancsnoksága alatt harcoló lövészezred elfoglalta a Városházát. 12 órára a hadosztály egységei megtörték a számukra kijelölt irányban az ellenség elkeseredett ellenállását és kijutottak a Duna keleti partjára. Ilyenformán fejeződött be a Pest körzetében bekerített ellenséges csoportosítás felszámolása.

Amíg az ezred alegységei a számukra meghatározott körletekben gyülekeztek, mi — az ezredparancsnokkal együtt — elhatároztuk, hogy vetünk egy pillantást a Dunára és Budára. A szétlőtt gépkocsikkal, páncélos járművekkel, lövegekkel, harckocsikkal, emberi holttestekkel, döglött lovakkal eltorlaszolt utcákon áthaladva egy romokban levő üzlet ablakaihoz léptünk, amelyek az Erzsébet-híd közelében levő rakpartra néztek. Feltárult előttünk a Duna látképe, a hatalmas, sárgás-piszkos víz, a Gellérthegy, a királyi vár, ahonnan a hitleristák tovább tüzeltek. Jól láttuk a felrobbantott hidat is.

Január 20-án a hadosztály Ercsi körzetében átkelt a Dunán. Az átkelőhely oltalmazásának feladatával az elsők között kelt át L. L. Ohrimenko őrnagy tüzérosztálya. A vontatóhajó mindössze egy kompot húzott, ezért sokáig vártunk sorunkra. Időnként egy-egy Messerschmitt bukkant fel az égen, ledobott néhány bombát, fedélzeti tüzet lőtt. Az átkelés azonban folyt tovább, szinte veszteségek nélkül. Végül mi is sorra kerültünk, behajóztunk. Az érzés nem a legkellemesebb, de minden különösebb nehézség nélkül jutottunk ki a szilárd földre.

A hadosztály menetet hajtott végre, majd Buda nyugati peremén összpontosult. Az ezredtörzsünk a Budakeszi út elején, egy kétemeletes házban települt. Parancsot kaptunk a támadás megindítására. Megterveztük a tüzérségi előkészítés rendjét. Helyettesem, A. V. Gracsev főhadnagy, a tűztervtáblázat előtt ült, az ezred híradófőnöke, I. A. Szeleznyev százados, a híradás megszervezésével volt elfoglalva, P. N. Szurin főhadnagy a rádiókészülékeket javította. Mindenki tette a dolgát. Sorra érkeztek a hírvivők a tüzérosztályokról, hozták a jelentést a tüzelőállások elfoglalásáról. Ismét utcai harcokra volt kilátás.

És január 25-én, rövid tüzérségi előkészítést követően, támadásba mentünk át az I. M. Managarov altábornagy parancsnoksága alatt működő csoportosítás általános feladatának — a bekerített ellenséges csoportosítás felszámolásának — teljesítése érdekében.

A nap végére alegységeink áttörték az ellenség védelmét és néhány negyedet elfoglaltak. Súlyos harcok bontakoztak ki. Buda régi városrész, házai erős alapokon álltak, így az épületeket a fasiszták szinte erődökké alakították át. Az utcákon barikádokat emeltek, drótakadályokat és aknamezőket telepítettek. Szinte minden utcakereszteződésben harckocsit, rohamlöveget, páncéltörő ágyút helyeztek el. Tüzéreink nem minden esetben tudtak hozzájuk férkőzni. És ekkor a gyalogság ismét rendkívüli elszántságot és merészséget tanúsított.

Az 1059. lövészezred egyik támadó századának útját ellenséges harckocsi zárta el. A harcjármű a semleges zónában álló ház mellett foglalt tüzelőállást. Andrej Szolncev komszomolista katona hol kúszva, hol pedig rövid szökellésekkel megközelítette ezt a házat és feljutott annak első emeletére. Pontosan kiszámítva minden egyes lépését, Szolncev az ablakhoz kúszott és egymást követően két páncéltörő gránátot hajított a harckocsira. A két robbanás szinte egybefolyt és

a harckocsi lángra lobbant. Ezzel az út a támadó század számára megnyílt. A harc befejezte után Managarov altábornagy személyesen tüntette ki Andrej Szolncevet a Vörös Zászló Érdemrenddel.

Minden egyes nap újabb és újabb bizonyítékát adta katonáink és tisztjeink bátorságának és önfeláldozásának. Hazájuktól távol dicső internacionalista küldetésüket teljesítették. Ezredtörzsünk munkatársai szinte naponta készítettek és terjesztettek fel javaslatokat a legkiválóbb katonák kitüntetésére. A hősiesség bármely ténye egyben hadosztályunk valamennyi alegységének büszkesége volt. A személyi állomány erkölcsi-politikai nevelését szolgálta a hadosztályújság is. A lap rendszeresen publikálta a különböző eseményeket, hírt adott a hadosztály jeles haditetteiről, hőseiről.

A tüzérezred pártpolitikai apparátusa, élén az ezredparancsnok politikai helyettesével, V. Sz. Pimenov őrnaggyal, széles körű tevékenységet folytatott annak érdekében, hogy népszerűsítse a kiváló katonákat, kezelőszemélyzeteket, alegységeket, a mesteri harceljárásokat, a szomszédok sikeres tevékenységét, felhasználva ehhez a politikai felvilágosító munka sokrétű formáit, a beszélgetéseket, röplapokat és egyéb lehetőségeket is. A politikai munkások az ezredtörzstől adatokat kaptak a tüzérségi tűz eredményeiről, hatékonyságáról, a gyalogság véleményéről a tüzérek harctevékenységét illetően. Ezek az adatok az agitátorhálózat útján eljutottak az ezred személyi állományának minden egyes tagjához. Mindez emelte a katonák erkölcsi szellemét, kimeríthetetlen forrásként szolgált a katonák, tiszthelyettesek és tisztek tömeges hősiességéhez.

A végzetszerűség érzete fokozta az ellenség ellenállását. Minden erejével arra törekedett, hogy feltartóztassa egységeink előrenyomulását. A fasiszták harckocsikkal és páncélozott járművekkel támogatott gyalogos csoportjai nem egy ízben indítottak ellenlökéseket. Annak kapcsán, hogy lövészegységeink zöme az egyes épületeken belül harcolt, az ellenlökések eltérítésének teljes súlya a tüzérségre nehezedett. A tüzérek nem csak lövegeik tüzével, hanem egyéni fegyvereik alkalmazásával is küzdöttek az ellenség ellen.

Az ellenség erős tűz alatt tartotta annak a háznak a megközelítési útvonalát, amelyben az 1057. lövészezred 4. és 5. százada tartózkodott. A katonák lőszerkészlete már kimerülőfélben volt. Rosszul álltak az élelmezéssel is — meleg ételt nem tudtak hozzájuk eljuttatni. A katonáknak sikerült egy kötelet kifeszíteni az utca másik felén levő házhoz és annak segítségével húzták át a maguk oldalára a lőszeresládákat és az élelmet tartalmazó edényeket.

Február 1—10. között csapataink szívósan folytatták az ellenség védelmének felgöngyölítését, ellenállását tűzzel való lefogással, szuronyharcban és gránátokkal törték meg, támadásukat nappal és éjszaka egyaránt továbbfejlesztették. Ekkor került utunkba az Alkotás utca. A hitleristák szinte szakadatlanul géppuskatűz alatt tartották az utcát, kereszteződését harckocsi zárta le. Az 1059. lövészezred felderítőinek egy csoportja, Iván Bojko szakaszvezető parancsnoksága alatt, az éj leple alatt zajtalanul áthatolt az utca azon szakaszán, ahol a legkevésbé várhatták őket — az ellenséges harckocsi közvetlen közelében, és behatolt az egyik sarokházba, amely az ellenséges védelem fontos pontját képezte. A felderítők megjelenése olyannyira váratlan volt, hogy a lépcsőházban álló őrszem sajátjainak tekintette őket és beengedte a szobába. Három hitlerista híradó katona nyugodtan aludt. A felderítők lefegyverezték őket, kikapcsolták a távbeszélőket és utasították őket, hogy hívják be az őrt is. Így mind a négy katonát foglyul ejtették. Ezt követően a felderítők nyomában katonáink átvágtak az utcán és hajnalra megtisztították az ellenségtől az egész negyedet.

Különösen szívós jelleget öltöttek a Déli pályaudvarért vívott harcok, amelyet az ellenség erősen megerődített védelmi csomóponttá épített ki. Katonáink néhány napon át rohamozták ezt a fontos objektumot.

Tüzéreink nyílt tüzelőállásból lőtték az ellenséget és nemcsak magas fokú mesterségbeli tudásról, hanem nagy bátorságról, kitartásról, leleményességről is tanúbizonyságot tettek.

A vasútvonalhoz vezető megközelítési útvonalon gyalogságunk előretörését egy ellenséges harckocsi akadályozta. Úgy helyezkedett el, hogy tüzéreink nem

tudták lövegüket rejtve tüzelőállásba vinni. A 8. üteg egyik lövegparancsnoka, Leszovszkij szakaszvezető azonban, a gyalogosok segítségével (és meg kell mondanunk, hogy azok mindenkor szívesen segítettek tüzéreinknek), egy pillanat alatt kigördítette ágyúját a falon keletkezett résen át a harckocsi közvetlen közelébe. A páncélos egy lövést sem volt képes leadni, mert Szkorih tizedes lövegirányzó egyetlen lövéssel felgyújtotta.

Az utcai harcok során nehéz volt a helyzet a lőszerutánpótlás terén. Az ezred tüzérellátó főnöke, B. V. Korotkov százados, lőszert szállítva a 3. tüzérosztály körletébe, az ellenség páncélököltüzébe került. Lőszerszállító kocsija kigyulladt. A gépkocsivezető egy pillanat alatt befordult az útjába eső első ház kapubejáratába. Alig tudták a gépkocsit elhagyni és kissé távolabbra futni, amikor a lőszer felrobbant. A gépkocsi leégett, de ezzel a manőverrel elkerülték, hogy a roncs az utcát eltorlaszolja és a robbanás esetleges veszteségeket okozzon.

A harcoknak ezekben a napjaiban az egyik üteg komszomolszervezője, Sztaniszlav Hodkevics, megismételte A. Matroszov halhatatlan hőstettét. Másik öt katonával együtt — Tobolocskin alhadnagy parancsnoksága alatt — azt a feladatot kapta, hogy jusson be az útkereszteződésben magasló ötemeletes házba. Kúszva közelítettek a házhoz, és amikor már csak néhány méterre voltak attól, a pincéből megszólalt egy géppuska. Kritikus helyzet alakult ki. Ebben a pillanatban Hodkevics előreugrott és testével zárta el az ellenséges géppuska kilövőnyílását. Több tucat lövedék fúródott a bátor katona mellébe, de a géppuska elnémult. A harcosok lendületesen törtek be az épületbe és elfoglalták azt.

A budai harcok utolsó napjait a hitleristák rendkívül elkeseredett ellenlökései jellemezték.

Február 11-én délben az ezredtörzs hadműveleti ügyeletese, V. N. Kondratyev főhadnagy ezred vegyvédelmi főnök, utasítást adott, hogy haladéktalanul jelenjek meg a hadosztály törzsénél az ezred feltöltése ügyében. Ez engem váratlanul ért, s a hadosztály-tüzérparancsnok törzsfőnökével folytatott telefonbeszélgetés után sem sikerült a dolgot tisztáznom. Egy félóra elteltével fény derült az ügyre. A hadosztálytörzsnél bemutattak nekünk öt magyar tisztet, akik egy 70 fős katonacsoporttal önként átálltak a szovjet csapatok oldalára. Valamennyien ugyanannak a tüzérütegnek az állományába tartoztak, élükön az üteg parancsnokával. Ezzel egy időben magyarokkal töltötték fel a lövészezredeket is, ahol azonnal fehér karszalagokat készítettek számukra, amelyeken feltüntették az ezred számát. Őszintén szólva, nehéz helyzetbe kerültünk, mivel nem tudtuk azonnal eldönteni, hogyan fogjuk őket alkalmazni. Miután a kérdést az ezredparancsnok politikai helyettesével, V. Sz. Pimenov őrnaggyal és a törzs tisztjeivel is megvitattuk, úgy döntöttünk, hogy a volt magyar üteg állományát nem csztjuk meg, és igyekszünk számukra lövegeket szerezni.

Amikor ezt követően Pap Tibor beszélgetést folytatott a magyarokkal (rendkívül sajnálatos, hogy akkor elmulasztottam nevüket feljegyezni), kiderült, hogy az üteg ágyúi nincsenek messze, a lövegzárakat kiszerelték és elrejtették, és az éjszaka leple alatt meg lehet azokat szerezni. Az ütegparancsnok kérése az volt, hogy ezt a feladatot bízzuk őrá és tisztjeire. Ezzel az előzetes beszélgetést be is fejeztük. Utasítást adtunk, hogy fürdessék és etessék meg a magyarokat. Elhelyezésükre is intézkedtünk, a Virányos út 38/b. számú magánvillában kaptak szállást, ahol a mi ezredtörzsünk is települt.

23 óra körül a magyarok egy német katonát vezettek be, aki, mint később kiderült, kikeveredett a bekerítésből, csoportjától elszakadva talált rá a fürdéshez vizet melegítő magyarokra (egy részük egyenruhában volt) és azokat sajátjainak vélte. A Pap Tibor közreműködésével folytatott kihallgatás során megpróbáltuk a fogollyal tisztázni, hogyan került a hátunk mögé, de értelmetlen választ adott és elküldtük a hadosztálytörzshöz.

Másfél-két óra múlva a város különböző pontjain, de főleg tőlünk északra, erős puska-, géppuskatüzelés vette kezdetét, gránátrobbanásokat, tüzérségi tüzet hallattunk.

Amint később megtudtuk, az ellenség, arra törekedve, hogy bármi áron is kitörjön a városból, áttörte a 180. lövészhadosztály arcvonalát az Olasz fasor kör-

nyékén. Ezenkívül az ellenséges alegységek egy része is átszivárgott az arcvonalon, kihasználva az épületek romjait és a csatornahálózat átjárási lehetőségeit.

Éjszaka 3 óra körül a törzs körletében tartózkodó felderítők és híradó katonák feltartóztattak egy 7 fős német csoportot, élükön egy főhadnaggyal, amely a sötétben a villa mögötti üres telekre jutott ki. A főhadnagy elmondotta, parancsot kaptak, hogy ezen az éjszakán minden eszközt felhasználva, jussanak ki a bekerítésből.

Úgy döntöttünk, hogy körvédelemre rendezkedünk be az épületben. Kapcsolatot létesítettünk a szomszédunkban települt aknavető osztály törzsével.

Az éjszaka nyugtalanul telt el. Északon egyre-másra rakéták kúsztak az égre, puska- és géppisztolytüzet figyeltünk meg. Az összeköttetés az ezred figyelőpontjával megszűnt.

Hajnalban pedig, az utcát teljes szélességében betöltve, megjelent egy nagy, 1,5—2 ezer embert számláló ellenséges oszlop. Futólépésben menekültek, tüzeltek az ablakokra és gránátokat dobtak. A szomszéd utcában (Szarvas Gábor utca) egy német könnyű harckocsi csörtetett végig, s már-már úgy tűnt, sikerül elrejtőznie, de egy páncéltörő fegyverből leadott lövés megbénította. A szomszéd aknavetősök pillanatok alatt telepítettek egy gyorsan előkerített 120 milliméteres aknavetőt. Az üres telek lehetővé tette a célzott tűz vezetését és így aknákkal árasztották el az ellenség sűrű tömegét. Elbarikádoztuk a bejáratokat és az ablaknyílásokból lövészfegyvereinkkel tüzeltünk — szinte célzás nélkül — a vadul kavargó, megrettent és előttünk elhaladó tömegre.

Alighogy elkezdődött a tüzelés, a magyar tisztek a foglyok géppisztolyait felhasználva bekapcsolódtak a harcba. Katonáik, főleg a fegyverhiány miatt, tétlenkedtek, de a tisztek igen bátran viselkedtek, sőt a kelleténél többet kockáztattak. Feltehetően bizonyítani akarták, hogy bízhatunk bennük.

A hitleristák az óriási veszteségek ellenére is folytatták előnyomulásukat a város kijárata felé, de sorozatvetőinkbe ütköztek, amelyek közvetlen irányzással sortüzet adtak le reájuk. Borzalmas volt a látvány. A fasiszták igyekeztek a negyed mélyében elrejtőzni, s hátrahagyva halottaikat és sebesültjeiket, bevették magukat a házakba, de a 391. hadosztályközvetlen önálló vegyvédelmi század és más alegységek nyomása következtében demoralizálódtak és sorban megadták magukat. Igaz, helyenként mégis ellenállást tanúsítottak. A további szükségtelen veszteségek elkerülése érdekében az egyik házhoz egy helyi lakossal javaslatot juttattunk el a megadásról. A hitleristák beleegyeztek, olyan feltételekkel, hogy legalább őrnagyi rendfokozatban levő tiszt ejtse őket foglyul és garantáljuk az életben maradásukat. A hadosztály helyszínen tartózkodó egyvédelmi főnöke, Szkripkin őrnagy, utasítást adott egy plakát kifüggesztésére a következő felirattal: „Adjátok meg magatokat, nem lövünk rátok . . . Ellenkező esetben 5 perc múlva megkezdjük az épület ostromát. Egy orosz őrnagy."

Egy bizonyos idő elteltével a ház pincéjének ablakán fehér zászló jelent meg. Utasítottuk a hitleristákat, hogy fegyvereiket hagyják a házban, jöjjenek elő és sorakozzanak fel az utcán. 118-an voltak. Kikérdezésük során bebizonyosodott, hogy a foglyok között van Pfeffer-Wildenburch vezérezredes, a bekerített csoportosítás főparancsnoka és törzskara, élén vezérkari főnökével, Lindenau alezredessel. A magas rangú tábornok piszkos katonaköpenyben volt, sapkáját egészen a szemébe húzta.

Visszaemlékezéseiben I. M. Managarov nyugállományú vezérezredes, a Szovjetunió Hőse, így ír erről: „Február 13-án katonáink előállították a törzshöz a bekerített csoportosítás főparancsnokának, Pfeffer-Wildenbruch tábornoknak a csoportját. A piszkos, elhanyagolt külsejű, beszámíthatatlan állapotban levő ember bármely, számára feltett kérdésre csakis egy tömondattal válaszolt: »Hitler tudja«. K. Sz. Tyimosenko marsall megkérdezte a tábornoktól: »Tudja-e Ön, hogy személyes felelősséggel tartozik parlamentereink agyonlövetéséért és az emberek céltalan pusztulásáért Budapest területén?« A válasz ugyanaz volt »Hitler tudja«.

Én tettem jelentést a frontparancsnoknak Pfeffer-Wildenbruch elfogásáról és a rövid kikérdezés eredményéről. R. K. Malinovszkij marsall utasítást adott, hogy etessük meg a tábornokot, adjunk neki tiszta fehérneműt, és mivel közelgett az este, a fronttörzshöz való átszállítását halasszuk másnapra." (I. M. Managarov: Útközet Harkovért. Harkov. 1978. 23. o. — oroszul.)

A nap folyamán egyes ellenséges csoportok megkísérelték, hogy különböző irányokban kitörjenek a bekerítésből, de mindenütt szervezett ellenállásba ütköztek, és vagy meghaltak, vagy megadták magukat.

Február 13-án 10 órakor Budát a szovjet csapatok teljesen megtisztították az ellenségtől. Elhallgattak a fegyverek, a harc zajával teli sok nap után szokatlan nyugalom uralkodott . . .

Befejeződött a Budapestért vívott csata. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1945. április 5-én kelt rendelete értelmében kimagasló harci tetteiért a 297. Szlavjanszk—Kirovográdi lövészhadosztályt Vörös Zászló Renddel tüntették ki.

Február 14—17 között a hadosztály helyőrségi szolgálatot teljesített, Buda déli részén diszlokálva. Az idő felmelegedett és az egész lakosság az emberek és lovak tetemeinek, a szétroncsolt technikai eszközöknek az összegyűjtésével, az utak tisztításával és a torlaszok eltávolításával foglalkozott.

A mi ezredünk elhelyezési körletében folytatott járőrszolgálatot. A járőrök állományába magyarokat is beosztottunk, akiket zsákmányolt fegyverekkel láttunk el. Együtt jártak a mi katonáinkkal, ami megkönnyítette a kapcsolat felvételét és fenntartását a lakossággal és a szükséges rend bevezetését és biztosítását az utcákon. Meg kell, hogy mondjam, hogy a magyar katonák értékes segítséget nyújtottak számunkra.

Február 18-tól menetet hajtottunk végre egy közeli hegységbe, Márianosztrára. Menet közben kaptuk a parancsot, hogy a magyarokat vezényeljük át az Ideiglenes Magyar Kormány rendelkezésére. Ezt az utasítást lehangoltan vették tudomásul — szerettek volna az ezrednél maradni és velünk együtt folytatni a harcot a német fasiszta csapatok ellen. Sokáig kellett magyarázgatnunk, hogy nekünk a parancsot végre kell hajtanunk. A búcsúzás a magyar tisztektől és katonáktól igen melegen zajlott le.

Több mint három évtized telt el azóta, de mindenkor meghatottan emlegetjük azokat a nehéz napokat, amikor együttes tevékenységünkkel megvetettük hadseregeink és népeink barátságának szilárd alapjait.

Az akkori idők eseményei fontos határkövet jelentettek a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság közötti testvéri kapcsolatok és együttműködés kifejlesztésének széles útján.

VITA

MAROSI ENDRE

MOHÁCS-KOMPLEXUS?*

I.

„Bűneink miatt bizony még súlyosabb csapásokat is megérdemeltünk volna" — írta Brodarics István a mohácsi tragédiáról,[1] megvetve — Perjés Géza fogalmazásával — a „Mohács-komplexus" alapjait. A Brodaricsnál jelzett, és a Mohács utáni évtizedekben igencsak felhalmozódó, országunk részekre szakadásához vezető *„gyűlölséget, ellenségeskedést és belső egyenetlenséget"* önkritikusan részletezi az 1542. évi besztercebányai törvénycikkek előbeszéde.[2]

A felelősség mérlegelése azóta sem hiányzik a történeti munkákból. Másfelől a mohácsi csata, *„mely a nép múltja és jövője közé úgy állott, mint keresztülrohant tenger az általa különszakasztott két világrész közé"*,[3] állandóan visszatérő témája szépirodalmunknak is. Költészetünkben — ezúttal inkább csak jelzésszerűen — nyomon követhetjük a motívum szerteágazó kibontását, árnyalt megfogalmazását.[4]

Gyakorta már az ütközet, ill. a temetés költői eszközökkel történt megjelenítése elég alapot nyújt a továbbgondolásra, időszerű gondolattársításra. Több költőnk idézte fel így a sorscsapást, kezdve a krónikaszerű leírásoktól,[5] több reformkori,[6] XX. századi,[7] ezen belül kortársi[8] szerzőig.

Elismerve, hogy a vereség sorsszerű volt, Kisfaludy Sándor utalt II. Lajos és Tomori Pál személyes felelősségére, lévén mindkettőjük olyan, *„ki erején felyül mer"*.[9] Hasonló okokból még erőteljesebb Kisfaludy Károly indulata a *„büszke*

* Hozzászólás *Perjés Géza* könyvéhez: Mohács. Budapest, 1979. 465. o. 12 vázlat.

1 *Brodarics István:* A magyaroknak a törökökkel Mohács mezején vívott ütközetének igaz leírása. Ford.: *Szentpéteri Imre*, Budapest, Lampel Róbert kiadása, é. n. 46. o. (Új kiadása: Budapest, 1976.) — *Perjés Géza* könyvében a hivatkozott források magyar fordításban szerepelnek, hasonlóképp járunk el a jegyzetekben. E források tekintélyes részét újra kiadta *Katona Tamás*, az általa szerkesztett „Mohács emlékezete" c. kötetben. Budapest, 1976. 271. o., ill (a továbbiakban — Mohács emlékezete 1976.) Brodarics fordítója itt *Kardos László*. A fent idézett részlet nála a 28. oldalon olvasható.

2 Corpus Iuris Hungarici 1526—1608. Budapest, 1899. 60. o.

3 *Kölcsey Ferenc:* Válogatott Művei Budapest, 1975. 556. o.

4 *Rédey Tivadar:* Mohács emléke költészetünkben. Kiadta *Lukinich Imre* szerk. Mohácsi Emlékkönyv 1526. Budapest, é. n. (1926) 313—334. o. — *Hanus Erzsébet:* Mohács a költészet tükrében. Baranyai Művelődés, 1976 2. sz. 50—61. o. V. ö még *Horváth Tamás:* Mit tanít Mohácsról a „Hármas Kis Tükör"? uo. 62—66. o.

5 Pl. *Bogáti Fazekas Miklós* 1576-ban. *Etédi Sós Márton* 1792-ben írt költeménye. Nem megy túl az esemény leírásán *Gvadányi József* sem. (1791)

6 *Bajza József:* Borének — Andalgás — A visszatért. *Kisfaludy Károly:* Mohácsi dal. *Eötvös József:* Búcsú. *Garay János:* Mohács, Két leány. *Vörösmarty Mihály:* Mohács. — Cserhalom ez. (A gyűjteményes kötetben kiadott költeményeket csak cím szerint jelezzük.)

7 *Kosztolányi Dezső:* Mohács. *Babits Mihály:* Kanizsai Dorottya.

8 *Zs. Nagy Lajos* szlovákiai költő „November" c. ciklusának I. költeménye. *Illyés Gyula:* Önhittek. Tiszatáj, 1979. 8. sz. 3. o.

9 Dobozy Mihály és hitvese. V. ö. Somló c. regéjének I. énekével: *„Hogy elfajult Mátyás népe"* bírálatával.

vezér" ellen.[10] Tomori tragikus személyével kapcsolatban korának tragédiájára utalt a hadifogoly Gyóni Géza.[11]

A felelősséget is hangoztatva mindkét Kisfaludy megrajzolta a mohácsi síkon egységes, *„ősi szabadságáért"* harcoló és elbukó magyar sereg tablóját. Mindkettőjük szerint (hasonlóan a besztercebányai törvénycikk okfejtéséhez) a bukás lett a magyarság viszálykodásának kezdete, ami után *„Nem az ellenség, önfia vágta sebét"* árva hazánknak.[12]

A síkon egységesen elbukó magyarságnak állított emléket Vörösmarty Mihály, utóbb Reviczky Gyula.[13] De az egység ilyen ábrázolása végletesen ellentétes a Brodarics képviselte állásponttal. Az általa megfogalmazott bűntudat visszhangzott a XVI. századi protestáns prédikátorok énekeiben, de Kölcsey Ferenc Himnuszában is. Ők az ország (valójában a nemesség) viszálykodását bűnbeesésnek tekintették, Mohácsot, ill. a török rabigát bünhődés gyanánt fogták fel, és felcsillantották a feloldozás reményét is.[14]

Egyértelműen a belviszály következményének tartotta a mohácsi vereséget Batsányi János,[15] Kazinczy Ferenc,[16] Garay János,[17] Czuczor Gergely,[18] legélesebben fogalmazva Petőfi Sándor.[19]

A viszálykodás mellett *„Dózsa világa"* idézte elő a mohácsi katasztrófát Szentjóbi Szabó László szerint.[20] Ugyanerre utal kortársunk, Veress Miklós: *„Temesvártól Mohácsig feketéllnek a hullák".*[21]

Sokan állították párhuzamba Mohácsot más tragikus sorsfordulónkkal. Ányos Pál költeményében Várna az előzmény és párhuzam.[22] A két *„szomorú síkság"* együtt szerepel Batsányinál,[23] Szentjóbi Szabó idézett verstöredékében, Kisfaludy Sándor ugyancsak idézett regéjében,[24] Kölcseynél,[25] Vörösmarty ifjúkori versében,[26] majd Arany Jánosnál.[27]

Petőfi Sándor Muhit állítja Mohács elé.[28] Reviczky Gyula Mohácstól Világosig terjedően ábrázolja a vésszel mindig szembenéző magyarságot.[29]

Népünk legnagyobb tragédiája, a második világháború idején többekben is felrémlett egy új, borzalmas Mohács látomása. Amit Faludy György 1942-ben még csak kérdezett, hogy *„Mohi, Mohács, Nagymajtény és Világos / után"* mi következik, azt Győri Dezső 1944-ben már sejtette: *„mert készül / sírjaink legnagyobbika!"* A bekövetkezett katasztrófát Veress Miklós illesztette Muhi, Mohács, Segesvár vereségein túl *„Abdáig tömegsír hazánkig."*[30] Ugyanő egy másik költeményében integrálja a belviszály és külső erőszak jelképét: *„. . . abból kel ki a sárkány turbános keselyű / kering Temesvártól Mohácsig Segesvártól Isonzóig."*[31] Nemzeti tragédiáink és azok egyoldalú értelmezése készteti erőteljes ellenvéleményre Simonyi Imrét: *„Hisz bűnösök lehetünk / akár a többi nép. / De el nem követett bűnöket: / kéjjel vállalt önkéntesek!? / EZ Muhi! EZ Mohács!*

10 Mohács.
11 Tomory úr nagymiséje.
12 *Kisfaludy Sándor:* Balassa Bálint. III. ének. Idézetek helye: *Kisfaludy Károly:* Mohács.
13 *Vörösmarty Mihály:* Mohács. *Reviczky Gyula:* A nagy temetés.
14 *Perjés Géza:* Az országút szélére vetett ország. „Gyorsuló idő", Budapest, 1975. 68—113. o.
15 A magyar költő idegen messze földön
16 A szabad Erdély a török elűzetése után.
17 A két leány.
18 Mohács.
19 Fekete-piros dal. Idézi és értékeli *Rédey Tivadar:* i. m. 324. o., ill. *Hanus Erzsébet* i. m. 59 o.
20 Töredéke a mohácsi veszedelem előadásának. Idézi és értékeli *Hanus Erzsébet* i. m. 55. o.
21 Dózsa álma: Zápolya a tüzes trónon.
22 A szép tudományoknak áldozott versek.
23 Serkentő válasz Virág Benedekhez. — Kisfaludy-Himfihez.
24 Dobozy Mihály és hitvese. — Somló.
25 Fejdelmünk hajh . .
26 (Várna, Mohács, Rákos . . .) — v. ö. *Hanus Erzsébet* i. m. 57. o.
27 Rangos koldus.
28 Isten csodája.
29 Szent-István napján.
30 *Faludy György:* Hazám. — *Győry Dezső:* Munkácsi március. — *Veress Miklós:* Aeternitas. Nyéki Vörös Mátyás emlékezetének.
31 Dózsa álma: Zápolya a tüzes trónon.

EZ Majtény! /EZ Világos!" Bizonyítékként sorolja fel a jogos büszkeség jelképeit is: *„De hogy bármelyik Majténynál / végleg letörött volna a zászló!? / Hát József Attila!? Hát Kodály!? / Hát Krúdy!? Hát Németh László!?* /[32]

A széthúzást ostorozó Ady Endre arra döbbent rá, hogy csakis Mohács állíthatja talpra *„langy-szívű"* népét.[33] A sorscsapások ellenére mindig megújuló, harcra kelő népet eszményíti Veress Miklós,[34] viszont éppen egy *„új Mohács"* katasztrófájától félti forradalmát Petőfi Sándor.[35]

„Rettentő sorsú királyunk," II. Lajos haláláról többen emlékeznek a megbékélés hangján.[36] Petőfi a Kisfaludynál említett *„sorvasztó lánc"*-ot összeköti a király tragédiájával: *„S készült számunkra a ledőlt király / kardjából rettentő zabola."*[37] Metaforája még tömörebb Veress Miklósnál: *„lajosi-kardból zabola"*.[38] Takáts Gyula ellenben, mintegy Lajost védve, felrója a birodalmi anyagi támogatás hiányát.[39]

A *„gyásztér"* hangulatát sokan oldották föl a szebb jövő reményével. Így írt Berzsenyi Dániel,[40] a már évtizedek óta hazájától távol élő Batsányi János,[41] a jobbára éppen komor nyitóképével közismert Kisfaludy Károly, Bajza József,[42] Garay János,[43] Eötvös József,[44] Illyés Gyula,[45] Veress Miklós,[46] Nagy László,[47] és már idézett soraiban Simonyi Imre.

Költőink nagy többsége túllép a Brodariccsal jelezhető Mohács-komplexuson, és a felelősség vitatását messze meghaladóan, a múltat és jövőt, tragédiát és újjászületést összekapcsoló, gazdagon árnyalt Mohács-ábrázolásuk nem csupán egyéni látásmódot, de sok azonos, a történész számára különösen érdekes (ha nem is mindig osztható) gondolatot is megfogalmaz. Költőink, mondhatni, egységesek abban, hogy

— Mohács a magyar államiság tragikus bukásának gyásztere,

— ezért a bukásért a felelősség az országot (a nemességet) terheli és ennek a felelősségnek a súlyát legföljebb a *„zordon Enyészet"* beiktatásával enyhítik,

— föl sem merült annak latolgatása, hogy a csata, tágabb értelemben a sorsdöntő harc vállalása helyett a behódolás útját kellett volna választanunk,

— szóba sem került, hogy értünk, helyettünk más hatalmak harcolhattak volna,

— a tragikus helyzetből a kiutat saját erőink összefogása, a szebb jövőért folytatott, újra és újra megkísérelt harc jelenti,

— ez egyúttal Mohács legfőbb tanulsága.

A fenti Mohács-költemények egy része már „klasszikus" volt, mi több, feledésbe merült, amikor a csata történetírásunk látókörébe került. A napjainkig folytatódó Mohács-kutatás fő fejezetei közé tartozik a hadjárat és az ütközet leírása, a társadalmi és személyi felelősség mértékének megállapítása, Magyar-

32 Történelmi lecke. Forrás, 1978. 10. sz. 3. o.
33 Nekünk Mohács kell. — Az ütések alatt.
34 V. ö 30. sz. j.
35 Fekete-piros dal.
36 *Kisfaludy Károly:* Mohács. *Reviczky Gyula:* A nagy temetés. *Illyés Gyula:* Mohács. *Váci Mihály: Állatok.* Számomra hasonló hangulatot ad vissza az erdélyi *Kányádi Sándor* költeménye: Ló és lovas.
37 Isten csodája.
38 Csillagtűz 1. Könyörgő-átkozodó.
39 Levlap Granadából Baranyába. Jelenkor, 1979 10. sz. 868—869. o.
40 A magyarokhoz. 1810.
41 Majthényi Berta keserve.
42 Borének. (A „Haza, élet, emlékezés" ciklusból.)
43 Hazámhoz.
44 A nap mikor . . . — Mohács. — A zászlótartó.
45 Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez
46 V. ö. 30. sz. j.
47 Gyászom a Színészkirályért.

ország nemzetközi helyzetének, tényleges cselekvési lehetőségének bemutatása, az ország részekre szakadásának vizsgálata.[48]

Új szempontként merült föl a törökökkel való kiegyezés, egészen pontosan: a döntő harc helyetti behódolás lehetőségeinek feltárása. Ez a szempont arra a feltételezésre épült, hogy I. Szulejmán felajánlotta volna II. Lajosnak az együttműködésen alapuló békét és a Habsburg-ellenes szövetséget, másrészt a magyar államvezetésen múlt, hogy ezt az ajánlatot nem fogadta el.[49]

A mohácsi csata 450. évfordulója további eredményeket érlelt. Forráskiadványok, kisebb tanulmányok jelentek meg. Régészeti feltárásokat, valamint nagyszabású terepbejárást folytattak a csatatéren[50]. Folytatódott, egyúttal a szó szoros értelmében kiéleződött a „szulejmáni ajánlat" körüli vita. A leginkább jogos ellenérvek közé tartozik, hogy mindeddig nem tettek közzé olyan közvetlen forrást, amely részletezné ezt az „ajánlatot". De az is figyelemre méltó körülmény, az újabb diplomáciatörténeti kutatások egyik fő eredménye, hogy Magyarország voltaképpen jelentéktelenebb tényező volt annál, semmint maga szabhatta volna meg az 1520—1526 közötti török vagy éppen Habsburg politikát.[51]

Kevésbé látványos vita kísérte a csatára vonatkozó kutatásokat. A terepre kiküldött tudományos bizottság tagjai kisebb-nagyobb mértékben eltérő véleményre jutottak, anélkül, hogy szembesítették volna nézeteiket. A hadjáratot a mohácsi tudományos emlékülésen, majd nyomtatásban is elemző tanulmány mindkét fórumon vitát váltott ki.[52]

Országos indulatokat kavart fel a Mohácsi Emlékpark kialakításának módja, és a róla készült film. Ébren tartotta az érdeklődést a TV, a rádió több műsora, számos újságcikk, néhány népszerű kiadvány, több száz ismeretterjesztő előadás. Nagyon is időszerű volt egy tudományos igénnyel, olvasmányosan megírt összefoglalás megjelentetése, a közvélemény átfogó tájékoztatása a Mohács-kutatás állásáról.

Perjés Géza Mohács-könyvét fokozott várakozás előzte meg. Jóllehet a kézirat 1977. február 17-én elkészült (9. o.), kiadása mégis évekig húzódott. Eközben zajlott a „szulejmáni ajánlat" körüli vita újabb szakasza. Ehhez mérten ez az összefoglalás — mert korábban készült — nem nyújt újat, és némi kiigazítással, részletezőbb megfogalmazással tükrözi a szerző vita előtti álláspontját.

A könyv két részre tagolódik. Az első, némi jegyzetapparátussal lezárt rész *„A magyar—török háborúk szerkezete és dinamikája"*. (13—281. o., és a 446—459. o. jegyzetei, valamint az 1—2. sz. vázlat.) Ez a cím a „szulejmáni ajánlat" túlméretezettnek látszó tárgyalását rejti. A második, kevésbé terjedelmes és alig jegyzetelt rész *„A mohácsi csata"* címet viseli. (285—445. o., 460—461. o. jegyzetei, 3—12. sz. vázlat.)

Perjés Géza előtt nyitva állt a lehetőség, hogy a korábbi Mohács-kutatások eredményeire támaszkodva, viszonylagos biztonsággal oldja meg feladatát. Csak elismerés illeti a szerző ügyszeretetét, amiért mégsem ezt az utat választotta,

48 A kutatástörténethez v. ö. *Szakály Ferenc:* A mohácsi csata. „Sorsdöntő történelmi napok". Budapest. 1975. 130—132. o ; *Marosi Endre:* A mohácsi csatatér helymeghatározásához. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1976. 4. sz. jegyzetei. A régészeti kutatástörténetre uő: A mohácsi csatatér régészeti kutatásának története. Kézirat. Budapest, 1976. Kiadás előtt a *Ruzsás Lajos* szerk. Mohácsi Emlékkönyvben. Uő.: A mohácsi csatatér további kutatásának lehetőségéről. Honismeret, 1977. 2—3. sz. 43—47. o., térképvázlattal. Újabban *Kosáry Domokos:* Magyar külpolitika Mohács előtt. „Gyorsuló idő", Budapest, 1978. 203 o. *Perjés Géza* i. m. 1979. 387—390. o.

49 *Perjés Géza* i. m. 1975. 5—6. o., 56. és köv o.

50 *Maráz Borbála:* A mohácsi csatatér régészeti leletei. Honismeret, 1976. 4. sz. 23—25. o. *Perjés Géza:* A mohácsi csata. HK 1976. 3. sz. 447—448. o. *Uő. uo.* a 72. sz. jegyzetben említi *Galácz András* geológus véleményét. E vélemény, továbbá *Gábris Gyula* geomorfológiai vizsgálata: *Perjés Géza:* i. m. 1979. 380—381. o.

51 *Szakály Ferenc* i m. 1975. 114—116. o. *Kosáry Domokos* i. m. 1978. 170. o.

52 *Rázsó Gyula:* A mohácsi katasztrófa. (1526. augusztus 29.) Baranyai Művelődés, 1976. 2. sz. 12—19. o. *Marosi Endre:* i m. 1976. *Csendes László—Rázsó Gyula:* A mohácsi csata MDXXVI: *Ipoly Márta:* Gondolatok a mohácsi csata 450. évfordulóján: *Csendes László:* Csatatér felülnézetben. Mindhárom közlemény kiadása: *Hunyadi Károly* szerk.: Mohács. 1526. Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 1976. 327. o. *Nemes Imre:* Hozzászólás Perjés Géza: A mohácsi csata című tanulmányához. HK 1977 1. sz. 105—116. o. *Perjés Géza:* Válasz Nemes Imrének. HK 1977. 2. sz. 280—291. o.

hanem újra átgondolta Mohács szerteágazó kérdéskörét. Mi tagadás: újjá is írta. Kísérletének születésénél — amiként ez a bevezetőben áll (7—8. o.) — többen is mellette álltunk, bár szerepünk csupán a könyv kisebb részében megfogalmazott, a csatára vonatkozó gondolatok megbeszélésére és vitatására korlátozódott. Miután vitáink nem tekinthetők lezártnak, megkísérlem nézeteimet ezúttal nem csupán a csatáról, hanem Perjés Géza Mohács-felfogásáról is kifejteni. Erre késztet az ő, nagyon megszívlelendő felfogása: nem egyikünk vagy másikunk, hanem valamennyiünk „ügyéről" van itt szó. (280. o.) Olyan helyzetben, amikor sok fontos eredmény birtokában is további kutatások előtt állunk, és ez a kutatómunka nem csupán a szűkebb „szakma", hanem egész közvéleményünk fokozott érdeklődésére talál.

II.

A könyv első részét, a „szulejmáni ajánlat" kifejtését négy szempont szerint értékeljük:

— a közvetlen forrásanyag,
— az adatok hézagait kitöltő logikai ívek és egyéb feltételezések,
— a vélemények ütköztetése,
— a következtetések.

A Mohács-kérdésben valamennyire már tájékozott olvasót elsősorban az érdekelheti, ami a szakmai viták középpontjában is állt: van-e Szulejmán „ajánlatát" részletező forrás, vagy nincs?

Korábban azt olvashattuk, hogy Magyarország „állami és területi egységének, valamint bizonyos korlátozások mellett" önállósága megtartásának lehetőségét „a történeti adatok tömege bizonyítja", és „Szulejmán kezdetben az országot régi állapotában akarta hagyni, két feltételt szabván csupán: 1. az ország nem választhat Habsburg-házból uralkodót; 2. külpolitikája törökbarát, azaz Habsburg-ellenes legyen. Hogy ez a szulejmáni ajánlat létezett, az a múlt században felszínre hozott és publikált levéltári anyag alapján kétségtelenül megállapítható . . ."[53]

A Mohács-vitában éppen ezeknek az adatoknak a létezése iránt merült föl kétség. Most az olvasó ugyan elmélyedhet a közvetett adatok, forrásrészletek sokaságában, amelyek a jelen könyv első részét helyenként imponálni tetsző gazdagsággal töltik meg. Ugyanakkor mégis csak igazat kell adnia a kétkedőknek, mert éppen a szulejmáni „ajánlat" egykorú forrása ezúttal sem kerül részletezésre. Ehelyett rászorulunk a feltételes módban fogalmazott kitételek, logikai érvek sorára, amelyek fedezni hivatottak a források hiányát, de sokszor maguk után vonják a meglévő források át-, sőt félreértelmezését. Példaként vizsgáljuk meg a talán legfontosabb gondolatsort.

Mohács előtt két török békeajánlatról értesülünk, 1520-ból és 1524-ből. 1520 kapcsán mindmáig ismeretlen mind a török békeajánlat, mind a magyar válasz szövege. Aligha pótolja ezeket az „Úgy tűnhet tehát . . .", „Bizonyos megfontolások alapján . . .", „Nem valószínű . . .", „Az ember nem tud másra gondolni . . ." kezdetű gondolatmenetek sora. (Valamennyi példa helye: 140—142. o.)

Ezt a feltételezéssorozatot az 1524. évi béketárgyalások bemutatásakor már szinte tényként látjuk viszont: „A magyar kormány a követtel titkos tárgyalásokat folytatott, de végül is elutasította Szulejmán másodszori békeajánlatát. Hogy ennek mi volt az oka, nem tudjuk, de fel kell tennünk, hogy ugyanaz, ami 1520—21-ben: a török szabad átvonulást kért az országon." A következő mondat ezt a határozott állítást (helyesen) feltételezéssé enyhíti: „Az általunk ismert forrásokban erre közvetlen adatot nem találtunk, de részben logikai úton, részben pedig bizonyos források közvetett adataiból erre kell következtetnünk."

53 *Perjés Géza* i. m. 1975. 5—6. o.

(167—168. o.) Csakhogy ez a *feltételezés* a könyv egészében voltaképpen *tényként* szerepel tovább, és így befolyásolja a szerző, meg az olvasó gondolatait. Ez történik például Tomori Pál és Bali bég, Nándorfehérvár parancsnokának titokzatos, forrás híján ismeretlen tartalmú 1525-ös tárgyalásai esetében. Milyen magyarázat fűződik e tárgyalásokhoz?

„Egészen bizonyos, hogy kormánya megbízásából valamilyen rendkívül fontos dolog miatt találkozott a két vezér, és ez más nemigen lehetett, mint a béke. S ha ezek a tárgyalások nem vezettek eredményre, akkor annak okát másban aligha kereshetjük, mint abban, hogy Bali bég, kormánya megbízásából, változatlanul a szabad átvonulás engedélyezését kívánta, amibe viszont Tomori a király felhatalmazása nélkül nem mehetett bele." (171. o.)

Ekként változott a szerző által is „feltételezésnek" minősített logikai következtetés egészen bizonyos érvvé, amely pótolni kívánja a hiányzó források sorát. Ezzel az eljárással, amely már eddig is rendkívül éles bírálatot váltott ki,[54] éppen e vita miatt nem szükséges tovább foglalkozni.

Térjünk rá a török források alkalmazására. Egyikükkel kapcsolatban, de általános érvénnyel és helyesen állapítja meg a szerző, hogy „eltekintve a kifejezésbeli túlzásoktól, a kép pontos, reális, megbízható". (22. o.) Ám épp ennyire helytelen, ha a török forrásokban olvasható, gyakorta éppenséggel szóvirág szerepét betöltő létszámadatok nyernek szó szerinti hitelt. A török adatok megbízhatatlanságáról máig is helytállónak tartjuk Istvánffy Miklós véleményét, aki Eger 1552. évi ostromával összefüggésben így ír a török hadról: "... *abban a hadseregben százhuszonötezer katona volt*". De mert ezt éppen a törökök híresztelték *„hogy hencegve és erejükkel kérkedve az ellenségben félelmet és rémületet keltsenek"*, maga fűzi hozzá: *„Azt hiszem, hogy feleannyian sem voltak abban a táborban."*[55]

Ilyen óvatosságra most is szükség lett volna. Ehelyett hosszabb számolás után olvassuk, hogy „igen valószínűnek kell tartanunk Ferdi és Kocsi bej adatait". Ferdi szerint az 1529-ben hadakozó török sereg létszáma 182 000 fő volt, míg az évszázaddal később élt Kocsi bég úgy tudja, hogy Szulejmán egész fegyveres erejének létszáma 140 000—200 000 fő volt. (53. o.)

Tekintsünk egy létszámot elvben helyesnek. Az olvasó joggal várná, hogy a továbbiakban ezzel az adattal találkozik. (Nem is firtatva, miért egyenértékű Kocsi bég igen széles értékek közt mozgó, másra vonatkozó létszáma Ferdi adatával?) De az „igen valószínű" adatok helyett már a következő oldalon azt találjuk, hogy „Végeredményben a Mohács alá érkező török hadsereg harcosainak számát 150 000 főre becsüljük. Hozzá kell még számítani ehhez a vonat személyzetét, a szolgákat, markotányosokat stb." Két „igen valószínű", bár eltérő forrásadat mellett van már egy harmadik, becsült létszámunk. Ezt a helyzetet tovább bonyolítja a következő fejtegetés, amely pedig a becslést célozná alátámasztani. Sajnos, nem újabb forrással, hanem újabb becsléssel, amennyiben az eszéki hídon végrehajtott átkelés időtartamából kívánja megállapítani a had létszámát. (54—55. o.) Ugyan az eszéki hídról semmilyen részletes ismertetés nem maradt ránk, de ha már a szerző ilyen számolásra vállalkozott, közölhette volna annak eredményét — amit azonban hiába keresünk a könyvben. Talán azért, mert a jelzett számolási menet fordítottjára került sor, és a beígért végeredmény, a hadsereg létszáma helyett csak arról értesülünk, hogy „az egész hadsereg oszlopának hossza 300—330 km lehetett". (60—61. o.)

Többet sejtet az ötödik változat: „Egyébként a 150 000 fős létszámot látszanak alátámasztani a korabeli adatok is". (61. o.) Kételyeinket mégsem oszlathatja el az itt idézett Tomori, aki „300 000 főre becsülte" a török hadat és „fel-

54 Vö. *Perjés Géza* cikkét: Csendes, békés meditáció Mohácsról. Jelenkor, 1976. 9. sz. 829—942. o. Erről, de a szerző korábbi feltételezéseiről is igen kritikusan írt *Kosáry Domokos*, i. m 1978. 67—68. o. és 103. sz. j. E könyvhöz szólt hozzá *Perjés Géza:* A „Mohács-kérdés" módszertanához. Valóság, 1978. 9. sz. 68—79. o. — *Kosáry Domokos* válasza: Módszertan vagy bűvészkedés? Valóság, 1978 10. sz. 94—96. o.

55 *Istvánffy Miklós:* Magyar történet. *Juhász László* ford., Budapest, 1962. 268. o.

tétlenül közel kellett járnia az igazsághoz". (Uo.) Ha közel járt volna is, egy másik becslése mindezzel ellentétes. Tomori ugyanis „ az utolsó haditanácson 70 000-nek mondta az ellenség jól felfegyverzett és harcra alkalmas csapatait". A két adat nyilvánvaló eltérését aligha oldja fel ez a magyarázat: „Mindkét állítása helyes lehet ugyanis, mert amikor 300 000 főről beszélt, abba beleértette a valójában gyengébb harci értékű irreguláris csapatokat, a hajtókat, a málhásállat-vezetőket, tevehajcsárokat és szolgákat is. Amikor viszont 70 000 főt mondott, akkor csak a magasabb harci értékű tímárkatonaságra és a zsoldosokra gondolt." (61. o.)

Ezt a magyarázatot azért nem érezzük meggyőzőnek, mert

1. Semmilyen forrásból nem tudjuk, mire „gondolt" Tomori, csak arról értesültünk, mit mondott.

2. Tomori elsőként közölt adata többszöröse a „megbízható" Ferdi és Kocsi bég adatainak, akik azonban az „értékes" katonaság létszámát is egészen eltérően adják meg. (92 000, ill. 83 000—146 000 fő, v. ö. 53. o.)

3. Korábban azt olvastuk, hogy a 150 000 főnyi létszám fölött értendő a „vonat személyzete" stb. Ha Tomori 300 000 ezres adatát vennénk alapul, a korszak legnagyobb málháját — 150 000 fővel — a török had vonultatta volna fel.

E létszámváltozatok nem döntik meg a könyvben már sokkal korábban említett adat hitelét „ . . . legújabban pedig Káldy-Nagy 60 000-nek mondja a reguláris harcosok számát, megemlítvén, hogy irreguláris katonaság is volt". (44. o.)

Az olvasót talán közelebbről is érdekelné, hogy mit is „mondott" Káldy-Nagy Gyula. De hiába lapozzuk fel a jegyzeteket, ott csupán ez áll: „Káldy-Nagy id. művei". (450. o.) Visszafelé keresgélve (448. o) megtalálhatjuk az érintett könyvet, közelebbi utalás nélkül. Így aligha derül ki, hogy az adatra vonatkozó fenti közlés pontatlan, mert Káldy-Nagy Gyula a fenti létszámba beleértette az irreguláris katonaságot is, rajtuk kívül csupán a szolgák, mesterek, út- hídépítők és málhaszállítók roppant sokasága veendő számításba.[56]

A megfelelő hivatkozás hiánya máshol is okozhat kisebb félreértést. Például amikor terjedelmes oklevelet olvashatunk II. Lajos holttestének megtalálásával kapcsolatban. (440—441. o.) Ezt a forrást újabban Prokop Gyula esztergomi levéltáros adta ki.[57] Helyette a jegyzetek között a rá hivatkozó Kiss Béla mohácsi tanár írása szerepel.[58]

A pontatlan, vagy elmaradt hivatkozásokon kívül akkor kerülhet igazán zavarba az olvasó, ha rájön, hogy a könyv egyes állításai kifejezetten ellentétesek a szakirodalom, vagy a tudományos népszerűsítő történeti művek által eddig közreadottakkal.

Szembetűnő példa a XV. századi déli magyar végvárak bemutatása: „Már jóval azelőtt, hogy Habsburg Ferdinándot magyar királlyá választották, kiforrott elv volt Bécsben, hogy Magyarország legyen a törökkel szemben Ausztriának előretolt állása.

Így jött létre a magyar határ előtt 50—100 km-es távolságra egy védővonal, mely Nándorfehérvártól egészen Klisszáig húzódott. Emögött magyar területen volt egy második védővonal, mely Erdély déli határa mentén, majd Karánsebesen és Temesváron át a Duna, a Száva, illetve a Dráva mentén húzódott. Ez a végvári vonal a Jagelló korban az ország minden nyomorúsága, a végvári őrségek fizetetlensége mellett is igen jól ellátta feladatát egészen 1521-ig, amikor is a török Nándorfehérvárt, a védelmi rendszert legfontosabb tagját elfoglalta." (108. o.)

Ismereteink alapján a fenti részlet minden állítása téves. A déli magyar végvári rendszer nem bécsi politikai indítékból, hanem Zsigmond és Mátyás ki-

56 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán. Budapest, 1975. 81—82. o.

57 *Prokop Gyula:* II. Lajos király pecsétgyűrűje. Vigilia. 1967. 8. sz. 527—530. o. Az oklevél korábbi kiadásáról *Gyalókay Jenő:* A mohácsi csata. Kiadta *Lukinich Imre:* i m. 1926. 275—276. o. 328. j.

58 *Kiss Béla:* II. Lajos halála. Vigilia, 1976. 8. sz. 512. o. 50 j.

rályaink intézkedése nyomán jött létre.[59] Az első végvári vonal nem Nándorfehérvártól, hanem Szörénytől indult ki, Orsován, Nándorfehérváron, Szabácson és Jajcán keresztül haladva Klisszánál érte el a tengerpartot[60]. A második védővonal Karánsebesnél kezdődött, és nem csupán a Duna, Dráva, Száva „mentén" húzódott, hanem az Orbász völgyében délre fordulva magába foglalta Banjalukát, nyugatabbra, az Una szigetén épült Bihácsot, és így érkezett a tenger partján Zengghez[61]. Ez a második védővonal nem csak 1521-ig látta el feladatát, mert pl. Pétervárad 1526-ban, Temesvár 1552-ben került török kézre.[62] Az első védővonalbeli Jajca 1527-ben esett el[63].

Nándorfehérvár 1521. évi ostromáról azt a tájékoztatást leljük a könyvben, hogy egyetlen magyar feldolgozása 1889-ből származik. (455. o.) Önállóan megjelent tanulmányt tekintve így igaz, de a vár ostromával más munkák is foglalkoznak, és felhasználásuk hiányát aligha pótolhatja az a tétel, amelyhez a könyv mondanivalója igazodik: „Az 1521. évi török hadjárat terve és végrehajtása katonai mesterműnek mondható". (151. o.) Ez a „mestermű" abban nyilvánult volna meg, hogy a törökök kifejezetten Nándorfehérvár, továbbá annak elszigetelése céljából Szabács, Zimony és más várak elfoglalására indultak. (Jóllehet Perjés Géza is elismeri, hogy a magyarok és „több török forrás" mást állítanak — 150. o.) Szabács és Zimony ostromáról alig értesülünk, és csupán az sejthető a könyv alapján, hogy az előbbit Szulejmán irányította. (151. o.) Utóbb azt olvassuk, hogy „bár Nándorfehérvárt már július elején körülzárták Piri Mohamed hadai, a vár igazi ostroma csak azután kezdődött, hogy a Szabácsnál bevetett egységeket oda irányították". (152. o.)

A források és feldolgozások alapján másként látjuk a hadjárat eseményeit.

1. Ferdi és mások szerint Szulejmán eredeti célja Buda elfoglalása volt. Szabács és Nándorfehérvár bevétele ennek a hadjáratnak első részét képezte, és a Száván végrehajtandó átkeléssel függött össze[64]. A közlés hitelét igazolja, hogy

2. Szabács ostromát a harmadvezér, Ahmed pasa vezette, és nem Szulejmán, aki csupán a kis palánkvár bevétele után érkezett Szabácshoz, majd ott 12 napig vesztegelt[65].

3. Szabács alatt, eredeti céljának megfelelően, átkelésre és a hadjárat folytatására készült. Ennek érdekében többször is sürgette Piri Mehmed nagyvezért, hogy szakítsa félbe Nándorfehérvár ostromát, és vonuljon Szabácsra[66].

4. Csak ezután változott meg a szultán szándéka: maga indult Nándorfehérvár alá, éppen akkor érve oda, amikor Piri Mehmed hozzákezdett volna az elvonuláshoz.[67]

E tények alapján nem igazolható az alaptétel sem, amely szerint az 1521. évi hadjárat a török hadvezetés „mesterműve" lett volna.

Újabb példák nélkül is kitűnik, hogy a könyv adat- és forrásbázisa lényeges pontokon megkérdőjelezhető. Térjünk rá a könyv gerincét képező gondolatkör elemzésére.

Az első a háború modelljére vonatkozik. Egyetértünk azzal a szándékkal, hogy a hézagos forrásanyagot elméleti modell segítségével esetleg jobban lehet értelmezni. Méltánylandó az a kitartó munkásság, amelyet Perjés Géza éppen a hadtörténeti modellek kidolgozása és alkalmazása terén korábban és most is végez. Egyúttal kétségesnek látszik az a módszere, hogy Clausewitz, kisebb részt Zrínyi, Montecuccoli, helyenként Vauban műveit lényegében változatlan formá-

59 *Rázsó Gyula:* A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély. HK 1973. 3. sz. 412, 431—441. o. *Uő.:* Hunyadi Mátyás török politikája. HK 1975. 2. sz. 336—341. o. *Szakály Ferenc:* i. m. 1975. 50. o. *Kubinyi András:* A Szávaszentdemeter—Nagyolaszi győzelem 1523-ban. HK 1978. 2. sz. 194—195. o.

60 *Szakály Ferenc:* i. m. 1975. 50. o. és a térkép: 51. o.

61 *Uő, i. h.*

62 *Marosi Endre:* Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában. HK 1975. 3. sz. 435., 445—447. o

63 *Szakály Ferenc:* i. m. 1975. 55. o.

64 *Káldy-Nagy Gyula:* i. m. 1970. 47. o. *Uő.:* i. m. 1974. 44—45. o.

65 *Káldy-Nagy Gyula:* i. m. 1970. 47. o. *Marosi Endre:* i. m. 1975. 431. o.

66 *Káldy-Nagy Gyula:* i. m. 1974. 45—46. o

67 *Uő:* i. h.

ban érvényesíti a XV. század végi, XVI. századi viszonyokra. Ez a modellje már eddig is határozott elutasításban részesült.[68]

Egyfelől igaz, hogy a katonai döntések meghozatalánál alapvetően három tényezőt mérlegelnek: az erőviszonyokat, a hadszíntér adottságait, a rendelkezésre álló időt. Másfelől a XVI. században aligha érvényes, hogy pl. „a hadakozó felek természetesen igen pontosan ismerik saját országuk háborús potenciálját és hadseregük ütőképességét, de ugyanezt elég megbízható pontossággal tudják az ellenségre vonatkozóan is". (15.o.) Tomori adatai ellenkezőleg, éppen azt bizonyítják, hogy a magyar vezetésnek fogalma sem volt a tényleges török létszámviszonyokról! Nem csupán a mohácsi csata előestéjén, de — és a modell szempontjából: legfőként nem — a háború, a hadjárat megkezdésekor! Mai szemmel még ennél is furcsább, hogy mennyire nem ismerték az akkori vezetők a saját ország tényleges teljesítőképességét. Jól szemlélteti ezt számos adat Bécs 1529. évi ostroma idejéről.[69]

De kanyarodjunk vissza a modellhez.

„Az idő mérlegelésénél pedig egy, az erő és a tér alapján végzett egyszerű kalkulációról van szó, mely annak megállapítására irányul, hogy vajon most vagy később érdemes-e a háborút megindítani; hogy az erőknek a döntő csapáshoz való egyesítéséhez mennyi időre van szükség; s a katonai cél eléréséhez elegendő-e a rendelkezésre álló idő, vagy nem stb." (15. o.)

Látszólag ennyire egyszerű a modell alkalmazása. De semmi sem utal arra, hogy Szulejmán korának hadvezérei ilyen anyaggyűjtéssel rendelkeztek volna, amelyre támaszkodva, a fent körvonalazott módon dönthettek volna. A tények alapján éppen az tűnik ki, hogy még sokkal konkrétabb, tapasztalatokra támaszkodó számítás során is gyakorta követtek el súlyos hibát. Aránylag egyszerűnek ítélhető például az Isztambul—Mohács—Buda—Bécs útvonal megtételéhez szükséges időé. Mégis, 1529-ben a török had elkésett Bécs ostromával. A magyar hadvezetés ennél egyszerűbb számításban is tévedett: feltételezte, hogy Frangepán Kristóf és Szapolyai János csapatai egyesülnek a királyi haddal 1526-ban, jóllehet — legalábbis a könyv adatai szerint — Szapolyai semmilyen körülmények között, sehol sem érhette volna el a főerőket. (366—367. o.)

„Igen jó adatokkal rendelkezünk például az egykor volt hadseregek kiegészítési rendszeréről, szervezetéről, kiképzéséről, létszámáról, erkölcsi állapotáról, felszereléséről és harcmódjáról. Pontosan ismerjük a tisztek és katonák jogait és kötelességeit, a jutalmazás és büntetés rendszerét" — olvassuk. (16. o.) De ha ez így volna, ha ismernénk például a török kiegészítési rendszert, akkor mi magyarázná a nemzetközi méretű bizonytalanságot és vitát, amely a könyvben is tükröződik? Akkor mi célra szolgál a sokféle számolgatás, becslés, amellyel Perjés Géza pontosan ezeket a hiányzó ismereteket szeretné helyettesíteni? Akkor miért értesülünk később arról, hogy „. . . . alig ismerjük a Jagelló-kor hadszervezetét, általában a kor katonai problémáit"?! (90. o.) Vagy: „A mozgósítás elrendelése az országgyűléstől függött. Végrehajtásáról elég keveset tudunk." (101. o.)

Ellentmondó értelműek a katonai szakértelemről írottak is. „És amíg az oszmán zsoldosok kiválogatott elit csapat, addig a nyugati zsoldosseregek a társadalom söpredékéből állnak" — szól az értékelés, dicsérve az oszmánok mesterségbeli tudását. (40. o.) Utóbb megtudjuk, hogy a nyugati zsoldosokról hasonlóan vélekedő Macchiavelli csupán „lelkes dilettáns", akivel szemben „a szakma mesterei, a hadakozás tapasztalt technikusai a zsoldosok katonai szakértelmét hangsúlyozták . . ." (101. o.) Ekként módosul a szerző véleménye is: „Valójában a hadviselés fejlődésének ők az igazi hordozói, és minden újítás, ami a hadvi-

68 Ezt tanúsítja a „háború logikájáról" folytatott vita: *Nemes Imre:* i. m. 1977. 108—109. o. Ellenvetést váltott ki *Perjés Géza* másik cikkhez is: A háború logikája és a Mohács-vita. Élet és Irodalom, 1977. 24. sz. (június 11.) 4. o. Ehhez szólt hozzá kritikusan *Rázsó Gyula:* Ketrecbe zárt logika. Uo. 1977. 26. sz. (június 25) 2. o. A válasz: *Perjés Géza:* Clausewitz és a tevék. (A háború logikája és a Mohács-vita c. cikkhez írt válasz.) Uo. 1977. 29. sz. (július 16) 2. o.

69 *Rázsó Gyula:* Az 1529-es török hadjárat stratégiai problémái. HK 1976. 1. sz. 13. o

selésben végbemegy, elválaszthatatlan tőlük" mármint a zsoldosoktól. (Uo.) Kissé később már a török katonák tűnnek föl kedvezőtlen színben. Az 1532-ben Kőszeg alatt táborozó török haddal kapcsolatban olvashatjuk: „... a török hadvezetés teljesen tisztában volt azzal, hogy az akkori világ legjobb hadseregével áll szemben, melynek sorai között ott voltak a korabeli taktika felülmúlhatatlan mesterei, a spanyol gyalogosok és a német Landsknechtek. Velük szemben az elmaradt taktikával harcoló török hadsereg még túlnyomó számbeli fölény mellett sem állhatta meg a sarat..." (217—218. o.)

Túlságosan kedvező képet kapunk a várépítészeti ismeretekről is. „Igen alapos és szakszerűen megírt művekből ismerhetjük meg a várépítéstant és a várharcot, úgyannyira, hogy amennyiben ismerjük valamely vár építésének rendszerét, megszálló erejét és tüzérségét, akkor napnyi pontossággal megjósolhatjuk, hogy meddig állhatott ellen egy ostromnak" — állítja a könyv. (17. o.)

A XVII. századi erődítés- és ostrommódszerek idejére ez igaz. Éppen ellentétes a helyzet a XVI. század közepi, főként pedig a magyarországi várharcok esetében. Miután Szulejmán korának török ostromait éppen ebből a szempontból értékeltem[70], csak egy tényt említek a könyvben foglaltakkal szemben.

1552 őszén Ali budai pasa — Tinódi szerint — *„Vég Egör várát rossz akolnak mondta".*[71] A török hadvezetés bizonyára felderítette a vár „építési rendszerét", és a többi ostrom tapasztalatai alapján bizonyosra vehette, hogy a védők létszáma itt sem lesz túl magas, hogy felmentő sereg aligha érkezik. Ahmed pasa, fővezér, mégis *„bosszankodásba"* és *„átkozódásba"* kezdett, amikor az események távolról sem igazolták előzetes számításait.

A második, egyúttal a könyv első részében kifejezett *legfontosabb* gondolatkör a „szulejmáni ajánlat" részletezése. Úgy látszik, ez az elmélet egymásnak ellentmondó, sőt egymást kizáró tételekre épül:

1. A török hadsereg — hatósugarának, tágabban véve teljesítőképességének korlátai miatt — nem foglalhatta el és nem tarthatta meg Magyarország egész területét. (79—81. o.) Ezekkel a korlátokkal a török állam- és hadvezetés tisztában volt. (84. o.)

2. Ezzel is összefüggésben „Magyarország kiemelése a Habsburg-érdekszférából a törökök számára egzisztenciális kérdéssé vált". (142. o.)

3. Miután Magyarország megszerzése és megtartása meghaladta a török állam katonai lehetőségeit, politikai megoldásra kényszerült és ütközőállamot létesített. (146., 195. o.)

Most vegyük sorra az I. János királyt értékelő gondolatsort.

1. János király olyan viszony kialakítására törekedett, amelyhez hasonló később Erdélyben valósult meg. Politikájáért, no meg a mohácsi kézcsókért „csak hálával gondolhatunk János királyra, hogy a magyar nép érdekében még ezt is megtette". (193. o.)

2. A „legrosszabb béke is jobb a biztos vereséggel végződő és a nemzet létét veszélyeztető háborúnál..." Egy ilyen békére következő évtizedekben „talán... kialakul az európai politikának egy olyan kedvező konstellációja, mely alkalmat ad a hódítók által ránk kényszerített béke feltételeinek felrúgására. A törökkel való nyílt szembefordulás azonban ettől a lehetőségtől fosztotta meg az országot...", és „az ország területi és politikai egységének felbomlásához és másfél évszázad iszonyatos pusztításaihoz" vezetett. (180—181. o.)

3. János királyról „azt is megállapíthatjuk, hogy igen éles politikai látással mérte fel a helyzetet, és korlátolt eszközeit jól, sokszor kitűnően használta maga és országa érdekében..... Levonta az egyetlen helyes következtetést: Magyarország állami és területi integritását egyedül Szulejmán védelme biztosíthatja!" (246., 278. o.)

A török haderő hatósugaráról régebben kidolgozott elmélet és a szulejmáni „ajánlat" összeegyeztetése egyelőre nem sikerült. Ha ugyanis elfogadjuk a hatósugár — vagy inkább: katonai teljesítőképesség — könyvben jelzett korlátait,

70 *Marosi Endre:* i. m. 1975.
71 Eger vár viadaljáról való ének.

akkor teljesíthetetlennek kell tartanunk Szulejmán „ajánlatának" Magyarország megvédésére vonatkozó részét, és azoknak a politikai éleslátását kell kiemelnünk, akik az „ajánlat" elfogadása ellen foglaltak állást. Ha viszont a „szulejmáni ajánlatot" fogadnánk el racionális lehetőségnek Magyarország állami és területi egységének megvédésére, akkor el kellene vetnünk mindazt, amit a „hatósugárról" eddig olvastunk a könyvben.

Többek között ezek az — egyelőre feloldhatatlan — belső ellentmondások indokolják a „szulejmáni ajánlat" vitatását. Jóllehet szinte minden hozzászóló ellenvéleményt fejtett ki, nézeteik — ha egyáltalán említésre kerülnek — a könyvben csaknem kizárólag Perjés Géza által megbírált formában és részletekben olvashatóak. Ilyen keretek közt értesülünk egy olyan levéltári forrásról, amely komoly érv lehetne a „szulejmáni ajánlat" tárgyalásakor. (176—178. o.) Ezt a forrást Kubinyi András találta, és tartalmáról ő tájékoztatta Perjés Gézát.[72] De mert az eddig kiadatlan forrás helyett jobbára csak a rá vonatkozó és egyéb, nem közlésre szánt kéziratok bírálatát olvashatjuk (179—180. o.), egyelőre ez a forrás sem jelent döntő érvet.

Mohács vonatkozásában valamennyi érdekelt véleménye szerint keveset tudunk a vita eldöntéséhez. De éppen ezért lenne meggyőzőbb, ha a könyvben található érvelés arányai és hangsúlyai nem tolódtak volna el.

III.

A könyv második, rövidebb része foglalkozik a mohácsi hadjárattal és csatával. Elemzésekor követjük az első rész bemutatásánál alkalmazott módszert.

Bevezetésképp megismerkedhetünk az egykorú forrásokkal. (285—289. o.) Sajnos, még a csatára vonatkozó, magyarul kiadott lényeges források közül sem mind került bemutatásra. Kiváltképp hiányolható egy, a magyar centrumban harcolt német zsoldos visszaemlékezése, amelyet 1976-ban két fordító révén, két alkalommal is kiadtak[73]. Nem találjuk Istvánffy Miklós krónikájának a csatáról írt részei elemzését sem, habár Istvánffy — alapul véve Brodarics krónikáját — feldolgozta több túlélő beszámolóját is. Ugyancsak elmaradt az egyébként gyakran idézett Kemálpasazáde, ill. Pecsevi kritikai értékelése. Pedig egy jól áttekinthető forráskritikai bevezetés bizonyára elejét vette volna néhány következetlenségnek, mint amilyen Kemálpasazáde méltatása: „... igen tiszteletre méltó tudós, író és pap volt, de a katonai mesterséghez nem értett" — olvassuk (310. o.), de később ennek ellenkezőjére bukkanunk: „... kitűnő katonai szakértő lévén, azzal ... tisztában volt..." stb. (341. o.) Még később visszatér az első, bíráló megfogalmazás: „... Dzselálzáde és Kemálpasazáde sem jeleskedtek túlságosan a hadi tudományban, amellett szavahihetőségükhöz is alapos kétely férhet." (414. o.)

Ellentmondásos a könyv több értékelése Brodarics krónikájáról, amelyet ezidáig a csata leginkább megbízható, bár hibáktól korántsem mentes forrásaként tartottunk számon. Perjés Géza más véleményre jut: „Brodarics püspök leírásának megbízhatósága is erősen vitatható" — írja. (287. o.) De az alábbiak alapján úgy látszik, ez a minősítés a forrás félreértésén, néhol azonban félremagyarázásán nyugszik.

A 378. oldalon írtak szerint távolról sem hiteles Brodarics, „leírásának földrajzi szempontból egyetlen konkrét adata Földvár esetében". Ez így nem meggyőző, de nem is pontos fogalmazás. Brodarics krónikája tartalmazza Magyarország igen részletes, és eléggé „konkrét" földrajzi bemutatását, valamint számos egyéb földrajzi utalást. Névanyagában egyetlen hiba sem található, ezért annak matematikai valószínűsége, hogy éppen és egyedül Földvár meghatáro-

72 Erre vonatkozó közlés: *Perjés Géza:* i. m. Élet és Irodalom, 1977. 24. sz. 4. o.
73 *Regölyi Zsolt:* A mohácsi csata előzményei és lefolyása. Baranyai Művelődés, 1976. 2. sz. 7—11. o. *Katona Tamás* fordításában: Mohács emlékezete 1976. 150—152. o.

zásakor tévedett volna, közel nulla (bár lehetséges).[74] Azt, hogy Brodarics valóban tévedett volna, eddig még senkinek sem sikerült bebizonyítania.

Más helyütt, a Karassó folyóra vonatkozó források tárgyalásakor földrajzi szaktekintélyként látjuk viszont Istvánffy Miklóst. „... van itt egy síkság — írja Perjés Géza, majd idézi a krónikát — *melyen sem erdő, sem cserje nincs, de amelyet átszel egy olyannyira mocsaras és felduzzadt patak... hogy még ha nagyon figyeld is, akkor sem tudnád eldönteni, merre folyik...*" Ezt követően Istvánffy leírását a II. József kori katonai felmérés adataival próbálja igazolni a szerző. (302. o.)

Istvánffyt azonban nem helyes földrajzi szaktekintélyként feltüntetni. Ő a Perjésnél kipontozott helyen megjelölte a Karasica nevét, és bár szövegszerűen Brodaricshoz igazodott, abban a meggyőződésben írta művét, hogy ez a „Karasica" — a Csele patak. Ha a könyvben idézett részlet kicsit bővebb, ez máris kiviláglott volna, ugyanis — északról nézve — így mutatja be a tájat Istvánffy:

(Mohácstól) „... *nyugatra fekszik Pécs híres városa, keletre a Duna oldala... délre a Dráva torkolata... köztük egy nagy síksággal... amelyet egy olyannyira mocsaras és felduzzadt patak szel át — a lakosok Karasicának nevezik — hogy még ha nagyon figyeled is...*" stb. „*E Karasicán túl volt Tomori tábora...*"[75]

Tomori tábora a valódi Karasicától „innen" volt. (292. o. 3. vázlat.) És, ha a forrás idézése ellenére maradna kétely Istvánffy tévedése felől, eloszlatja ezt a II. Lajos meneküléséről és haláláról írt részlet: „... *Mohácsot jobbra hagyva, gyors lovakon Pécs irányába vette futását; Mohács és Csele* (falu! — M. E.) *között a Karasica állta útját, a mocsaras és iszapos patak, mely bizonytalan és határozatlan medrével sárosan folydogált, de az akkor éppen kiáradó Duna vizétől és a hirtelen záporesőtől... meglehetősen megduzzadt... lova a gyeplőt húzva hanyatt vágódott... a király... ottveszett...*"[76]

Brodarics és Istvánffy földrajzi tájékozottságát összehasonlítva éppen fordított következtetés jogos, mint amilyent a könyv Brodaricsra illeszt. A valóságban Brodarics volt a tájékozott, szavahihető forrás. Istvánffy éppen akkor válik pontatlanná, amikor hozzáfűz a kútfőként használt Brodarics-krónikához. (Következőleg, e részletében Istvánffy nem képez külön forrást, ellentétben a könyvben foglaltakkal: 302. o.)

Brodarics máshol sem kap méltó elismerést. Még olyan általánosságban mozgó kijelentésnél sem, ahol „*nagy, széles síkság*" gyanánt jellemzi a mohácsi térséget. Perjés Géza úgy találja, hogy ez az állítás — miután a terep valójában egyenetlen — „fényt vet" Brodarics „tereplátására", sőt, „jogosult kételyeket" támaszt a kancellár „leírásának hitelességével szemben". (376. o.)

Ennek a messzemenő következtetésnek szól ellene, hogy más szemtanúk „tereplátása" sem múlta felül Brodaricsét. Dzselálzáde Musztafa szerint a ruméliai csapatok „*Mihácshoz közel, egy téres mezőn*" sorakoztak fel[77]. Sőt, még a török tüzérség „tereplátása" is hibádzott. Ezt bizonyítja a Brodarics, ill. Szulejmán naplói alapján közismert tény, hogy mélyedésben sorakozott fel, ahonnan csupán ellensége feje fölé lövöldözhetett. Mohácsi kiszállásaink alkalmával mindnyájan meggyőződhettünk róla, hogy ezek a „furcsa egyenetlenségek" valóban megtévesztőek. (Vö. 402—403. o.) Más módon lenne célszerű Brodarics hiteléről megbizonyosodni.

„Különösnek" tartja Perjés Géza, hogy Brodarics semmit sem ír a ruméliai csapatok sátorveréséről, holott „az egész csata leglényegesebb mozzanatáról van szó". (404—405. o.) Tekintsünk el a „mozzanat" minősítésétől, és tájékozódjunk a látási viszonyok felől. A könyvben ez áll:

A Sátorhely—Törökdomb képzeletbeli vonalról, vagyis 5 km távolságról „nincs az a szem, amely az innen egyébként is csak halványkék csíkban lát-

74 *Marosi Endre:* i. m. 1976. 638. o.
75 Mohács emlékezete 1976. 229. o.
76 Uo. 73. o. Értékelése: *Gyalókay Jenő:* i. m. 1926. 265. o. 319 j.
77 Mohács emlékezete 1976. 229. o.

szó teraszon megláthatta volna a törököket, de a törökök sem a magyarokat, holott a török források alapján kétségtelenül tudjuk, hogy — elérkezve a teraszra — tisztán látták a magyar sereget". (387. o.) Bontsuk két részre ezt az állítást.

1. Egyik sereg sem vonalban, hanem mélyen tagozódva sorakozott fel. A magyar sereg azonban nem Sátorhely—Törökdomb között, hanem a terasz és a Borza patak között állt fel, vagyis a fent megadott távolság legfeljebb felénél. (7., ill. 9.) a—b vázlatok, helyük: 374., ill. 388—389. o.) Innen azonban kiválóan meg lehet figyelni a teraszt, pontosabban a dombvonulatot, és ezt a tényt fényképek sorával igazolhatjuk. Szemből, a dombvonulatról, különösebb erőltetés nélkül ellátni a Borzáig, sőt, ismét akár fényképekkel igazolhatóan, a sátorhelyi víztároló gömbig, vagy a még hátrább és keletebbre épült kölkedi kombinátig. Miért ne lehetett volna látni, sőt megfigyelni a színes egyenruhát viselő bármelyik sereget, seregrészt, felállási helyén? Nem férhet kétség ahhoz, amit a török források tanúsítanak: a síkságon jól meg lehetett különböztetni a magyar csatarendet alkotó részeket.

2. Változik a helyzet, ha a magyar oldal felőli kilátást vizsgáljuk. Brodarics a második csatarend utolsó csapatai, vagy sorai között helyezkedett el. Lovas és gyalogos katonák ezrei mozgolódtak előtte. Még távolabb a harcoló, de legalábbis a terepet beszáguldozó előőrsök tevékenykedtek. Csupán mögöttük kezdett felsorakozni a ruméliai csapatok eleje, és még inkább mögöttük vert tábort. Aligha jogos tehát Brodarics felelősségre vonása, amiért „nem látta" a törökök táborverését, és aligha jogos ezen az alapon kétséget támasztani hitelét illetően.

A Brodariccsal szembeni elfogultság következménye a forrás félremagyarázása, legfőként a Dráva védelmének ügyében. Perjés Géza bizonyos, alább részletezett szempontok alapján tagadja, hogy a Drávát védeni kellett és lehetett volna a törökök ellen. Ezt a véleményét belelátja forrásaiba.

Brodarics szerint a királyi tanács naponta tárgyalt arról, *„hogyan lehetne a Dráva vonalát megtartani, ha már a Száva és Pétervárad elveszett"*. Báthory István nádort bízták meg, hogy *„siessen, s előzze meg az ellenséget a Dráván való átkelés biztosításában."* Utóbb *„a Dráva védelmének ügyét elejtették."* (350—351. o.)

A Dráva védelmének szándékát határozottan állítja egy másik, Brodaricstól független forrás, Burgio pápai követ: *„Tolnáról Sárkány Ambrust küldte el Eszékre* (a király — M. E.), *hogy a várat védje s megakadályozza azt, hogy a török a Dráván hidat verjen..."*, majd hozzárendelte *„Báthory István nádort is"*; sőt arról is értesült, hogy *„most valóban lemennek"*. (351—352. o.) E két forrásrészletet követi az alábbi fejtegetés:

„Mindkét közlés közös baja, hogy szinte elképzelhetetlen, hogy a Dráva védelméről lett volna szó, mivel, mint korábban már említettük, ebben az időben a török tábor már sokkal közelebb volt a Dunához, mint a tolnai tábor. Azt pedig, hogy a török hadsereg hol és merre járt, Tomori felderítői révén szinte órányi pontossággal tudta, és természetesen az udvart is folyamatosan tájékoztatta". (352. o.)

Bármennyire is vitathatónak tartja Perjés Géza e döntés jogosságát, a két, egymástól független forrás cáfolhatatlanul a Dráva védelmének szándékáról ír. De menjünk tovább!

Brodarics idézi az ifjú király nagyon is valószínű, keserű kifakadását: *„személyesen fogok elmenni veletek oda, hova mások nélkülem menni nem akarnak"*. (352. o.) Ez a kijelentés önmagában nem ad elegendő alapot rá, hogy kétségbe vonjuk a krónikában korábban a Dráváról írtakat. Mégis azt olvassuk, hogy „kétségtelenül mutatja, hogy az ellenség felé való közeledés volt a fő kérdés, nem pedig a Dráva-védelem. Az ellentmondás annyira súlyos, hogy nem tudjuk elaltatni gyanúnkat: Brodarics elhallgatja a vita lényegét, ugyanakkor ezzel a szépen megírt jelenettel akart örök emléket állítani a tragikus sorsú fiatal királynak!" (352—353. o.) Eljutottunk tehát a leírt események ellenbizonyíték nélküli tagadásához: „... mindezek alapján szinte kétely sem lehet afe-

lől, hogy a tolnai tanácskozás fő témája nem a Dráva-védelem volt, hanem az, hogy döntő harcba bocsátkozzanak-e a törökkel, s ha igen: hol és mikor." (355—356. o.) De az nem derül ki, hogy ha netán Brodarics hitelét aláásná is a király iránti elfogultsága, ugyan mi terhelheti Burgio szavahihetőségét? Sőt, mintha figyelmen kívül maradt volna, hogy ugyanezen két forrás ugyanezen részleteit a Dráva-védelemről a könyv korábbi részeiben egyszer már részletesebben is olvashattuk. (305—308. o.) Ott elfogadott tényként szerepelt, hogy a magyar hadvezetés valóban a Dráva védelmére készülődött, és ezt a tényt Perjés Géza úgy magyarázta, hogy „a török késleltetéséről, nem pedig a Dráva mentén folytatott döntő jellegű védelemről" volt szó. (308. o.)

A források értelmezése után szóljunk a szakirodalom alkalmazásáról. Amint az első rész IV. fejezetében terjedelmes, és jegyzetekkel bőségesen alátámasztott rész foglalkozik a „szulejmáni ajánlat" körüli vitával, ugyanígy elősegítette volna a második rész jobb megértését egy kutatástörténeti alfejezet. Hiányát aligha pótolja néhány utalás (pl. 289., 378—381., 387—391. o.), és nem kísérhetjük nyomon a legfontosabb nézetek kialakulását.

Sajnálatos, hogy a szerző nem tartotta szükségesnek számos történész és régész véleményének ismertetését.

Eléggé furcsa, hogy még a jegyzetek között sincs feltüntetve az a sor kisebb-nagyobb közlemény, amely az évforduló kapcsán, 1976-ban jelent meg, többek között a csatatéren Perjés Gézával együtt dolgozó kutatók tollából.[78] Még az a vitacikk sincs megemlítve, amelynek „legmesszebbmenőkig" terjedő hasznosítását a „készülő" Mohács-könyv szerzője kilátásba helyezte,[79] és helyenként meg is valósította.

Áttérve a könyv érdemi mondanivalójára, kiemeljük a négy, legfontosabbnak látszó témakört: 1. a folyamvédelem, 2. a török felvonulás, 3. a csata menete, 4. a terep kutatása.

1. Már szó esett azokról a feltételezésekről, amelyek szerint a magyar hadvezetésnek állítólag nem volt esélye sem a Száva, sem a Dráva, sem a Karassó menti védelemre. (303. o.) Ezek a feltételezések Clausewitz hadtudományi munkájára támaszkodnak. Eltekintve attól, hogy a könyvben közölt átkelési ütem „lényegesen nagyobb, mint a korszerű hadseregek napjainkban teljesíthető átkelési üteme"[80], a feltételezések alapjai kétségesnek látszanak. Mindenekelőtt azt kellett volna bizonyítani, hogy a török háborúk során, közelebbről a XVI. században volt olyan átkelés török részről, víziakadály-védelem magyar oldalról, amelynek elvei és adatai hasonlóak a Clausewitz idején érvényesekhez. Ilyen bizonyíték hiányában megalapozatlan a modell használata.

Célravezetőbbnek látszik számba venni a vízi akadályok menti ütközetek eseménytörténetét, és ezek alapján véleményt formálni a víziakadály-védelem XVI. századi esélyeiről.

1523-ban Szávaszentdemeter és Nagyolaszi között Tomori csapatai — az ő távollétében — előbb a török folyami hajóhadat és őrséget támadták meg és győzték le, majd részenként verték szét Ferhát boszniai pasa számra jóval nagyobb hadát. Ferhát csapatai nem tudtak összehangoltan tevékenykedni, nem tudták egymást támogatni. A menekülő törökök kénytelenek voltak átgázolni a Száván, miközben súlyos veszteségeket szenvedtek.[81]

1593-ban Haszán boszniai pasa ostrom alá vette a Kulpa torkolatánál épült, kicsiny sziszeki várat, amelynek őrsége hősiesen védekezett. Felmentésükre beérkezett a belső-ausztriai és horvátországi rendek hada. Haszán a Kulpa hídján ellenük küldte serege egyik részét. A felmentő sereg megrohamozta a törököket, megfutamította és a Kulpába szorította őket. A csatában maga Haszán is elesett.[82]

78 Vö. az 52. sz. jegyzet alatti irodalommal.
79 *Perjés Géza:* i. m. 1977. 282. o.
80 *Nemes Imre:* i. m. 1977. 113. o.
81 *Szakály Ferenc:* i. m 1975. 21. o. Újabban *Kubinyi András:* i. m. 1978. 218—220. o.
82 Az 1593—1606 közötti török hadjáratok eseménytörténetét feldolgoztam a Magyar Hadtörténet készülő I. kötetéhez írt, megvitatott és elfogadott kéziratomban. (Bp. 1977.)

1595-ben Gyurgyevónál a visszavonuló Szinán pasa nagyvezér képtelen volt úgy megszervezni és biztosítani a Dunán végrehajtott átkelést, hogy ne szenvedjen érzékeny veszteséget a számra és minőségére nézve sokkal gyengébb erdélyi hadtól.

1596-ban Mezőkeresztesnél a Miksa főherceg vezette szövetséges csapatok egy kis patak mentén sikerrel verték vissza III. Mehmed szultán csapatait, majd ellentámadásba kezdtek: átkeltek a patakon, és rohamozták a török hadat, majd a tábort. De támadásukat, és annak kudarca után visszavonulásukat, nem tudták kellőképpen megszervezni, és részben emiatt szenvedtek vereséget.

Hasonló módon vívták a vízi akadályok menti ütközeteket a XVII. században is. 1664-ben Szentgotthárdnál Köprülü Ahmed pasa túlerejű hada képtelen volt a Rábán átkelve megkerülni Montecuccoli seregének szárnyait, mert átkelését mindvégig meghiúsította a horvát—magyar könnyűlovasság. Végül középen sikerült a törököknek rejtve kialakítaniuk egy hídfőállást, ahonnan meglepetésszerű támadást intéztek a szövetségesek ellen. A győzelmet azonban nem tudták kierőszakolni, visszavonulásuk menekülésbe fajult, és igen sokan belevesztek a Rábába. A győztes Montecuccoli nem vállalkozott átkeléssel egybekötött ellentámadásra.[83]

1697-ben Zentánál II. Musztafa szultán addig eredménnyel tevékenykedő hada visszavonulást hajtott végre, és átkelésbe kezdett a Tiszán. Eközben érte Savoyai Jenő herceg támadása, amelynek eredményeképp a török had súlyos vereséget szenvedett.[84]

Ezekből az adatokból kiviláglik, hogy a török had (ellentétben például a muhi csatában a Sajón átkelő tatárokkal) általában nem kísérelte meg, vagy nem tudta túlerejét több átkelési ponton kifejteni, annak ellenére, hogy az egy hídfőre korlátozott átkelés legtöbbször súlyos veszteségekbe torkollt. Még az általánosítást is megkockáztathatjuk: az átkelést kezdeményező fél rendszerint, és átkelési nehézségeivel összefüggően, vereséget szenvedett. A XVI—XVII. századi víziakadály-védelem, ill. erőszakos átkelés elvei és gyakorlata ezek alapján még csak megközelítően sem hasonlíthatók Clausewitz koráéhoz. Úgy látszik, hogy ha a magyar hadvezetés 1526-ban egyáltalán ütközetre szánta el magát, azt a legnagyobb matematikai eséllyel éppen víziakadály-védelemmel összekapcsoltan vívhatta volna meg.

Az előzőek alapján még az sem látszik feltétlenül helyesnek, amit a könyvben a Száváról olvasunk: „Nándorfehérvár eleste után általános volt a vélemény, hogy Magyarország védhetetlenné vált... ebben a véleményben viszont implicite benne van az is, hogy sem a Száva, sem a Dráva, sem pedig a Karassó nem kínált lehetőséget a védelemre." A „magyar, török és más szakértők" alátámasztására szolgálnak Clausewitz nézetei. (293. o.) Később arról értesülünk, hogy „... 1521-ben Nándorfehérvár, Zimony és Szabács elfoglalásával a török igen erős hídfőállásokra tett szert a Száván", mégpedig mint „hídverést biztosító hídfőállás" gyanánt a „túlsó parton". (296—297. o.)

De miután Nándorfehérvár és Szabács nem a Száva magyar, azaz északi, azaz bal partján áll, hanem a déli, vagyis a török oldalon, e két vár jelentőségét másként kellene kidomborítani. Önmagában Nándorfehérvár elvesztése sem olyan jelentőségű, mint amilyennek már az egykorúak is érezték. Amikor a török kiűzésének idején Belgrád egy időre felszabadult, és 1690-ben ismét török kézre került, a rákövetkező évben indított nagy török támadást Lajos badeni őrgróf hada a szalánkeméni győzelemmel akasztotta meg. Valójában tehát az ütőképes haderő hiányában lett sorsdöntő Nándorfehérvár 1521. évi elvesztése, és nem csupán az általa biztosított jó átkelési lehetőség miatt. Badeni Lajos győzelme azt is igazolja, hogy megfelelő haderőre támaszkodva nem kellett feladni a Száva—Dráva közét.

83 *Marosi Enáre:* Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez. HK 1971. 1. sz. 120—121. o.

84 A zentai csata korszerű hadtörténeti feldolgozása egyelőre még várat magára. Eseménytörténetre: *Zöllner, Erich:* Geschichte Österreichs. 5. bővített kiadás, Wien, 1974. 256. o. A török kiűzéséért folytatott hadjáratokat áttekintem a HK részére készített, közlés előtt álló kéziratomban: A török elleni harc lehetőségei 1352—1718 között. Budapest, 1978.

2. A török had felvonulását a mohácsi csatatérre ezidáig az Eszék—Buda közötti hadiúton képzeltük el. Új szempontokat és új feltételezést találunk a könyvben, amely szerint a török had csatarendben szétbontakozva vonult a Karassó mentétől Mohácsig, beleértve a csatateret délről (és nyugatról) szegélyező dombvonulatot és annak teraszát. A szerző feltételezi — bár adatszerűen nem támasztja alá —, hogy Tomoriék előre látták a felvonulás ezen módját, valamint azt, hogy a török had az aránylag szűk keresztmetszetű teraszon rendezetlen tömörülésre kényszerül, a csúszós lejtőn pedig nem fog tudni rohamra indulni. (381—386. o.).

Tekintsük meg a felvonulást bemutató vázlatot. (383. o.) Eszerint a ruméliai sereg kétszer annyi utat tett volna meg, mint az anatóliai, mégis sokkal korábban ért a terasz széléhez. Minden „meglepődése" dacára lejutott a síkra, csatarendbe sorakozott, felvonultatta és mesterséges akadályokkal biztosította tüzérségét, lemálházott, ismét felsorakozott, kiállta a magyarok első rohamát, és csak ezután kapott támogatást a most beérkező anatóliai csapatok révén. Mindezt a könyv szerint Tomoriék előre tudták és erre a késésre alapozták volna haditervüket. (386., 406. és köv. o.) A felvonulás ilyen körülmények között elképzelt módja azonban nem meggyőző.

Nehéz volna elhinni, hogy a hat heti esőzéstől felázott terepen állítólag szétbontakozva menetelő ruméliaiak több óra előnyt szereztek volna a hadiúton menetelő anatóliaiakkal szemben. Ezen a terepen döntő tényező a sár. Terepbejárásunk alkalmával, néhány napi esőt követően, ki sem tudtunk szállni a terepjáró gépjárműből! Ezt a tényt a „lejtő" esetében Perjés Géza is kiemelte. (381. o.)

A terep ismeretében úgy látszik, hogy a török had nem bontakozott szét a Karassó mentén, hanem a hadiúton, menetalakzatban közelítette meg a csatateret, és beérkezése sorrendjében bontakozott szét. (Ez magyarázná az anatóliaiak késlekedését, egyúttal Tomoriék esetleges tervét is.) A nagyszámú török tüzérséget semmilyen más módon nem vonhatták előre a Karassótól Mohácsig, és nem helyezhették másként tüzelőállásba a síkon, a dombok tövében. A török szétbontakozással kapcsolatban figyelmet érdemel az a Ny—K irányú földút, amely nagyjából a mai Majs és Udvar községek között húzódott egykor. Egy szakaszát már Papp László régész megtalálta és közleményben ismertette.[85] Ez az eredménye is hiányzik a könyvből. Az úthálózatot ábrázoló térkép (8. sz. vázlat, 382. o.) nem tünteti föl ezt az utat, de azokat sem, amelyek a teraszról vezettek le a síkságra.[86]

3. A mohácsi csata bemutatását címében is vállaló könyv mindössze hét szövegoldalt és két térképvázlatot fordít az ütközet leírására. Ez a terjedelem nem bizonyult elegendőnek a csata fő mozzanatainak részletes bemutatására. Sőt, némely — bizonyosan megtörtént — eseményt a könyv tagad. Ilyen a csatát bevezető összecsapás, ami helyett ez olvasható: „Báli és Khoszrev seregének zöme kitér Ráskay elől, nem veszi föl a harcot..." (414. o.) Pedig az összecsapás megtörtént. Részleteit, a vezetők nevét, sorsát leírta Brodarics és — a könyvben ezúttal mellőzött — Istvánffy, alátámasztják őket a török szerzők.[87]

Az első rohamról olvasható, hogy „... a jobbszárny — Tomorival az élén — teljes vágtában rohamra indul;..." (414. o.) „... valószínű, hogy Tomori is ennél a rohamnál halt hősi halált." (419. o.) A források alapján nem biztos, hogy Tomori állt volna élére az egyébként Batthyány Ferenc horvát bán vezette jobbszárnynak.[88] Úgy látszik, legalábbis kezdetben aligha lehet szó „teljes vágtáról", mert a páncélos lovasok oldalán gyalogosok helyezkedtek el, és az így fel-

85 *Papp László:* Újabb ásatások a mohácsi csatatéren. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1962. Pécs, 1963. 211. és köv. o.

86 A legfontosabb ilyen földút fényképét közreadtam, i. m. 1976. 640. o. 3. sz. fénykép.

87 *Istvánffy* krónikájának ez a részlete megtalálható: Mohács emlékezete. 1976. 70—71. o. Értékelése: *Marosi Endre:* i. m. 1976 649—644. o.

88 *Gyalókay Jenő:* i. m. 1926. 266—267. o. 184. j.

állított sereg támadt a törökökre.[89] Tomori ekkor bekövetkezett hősi halála ellen az szól, hogy ő adott parancsot a második magyar csatarend bevetésére. (415. o.) Más forrás alapján valószínűsítette Szakály Ferenc, hogy Tomori csak később, a magyar balszárny felbomlása után, a menekülés kezdetekor esett el.[90]

A centrum, a balszárny és a második csatarend harcát illetően „csupán feltevésekre vagyunk utalva", jelzi a szerző, és a csatának ezt a döntő szakaszát mintegy másfél oldalra sűríti. (419—421. o.)

Nem támasztható alá az a vélemény, hogy a magyar sereg centrumát alkotó „kemény, tapasztalt zsoldosok" serege „szinte egy szálig ott veszett". (421. o.) Éppen a túlélők egyike írja le, hogyan hátráltak harcolva a szekérvárig, de mivel azt *„nyitva"* találták — Brodarics szerint építését félbehagyták —, itt sem tudtak megkapaszkodni.[91] Veszteségük ugyan súlyos volt, de Brodarics adata szerint legalább harmadrészük megmenekült.[92]

Magának a szekérvárnak a létezését Perjés Géza kétli, mert szerinte Brodarics „teljesen félreértette a dolgot". (395. o.) Más volt Papp László véleménye, aki ásatása közben a szekérvár, ill. sáncának nyomára bukkant.[93]

Hiába keresünk adatokat vagy részleteket a menekülésről, nem találunk a könyvben (kivéve II. Lajos tragédiáját). Annak ellenére nem, hogy a csata túlélői, az őket felhasználó feldolgozások, mint például Gyalókay tanulmánya, vagy Szakály könyve, számos, aprólékos részletet ismertetnek.

Semmit sem olvashatunk a könyvben a magyar táborért vívott elkeseredett harcról, jóllehet hozzá kapcsolódik a legnagyobb ásatási eredmény, továbbá — Istvánffy hiteles közléséből — névről ismerjük a tábor több védőjét!

4. A régészeti eredmények teljes mellőzése károsan érződik a továbbiakban is. Mindössze tíz sort találunk a könyvben a tömegsírokról, holott feltárásukat és keresésüket éveken át országos érdeklődés kísérte.

Nem világos, honnan származik az az adat, amely szerint „eddig mindössze 6—800-nak a tetemét találták meg Sátorhely környékén"? (425. o.) Miért szerepel kétszer is, hogy „négy sírgödör"? (426. o.) Ezidáig öt tömegsírt tártak fel (ennyi látható ma is az emlékparkban), ezekben összesen mintegy 1000 harcos csontváza nyugszik. Ezek az adatok szerepelnek az ásatást vezető Maráz Borbála — a könyvben figyelmen kívül hagyott — közleményében.[94]

Befejezve a könyv bemutatását, összegeznem kell véleményemet. Perjés Géza a tőle mindenkor tanúsított ügyszeretettel végzett hatalmas munkát annak érdekében, hogy minél sokoldalúbb vizsgálat alá vegye Mohács problematikáját. Bátran vállalkozott a hiányzó adatok merész elméletekkel történő pótlására, és rokonszenves bátorsággal vállalja elméleteiért a további vitát. Erre a vitára nagy szükség van, mert Perjés Géza könyve alapján, megítélésem szerint, nemigen juthatunk közelebb Mohács korának jobb megértéséhez. Leginkább talán azért nem, mert ezúttal nem sikerült sem a rendelkezésre álló források, sem a szakirodalom újabb eredményeinek kiaknázása. Úgy látszik, hogy a „szulejmáni ajánlat" körüli feltételezések olyannyira befolyásolják a szerzőt, hogy hajlik a források túlságosan szabad értelmezésére, továbbá — legalábbis egyelőre — kevéssé veszi figyelembe a vele szemben elhangzó véleményeket. A gyakorta élvezetes írói stílus az eseménytörténetet és a vitát kevésbé ismerő olvasó előtt rejtve hagyja, sőt hitelesíti a pontatlanságokat és alkalmas rá, hogy tényként hitessen el feltételezéseket.[95] Talán ez látszik a „történelmi esszé" műfaja legnagyobb lehetséges veszélyének: a szakmai közleményeket nem ismerő, vagy azokat nem kedvelő olvasó ismeretei tárgyi és logikai tévedésekre támaszkodhatnak.

89 Mohács emlékezete. 1976. 231. o.
90 *Szakály Ferenc:* i. m. 1975. 35. o.
91 *Regölyi Zsolt:* i. m. 10. o.
92 Mohács emlékezete. 1976. 29. o.
93 Közleményének ezt a részét újból kiadták: Mohács emlékezete. 1976. 268. o.
94 *Maráz Borbála:* i. m. 1976. 24. o.
95 Ez tükröződik a könyvet elsőként méltató cikkből: *Zöldi László:* Történelmi vasreszelék. Élet és Irodalom 1979. 34. sz. (aug. 25.) 11. o.

IV.

Végére hagytuk a címünkben jelzett Mohács-komplexus mérlegelését. Végére, miután a könyvben fellelhető utalások nem csupán Mohács Magyarországára, hanem néptől, eseménytől, háborús céltól független általános magatartásra érthetőek. Ezek a gondolatok az alábbi tételre támaszkodnak: „... történetírásunk... még igen messze van attól, hogy a kisemberek és a politikusok számára egyformán kimondja: az államvezetés kötelessége válságos pillanatokban csak az lehet, hogy a nemzeti lét kontinuitását biztosítsa a legnagyobb kompromisszumok árán is, a jövő nemzedékre bízva a kompromisszumok által előidézett előnytelen helyzetből való kiút keresését." Következőleg „Mohács esetében csak egy tanulsággal szolgálhat a história: Szulejmán békét ajánlott, s ezt nem lett volna szabad visszautasítani." (180. o.) Azért nem, mert „... bátran állíthatjuk, hogy még elképzelni sem lehet rosszabb változatot annál, ahogyan történelmünk a szulejmáni ajánlat elutasítása következtében alakult." (278. o.) Csakhogy az „állami és területi integritáshoz való görcsös ragaszkodás" (229. o.) elzárta a megegyezés útját, és „... Szulejmán... nem adhatta meg az országnak azt a védelmet, amire a Habsburgokkal szemben szüksége lett volna..." (279. o.) Végül: „Furcsa tréfái vannak néha a történelemnek: két állam közös érdeke lenne, hogy valamilyen módot találjanak a békés együttélésre, és azt rajtuk kívül álló okok miatt nem tudják megtenni..." (445. o.)

Tekintsünk el annak vitatásától, hogy miért került egyenlőségjel a Habsburgok és a törökök terjeszkedése közé, hogy miért csupán „kurucos" ellenszenv nyilvánul meg az előbbiek iránt, hogy ha már az ország vezetői felelősségének árnyalt értékelése a korábbi fejezetekben elsikkadt, miért ekkora horderejű kérdésben kap hangsúlyt? Ezzel szemben gondoljuk át azt a javaslatot, amely a török elleni harc helyett fennhatóságuk elismerését, tágabban: a védekezésre kényszerülő kis népeknek a feltétlen behódolást ajánlja.

Mohács vonatkozásában a könyvben ezúttal is figyelmen kívül maradt a — korábban ugyan deklarált — tény: Magyarország már nem volt önálló tényező az európai politikában. Viszonyai nem adtak módot rá, hogy érdemleges döntést hozzon és azt következetesen érvényesítse egy török—magyar vagy akár egy Habsburg—magyar háború, netán szövetség kérdésében. Ez a két világhatalom egymással került szembe. Mohács Magyarországa közéjük szorult, mint — Pázmány szavaival — *„a küszöb és ajtó között levő ujj."*[96] Mi mást tehetett volna: vagy egyidejűleg harcol mindkét nagyhatalom ellen, vagy beletörődik valamelyik fennhatóságába. Ma már tudjuk (279. o.), bármelyik oldalra álltak, nem kerülhették el az ország részekre szakadását, mert egyik patrónus sem volt annyival erősebb a másiknál, hogy vele szemben megvédje, méginkább helyreállítsa országunk területi egységét — holott ezt a végeredményt Perjés Géza is az áldozat értelmének tekinti. (278. o.)

Vajon hogyan értelmezhető az „állami és területi integritáshoz való görcsös ragaszkodás"? Valóban nem lett volna több Mohács nemzedékének harcában, mint „görcsös ragaszkodás"?

Erre vonatkozóan mintha Perjés Géza is más eredményre jutott volna. Korábban úgy találta, hogy Mohács vigasztalása irodalmi téren a legszembetűnőbb: az a mindent túlélő, mindenen túl megújuló életerő, amely annyi balszerencse közt teremtette meg anyanyelvi irodalmunkat, a „sajátos magyar írói hivatástudatot". Alapvetése a protestáns prédikátorok áldozatos ténykedése volt, akik hozzásegítették népünket, hogy feldolgozza a mohácsi tragédiát, túllépjen rajta, megőrizze önbecsülését, sőt európai távlatokat lásson meg.[97]

Valóban úgy látszik, hogy Mohács „vigasztalása" a részekre szakadt ország népét újraélesztő és tápláló életerő. De ennek megnyilvánulásaiból nem az iro-

96 Idézi *Sumonyi Zoltán:* Pázmány Péter másik arca. Új Tükör, 1979. 36. sz. (szept. 9.) 10. o.
97 *Perjés Géza:* i. m. 1975 111—114. o.

dalmi a legdöntőbb. Fennmaradásunk legfontosabb, költőink által is kiemelt záloga éppen az az egészséges önbizalom volt, amely nem elégedett meg a bűnbánat fejében nyerhető, a nagyon távoli jövőben, esetleg csak a túlvilágon esedékes vigasszal. A Mohácsot követő évtizedek magyarsága ennél sokkal többre vállalkozott. Megkísérelte más alapokra helyezni harcát — akár János király, Fráter György vagy akár Ferdinánd hívei. Sem a magyarországi, sem az erdélyi nemesség nem tartotta, egy pillanatra sem tekintette véglegesnek a török hódítást, és őrizte, fegyverrel kényszerítette ki jogfolytonosságát a megszállt területeken, és fűzte magához lakosságukat.[98]

Ez az önbizalom tette alkalmassá mindenekelőtt a királyi Magyarország közösségét, hogy éppen ne csak az „integritás" görcsében ragadjon fegyvert, és ne csupán egy összeomló ország hátvédharcát vívja, hanem a „kereszténység védbástyája" Európa által becsült és támogatott harcát. E harc vállalása fejlődött az anyanyelvi kultúra talaján a haza tudatos szeretetévé.

Ez az önbizalom alapozta meg, hogy történeti tudatunk Mohácsán — ellentétben az utókor némely értelmezésével — ne a nemzet sírja, hanem a jövő magvetése kapjon hangsúlyt. Az is ennek az önbizalomnak köszönhető, hogy Mohács nem vált mindent magyarázó, minden alól felmentő ürüggyé. Ellenkezőleg: a mohácsi katasztrófa tudati feldolgozása segítette népünket annyi más csapás elviselésében. Legalábbis erről tanúskodik az Arany János által megörökített szólás: *„Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!"*[99]

A megalkuvás alternatívája még kevésbé általánosítható, ha függetlenítjük néptől, eseménytől, korszaktól. Ez a tétel alkalmat adna bármely hódítót kiszolgáló bármely kollaboráns felmentésére, sőt bármely hódító bátorítására: az, ha előre biztos benne, hogy áldozata megelégszik a „nemzeti lét kontinuitásának" biztosításával, utódaira hárítva a kiút megtalálását, úgy aligha retten vissza bármitől is.

Mohács magyarsága követett el hibákat: a király, az ország vezetői, a parancsnokok, úgyszólván mindenki. De ne azt rójuk fel hibául, hogy nem soroltak be a ruméliai csapatok közé, és nem meneteltek velük Bécs ellen! Inkább legyünk büszkék rá, hogy részesei, mi több, előretolt bástyája lettek a — ténykérdés! — népeket elnyelő, nemzetek születését évszázadokra vagy végleg meggátoló, Délkelet-Európára mérhetetlen pusztulást hozó török hódítók elleni harcnak. Áldozatuk kölcsönhatásként vonta maga után az európai katonai támogatást, előbb a végvárak védelmében, utóbb a török kiűzésekor.

E gondolat jegyében idézem Illyés Gyulát: *„... ami volt hősvértől pirosult gyásztér, / egri üszök és drégelyi várfok, / onnan tör elő, / amit hallani vártok — / e zenekari mélyből áradt elő, / de nem a jaj, / rosszul vártátok, nem, nem, nem a jaj, / hanem az erő, / az a gyökérmélyű erő, / az a múlt-táplálta erő, mely érted / száll harcba, jövő; / örökös élet."*[100]

98 *Szakály Ferenc:* Egy „világtörténeti curiosum:" Magyar adóztatás a török hódoltságban. Valóság, 1979. 5. sz. 23—27. o.

99 Népdalok II. Értékeli *Solymossy Sándor:* Mohács emléke a néphagyományokban. I. m. 1926. 338. o.

100 Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez.

SZEMLE

D. A. DRAGUNSZKIJ

ÉVEK PÁNCÉLBAN

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1978. 391 o.)

Ivan Sztyepanovics Konyev marsallnak, az 1. Ukrán Front parancsnokának alárendeltségében harcolt a 2. gárda-harckocsihadsereg. Ennek kötelékébe tartozott az 55. gárda-harckocsidandár, a szerző — akkor ezredes — parancsnoksága alatt.

Az összeforrott, parancsnokaikat, de elsősorban a szovjet népet és pártot tisztelő magasabb parancsnokok abban a pillanatban, amikor a moszkvai rádióból felhangzott Levitan bemondó világszerte ismert hangján a Legfelső Főparancsnokság parancsa, nem gondoltak a mérhetetlen áldozatokra, amelyeket az egész szovjet nép, nem kevésbé ők maguk hoztak a haza oltárán. Ribalko és Novikov tábornokok fiaikat vesztették a harcokban, Novikov fia éppen a fegyverletétel előtti napon halt meg. Dragunszkij dandárparancsnok is, akit a fasiszta Berlin nyugati városrészének lendületes elfoglalásáért tüntettek ki másodízben a Szovjetunió Hőse kitüntetéssel, igen sok áldozatot hozott. Édesanyját, bátyjával együtt, a község lakosainak elrettentésére, falujában végezték ki, mert nem volt hajlandó megmondani, merre harcolnak fiai. Leánytestvéreit németországi koncentrációs táborokba hurcolták s ott pusztultak el. Ő maga többször, két ízben igen súlyosan sebesült, felépülve visszatért a frontra, egyszer pedig visszaszökött alakulatához.

Dragunszkijnak, a faluról-falura vándorló sokgyerekes foltozó szabó fiának nem lett volna fényes jövője az Októberi Forradalom előtt. A Komszomol nevelte harcedzett kommunistává. Önként vállalva munkát a távoli építkezéseken, több szakmát is megtanult. A párt hívó szavára lett katona, végezte el a harckocsizó tiszti iskolát, majd közvetlenül a háború előtt a Frunze Akadémiát. De akkor már sokéves csapatszolgálat, sőt harci tapasztalat is állt mögötte. Harckocsiszázad-parancsnokként részt vett 1938 augusztusában a Haszan tónál a japán agresszorok elleni hadműveletben. 1938 őszén már főhadnagyként — mellén a Vörös Zászló Renddel — került a Frunze Akadémiára. A hároméves tanulmányi idő végére sem értek, amikor 1941 júniusában a német fasiszták megindították hitszegő támadásukat a szovjet nép ellen. Az akadémiaparancsnok búcsúztatása rövid volt: „Önöknek a front adja meg a diplomát." Dragunszkij főhadnagy harckocsiszázsló alj-parancsnokként lépett harcba a fasiszták ellen.

Dragunszkij végigvezet a töméntelen szenvedéssel, megpróbáltatással teli páncélos és gyalogos csatákon, hiszen a háború első éveiben nemcsak emberben, de harckocsiban is igen sok volt az áldozat. Harckocsik hiányában Dragunszkij másfél évet összfegyvernemi magasabbegység-törzsben töltött, mint front-, hadsereg- és hadtest-hadműveleti tiszt, osztályvezető és törzsfőnökhelyettes. Harcolt Bugyonnij marsall törzsében is, nem egy bonyolult hadműveleti feladatot megoldva, mégis, szíve vágya fegyvernemének dicsősége volt. Így került vissza harckocsi alakulathoz. Ez az út korántsem volt sima. Átmeneti visszavonulás, hadseregátszervezés, a hátország evakuálása, az ipar áttelepítése után következtek a katonai győzelmek, a fasiszták moszkvai és leningrádi kudarca és a világraszóló sztálingrádi győzelem. Közben a hátországi gyárak termeltek, szállították az új harckocsikat az Uralból, lőszert, új felszerelést és élelmet hoztak, és a mérhetetlen veszteségek ellenére a hátország kitartását: a fasisztákat végsőkig megsemmisíteni akaró embertartalékot, a pelyhedző állú fiatalokat és öregeket egyaránt.

A könyv elolvasása után nem a hadtörténeti események, a csaták sorozatának egymásutánja tűnik fontosnak, hanem az, ami a harcszabályzat alkalmazásából kristályosodik ki.

Egy sokszorosan kitüntetett páncélos tisztnek indokolt büszkesége lehetne, hogy saját fegyvernemét, a mindent elsöprő erejű szovjet páncélos fegyvernemet a többi fegyvernem fölé emelje. A fegyvernemi sovinizmusnak azonban nyomai sincsenek. Ehelyett mindig, mindenütt kidomborítja Dragunszkij: csak a gyalogság képes tartósan elfoglalni és birtokba venni területet, de ehhez elengedhetetlen a korszerű páncélosok és a tüzérségi tűzerő segítsége. Megállapítja, hogy a sok, nehéz terepen végrehajtott előnyomulás — esőben, sárban, fagyban, rekkenő hőségben — az emberek kitartása és politikai szilárdsága mellett csak a technika állandó tökéletes karbantartásával volt lehetséges. A harckocsivezetők büszkék voltak arra, hogy az előírt technikai normát, a megtett kilométerek számát tekintve, sokszorosan túlszárnyalták a követelményeket, még akkor is, ha harckocsijuk a harcban megsérült. Ugyanígy ápolták technikai anyagaikat a lövegkezelők, rádiósok, géppuskások, a harckocsik teljes személyzete. Csatában, veszteségeknél az emberek kimentése, egészségügyi ellátása után mindig az első volt a motor, a löveg, a géppuska stb. biztonságba helyezése, a harckocsi sérülése esetén a műszaki anyag leszerelése, hiszen gyalogságként is lehetett használni a géppuskát, beásott lövegként a kiszerelt harckocsilöveget.

A könyv sok-sok csata tapasztalata alapján szűri le a következő elveket:

Harcfelderítés: minden parancsnok ismeri ennek elveit, a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai mégis új megvilágításba helyezték azokat. A szovjet harckocsizók csatája a front és a hadsereg-parancsnokság szempontjából legtöbbször harcfelderítés volt, ha ezt a harcparancs nem is hangsúlyozta ki. Ezt sok esetben nem is kellett megtenni, hiszen minden egyes harckocsinak úgy kellett harcolni, mintha az általa megsemmisített ellenséges harckocsi, löveg, legázolt gyalogság a győzelem záloga lett volna. Az ellenségről szerzett harci tapasztalatok harcfelderítést jelentettek, a harckocsik támadása következtében ugyanis az ellenség elárulta az addig rejtett tűzrendszerét, támpontjait, parancsnoki harcálláspontjait stb.

Felderítés: a harckocsik csatájában szerzett tapasztalatokat minden esetben megoldódó „nyelvvel" kellett kiegészíteni, ezért mindig „nyelvet kellett fogni". A fogoly adott újabb támpontot, adott kiegészítést, amelyet még a legmagasabb parancsnokság is értékelni tudott.

Hídfőállás: mesterien operáltak ezzel a nehéz feladattal a háború során. Amikor lehetett, műszaki segítséggel helyreállított hídon, vagy pontonhídon, de ha ez nem volt megoldható, egy-két géppisztolyos lövész is elkezdte a feladat megoldását. A könyv méltó emléket állít a nehezen végrehajtható hídfőállás létesítésének a Visztulán 1944-ben Lvovtól északra, ahol több meghiúsult kísérlet után elég volt öt géppisztolyosnak áthatolni egy szakaszvezető irányítása alatt, hogy éjjel megvessék lábukat a nyugati parton, majd fél napi küzdelem után elősegítették az egyre nagyobb egységek átdobását.

A *titoktartást* érdekes megvilágításba helyezi a szerző. Ismert és a hadművészettel egyenlő korú az az elv, hogy a harcoló csapat, de annak parancsnoka se ismerjen többet a rá vonatkozó feladatból, mint amennyi annak maradéktalan végrehajtásához szükséges. Ez annyit jelent, hogy a feladat végrehajtása során esetleg fogságba eső tiszt ne tudjon olyan adatokat szolgáltatni az ellenségnek, amelyből az az egész magasabbegység, vagy a hadművelet egészére vonatkozó következtetéseket tudna levonni. Ezért alakult ki az a felfogás, hogy az ezred törzsének ismernie kell a hadosztály feladatait, hogy azt harctevékenységével megfelelően támogatni tudja, de a hadtest feladatából csak a rá vonatkozó részeket szabad ismernie.

Ez az elv lényegesen módosult a Nagy Honvédő Háború folyamán, főképpen annak befejező szakaszában. Ribalko vezérezredes hadseregparancsnok nem egyszer kérdezte meg a Dragunszkij vezette harckocsidandár tisztjeitől: ismerik-e, mi a hadsereg feladata a hadművelet során. Amikor nem kapott erre pontos feleletet, kijelentette: a nagykorúvá érett szovjet hadsereg tisztjeinek pontosan ismerniök kell, hogy a Legfelsőbb Főparancsnokság az ellenséget hol és hogyan kívánja megsemmisíteni.

A könyv különösen érdekes fejezeteiben utalást találhatunk a magasabbegységek nemharcoló alakulatainak a megbecsüléséről. Ilyen volt például az egészségügyi szolgálat. Természetesen hozzájárult ehhez, hogy a szerző, aki maga is több ízben súlyosan megsebesült, a szovjet orvosoktól —, akik között elismert professzorok is voltak — a legnagyobb törődést és szakszerű orvosi ellátást kapott. Dragunszkij az elismerés hangján ír a feladatát a legnehezebb körülmények között is messzemenően teljesítő hadtáp-

szolgálat tisztjeiről is. A dandár harcoló állománya természetesnek vette, hogy a legkritikusabb helyzetben is biztosítják az élelem-, fegyver- és lőszer-utánpótlást. Ezt igen sokszor csak harc árán lehetett megteremteni. A hadtápfőnöknek harccsoportot kellett szerveznie gépkocsivezetőkből, szakácsokból, kommendáns alegységek tagjaiból, akik nemcsak megvédték az ellenséges területen a hadtápot, hanem kitörést is képesek voltak végrehajtani, néha „kölcsönkapott" harckocsi támogatásával.

A *biztosítás, illetve annak figyelmen kívül hagyása* a szerzőnek talán legérdekesebb megállapítása. A harckocsiegységek elöljáró parancsnokuktól a háború második szakaszában például azt a feladatot kapták, hogy törjék át az ellenség védelmét, azt kimélyítve semmisítsék meg az ott található erőket, megkerülés, bekerítés vagy más manőver végrehajtása után védelemben várják be a főerők beérkeztét. Amikor a harckocsiegység az ököl, illetve az ék szerepét töltötte be, a harcászati szabályzattal ellentétben nem volt szokásos tájékozódni a szárnyak biztosításáról, nem kellett keresni minden áron a kapcsolatot a szomszédokkal, sokszor a kiküldő magasabbegységekkel sem volt biztosított az összeköttetés. A harckocsiegység tudta, hogy az ellenséget üldöznie kell, azt meg kell semmisítenie és bízott abban, hogy a magasabb parancsnokság nem fog megfeledkezni róla.

Dragunszkij vezérezredes munkájában kitűnő érzékkel emeli ki a harcoknak azokat a mozzanatait, amelyek legalkalmasabbak a páncélos fegyvernem hősi küzdelmeinek bemutatására. A könyvben leírt események 1941. június 21-től Prága felszabadításáig ívelnek. Dragunszkij és csapatai számára Berlin után Prágában kezdődik a béke.

Windisch Aladárné

DR. FELKAI DÉNES

MOZGALMAS ÉLET

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. 178 o., 30 tábla)

Dr. Felkai Dénes „Mozgalmas élet" című műve a szerző életútját a történelem alakulásának sodrában, folyamatában mutatja be. Az elmúlt közel fél évszázad nagy történelmi eseményeire utalva megtudjuk, hogyan reagált, mint fiatal értelmiségi, az emberiség, a magyar nép és más nemzetek életét formáló történelmi eseményekre, hogyan fejlődött és vált a munkásosztály, a társadalmi haladás ügyének harcosává.

A könyvből kitűnik, hogy a szerző „mozgalmas" — tegyük hozzá következetesen osztályharcos — élete ifjú korától kezdve az érzelmi kötődöttség mellett az értelmi elkötelezettségen alapult, amely a legnehezebb, a legbonyolultabb helyzetben is képessé tette arra, hogy döntéseiben mindenkor vállalva a nehézségeket, egyéni sorsát, életét, a társadalmi haladás, a magyar nép igaz ügyének szolgálatába állítsa.

A szerző mozgalmas életét, tevékenységét a munkásosztályhoz való ragaszkodás, hazájának szeretete, a proletár internacionalizmus eszméje, a marxizmus—leninizmus tanításainak cselekvő elfogadása vezérelte. Mint ifjú orvostanhallgatót a magyar- és az olaszországi valóság, majd mint orvossá lett felnőttet a spanyol-, a francia-, a németországi tapasztalatok, a második világháború, az önként vállalt szovjet hadifogság és az azt követő nagy történelmi változások nevelték, formálták internacionalistává, hazája, népe felemelkedéséért küzdő harcossá, kommunistává.

A szerző könyvéből egy olyan életutat ismerünk meg, amilyet többé az élet, a gyökeresen megváltozott nemzetközi és magyarországi viszonyok nem produkálhatnak. De életútja mégis követendő példa az elvi következetesség, elkötelezettség, a munka szeretete, az áldozatvállalás, a forradalmi hit, optimizmus tekintetében.

A „Mozgalmas élet" nevel és ismereteket nyújt. Nevel mindenekelőtt proletár internacionalizmusra, szocialista hazafiságra, a munkásosztály, a szocializmus iránti elkötelezettségre, marxista történelemszemléletre, objektivitásra, a nehézségek vállalására, bonyolult helyzetekben történő eligazodásra, s arra, hogy az elvi következetesség és az isme-

retek mindenkori követelményeknek megfelelő bővítése feltétele a helytállásnak, a vállalt feladatok teljesítésének. A könyv jelentős ismereteket közöl az adott történelmi események objektív leírásával, elemzésével, a külügyi szolgálat, a nemzetközi kapcsolatok jobb megismertetésével, de különösen a Magyar Néphadsereg 1945—1948 közötti időszaka eddig kevéssé ismert eseményeinek feltárásával.

Már eddig is több könyv, tanulmány jelent meg a Magyar Néphadsereg történetének 1945—1948 közötti időszakáról. A szerző segíti a proletárdiktatúra hadserege előtörténetének mélyebb, alaposabb megismerését. Olyan tényeket tár fel történelmi hitelességgel, objektivitásával, amelyek meggyőzően bizonyítják egyrészt, hogy a hadsereg jellege — a meglevő belső ellentmondásai ellenére — 1945—1948 között adekvát volt a hatalom jellegével, s a hatalom jellegében fokozatosan bekövetkezett pozitív változásoknak megfelelően fejlődött. Másrészt, hogy a hadsereg a hatalomért folytatott harc időszakában nem válhatott és vált a reakció eszközévé, lényegében a MKP politikai célkitűzéseit, a munkásosztály kizárólagos hatalmának kivívását, a proletárdiktatúra győzelmét segítette. Ebben — egyéb más tényezők mellett — jelentős szerepe volt annak a világnézeti nevelő munkának, nevelőtiszti intézménynek, amelyet az MKP vezető szervei, vezetői útmutatásainak megfelelően a szerző közvetlenül irányított. Az a világnézeti nevelőmunka, amely a hadseregben ebben az időben folyt, biztosította a hatalom jellegének megfelelő eszmei-politikai-erkölcsi színvonalat, és nem lebecsülendő számú kádert nevelt a hadseregnek, más fegyveres testületeknek, a pártnak, a társadalomnak.

A Szerző jelentős szerepet vállalt a politikai tisztképzés megszervezésében, mint a Petőfi Nevelőtiszti Akadémia első parancsnoka. Ő avatta fel a Petőfi Akadémia első politikai tisztjeit 1949. június 29-én. Hazánk felszabadulás utáni történetében először fordult elő, hogy alapos marxista—leninista politikai és katonai képzést kapott politikai tiszteket avattak és bocsátottak a proletárdiktatúra hadseregévé fejlődött néphadseregünk rendelkezésére. A szerző vezetése alatt álló Petőfi Akadémia oktató-nevelő munkájának hatékonyságát is dicséri, hogy az elsőként avatott politikai tisztek döntő többsége harminc év után is becsülettel helytáll a hadsereg és a társadalmi élet különböző területein.

A szerző a továbbiakban történelmi hitelességgel mondja el életének alakulását, a személyi kultusz eluralkodása, a revizionizmus előretörése, az ellenforradalom, a szocialista konszolidáció és az ezt követő szocialista építés éveiben, egészen 1974 áprilisáig, nyugállományba vonulásáig. Ebből kiderül, hogy az 1956 előtti politikai légkör szele őt sem kerülte el. Az 1950-es évek elején a Magyar Néphadsereg Egészségügyi Csoportfőnöke, 1953 júliusától a Honvéd Egészségügyi Tudományos Kutatóintézet parancsnoka. 1956. október 4-vel saját kérésére válik meg a hadseregtől. Ezután külügyi szolgálatot teljesít 1963-ig, majd az Egészségügyi Minisztérium nemzetközi kapcsolatok főosztályának vezetője lett. A Magyar Néphadsereg egészségügyi szolgálatában, valamint az Egészségügyi Minisztériumban kifejtett tevékenységével elévülhetetlen érdemeket szerzett a hadsereg egészségügyi ellátásának, valamint a magyar egészségügy nemzetközi kapcsolatainak fejlesztése terén.

Zsellér József

KRÓNIKA

ÖLVEDI IGNÁC

A MOSZKVAI NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZ KONFERENCIÁRÓL

1939. szeptember 1-én a Westerplatte lengyel helyőrségét német hadihajók tűzcsapása ébresztette. Ezzel a támadással a német hadvezetés elindította a történelem eddigi legkegyetlenebb és legvéresebb világháborúját.

A háború, melyet a nemzetközi imperializmus készített elő és a fasiszta agresszorok zúdítottak az emberiségre, Európából csakhamar átterjedt Afrikára, Ázsiára és az óceánokra. Méreteire jellemző, hogy míg az első világháborúban harminchárom állam vett részt és a harccselekmények tizenegy országot érintettek, addig a második világháborúban a résztvevők száma csaknem megkétszereződött, negyven ország területén folytak hadműveletek, melyek a föld akkori lakosságának több mint háromnegyed részét, 1700 millió embert érintettek. A fegyverbe hívottak száma 40 millióval több volt, mint az első világháborúban, meghaladta a 110 milliót. Az ár, amit az emberiség ezért a világkataklizmáért fizetett, ötszöröse az első világháborúénak: a halottak száma megközelíti az 55 milliót, és további tízmilliók váltak gyógyíthatatlan beteggé és nyomorékká.

A háború maradványai itt vannak mindennapi életünkben. Még ma, 35 évvel a befejezése után is érezzük hatását. Rányomja bélyegét az államok fejlődésére, együttműködésére: politikai és gazdasági viszonyaira. Találkozunk hatásával a tudományban, a technikában, az irodalomban, a művészetben stb. Az európai biztonság kérdése, a nukleáris háború elkerülése, a béke megőrzése, a fegyverkezési verseny megfékezése stb. mind szoros kapcsolatban vannak a második világháborúval és egy új előkészítésének megakadályozásával. A múlt tanulmányozása, különösen előtörténete tapasztalatainak leszűrése ezért nemcsak a történettudomány és a hadtudomány számára fontos, hanem korunk politikai, gazdasági és nemzetközi problémáinak helyes megértéséhez, új agressziók elhárításához is elengedhetetlenül szükséges.

Történészeinket nem vádolhatjuk azzal, hogy keveset tettek a második világháború okainak feltárásáért. Könyvtáraink a háborúról írt szakkönyvek, visszaemlékezések és szépirodalmi alkotások köteteinek százait őrzik és bocsátják az érdeklődők rendelkezésére. De — mindezek mellett — mégis szükséges, hogy olyan kérdésekre, mint a háború előzményei, kitörésének okai, a fasiszta hatalmak fegyverkezésének és készülődésének figyelmen kívül hagyása, a kollektív biztonság szükségességének megkerülése, meg lehetett volna-e akadályozni a háborút stb., kitörésének 40. évfordulójára emlékezve újra és újra visszatérjünk, hogy a vérrel szerzett tapasztalatokat különösen az új nemzedék figyelmébe ajánljuk.

Ezekre és a hasonló kérdésekre kísérelt meg választ adni az 1979. szeptember 12—13-án Moszkvában „A második világháború keletkezésének okai"-ról megtartott nemzetközi történész tanácskozás. A konferenciát — melyen a szovjet történészek mellett részt vettek belga, bolgár, csehszlovák, finn, francia, jugoszláv, lengyel, magyar, mongol, NDK, NSZK, olasz, román, svéd és vietnami történészek — a Szovjetunió Tudományos Akadémiája rendezte.

A tanácskozást P. N. Fedoszejev akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke nyitotta meg. Beszédében a második világháború előtti nemzetközi helyzetet elemezve rámutatott arra, hogy az agresszív imperialista politika a kapitalizmus válságának megoldását a háborúban kereste. Hangsúlyozta, hogy a háborút, amelynél pusztítóbb nem volt az emberiség történetében, meg lehetett volna akadályozni, ha Anglia és Franciaország elfogadja a Szovjetunió javaslatát a „kollektív biztonság"-ra. A nyugati hatalmak azonban a szovjet dip-

lomáciának a béke megvédésére, a hitlerellenes front létrehozására irányuló fáradozásait kudarcra kárhoztatták. Az antikommunizmus nevében a „müncheni politikával" utat engedtek Hitlernek. Csupán a háborúban értették meg, hogy a fasiszta agressziót csak a Szovjetunióval szövetségben lehet legyőzni.

A háború egyik igen fontos tanulsága a ma számára, hangsúlyozta Fedoszejev akadémikus, a „háborús veszély" megszüntetése. Bármilyen agresszió keletkezésének megengedése, és elnézése rendkívül veszélyes a világbékére.

Másodszor arra tanít még a második világháború előtörténete, hogy a béke megőrzésére, a nemzetközi biztonság megtartására minden agresszió- és háborúellenes erőt egyesíteni kell.

Ezeket a gondolatokat, a második világháborúhoz vezető út kérdéseit, részproblémáit boncolgatva csaknem minden hozzászóló érintette, hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a sötét múltból elengedhetetlenül szükséges a pozitív következtetések levonása.

Figyelmet érdemlő paradoxon: a második világháború előtt az antikommunizmus volt a reakció jelszava. Thomas Mann a kor alapvető ostobaságának nevezte. Ma a „keleti fenyegetés" rémképével, a „szovjet veszéllyel" rémisztgetik Nyugat-Európa, Amerika és Kína népeit.

Napjaink sorsdöntő kérdése a fegyverkezési verseny megfékezése, a fegyverkorlátozási és leszerelési tervek megvalósítása, csakis ebben az esetben lehet megszabadítani az emberiséget a nukleáris katasztrófától.

Nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban a SALT—II. körül politikai vihar keletkezett. Akik ellenzik tudják, hogy ha életbe lép, ez az eddigi legjelentősebb lépés lesz a nukleáris háború veszélyének elhárítása felé.

A hozzászólók a tanácskozáson többször is aláhúzták a nemzetközi biztonság megszilárdításának szükségességét. Rámutattak arra is, hogy a békéért folyó küzdelem soha nem volt könnyű és napjainkban különösen nem az, hogy a béke mindig az imperializmus és a reakció elleni kemény küzdelemben tört utat magának.

1945-től napjainkig a világon több mint 100 helyi (lokális) háború és fegyveres konfliktus zajlott le. Közülük néhány a világbékét is fenyegette. Az 1939—1945-ös háború arra tanít, hogy a béke fenntartására nem szabad sajnálni az erőt. Csakis így kerülheti el az emberiség a második világháborúnál sokkal kegyetlenebb termonukleáris háború katasztrófáját. Ennek elhárítása a szó legigazibb értelmében az emberiség létérdeke.

A kétnapos moszkvai nemzetközi történésztanácskozás jelentősen hozzájárult a második világháborúhoz vezető út sokoldalú problémáinak mélyebb elemzéséhez és felhívta a figyelmet a tanulságok és a következtetések bátrabb alkalmazására korunk fő problémáinak értékelésénél.

RÁKÓCZY ROZÁLIA

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG FORRADALMI HONVÉDŐ HÁBORÚJA

Az Országos Hadtörténeti Múzeum új állandó kiállítása

Czinege Lajos hadseregtábornok, honvédelmi miniszter nyitotta meg 1979 márciusában a tanácsköztársasági ünnepségsorozat keretében az Országos Hadtörténeti Múzeum új kiállítását, amely a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi háborúját mutatja be.

„Proletárok!

A mi ügyünk a világforradalom ügye. A mi győzelmünk a fejlődés győzelme. A mi kitartásunk a haladás ereje.

Európa jövője a ti harcotokban dől el. Ha ti elbuktok, minden idők proletárjának harca válik hiábavalóvá. Az egész világ munkássága benneteket néz.

Proletárok! Rajta, fel tehát a mi szent háborúnkra!"

Jeges Ernő hatásos betűgrafikai plakátja fogadja a látogatót az új állandó kiállítás bejárata előtt. A történelmi korszak anyaga — az első világháborút bemutató kiállítás folytatásaként — a Múzeum első emeletén két teremben és a bevezető folyosószakaszon kapott helyet.

Az első, amely a kiállításon felkelti figyelmünket, az apró villanykörtékkel felszerelt két hatalmas térkép. Az egyik

1911-ből származó, cirillbetűs, a cári Oroszország, a másik Kelet- és Délkelet-Európa korabeli kiadású, német nyelvű térképe. Időrendben mutatják az eseményeket 1917. november 7-től a forradalmak győzelméig. Oroszország térképén az első villanyfüzér azt a területet öleli körül, ahol a szocialista forradalom győzelme után a szovjetek kerültek hatalomra. Második ütemben a szovjethatalom legválságosabb időszakát, 1918 őszének eseményeit mutatják a térképen kigyulladó lámpák. A támadó intervenciósok által 1919—20-ban elfoglalt területeket világos foltok jelzik. Legutolsóként kigyullad Szovjet-Oroszország szövetségi címerének képe mögött a fény, a térkép a megalakult, győztes Szovjetunió határait jelzi.

Az európai térképen az eseményeket négy ütemben láthatjuk. A kigyulladó lámpák az 1918 januárja és októbere közötti munkásmegmozdulások területét jelzik, majd a katonai lázadások gócpontjaiban gyúlnak ki a fények. Ezt követően világos foltok mutatják az 1918 őszi katonai összeomlást a balkáni és az olasz fronton, végül lámpafüzér teszi láthatóvá az 1918 őszén lezajlott polgári demokratikus forradalmak nyomán kialakult új államhatárokat, illusztrálja az Osztrák—Magyar Monarchia széthullását.

A térképekkel szemben kezdődik a kiállítás, amely indításával visszanyúlik 1917-ig, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. Bemutatja az első világháború során még cári fogságba esett katonák hadifogolytáborait, az itt készített számtalan hadifogoly-emléktárgyat. Érzékelteti az októberi forradalom nyomán elkezdődött változásokat, ismerteti az oroszországi hadifogolymozgalmakat, azok résztvevőit és irányítóit. A korszak megannyi tanúja: puskák, a Szent György cirkáló zászlója, barnult fényképek, ágyúcső, plakátok és brosúrák; röplapok, rajtuk felhívás a hazatérőkhöz. Itt találhatjuk a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakításáról szóló határozatot, a moszkvai dokumentumokat, az 1918-as magyar nyelvű kiadványokat, valamint az intervenció ellen Szovjet-Oroszországért harcoló magyar internacionalisták kiadványait 1921-es, 1922-es kiadási évvel. Mindkét sorozatot ugyanazok írták vagy fordították — mint Kun Béla is —, akik a két évszám közötti időszakot itthon töltötték Magyarországon, hogy az őszirózsás forradalom nyomában 1919. március 21-én kivívott munkásszabadságot, az ezt követően megalakult proletárállamot védjék a burzsoá hódítókkal szemben.

Az őszirózsás forradalmat is sok-sok dokumentum és tárgy mutatja be, igen rövid magyarázó szöveg kíséretében. Az októberi forradalom előzményeit összefoglaló, a forradalom napjaiban történt eseményeket ismertető, magyarázó táblához hasonlóan a kiállítás többi részében is csak nagyon rövid, szűkszavú, a lényegre törő adatokat tartalmazó táblát találunk. A feltétlenül szükséges képaláírásokon és tárgyjelölésen kívül „idegen" szöveg alig van a kiállításon. A rendező Hetés Tibor alezredes hagyta, hogy a korabeli írásos emlékek beszéljenek, mondják el maguk a korszak eseményeit.

A Múzeum kiállításainak történetében egyedülálló módszerrel — az adott eseményeket ismertető „saját" szöveg helyett az aznapi újság témához tartozó cikkét nagyíttatta ki a hírlap címoldalára, sárgított matt papíron — érdekes hatást ért el: élővé tette az egyébként háttérként szereplő papíranyagot.

Az első tárlók egyikében a „csukaszürke" egyenruha mellett hófehér papírőszirózsák virulnak a katonasapkákon, a kopott bakancs mellett földre hullott hatalmi jelvények, „pléh" kétfejű sasok, kardbojtok, tiszti vállapok és csillagok félig elfednek egy újságcímlapot. A felgyorsult történelem két hete a tárgyak jelképe mellett egyetlen mondatba sűrítve, Végh Gusztáv rajzának aláírásába a Bolond Istók november 10-i címlapján. „Bácsi kérem" — szól gunyoros mosollyal a matrózruhás kisfiú a menekülő Habsburg-alakhoz — „elvesztett egy koronát!"

Az „ott voltam, benne éltem, én is láttam" hatást fokozzák a plakátok, legfőképpen azok, amelyek mellett a korabeli fényképek is láthatók. A látogató szinte keresi magát a tömegben, ismerőst vélhet felfedezni azok között, akik a plakátokat viszik vagy nézik. Ezek az érdekes fényképek dokumentálják a falragaszok akkori szerepét. Vagy felvonulásokon vitték őket, mint Bíró Mihály „Köztársaságot!" című plakátját, vagy a „Wilsontól csak wilsoni békét" feliratú, az amerikai elnököt ábrázolót, vagy gépkocsira ragasztva vitték a járdán csoportosuló tömeg mellett, mint az ugyancsak Bíró Mihálytól származó „Bitangok! Ezt akartátok!" szövegűt, avagy feladatát teljesítve, funkcióját vesztve éppen lemosták a falról, mint a „Vörös parlamentet! Szavazz szociáldemokratára!" felhívást.

A plakátok sorában — a túlságosan keskeny folyosórész miatt — sajnos nem érvényesülő kellőképpen Pór Bertalan hatalmas műve, a „Világ proletárjai egyesüljetek!". De itt is fénykép tanúsítja, hogy ezt a hatalmas méretű plakátot valóban kiragasztották a főváros házaira.

A kiállítás első — a megelőző korszakot bemutató — tablósora után a magyarországi polgári demokratikus forradalom győzelmét követően 1918 novemberében megalakult párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja néhány tárgyi emlékét láthatjuk: pártjelvényeket, eredeti verőtöveket, egy KMP feliratú gumibélyegzőt. Fényképek mutatják a párt alapító tagjait, az alakuló ülés színhelyét, a Városmajor utcai házat.

A párt központi lapja, a Vörös Újság megjelenésére Jeges Ernő szép plakátterve — sötét mezőből üstökösként feltűnő, tüzes csóvát húzó vörös csillag — hívja fel figyelmünket.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után történteket tematikus csoportosításban mutatja be a kiállítás. A hatalom átvételével egy témakörben kapott helyet a politikai, gazdasági, szociális és kulturális törekvések, vívmányok bemutatása. Itt érvényesül igazán, hogy magyarázó szöveg helyett az eredeti dokumentumok szóljanak. A kiállított kötet, amely a két párt egyesülésének elvi-politikai alapjait rögzíti, és amelyet a Tanácsköztársaság alatt „Az egység okmányai" címen adtak ki, Kun Bélának még a börtönből írott levelét tartalmazza. A Bogár Ignáchoz írott sorok a párt állásfoglalását tükrözik: az egyesítés, a két párt egysége csak így elfogadható.

„1. Semmiféle támogatása az úgynevezett népkormánynak, tartózkodás a burzsoá-állam kormányában való részvételtől. Szakítás mindennemű osztályegyüttműködéssel; a munkásság osztályszervezeteinek, a munkás-, katona- és földmíves szegények tanácsainak hatalmi szervekül való kiépítése.

2. Szakítás az úgynevezett területi — vagy mint újabban nevezik: népintegritási politikával. Erélyes támadás az osztályegyüttműködés következményeként jelentkező, úgynevezett forradalmi honvédelemmel szemben, mindenáron való megakadályozása az új háborúnak a csehek, románok vagy szerbek ellen. Forradalmi háborúhoz egy proletárpárt csak az esetben adhatja beleegyezését, ha:

a) minden hatalom ténylegesen és kifejezetten a proletariátus kezébe ment át;

b) ha tényleg megszűnt minden közösség a kapitalisztikus érdekekkel;

c) ha minden garanciája megvan annak, hogy a háború nem teremt újabb nemzeti elnyomást."

A következő kiállítási vitrinben kapott helyet a Tanácsköztársasági Törvénytár öt füzete. A könyvek mellett látható fénykép arról a könyvsátorról, amelyben az akkori kiadású irodalmi klasszikusok mellett az új törvényeket tartalmazó öt füzet is kapható volt: a szeles tavaszi időben kőnehezékkel megrakva feküsznek a pulton.

A Pesti Hírlap 1919. március 23-i címlapját láthatjuk a szomszédos tablón, a nagyméretű kép előtt a csepeli szikratávíró makettje. A címoldalon levő cikk a magyar és szovjet tanácsállam első érintkezését adja hírül, az „élőkép" azt a pillanatot rögzíti, amikor a parancsőrtiszt átveszi a távirati szalagot.

A Magyarországi Tanácsköztársaság Alkotmányának eredeti példánya mellett újságcikkeket olvashatunk. A Vörös Katonából — „Katonák és munkások az urnák előtt" —, a Tanácsköztársaság gazdasági törekvéseiről a Vas- és Fémmunkások Lapjából — „Munkafegyelem és munkateljesítmény" — avagy a Soproni Vörös Újságból — „Gabonaellátásunk biztosítása".

A kiállítás negyedik témaköre a magyar Vörös Hadsereg szervezése és ellátása, a katonai intervenció kezdete. A toborzó ünnepélyre hívó plakátok, hadianyag és felszerelés begyűjtésére kötelező rendeletek, ló- és gépkocsirekvirálási utasítások mellett megtaláljuk a Hadügyi Népbiztosság különböző ügyosztályainak bélyegzőit, a hadseregszervezéssel foglalkozók, gazdászati tisztek és egyéb alkalmazottak, távírászok karszalagjait. A fegyverbe szólító plakátok között a párt nemzetiségi szekciói által lengyel, szerb, ukrán, orosz, horvát, szlovák, olasz, jiddis nyelven kiadott felhívásait, melléttük a békére és proletáregységre, testvériségre emlékeztető román nyelvű röpiratait olvashatjuk.

Korabeli ruházati anyagunk sajnos nem teljes, de a hiteles másolatokkal kiegészített együttes az első terem sarokszekrényében képet adhat a Vörös Hadsereg egyenruházatáról és felszereléséről. Ez a sarokvitrin a kiállítás legszebb részei közé tartozik, a hatást fokozza a háttér: „megszólaló" fénykép egy ismeretlen vöröshuszárról. Szinte hallani véljük a hajnali riadót fújó katona trombitájának hangját.

A hadihelyzet alakulását, a katonapolitikai válságot és a Vörös Hadsereg újjászervezését, Sátoraljaújhely védelmét, Miskolc felszabadítását, a Tanácsköztársaság kapcsolatteremtő törekvéseit, a Szovjet-Oroszországgal tervezett katonai együttműködés lehetőségeit bemutató teremrész után képet kaphatunk az 1919. év monumentális május elsejei ünnepségeiről, majd a Vörös Hadsereg tüzérségét és légierejét ismerhetjük meg. Külön tárlóban kapott helyet — korabeli röp-

cédulák, egykorú újságcikkek, légifényképészeti műszerek és felszerelési tárgyak, légifotók társaságában — egy Brandenburg-típusú repülőgép modellje. Evvel a típussal tette meg Szamuely Tibor és Dobos István pilóta emlékezetes és a repülés akkori fejlettségi fokához mérten merész útját. Ennek a gépnek a fedélzetén hozta az 1919. május 1-i ünnepségeket Moszkvában töltött Szamuely a szovjet emberek üdvözletét, Lenin személyes üzenetét.

„Magyar munkások! Elvtársak! Ti még jobb példát adtatok a világnak, mint Szovjet-Oroszország. — hangzottak Lenin szavai. — Most az a nemes és igen nehéz feladat áll előttetek, hogy megálljátok a sarat az antant elleni súlyos háborúban. Legyetek szilárdak...

Az a háború, amelyet ti viseltek, az egyetlen jogos, igazságos, forradalmi háború, az elnyomottak háborúja a kizsákmányolók ellen, háború a szocializmus győzelméért. Az egész világon a munkásosztály minden becsületes tagja a ti pártotokon áll. Minden lépés közelebb hozza a proletár-világforradalmat.

Legyetek szilárdak! A győzelem a tiétek lesz!"

Az üzeneten kívül Szamuely filmeket is hozott. A filmeket propagáló plakát — „7 film Szovjet-Oroszországból" — is e helyen látható.

E hét film egyike sem látható, sorsukat nem ismerjük. Látható azonban egy másik filmösszeállítás, a 133 nap eseményeit megörökítő, a Tanácsköztársaság napjaiban készült Vörös Riport Film anyagából kiválogatott katonai témájú „mozgókép" sorozat. A híradófilm bemutatása szerencsés és jó ötlet volt, a filmet vetítő képernyő elhelyezése már kevésbé, mert a szemközti vitrinek világítása zavaróan hat, alig látszanak az amúgy is elszürkült filmkockák.

Ezen a rendkívül érdekes szalagon a magyar csapatok mellett a Tanácsköztársaság harcaiban részt vállalt, itt egykor hadifogolyként tartózkodott különféle nemzetiségű katonák is feltűnnek. Az internacionalista csapatok harcait még ezenkívül számos korabeli dokumentum és kiállítási tárgy mutatja be.

Az északi hadjárattal — amely már a következő témakör — egy sorban látjuk a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásának dokumentumait, a történelmi tény nemzetközi visszhangját; a cseh burzsoázia támadását az új tanácsállam ellen a már említett módszerrel kitett újságcikkfotókról tanulmányozhatjuk.

Becses darab e teremben a korabeli emlékek között az a Hughes-távírógép, amely a gödöllői főhadiszálláson, illetve a parancsnoki vonatban működött.

Az északi hadjáratot bemutató rész folytatása a második intervenció megindulásának következtében visszavonuló Vörös Hadsereg küzdelmeinek bemutatása, a vasasok, postások, ifjúmunkások harcainak korabeli újságokkal történő „elmondatása".

A túlerővel szemben minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult. „A magyar proletariátus megtette kötelességét — búcsúzott a kecskeméti direktórium a harcok végeztével — fegyvert ragadott, hogy fegyverrel kezében biztosítsa a dolgozók uralmát. Nem rajta múlott, hogy az a fegyver, amelyet hittel, öntudattal és becsülettel forgatott, nem hozhatott olyan eredményt, mint amilyent hozzá fűztünk. Négy oldalról támadtak rá Magyarországra az Antant haderői és ezzel a rettenetes hatalommal szemben csekély erőnek bizonyult minden haláltusája és öntudata a magyar munkásságnak.

Ez a néhány hónap megmutatta, hogy a magyar munkásság semmiféle áldozattól nem riad vissza akkor, amikor boldogulásának, jövőjének biztosításáról van szó. Olyan küzdelem volt ez, amelynél szebbet, ragyogóbbat, önfeláldozóbbat a világtörténelem nem tud felmutatni...

Ezt a harcot most sem adja fel a munkásság, ez a harc évszázados küzdelem, amelynek eredményességétől függ a munkásság, a dolgozó milliók jóléte és boldogsága. Ezt a harcot a munkásság semmiféle hatalomért, semmiféle külső beavatkozásra nem fogja feladni; a harcot folytatni fogja mindaddig a műhelyekben, gyárakban, irodákban, amíg meg nem szünteti az egyenlőtlenségeket, amíg nem biztosítja a dolgozók számára mindazt, amit a munkában elhullatott verejtékük után megérdemelnek."

Következnek az „idegeneket" bemutató tárgyak: román és francia tiszti zubbony, olasz tiszti sapka, Petain — a későbbi hitlerista kollaboráns marsall — fényképe, akinek, mint a francia hadügyminisztérium romániai megbízottjának, beleszólási joga volt Magyarország sorsába.

Az „új vezetőség", az ismét felbukkanó József főherceg, Gömbös és Horthy fémjelzik augusztus első hetét. A tengernagy-fővezér — leendő kormányzó — fényképe mellett a Mátyás Diák című szatirikus hetilap keserű humorral megrajzolt — még januárból származó, de ennek a kornak lényegét tükröző — karikatúrája a versailles-i béketárgyalásokról. A konferencia épületének ajtajánál az őr visszatartja a béke olajágával belépni készülő Pax kisasszonyt: nem kapott meghívót, tilos a bemenet. Ezek az

újságcikkek, tárgyak, fényképek, emlékanyagok zárják a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborújának történetét, egyben már az ellenforradalmi korszak nyitányát jelzik.

A Múzeum legújabb állandó kiállítása — az 1971-ben megindult kiállítási rekonstrukciós munka következő állomása — az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot bemutató állandó kiállítás után a második, amely a Kulturális Minisztérium nívódíjában részesült.

N. IPOLY MÁRTA

TÉRKÉPTÖRTÉNETI TANÁCSKOZÁS

(Budapest, 1979. november 8—9.)

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanszékével közös rendezésben térképtörténeti tanácskozást tartott az alábbi tárgykörben: *A KÁRPÁT-PANNON TERÜLET TÉRKÉPEZÉSÉNEK KEZDETEI.*

Az értekezés célja a Kárpát-Pannon térség korabeli térképkészítésére vonatkozó ismeretek összegezése, Ptolemaiosztól a 17. századig.

A Hadtörténelmi Intézetben rendezett tanácskozást *dr. Csendes László alezredes*, a Hadtörténelmi Intézet Térképtárának vezetője nyitotta meg. A Magyar Térképtörténeti Bizottság nevében köszöntötte a tanácskozás résztvevőit, majd tisztelettel emlékezett meg az ülésszakon résztvevő Radó Sándor Kossuth és Állami díjas nyugalmazott egyetemi tanár 80. születésnapjáról. Köszöntőjében elmondotta, hogy dr. Radó Sándor, a földrajztudományok doktora nevét a hazai és a nemzetközi földrajz, valamint térképészet fejlesztésében kifejtett tevékenység fémjelzi. Kiemelte, hogy a hazai és a külföldi geográfiai és térképészeti kiadványok, szaktudományos könyvek, különböző témájú és rendeltetésű térképek szerzői, szakértői sorában neve csaknem mindenütt fellelhető.

Csendes alezredes a tanácskozás résztvevői és a szervező bizottság nevében Radó professzort javasolta a tanácskozás elnökének. Köszöntötte F. J. Ormeling professzort, a Nemzetközi Térképészeti Társulás elnökét, aki megtisztelő részvételén túl előadásával is gazdagította az ülésszak programját.

A megnyitó után elsőnek *F. J. Ormeling* emelkedett szólásra aki a tanácskozás résztvevőinek üdvözlését követően, elismerő szavakkal méltatta Radó professzor munkásságát. Kifejezésre juttatta, hogy megtisztelő feladatának tesz eleget, amikor átadja a Nemzetközi Térképészeti Bizottság (ICA) díszoklevelét és a tiszteletbeli tagságról szóló oklevelet.

A kétnapos tanácskozáson a hazai egyetemek, főiskolák és intézmények térképtudományokkal foglalkozó szakemberei vettek részt, akik érdeklődésükkel kifejezték a hazai térképek iránti tenniakarásukat.

A november 8-i ülés programja:
Ormeling professzor: A Bos-atlaszról
Stegena professzor: A Lázár előtti térképek
Fleck Alajos: A Ptolemaioszi koordináták néhány tanulsága c. előadások.

A résztvevők délután látogatást tettek az ELTE Térképtudományi Tanszékén, ahol *Stegena professzor* bemutatta gyűjteményük térképritkaságait, majd a térképészhallgatók által rendezett „hasonmás-térképek" kiállítását.

Hrenkó Pál alezredes: A Lázár-térképről című előadásával kezdődött a tanácskozás másnapja. Ezt követően *ifj. Bartha Lajos:* Az Al-Duna térképe a XV. század közepéről, *Tardy János:* A Lázár utáni térképek, *Fallenbüchl Zoltán:* A XVII. sz. magyarországi térképezése és Hevenesi Gábor munkássága című előadása megtartására került sor. A résztvevők hozzászólásai, kiegészítő észrevételei folytán — az idő rövidsége miatt — sajnálatosan csak rövid tartalmi ismertetést hallhattunk *dr. Csendes Lászlónak* a záró előadásként programba iktatott Katonai felmérések hatása a nagyméretarányú térképezésre című feldolgozásából, viszont megnyugvással fogadták a résztvevők azon bejelentést, hogy az előadás szövegének sokszorosítása után a jelenlevők címére azt postán megküldik.

A zsúfolt program utolsó állomása volt az OSzK Térképtárának meglátogatása, ahol *Plihál Katalin* ismertette a gyűjtemény létrejöttét, majd bemutatott néhány térképritkaságot.

A Magyar Térképtörténeti Bizottság kezdeményezésének fontosságát, valamint a témaválasztást kedvező visszhang fogadta mindvégig a tanácskozás során. Régen várt tanácskozás vette kezdetét a tudománytörténet olyan területén, mely hosszú ideje váratott magára. Ezzel művelődéstörténetünk továbbfejlesztésének olyan állomásához érkeztünk ahonnan tematikusan tovább kell lépnünk.

Átgondolt témaválasztásra utal — központban — a Lázár-térkép, mely sokak által ismert, de ide kívánkozó megfogalmazás újólag, hogy *Hazánk első jó térképe* (1528). Értéke felbecsülhetetlen, térképtörténeti irodalmunk mérföldkő jelzővel illeti. Zolnay László, a magyar középkor anyagi és szellemi műveltségét kutató jeles régész, Lázár földabroszát így minősíti "...a késő középkori magyarországi műveltségnek olyan messzehatható emléke, mint akár legszebb corvináink, akár M. S. mester egykori táblaképei, akár a visegrádi vagy budai palota kőemlékei, vagy akár az esztergomi Bakócz-kápolna".

A tanácskozás létrejötte kezdő lépés volt a szakemberek összefogására, kutatási eredményeik tudományos szintű továbbvitelére. Az érdeklődés olyan gondolat felvetésével párosult, amely a szervező bizottságot a következő tanácskozások előkészítésére és programba iktatására inspirálja. Megköszönve a résztvevők munkáját, javaslatokat várva, *dr. Csendes László* zárszavában további eredményes kutatást kívánt. Ígéretet tett a tanácskozás évenkénti megrendezésére. A résztvevők nevében *dr. Balla György* köszönte meg a szervező bizottság munkáját, megerősítve azon kívánalmat, hogy érdeklődéssel várják a folytatást.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1977. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. Általános munkák
Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. A hadművészet általános kérdései
Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. Magyarország hadtörténete
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1526-ig
A mohácsi csata
Magyarország hadtörténelme 1526—1711-ig
Magyarország hadtörténelme 1711—1848-ig
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténeleme 1850—1918-ig
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
Magyarország hadtörténelme 1919—1939-ig
Magyarország a második világháborúban
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom és partizánharcok
Magyarország és a magyar fegyveres erők története 1944—1977-ig
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek évfordulói

IV. Egyetemes hadtörténelem
A legrégibb időktől 1918-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erői

V. Életrajzok, emlékezések

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

Acta Historica	AH	Munkásőr	Mőr
Élet és Tudomány	ÉT	Néphadsereg	N
Hadtörténelmi Közlemények	HK	Polgári Védelem	PV
Honvédelem	H	Párttörténeti Közlemények	PK
Honvédségi Szemle	HSz	Repülés	Re
Igaz Szó	ISz	Századok	Sz
Magyarország	Mo	Történelmi Szemle	TSz

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia

Barabás László: 1848—1849 néhány kérdése az NDK történetírásában. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. 2. sz. 76—78. p.

Az 1975. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1—2. r. Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1977. 4. sz. 675—692., 1978. 1. sz. 153—167. p.

Fallenbüchl Zoltán: A tiszticímtárak története Magyarországon. (Történeti statisztikai tanulmányok. 3. köt. Szerk. biz. Dányi Dezső, Dávid Zoltán stb. [Kiad.] Közp. Statisztikai Hiv. Könyvtára, Magyar Országos Levéltár. Bp. Statisztikai K. 1977.) 305—324. p.

Felkai Lászlóné: Honvédelmi nevelés (1965—1975). Bibliográfia. (Honvédelmi nevelés. Segédkönyv általános és középiskolai nevelők számára. (Szerk. Ács Tibor.) Bp. Tankönyvk. 1977.) 165—182. p.

Folyóiratrepertórium 1974/II. — Világtörténet, 27. sz. 1977. 227—247. p.

Határőr című folyóirat 30 éves (1946—1976). Ábel László: A három évtizedhez méltóan. Kiad. a BM Határőrség Pol. Fcsfség. Bp. Fejér m. Nyomdaipari Váll. 1976. 82 p. 28 t.

Horváth Sándor: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom tükröződése Nyíregyháza sajtójában, 1917—1920. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. 4. sz. 16—20. p.

Kovács Jenő: „Elfelejtett hadi lapok." Berkes Péter beszélgetése — — — -vel. — Lobogó, 1977. 22. sz. 7. p.

Kovács Jenő: A Vasútépítők lapjáról. (Markó György HK, 1975. 3. sz-ban megjelent cikkéhez kiegészítés.) — HK. 1977. 1. sz. 79—84. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1974. 1—2. r. Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1977. 1. sz. 143—155. 2. sz. 326—339. p.

Ladányi Sándor: Az első magyar katonaújság (Mercurius Veridicus) megteremtője (Ráday Pál). — Határőr, 1977. 48. sz. 10. p.

[Vladimir Iljics] eLnin műveinek bibliográfiája. (Összeáll. Tóthné Szendrényi Jolán. Bp.) Kossuth K. 1977. 334 p.

Magyar—orosz katonai szótár. Vengerszko—russzkij voennüj szlovar. Szerk. biz. vez. Tóth Lajos. Kiad. a Honvédelmi Minisztérium. (Bp. Akad. K) 1977. 1177 p.

A Magyarországon megjelent történelmi művek válogatott bibliográfiája 1975. — AH, 23. köt. 1977. 1—2. sz. 205—233. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1976. január 1—december 31.) Összeáll. Rozsnyói Ágnes, Sz. Gyivicsán Mária. — Sz, 1977. 6. sz. 1368—1459. p.

Tarpai Zoltán: Kedves Élet és Tudomány! A katonanyelvről. — ÉT, 1977. 48. sz. 1506. p.

Timár Ede: Magyar kommunista sajtó Szovjet-Oroszországban 1917—1921. — Vasi Propagandista, 1977. 4. sz. 105—126. p.

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Ács Tibor: Kossuth Lajos, a hadtudós. — Lobogó, 1977. 37. sz. 24—25. p.

Damó László: Néhány gondolat a Tudományos Minősítő Bizottságban és a Hadtudományi Szakbizottságban folyó munkáról. — Ho, 1977. 5. sz. 75—79. p.

Gareev, M. A.: A háborúra és a hadseregre vonatkozó tudományos ismere-

tek rendszere. — Ho, 1977. 1. sz. 12—20. p.
(Röv. ford. a Voennaja Müszl' 1976. 8. sz-ból.)

Juhász Pál: Tudományszervezés a hadtudományban. — Ho, 1977. 8. sz. 76—83. p.

Kolozsvári Sándor: A ZMKA híradó tanszékén folyó hadtudományi kutatómunka tapasztalatairól. — Ho, 1977. 7. sz. 97—101. p.

Lackó Miklós: Történelmi érdeklődés, történetírás, publicisztika. [A Magyar Történelmi Társulat székesfehérvári vándorgyűlésén, 1976. december 20-án megtartott előadása.] — Jelenkor, 1977. 5. sz. 437—441. p.

Lantódi József: A hadtudományi kutatásról. [Írták:] (Bojtás Antal, Horváth István stb. Szerk. — —.) Bp. Zrínyi K. 1977. 293 p.
Bibliogr. 287—289. p.

Móricz Lajos: A háborúról és a hadseregről szóló tudományos nézetek rendszere c. szovjet cikk megvitatásáról. — Ho, 1977. 10. sz. 30—33. p.

Móricz Lajos: Új vonások a tudományos munka irányításában. — Ho, 1977. 2. sz. 83—86. p.

Nemeskürty István: Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadása, 1845. — HK, 1977. 4. sz. 601—610. p.

Pach Zsigmond Pál: A hazafiság és internacionalizmus kérdése a magyar történettudományban. — AH, 23. köt. 1977. 3—4. sz. 247—256. p.

Pach Zsigmond Pál: Történetszemlélet és történettudomány. (Cikkek, tanulmányok.) Bp. Kossuth K. 1977. 565 p.
Bibliogr. a fejezetek végén, a jegyzetekben.

Perjés Géza: A történetírás: művészet. Zöldi László beszélgetése — — hadtörténésszel. — Élet és Irodalom, 1977. 8. sz. 7. p.

Rázsó Gyula: A béke és a háború ára. Hernádi Miklós beszélgetése — —-val, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársával. — Élet és Irodalom, 1977. 34. sz. 7. p.

Rottler Ferenc: A történettudományi kutatások helyzete — Sz, 1977. 1 sz. 3—10. p.
U. a. Magyar Tudomány 1977. 5. sz. 382—387. p. és Látóhatár, 1977. 12. sz. 140—152. p.

Surányi Jenő: A tudományos minősítés és a Tudományos Tanácsok kapcsolatairól. — Ho, 1977. 8. sz. 83—87. p.

A történettudományi kutatóhelyek 1976—1980. évi középtávú kutatási terve. [Összeáll. Stier Miklós.] — Sz, 1977. 6. sz. 1254—1291. p.

Zágoni Ernő: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szocialista hadügy. — Ho, 1977. 11. sz. 19—28. p.

Zentai Artur: Az internacionalizmus, a hazafiság, a nemzeti függetlenség lenini értelmezéséről. — Ho, 1977. 4. sz. 69—74. p.

Tudományos élet

Czinege Lajos: Az ideológiai munka a katonai hivatás része. Ideológiai tanácskozás néphadseregünkben. — N, 1977. 28. sz. 10. p.

Damó László: A tudományos munka tudatformáló szerepe. — — hozzászólása a néphadsereg ideológiai tanácskozásán. — N. 1977. 31. sz. 7. p.

A DOSZAAF VIII. kongresszusáról. [Magyar küldöttség részvétele Kiss Lajos vörgy. vezetésével.] — MHSZ Élet, 1977. 5. sz. 2—3. p.

Grósz Károly: Leghatásosabb fegyverünk a marxizmus—leninizmus. Ideológiai tanácskozás néphadseregünkben. — N, 1977. 28. sz. 7—8. p.

Harányi György: A GST (Sport és Technika Szövetsége) VI. kongresszusának vendégei voltunk. — MHSZ Élet, 1977. 15. sz. 12—13. p.

Az ideológiai munka nagyobb hatékonyságáért. Ideológiai tanácskozás a Magyar Néphadseregben. Budapest, 1977. július 1. [Előadások.] Bp. Zrínyi K. 1977. 181 p.

Jegyzőkönyv a szocialista országok honvédelmi és sportszervezetei vezetőinek 1977-ben Balatonkenesén megtartott tanácskozásáról. Bp. MHSz Soksz. 1977. 227 p.

Kárpáti Ferenc: Növeljük a szocializmus eszméjének és gyakorlatának vonzerejét. Ideológiai tanácskozás néphadseregünkben. — N, 1977. 28. sz. 8—9. p.

Liptai Ervin: Nagyfokú az érdeklődés a hadtörténelem iránt. — — hozzászólása a néphadsereg ideológiai tanácskozásán. — N, 1977. 31. sz. 7. p.

Mayer Mária: Beszámoló a Magyar Szovjet Történész Vegyesbizottság 9. tudományos konferenciájáról. — MTA Filozófiai és Történettud. Oszt. Közl. 26. köt. 1977. 1—2. sz. 129—140. p.

Óvári Miklós: Folytassák a fiatalok politikai és kulturális nevelését. Ideológiai tanácskozás néphadseregünkben. — N, 1977. 28. sz. 9—10. p.

Rákóczy Rozália: A Hadtörténeti Múzeum életéből. — A Varsói Szerződés tagországai hadtörténeti múzeumpa-

rancsnokainak konferenciája. — HK, 1977. 1. sz. 137—138. p.

Szocialista országok polgári védelmi értekezlete hazánkban. Czinege Lajos honvédelmi miniszter és Csémi Károly államtitkár beszéde. — PV, 1977. 12. sz. 6—13., 32. p.

Tóth Gyula: Ideológiai tanácskozás néphadseregünkben. — N, 1977. 28. sz. 7—10. p.

Történetelméleti és módszertani tanulmányok a történész világkongresszuson (San Francisco 1975.). (Soós István, Niederhauser Emil és Pók Attila tanulmányai.) — TSz, 1977. 3—4. sz. 641—652. p.

Zachar József: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. (Beszámoló a sárospataki nemzetközi tudományos konferenciáról.) — TSz, 1977. 1. sz. 142—145. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

Berecz János: Hazafiság, nemzetköziség, békés egymás mellett élés. — Valóság, 1977. 2. sz. 1—10. p.

Beszélgessünk a cselekvő hazafiságról. — MHSZ Élet, 1977. 12. sz. 12—14. p.

Czövek László: A katonai hagyományápolás szerepe a közösség nevelésében. — HSz, 1977. 7. sz. 78—83. p.

Hegedűs Gábor: Honvédelem a tantárgyakban. — PV, 1977. 1. sz. 19—20., 2. sz. 30—31. p.

Honvédelmi nevelés. Segédkönyv általános és középiskolai nevelők számára. (Szerk. Ács Tibor. [Írta:] Döndő Rezső, Sterl István, Bodó László. Szemelvényeket vál. Patkós Imre.) Bp. Tankönyvk. 1977. 182 p.
Bibliogr. 165—182. p.

Kornidesz Mihály: A szocialista hazafiságra és a proletár internacionalizmusra nevelés időszerű kérdései. — Pedagógiai Szemle, 1977. 6. sz. 483—495. p.

Liptai Ervin: A Magyar Néphadsereg oktató-nevelő munkája számos területen találkozik a honismereti mozgalommal. — Honismeret, 1976. 2—3. sz. 56—63. p.

Müller Veronika: A Rákóczi-szabadságharc levéltári források alapján. Óraterv a gimnáziumok 2. osztálya számára. — Levéltári Szemle, 1977. 1. sz. 57—62. p.

Palkó Sándor: A szocialista nevelés részére. A honvédelmi ismeretek iskolai oktatásáról. — Népszabadság, 1977. 212. sz. 3. p.

Rákóczi Katalin: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom. (Szakköri foglalkozás a Hadtörténeti Múzeumban.) — Történelemtanítás, 1977. 4. sz. 12—15. p.

Somos József: A honvédelmi oktatás a honvédelem rendszerében. — Ho, 1977. 5. sz. 61—74. p.

Szabó István: Konzultáció a honvédelmi oktatás követelményeiről. A szövetségben folyó oktató-nevelő munka néhány sajátossága. — MHSZ Élet, 1977. 1. sz. 20—21., 3. sz. 20—21., 4. sz. 18—19., 6. sz. 14—15., 8. sz. 20—22. o., 9. sz. 20—21., 14. sz. 25—27. p.

Zentai Ferenc: Honvédelmi kabinet az iskolában. — PV, 1977. 1. sz. 31—32. p.

Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

Állandó kiállítás nyílik a Hadtörténeti Múzeumban az internacionalistákról. Magyarországon eddig még be nem mutatott dokumentumok. — Népszabadság, 1977. 241. sz. 8. p.

Bendefy László: Csendes László: Országleírás: földrajz, történelem (1782—1785). [Könyvism.] — Földrajzi Értesítő, 1977. 3—4. sz. 496. p.

Bendefy László: A Hadtörténelmi Térképtár új hasonmás kéziratos térképsorozata. — Földrajzi Értesítő, 1977. 3—4. sz. 490—491. p.

Besnyő Károly: A Magyar Népköztársaság kitüntetései az újabb rendezés előtt és után. — Jogtudományi Közlöny, 1977. 8. sz. 376—384. p.

Csapó Gyöngyi: Török kori világítóbomba. Tábori mozigép. Az októberi forradalom puskája. — Fegyvertörténeti kiállítás Vácott. — Népszabadság, 1977. 238. sz. 7. p.

Csendes László: Történelem a térképeken. Lázár deák térképétől a részletes katonai felmérésekig. — HK, 1977. 2. sz. 241—264. p.

Csendes László — *Ipoly* Márta, N.: Települések szelvényezése az első, második, harmadik katonai felmérések alapján. [Kiad. a] Hadtörténelmi Térképtár. Bp. Soksz. 1977. 174 p. 5 térk.

Gábor Imre: Térképpel a kezünkben. Bp. Zrínyi K. 1977. 42 p.
(Haditechnika fiataloknak. Haditechnika.)

Hadseregünk, katonáink. (Képzőművészeti kiállítás az Országos Hadtörténeti Múzeumban, 1977. nov. 11. A kiállítást rendezte és a katalógust összeállí. Cs. Kottra Györgyi, fényképek Németh Fe-

renc. Bp.) Orsz. Hadtört. Múz. 1977. 20. lev.

60 év képekben. („Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomért, bolsevikok a Magyar Tanácsköztársaságért" kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.) — ISz, 1977. 20. sz. 32—33. p.

Hrenkó Pál: Csongrád régi térképi ábrázolásai. — Geodézia és Kartográfia, 1977. 6. sz. 428—435. p.

Hrenkó Pál: Krieger Sámuel 1766. évi Balaton-térképe. (Krieger Sámuel hadmérnök térképeiről.) — Geodézia és Kartográfia, 1977. 4. sz. 264—274. p.

Hrenkó Pál: A pest-budai viziátkelő, Budavára és az Invalidusház Jászkun-kerülete Mikoviny (Sámuel) térképein. — Geodézia és Kartográfia, 1977. 1. sz. 31—50. p.

Hrenkó Pál: A ruszin Vörös Őrség pecsétje, 1919. — Levéltári Szemle, 1977. 3. sz. 563—564. p.

Makai Ágnes: A Lajtabánsági Emlékérem. — Soproni Szemle, 1977. 4. sz. 329—339. p.

M[atthaeidesz] Konrád: Bukarest: Központi Katonai Múzeum. — Szófia: Nemzeti Katonai Múzeum. — MHSZ Élet, 1977. 19. sz. 26—27. p.

M[atthaeidesz] Konrád: Partizánmúzeum Besztercebányán. — MHSZ Élet, 1977. 15. sz. 31. p.

Mészöly Gábor: Trombita harsog... [A katonazene története.] N, 1977. 22. sz. 16. p.

Molnár Imre: A reformkor, a márciusi forradalom és a szabadságharc szigetvári dokumentumai. A Szigetvári Várbaráti Kör kiállítása a városi könyvtárban. — Baranyai Művelődés, 1977. 2. sz. 111—118. p.

Nagy Júlia: Görög Demeter, Kerekes Sámuel és Márton József a XVIII. századi magyar térképészet kiemelkedő művelői. [Haditérképek készítése.] — Földrajzi Értesítő, 1977. 2. sz. 209—236. p.

Nagy Júlia: A „Magyar Átlás". (Görög Demeter 1792—1811.) — Földrajzi Értesítő, 1977. 3—4. sz. 403—438. p.

Nem elég célozni... (Vadászfegyverek kiállítása a Hadtörténeti Múzeumban.) — Lobogó, 1977. 26. sz. 30—31. p.

Rákóczy Rozália: A Hadtörténeti Múzeum életéből. — Emlékkiállítás a spanyol polgárháború 40. évfordulóján. —Vándorkiállítás a magyar internacionalisták polgárháborús részvételéről. (Krónika.) — HK, 1977. 1. sz. 138—142. p.

Rákóczy Rozália: Az Országos Hadtörténeti Múzeum kiállításai. A Képtár bemutatkozó kiállítása. — Vadász- és céllövő fegyverek. (Krónika.) — HK, 1977. 4. sz. 671—674. p.

Szállási Árpád: A keresztes hadaktól Kossuth Zsuzsannáig. Képek a magyar katonaorvoslás történetéből. (Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kiállításáról. Vöröskeresztes kitüntetések képével.) — Új Tükör, 1977. 25. sz. 22—23. p.

Szemkeő Endre: A katonaorvoslás hazai múltjából. Időszaki kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban. (Krónika.) — HK, 1977. 2. sz. 324—325. p.

Szuhay-Havas Ervin: A korona históriájából. 1—2. r. — Népszabadság, 1977. 297. sz. 10., 303. sz. 8. p.

Szvircsek Ferenc: A nógrádi partizáncsoport emlékei. Múzeum. — ÉT, 1977. 44. sz. 1403. p.

Varga—Takács: Élő múlt. (Magyar internacionalisták a szovjethatalomért — bolsevikok a magyar Tanácsköztársaságért című kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.) — Határőr, 1977. 43. sz. 12—13. p.

Varga—Takács: Fegyverek a múzeumban. (A Hadtörténeti Múzeum állandó fegyverkiállítása.) — Határőr, 1977. 21. sz. 13. p.

Varga—Takács: A katonaorvoslás hazai története. (Kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban.) — Határőr, 1977. 23. sz. 12. p.

Vargyai Gyula: A bécsi levéltárak Magyarországgal kapcsolatos gyűjteményeinek hadtörténeti vonatkozásai az 1930-as években. — HK, 1977. 4. sz. 611—628. p.

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák

Füzi Imre: A parancsnoki elhatározás meghozatalának sajátosságai a második világháború támadó hadműveleteiben. — Ho, 1977. 11. sz. 87—92. p.

Habony János: A katonai bíróság előtt. Bp. Zrínyi, 1977. 214 p. Bibliogr. 211. p.

Jurpol'szkij, I. I.: A támadó hadműveletek megvívásával kapcsolatos nézetek fejlődése. — Ho, 1977. 2. sz. 18—24. p. (Röv. ford. a Voennaja Müszl' 1976 6. sz-ból.)

Kovács Jenő: Egyezmény a környezeti hadviselés eltiltásáról. — PV, 1977. 9. sz. 7—9. p.

Németh Tibor: A háború áldozatainak védelmére vonatkozó genfi egyezmények. — PV, 1977. 7. sz. 24—26. p.

Németh Tibor—*Székely* Sándor: A hadviselés jogi szabályairól. Tiszteknek, parancsnokoknak. (A „Honvédelem" különkiadása.) [Bp. Zrínyi K.] 1973. 61 p.

Petrov, N.: Az USA hadászatának fejlődése a második világháború utáni évek során. — Ho, 1977. 3. sz. 18—26. p. (Röv. ford. a Zarubezsnoe Voennoe Obozrenie 1976. 10. sz-ból.)

Szabó Miklós: A fővédőöv áttörésének fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — Ho, 1977. 7. sz. 88—96. p.

Szabó Miklós: A harcászati változások hatása a lövész- (gyalog-) magasabbegységek szervezésére a második világháború éveiben. — Ho, 1977. 1. sz. 81—88. p.

Szabó László: Szárazföldi hadműveletek a Déli-Mészkőalpok körzetében és azok környékén az első világháború idején 1915—1917 között. Disszertáció. [Bp.] 1977. 291 p. 2. térk. mell. Bibliogr. a jegyz.-ben.

Szalai László: A kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén. 1—5. r. — PV, 1977. 6—10. sz. 22—23. p.

Szanati József: A tábori tüzécsapatok szervezési változásai és fejlődése a második világháborúban. (4. r.) — HK, 1977. 4. sz. 558—579. p.

Thürmer Gyula: A fegyveres küzdelem és a gazdaság. Bp. Zrínyi K. 1977. 191 p.

Vártörténet

Magyar Kálmán: A nagyecsedi Sárvár története és régészeti kutatása. Adatok Szatmár megye államalapítás kori történetéhez. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. 1. sz. 61—74. p.

Marosi Endre: Híres török várostromok Magyarországon. — Interpress Magazin, 1977. 2. sz. 20—28. p.

Marosi Endre: Válasz Détshy Mihály (HK 1976. 3. sz-ban megjelent) vitacikkére. — HK, 1977. 1. sz. 117—120. p.

Nagy József: Az egri „vitézlő iskola". [A vár belső élete az 1550—1570-es években.] — Hevesi Szemle, 1977. 1. sz. 55—58. p.

Regélő magyar várak. (Szerk. Bujtás Amália.) Bp. RTV — Minerva, 1977. 213 p. Bibliogr. 211—213. p.

A haditechnika története

Balázs József—*Pongó* János: Pisztolyok, revolverek. Rövid fejlődéstörténet. (Fényképek Németh Ferenc. Bp. Zrínyi K. 1977.) 95 p. 42 t. Bibliogr. 95—[96]. p.

Barcy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség 1943-ban, a radar bevezetése idején. — HK, 1977. 2. sz. 222—241. p.

Budincsevits Andor: Rádiólokátor fejlesztés Magyarországon a II. világháború időszakában. — Haditechnikai Szemle, 1977. 1. sz. 34—36. p.

Csanádi (Norbert)—*Nagyváradi* (Sándor)—*Winkler* (László): A magyar repülés története. 2. bőv. kiad. Bp. Műszaki K. 1977. 387 p. Bibliogr. 385—387. p.

75 éves a magyar sportrepülés. — Re, 1977. 1. sz. 14—15. p.

Híres repülőgépek. Boeing XB—15 és Boeing „Clipper". — Re, 1977. 1. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Consolidated PBY „Catalina". — Re, 1977. 3. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Iljusin DB—3, II—4. — Re, 1977. 4. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Mitsubishi Ki—67 „Hiryu". — Re, 1977. 5. sz. 11. p.

Horváth Árpád: Ágyú-óriások. — N, 1977. 30. sz. 16. p.

Horváth Árpád: Ágyúfúró — hengerfúró. — Népszabadság, 1977. 256. sz. 20. p.

Horváth Árpád: Bombázó ballonok. — N, 1977. 37. sz. 16. p.

Horváth Árpád: Páncélvonatok. — N, 1977. 12. sz. 16. p.

Horváth Árpád: Rakétagyár a föld alatt. (A V—2.) — ÉT, 1977. 48. sz. 1514—1516. p.

Horváth Árpád: A sorozatlövők históriája. — N, 1977. 19. sz. 16. p.

Horváth Árpád: Szárazföldi és viziaknák. — N, 1977. 6. sz. 16. p.

Horváth Árpád: Vitorlázó harcigépek. — N, 1977. 25. sz. 16. p.

(*Horváth* Árpád—*Kováts* Zoltán): A haditechnika évezredei. (Fejezetek a hadianyaggyártás történetéből.) Bp. Zrínyi K. 1977. 432 p. Bibliogr. 431—433. p.

Jakovlev, A. Sz.: Szárnyak, emberek. (Egy repülőgép-tervező feljegyzései.)

(Cel' zsizni. Ford. Ország Imre.) 2. átd. bőv. kiad. Bp. Zrínyi K. 1977. 505 p. 24 t.

Kováts Zoltán: Páncéltörő gránát. — N, 1977. 36. sz. 16. p.

László Lajos: Európai semleges államok légiereje. [Fejlődéstörténet.] 1. r. — Re, 1977. 12. sz. 10—11. p.

Lugosi József: Szélpuskák. Bp. Zrínyi K. 1977. 22 p. 8 t.
(Múzeumi füzetek 2.)
Bibliogr. 21—22. p.

Nagy István György: Háború a kozmoszban. Bp. Zrínyi K. 1977. 64. p.
(Haditechnika fiataloknak.)

Nagy István György: A hosszú puskától az AKM géppisztolyig. — N, 1977. 49. sz. 16. p.

Nagy István György: A rakétatechnika magyar úttörője. Martin Lajos (1827—1897.) — Föld és Ég, 1977. 2. sz. 38—39. p.

Nagy István György: A szovjet kozmonautika két évtizede. — Haditechnikai Szemle, 1977. 4. sz. 119—123. p.

Nagyváradi Sándor: Budaőrs 40 éve. [A repülőtér története.] — Re, 1977. 9. sz. 8—9. p.

Parragh Gábor—*Sebők* Elek: Vegyi fegyverek. — N, 1977. 33. sz. 16. p.

Punka György: MIG—3. — Re, 1977. 3. sz. 12—13., 6. sz. 7. p.

Sárhidai Gyula: A cirkáló rakéták és felépítésük. — Re, 1977. 8. sz. 16—17. p. U. a. — PV, 1977. 7. sz. 8—11. p.

S[árhidai] Gy[ula:] A demokratikus magyar hadsereg első harceszközei. — Haditechnikai Szemle, 1977. 2. sz. 70—71. p.

[*Sárhidai* Gyula]: Az Aurórától a Kijevig. [A szovjet haditengerészeti flotta kialakulása és fejlődése.] — Haditechnikai Szemle, 1977. 4. sz. 113—119. p. U. a. — Mőr, 1977. 10. sz. 10—11. p.

Szentesi György: A tacsankától a hadászati rakétáig. — N, 1977. 47. sz. 16. p.

Szilágyi Lajos: A repülőgépek első fegyverei. (Az Élet és Tudomány kalendáriuma. 1978. Bp. Egyet. ny. 1977.) 214—215. p.

Várnai Ferenc: Így jutottak el a máig. Lapok a Szovjetunió történetéből. A vintovkától a rakétáig. — Népszabadság, 1977. 254. sz. 6. p.

Varsányi Ernő: Iljusin repülőgépek. — Re, 1977. 8—9. r. 2. sz. 9., 4. sz. 7—8. p.

Winkler László: A magyar X—gépek története. A titkos hazai repülőgép építések újabb kutatási anyagai. 1—2. r. — Re, 1977. 11. sz. 12—13., 12. sz. 12—13. p.

A hírszerzés és kémkedés története

Horváth J. Ferenc: A hírszerzés történetéből. — Határőr, 1977. 1—23. sz.

A láthatatlan front. 1—15. r. — Lobogó, 1977. 23—37. sz. 26. p.

Minarik , Pavel: A felderítő visszatér. (Návrat rozvedcika. Ford. Barna Béla, Lőrincz Irén, Horváth Zoltán. Bp. Zrínyi K. — Kossuth K. 1977.) 181 p.

Pintér István: Szonja jelent Direktornak. Egy rendkívüli sorsú asszony önéletrajzáról. (Ruth Werner.) — Népszabadság, 1977. 279. sz. 8. p.

Radó Sándor: „A hírszerzés politikai munka." Zöldi László beszélgetése ———-ral. — Élet és Irodalom, 1977. 4. sz. 7. p.

Szabó József, P.—*Szalay* Zsolt: Sakkjátszma csak sötét figurákkal. [Történetek a CIA-ról.] p. Zrínyi K. 1977. 201. p.

Szigeti János: Egy tiszt a kémközpontból. (Bp.) Kossuth K. — Zrínyi K. 1977. 171. p.

Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1977. 1—12. sz.

Vajda Péter: A CIA aktáiból. 4—7. r. — Mőr, 1977. 1. sz. 34—35., 2. sz. 22—23., 3. sz. 22—23., 4. sz. 10—11. p.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1526-ig

Barta Gábor: Keresztesek áldott népe. Bratislava — Bp. Madách K. — Móra K. 1977. 220 p.

Blazovich László: IV. László harca a kunok ellen. — Sz, 1977. 5. sz. 941—945. p.

Borosy András: Határőrség és határőrök az Árpádok korában. — HK, 1977. 4. sz. 543—557. p.

Borsa Gedeon: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséhez. — Magyar Könyvszemle, 1977. 3. sz. 213—221. p.

Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. (1387—1437.) Bp. Akad. K. 1977. 229 p. 2 térk.

(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 83.)

Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon. Bp. Akad. K. 1977. 218 p. 1. térk.
(Értekezések a történeti tudományok köréből U. S. 82.)

Györffy György: István király és műve. Bp. Gondolat, 1977. 667 p. 40 t.
Bibliogr. 527—601. p.

Király Péter: Óbolgár forrás a 894—896. évi magyar-bolgár háborúról. — Sz, 1977. 2. sz. 320—328. p.

Kristó Gyula: História és kortörténet a Képes Krónikában. Bp. Magvető, 1977. 163. p.
Bibliogr. 157—163. p.

László király emlékezete. (Vál. Kurcz Ágnes. Bev. Györffy György. Ford. Csanád Béla, Gy. Ruitz Izabella stb. Szerk. Katona Tamás. Bp.) Magyar Helikon, 1977. 79 [86] p. 19 t.
(Bibliotheca Historica.)

Rázsó Gyula: Volt-e Mátyásnak fekete serege? (Berkes Péter beszélgetése — — hadtörténésszel.) — Lobogó, 1977. 1. sz. 16—17. p.

A mohácsi csata

(*Csendes* László—*Ipoly* Márta, [N.]—*Rázsó* Gyula): Mohács 1526—1976. (Szerk. Hunyadi Károly.) [Kiad. az Országos] Hadtörténeti Múzeum. Bp. [1976.] 237. p.

Ipoly Márta, N.: A mohácsi csata és csatatér megválaszolatlan kérdései. — HK, 1977. 2. sz. 206—222. p.

Kiss Béla: A titokzatos Földvár. Újabb adatok a mohácsi csatatér kutatásához. — Lobogó, 1977. 18. sz. 24—25. p.

Kormos László: Utóhang „Mohács emlékezeté"-hez. — Levéltári Szemle, 1977. 2. sz. 337—342. p.

Marosi Endre: A mohácsi csatatér további kutatásának lehetőségéről. — Honismeret, 1977. 2—3. sz. 43—47. p.

Nemes Imre: Hozzászólás Perjés Géza: A mohácsi csata c. [HK, 1976. 3. sz-ban megjelent] tanulmányához. (Vita.) — HK, 1977. 1. sz. 105—116. p.

Nézetek és nézeteltérések *Mohács* körül. Válogatás Barta Gábor, Faragó Vilmos, Káldy-Nagy Gyula, Keresztury Dezső, Nemeskürty István, Perjés Géza, Szakály Ferenc, Vekerdi László írásaiból. Összeáll. Diószegi István. — Látóhatár, 1977. 1. sz. 151—201. p.

Perjés Géza: Clausewitz és a tevék. (Viszontválasz Rázsó Gyula: Ketrecbe zárt logika c. Élet és Irodalom 1977. 26. sz.-ban megjelent levelére.) — Élet és Irodalom, 1977. 29. sz. 1. p.

Perjés Géza: A háború logikája és a Mohács-vita. — Élet és Irodalom, 1977. 24. sz. 4. p.

Perjés Géza: Válasz Nemes Imrének (HK, 1977. 1. sz-ban megjelent hozzászólására). (Vita.) — HK, 1977. 2. sz. 280—291. p.

Rázsó Gyula: Ketrecbe zárt logika. (Válasz Perjés Géza az Élet és Irodalom 1977. 24. sz.-ban megjelent: A háború logikája és a Mohács-vita c. cikkére.) — Élet és Irodalom, 1977. 26. sz. 1. p.

Szakály Ferenc: Jegyzetek az újabb Mohács-irodalomhoz. Ország perspektívák nélkül. — Kritika, 1976. 8. sz. 29—32. p.

Szakály Ferenc: A mohácsi csata. 2. kiad. Bp. Akad. K. 1977. 141 p. 10 t.
(Sorsdöntő történelmi napok. 2.)
Bibliogr. a jegyzetekben: 129—138. p.

Magyarország hadtörténelme 1526—1711-ig

Bánkúti Imre: Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez (1704. január—április). 2. r. — Somogy Megye Múltjából, 8. 1977. 65—122. p.

Diószegi István: Egy birodalom végvidékén. Új adalékok a török hódoltságról. — Magyar Nemzet, 1977. 202. sz. 9. p.

Füzi Imre: A Rákóczi-szabadságharc hadseregе. — Akadémiai Közlemények, 42. sz. 1976. 124—137. p.

Hajdú Zoltán: Az 1697. évi hegyaljai felkelés és néhány kérdése. — Studium, 6. 1977. 75—82. p.

Köpeczi Béla: Függetlenség és haladás. Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századaiban. Bp. Szépirod. K. (1977.) 249 p.
Bibliogr. a jegyzetekben 215—251. p.

A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Vál., sajtó alá rend. Varga Imre. (Szerk. Hopp Lajos.) Bp. Akad. K. 1977. 897 p. 7 t.

Nagy László: Bűbájos Báthory Anna titka. (Egy különös hősnő a regényben és a valóságban, avagy a történeti források hitelességéről.) — Interpress Magazin, 1977. 1. sz. 68—74. p.

Prokopp Gyula: Levelek II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának történetéhez. (Fáy István murányi várparancsnoknak írta Bercsényi Miklós etc.) [Közread. és bev.) — —. — Levéltári Szemle, 1977. 1. sz. 177—184. p.

Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Közread. Tardy Lajos.

(Ford. Boronkay Iván, Kenéz Győző stb.) Bp. Gondolat, 1977. 452 p.

Szamosközy István: Erdély története. (1598—1599, 1603.) (Vál., bev., jegyz. Sinkovics István. Latin nyelvből ford. Borzsák István.) (2. kiad.) Bp. Magyar Helikon, 1977. 492 p. 22 t. (Bibliotheca Historica.)

Szántó Imre: Ali budai pasa hadjárata 1552 nyarán a Hont-Nógrád megyei várak ellen. — TSz, 1977. 1. sz. 31—52. p.

Varga J. János: Katonai bíráskodás a 16—17. századi dunántúli nagybirtokon és a végvárakban. (Seregszék, hadiszék, úriszék.) — Sz, 1977. 3. sz. 439—462. p.

Magyarország hadtörténelme 1711—1848

Fallenbüchl Zoltán: Spanyolok Magyarországon a 18. században. [Részvételük a törökök elleni háborúkban.] — Sz, 1977. 6. sz. 1192—1230. p.

Kosáry Domokos: [Bonaparte] Napóleon és Magyarország. Bp. Magvető, 1977. 222 p.

Sebjanic, F.: A magyar és szlovén parasztok közös ellenállása az ellenreformációs katonai intervenció idején (1732-ben.) — Vasi Szemle, 1977. 2. sz. 260—265. p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Bakonyi szabadságharcos 1849-ben. (Noszlopy Gáspár.) (Évfordulók 1978. Írta és összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1977.) 45—50. p.

Berkes Péter: Egy nagyszerű terv 1849-ből. Hadi főtanoda. — Lobogó, 1977. 3. sz. 15—16. p.

Erdős Ferenc: A mezőváros az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc idején. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez. 13. Mór története. Szerk. Farkas Gábor. Kiad. Mór Nagyközség Tanácsa, Mór, 1977.) 245—258. p.

Ferenczy Miklós: Dunaalmás 1848—1849-ben. (Kiad. a Hazafias Népfront Komárom Megyei Bizottsága.) [Dunaalmás], Lábatlani Papírgyár ny. 1977. 36 p., 16 t.

Ismeretlen Kossuth levél. (1848. június 24.) Közli: Jankovics József. — Tiszatáj, 1977. 9. sz. 63—64. p.

Kilencvennégy Engels cikk a magyar szabadságharcról (Marx és Engels művei orosz nyelvű kiadásának 43. kötetében). — Világosság, 1977. 12. sz. 738. p.

Kovássy Zoltán: A szabadságharc magyar hadbírái. — Lobogó, 1977. 38. sz. 24. p.

Körner, Theodor: Az 1848—1849-es magyar szabadságharc. Osztrák hadtörténész a szabadságharcról. Ford. Dalos György. — Új Tükör, 1977. 39. sz. 20—21. p.

Küllős Imola: Az 1848-as szabadságharc emléke népdalainkban. — ÉT, 1977. 10. sz. 295—296. p.

Láczay Magdolna: A nemzetőrség szervezése Szabolcsban 1848 nyarán. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. 2. sz. 65—72. p.

Magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács. Pest, 1848. Landerer és Heckenast. [Szöveghű kiad. Bp. HM Központi ny. 1977.] 137 p. 24 t.

Nemeskürty István: „Kik érted haltak szent Világszabadság." A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmárai. — Bp. Magvető K. (1977.) 485. p.

Németh Tibor: Kossuth lengyel tábornoka. (Józef Wysocki.) — Lobogó, 1977. 1. sz. 15. p.

Paczolay Gyula: Pap Gábor, a bécsi forradalom és a magyar szabadságharc résztvevője, író és költő. — ÉT, 1977. 46. sz. 1442—1446. p.

Pásztor Emil: Kazinczy Lajos honvéd tábornok aradvári fogsága, emlékirata és vértanúhalála. — Borsodi Szemle, 1977. 2. sz. 41—52. p.

Pröhle Jenő: Berzsenyi Lénárd honvéd ezredes (1805—1886). (1848—1849-es szerepléséről.) — Vasi Szemle, 1977. 3. sz. 430—436. p.

Spira György: Kossuth Lajos az utókor mérlegén. Születésének 175. évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 220. sz. 8—9. p.

Szabad György: Kossuth (Lajos) politikai pályája. Ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp. Kossuth K. — Magyar Helikon, 1977. 210 p. 7. t. Bibliogr. 207—210. p.

Szántó Imre: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka Szőregen, 1848—1849. (Szőreg és népe. Szeged, Városi Tanács VB. Müv. oszt., 1977. 403 p.) 109—121. p.

Szénássy Zoltán: Klapka György. (Bratislava, Madách K. — Bp. Kossuth K. 1977.) 129 p. 20 t.

Tóth Gyula: Néhány lap 1848—1849 emlékirat irodalmából. — Tiszatáj, 1977. 9. sz. 65—75. p.

Varsányi Péter István: Adalékok az 1848-as délvidéki harcokhoz. (Csernovics Péter, Vukovics Sebő, Kiss Ernő ismeretlen levelei.) — Sz, 1977. 4. sz. 735—748. p.

Varsányi Péter István: Forradalom és szabadságharc Hódmezővásárhelyen. (Dokumentumok 1848—1849-ből.) — Tiszatáj, 1977. 4. sz. 39—47. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1918

Az első világháború és a forradalmak képei. (Írta és a képeket vál. Farkas Márton, Józsa Antal. — Bp. Európa K. 1977. 506 p. 1 térk.

Király Ferenc: 1851 augusztusa. Kétszázhetven magyar elérte a kubai partot. (Prágay János.) — Lobogó, 1977. 14. sz. 14—15. p.

Lukács Lajos: Egy év az olaszországi magyar légió történetéből. 1861. május 10. — 1862. május 28. — HK, 1977. 2. sz. 179—205. p.

Merényi László: Háborúellenes mozgalom Borsod-Abaúj-Zemplénben 1917. június-október között. — Borsodi Szemle, 1977. 2. sz. 53—67. p.

Merényi László: Károlyi Mihály békeakciója 1917-ben. — ÉT, 1977. 47. sz. 1480—1482. p.

Nagy Endre: Az első világháború diákkatonái. — Soproni Szemle, 1977. 1. sz. 58—68. p.

Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból. (Vál., bev., jegyz. Závodszky Géza, szerk. Papp János. Bp.) Tankönyvk. (1977.) 189 p.

Zachar József: Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. — HK, 1977. 2. sz. 163—178. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Haraszti Sándor: Baranyai Köztársaság. Önéletrajzi részlet [az 1919—1921-es évekről.] — Valóság, 1977. 1. sz. 36—49. p.

Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. (Faith without illusion. Ford. Litván György.) Bp. Magvető, (1977.) 484 p.

Liptai Ervin: A forradalom hadserege. — Magyar Hírlap, 1977. 67. sz. 9. p.

Liptai Ervin: Az oroszországi forradalmi tapasztalatok felhasználása a hazatérő magyar internacionalisták által a Magyar Tanácsköztársaság létrehozásáért vívott harcban és vívmányainak védelmében. (A NOSZF 60. évfordulójára.) — AH, 23. köt. 1977. 3—4. sz. 269—281. p.

Litván György: Károlyi Mihály és Franciaország. — AH, 23. köt. 1977. 1—2. sz. 132—150. p.

Matzenauer Hugó: Egy öreg pilóta naplójából. (— —, a kecskeméti V. vörös repülőszázad parancsnoka, 1919.) — Lobogó, 1977. 21. sz. 24—25. p.

Mucsi Ferenc: Az Oroszországból hazatérő hadifoglyok szerepe az 1918. októberi burzsoá-demokratikus forradalom előkészítésében Magyarországon. (A NOSZF 60. évfordulójára.) — AH, 23. köt. 1977. 3—4. sz. 257—268. p.

Najda, Sz. F.: Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben. — HK, 1977. 3. sz. 391—405. p.

Nemes Dezső: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a magyarországi forradalmi harc kibontakozása és a Magyar Tanácsköztársaság. — Valóság, 1977. 10. sz. 1—17. p.

Révay Zoltán: Lenin rejtjelezett távirata Kun Bélának. (Moszkva—Budapest, 1919. május) — ÉT, 1977. 18. sz. 547—549. p.

Ránki György: A hit, az illúzió és a politika. Károlyi Mihály önéletrajzáról. — Valóság, 1977. 9. sz. 59—65. p.

Romsics Ignác: Dokumentumok Sinkó Ervin kecskeméti városparancsnokságának történetéhez (1919). — Forrás, 1977. 5—6. sz. 69—75. p.

Romsics Ignác: A Duna-melléki ellenforradalom. (1919.) 1—2. r. — Valóság, 1977. 1. sz. 18—35., 2. sz. 56—68. p.

Sereg József: A Nagy Október zászlóvívői. A Nemecz testvérek Gyöngyösön. (Nemecz Alajos visszaemlékezése a saját és testvére, Nemecz József tevékenységére az 1919-es forradalom idején.) — Hevesi Szemle, 1977. 2. sz. 39—45. p.

Siklós András: Magyarország 1918. októberében. — AH, 23. köt. 1977. 1—2. sz. 1—42. p.

Anan'ev, V. I.: Lukács József magyar internacionalista. — HK, 1977. 3. sz. 478—495. p.

Barkovits István: A vörös testőr. (Ágoston Ignác géppuskás-szakaszparancsnok-helyettes a Vörös Hadseregben.) — N, 1977. 42—45. sz. 11. p.

Béres Gyula: A magyar „szolgalegény" és a kolcsakista. [*Szebenyi* András volt internacionalista harcos visszaemlékezése.] — Mőr, 1977. 8. sz. 24—25. p.

Béres Gyula: Szemben a fehér lovasrohammal. [*Takács* László volt internacionalista harcos emlékezése.] — Mőr, 1977. 9. sz. 25. p.

Bogomolov, P.: A forradalom lovas katonái. (Rózsa József, Karlovics György, Füsi István.) — Határőr, 1977. 42. sz. 10. p.

Csugunov, M.: Magyar internacionalisták a szovjetek hatalmáért a tomszki kormányzóságban. — HK, 1977. 3. sz. 496—520. p.

Erdős Jenő: Egy nyomdász a forradalomban. [Vinke Mihály internacionalista emlékezése a „Szociális Forradalom" című lapra és a magyar nyomdászok szerepére az oroszországi forradalomban.] — Lobogó, 1977. 42. sz. 16—17. p.

Fehérpataki Irisz: Frunze katonája volt. (Kiss Lajos.) — Lobogó, 1977. 20. sz. 17. p.

Fortusz, Marija: Egy a százezerből. (Virlics Ernő internacionalista.) — HK, 1977. 1. sz. 61—79. p.

Goldfinger Ágoston: A távol-keleti partizánok között, 1918—1920. Egy internacionalista visszaemlékezéseiből. Közread. Milei György, Petrák Katalin. — Budapest, 1977. 11. sz. 12—15., 12. sz. 14—17. p.

Győr-Sopron megyei internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban 1917—1922. Visszaemlékezések, életrajzok. (Az életrajzokat írták, a visszaemlékezéseket szerk. Gecsényi Lajos, Kovács Győzőné, Környei Attila. Kiad. a MSZMP Győr-Sopron Megyei Biz.) Győr, 1977. 241 p.

Györkei Jenő: Tungir menti partizánok. — HK, 1977. 3. sz. 521—538. p.

Hegedűs László: Egy a százezerből. (Kálmán László, internacionalista és vöröskatona.) — Lobogó, 1977. 23. sz. 16. p.

Hegedűs Sándor: Csapajev ezredese volt. (Pandula Rudolf.) — Lobogó, 1977. 24. sz. 17. p.

Hunyadi Károly: A Szovjet-Oroszországban élő hadifoglyok hazatelepítése. (1919—1922.) Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. MN Módszertani Közp. (Soksz.) 1977. 20 p.

Józsa Antal: Magyar internacionalisták a szovjethatalomért. — Pártélet, 1977. 11. sz. 29—34. p.

Józsa Antal: A magyar internacionalisták tradíciója — szovjet-magyar fegyverbarátság egyik elévülhetetlen forrása. — Ho, 1977. 11. sz. 29—39. p.

Katona Géza: Egy magyar internacionalista a Szovjet Milícia soraiban. (Zilahi István.) — Belügyi Szemle, 1977. 11. sz. 31—37. p.

Kékesdi Gyula: Kapcsolataink hat évtizede. 1. Együtt a forradalomért. (Stern Dezső internacionalista harcos visszaemlékezése.) 2. A „vöröshuszárok" nyomában. — Népszabadság, 1977. 162—163. sz. 8. p.

Kuc, I. F.: Magyar internacionalisták Közép-Ázsiában. — HK, 1977. 3. sz. 451—464. p.

Lovas Gyula: Csillagosok, katonák... [Magyar internacionalisták, akik ma is a Szovjetunióban élnek, nyilatkoznak.] — Magyar Nemzet, 1977. november 1. 7. p.

Lőkös Zoltán: Kossuth-nótával Szibériában. [Beszélgetés Márkus Elek volt internacionalista harcossal Irkutszkban.] — Népszabadság, 1977. 262. sz. 13. p.

Magyar internacionalisták. Portré-album. (Összeáll. [és az életrajzokat írta]: Vértes Róbert.) Bp. 1977. 64 p.

Magyar internacionalisták nyomában. Taskenti beszélgetés (Boócz Károllyal.) — N, 1977. 39. sz. 6. p.

Melnikov, Viktor: Együtt a barikádokon. Felfedezett magyar internacionalisták. — N, 1977. 3. sz. 11. p.

Milei György: Magyar fiatalok az Októberi Forradalomban. — Ifjú Kommunista, 1977. 11. sz. 7—11. p.

Milei György—*Mucsi* Ferenc: Magyar internacionalisták részvétele a szovjet hatalom védelméért és megerősítéséért vívott harcban Szibériában és a Távol-Keleten, 1917—1922. között. — AH, 23. köt. 1977. 3—4. sz. 283—290. p.

Molnár István: Életút a forradalom szolgálatában. (Simics Sándor, vörös harci repülő. — N, 1977. 41. sz. 6—7. p.

Natter-Nád Miksa: A barakk, a karantén és a tábor más kínzó alkalmatosságai. (Jenyiszej c. újság 1919. évi számából.) Bev. Nyéki Károly. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. 4. sz. 48—52. p.

Október katonái voltak. (Szerk. Borzák Lajos, Szolnoki István. [Kiad. a] Munkásőrség Országos Parancsnoksága. Bp. Zrínyi Ny. 1977. 102 p.

Ótos Györgyné: A Bakonytól az Irtisz partjáig. (Magnós beszélgetés Bukta

Kálmánnal.) — Új Forrás, 1977. 3. sz. 65—68. p.

Reszler Gábor: Szabolcs-szatmári internacionalisták a Nagy Októberi Forradalomban és polgárháborúban. — Szabolcs-Szatmári Szemle. 1977. 4. sz. 40—47. p.

Sereg József: A Nagy Október zászlóvivői. Magyar internacionalisták a szovjet hatalomért Jeniszei tartományban vívott harcban — E. Sz. Kozulin cikke. — Emlékezés Kolacskovszky Lajosra. — Hevesi Szemle, 1977. 4. sz. 50—57. p.

Sereg József: A Nagy Október zászlóvivői. Dukesz Artúr emlékezete. — Hevesi Szemle, 1977. 3. sz. 37—39. p.

Szabados István: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Nógrád megye internacionalistáira. — Nógrádi Szemle, 1977. 4. sz. 31—36. p.

Szabó József: A kétnevű ember. Taskentben lett kommunista. (Nagy Dénes—Horváth Sándor internacionalista.) — Határőr, 1977. 7. sz. 14. p.

Szecskó Károly: Emlékezés *Kolacskovszky* Lajosra (1891—1954.) — Hevesi Művelődés, 1977. 3. sz. 16—19. p.

Sziklai Sándorné: Magyar internacionalisták a szovjethatalom turkesztáni győzelméért és védelméért vívott harcokban (1917—1921). — HK, 1977. 3. sz. 426—450. p.

Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 3. köt. Magyarok a Nagy Október győzelméért 1917—1921. (Szerk. biz. Bakó Ágnes, Erényi Tibor, Zsilák András. Vál., szerk. Milei György, Petrák Katalin. Életrajz, jegyz. Ács Irén, Milei György [stb.] Bev. Milei György. Bp.) Kossuth K. 1977. 505 p. 8 t.

Tihanyi János: Maruszja ajándéka. [Papp Illés volt internacionalista harcos emlékezése.] — Mőr, 1977. 10. sz. 28—29. p.

Tihanyi János: Utolsó ütközet. [*Kiss* István volt internacionalista harcos emlékezése.] — Mőr, 1977. 5. sz. 23. p.

Tihanyi János: Véres hómező. [*Tamási* János volt internacionalista harcos emlékezése.] — Mőr, 1977. 6. sz. 25. p.
U. a. Ország—Világ, 1977. 42. sz. 8. p.

Timár Ede: Üzenet a pléhdobozban. (Arnuc Márton Mihály internacionalista.) — Lobogó, 1977. 43. sz. 13—14. p.

Varga József: Egy magyar földműves találkozása Leninnel. [Visszaemlékezés.] — Mőr, 1977. 10. sz. 8. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Beránné Nemes Éva: Adalékok a totális fasiszta diktatúra megteremtésére irányuló gömbösi kísérlet előzményeihez (1928—1933.). — BME Marxizmus-Leninizmus Tansz. Közlem. 4. 1976. 2. sz. 183—200. p.

Dombrády Lóránd: Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához (1927—1936.). — HK, 1977. 1. sz. 3—30. p.

Fehér István: A második bécsi döntés hatása a magyarországi német nemzetiségi mozgalomra. — Levéltári Szemle, 1977. 1. sz. 135—148. p.

Fogarassy László: Iratok az osztrák—magyar határkérdés történetéhez. 2. r. — Soproni Szemle, 1977. 1. sz. 81—86. p.

Jáki Tibor: A Horthy-korszak politikai viszonyai Vas megyében (1919—1933.). Vasi Szemle, 1977. 4. sz. 561—571. p.

A m[agyar] kir[ályi] folyamőrség felállításának, szervezetének irataiból (1920—1929.) Közli: Csonkaréti Károly. (Okmánytár.) — HK, 1977. 2. sz. 265—279. p.

Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséből (1920—1944). Szerk. Beránné Nemes Éva, Holló Ervin. Bp. Akad. K. 1977. 487 p.

Péter János: Trianon és Párizs. A kortanú naplójából. 1—3. r. — Lobogó, 1977. 7—9. sz. 12—13. p.

Pölöskei Ferenc: Horthy [Miklós] és hatalmi rendszere. (1919—1922.). (Bp.) Kossuth K. 1977. 222 p.

Rácz István: Csót, Hajmáskér, Zalaegerszeg. Adalékok a csóti „leszerelő", a hajmáskéri és a zalaegerszegi internálótáborok történetéhez. 1919—1923. II. (Kiad. Csót Községi Közös tanács VB.) Pápa, 1977. 142 p.

Vargyai Gyula: A harmincas évek magyar politikája a budapesti osztrák követség jelentéseinek tükrében. 1—2. r. — Magyar Nemzet, 1977. febr. 4—5. — Ld. HK, 1977. 4. sz. 611—628. p.

Várnai Ferenc: Kapcsolataink hat évtizede. Szovjet követ a horthysta Magyarországon. — Népszabadság, 1977. 165. sz. 6. p.

Zsiga Tibor: Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának közigazgatási, katonai eszközei és sajátosságai Vas megyében (1919—1920). — Vasi Szemle, 1977. 3. sz. 394—405. p.

Magyarország a második világháborúban

Berkes Péter: Ősszel jöttek, 1939-ben. (Lengyel menekültek Zalaszentgróton.) — Lobogó, 1977. 19. sz. 14—15. p.

Godó Ágnes: Lengyelek magyar földön. 1939—1945. Berkes Péter beszélgetése — — hadtörténésszel.) — Lobogó, 1977. 12. sz. 14—15. p.

Imre Gábor: Lengyelek és magyarok. (Godó Ágnes: Magyar—lengyel kapcsolatok a második világháborúban c. művének ismertetése.) — Magyar Hírlap, 1977. 67. sz. 10 p.

Juhász Gyula: Az üszkös pillanat. (1—2. r.) Magyar—angol titkos tárgyalások 1943-ban. — Új Írás, 1977. 5. sz. 66—91., 6. sz. 54—80. p.

Kovács István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. [Lagzi István tanulmányának és a lengyel mekültekkel foglalkozó irodalomnak ismertetése.] — Alföld, 1977. 2. sz. 95—96. p.

Lagzi István: Helytörténet és kapcsolattörténet. [A II. világháború alatt Magyarországra menekültek kutatásának néhány tapasztalata.] — Honismeret, 1977. 5. sz. 55—58. p.

Lőrinc Péter: Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája (1941—1944). Bp. Akad. K. 1977. 230 p.

Németh Tibor: Egy nagykövet naplójából. (Nikolaj Saranov Kassa 1941-es bombázásáról.) — Lobogó, 1977. 51. sz. 15—16. p.

Rozsnyói Ágnes: A Szálasi-puccs. 2. átd. kiad. (Bp. Kossuth K. 1977.) 104 p. 4 t. (Népszerű történelem.) Bibliogr. 104—[105]. p.

Várkonyi Endre: Hídcsata Újvidéken. (1944. március 19. Lonkay László visszaemlékezése.) — Mo, 1977. 47. sz. 21. p.

Vida István: Magyar támogatás a lengyel antifasisztáknak. (Godó Ágnes: Magyar—lengyel kapcsolatok a második világháborúban c. mű ismertetése.) — Népszabadság, 1977. 110. sz. 7. p.

Hazánk felszabadulása

Borús József: Mór a felszabadulás hónapjaiban. (1944. december—1945. március.) (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez. 13. Mór története. Szerk. Farkas Gábor. — Mór, 1977.) 411—424. p.

Fomin, V .I.: A proletár internacionalizmus lenini zászlaja alatt. — HK, 1977. 3. sz. 406—425. p.

Fortusz, Marija [Alekszandrovna]: Az Alba Regia hőse. Visszaemlékezés. (Marija Fortusz visszaemlékezései alapján összeáll. Élő Zoltán, Pap László. Ford Lőrinczy Attila. [Közread. a] TIT Fejér Megyei Szervezete.) 2. kiad. Székesfehérvár, Fejér m. ny. 1977 31 p.

Nikolszkij, V. V.: Határőrcsapatok Budapest felszabadításáért. Így fogták el Pfeffer-Wildenbruchot. — Határőr, 1977. 13. sz. 14. p.

Serény Péter: Kapcsolataink hat évtizede. Virradatra visszatértek... [Szovjet felderítő akció a budai vár csatornahálózatán keresztül.] — Népszabadság, 1977. 166. sz. 8. p.

Veress D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém felszabadításának katonai története. (1944. december 1—1945. március 30.) Veszprém m. ny. 1976. 494 p. Bibliogr. 457—471. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Csatári Dániel: A Márciusi Front szerepe és jelentősége. — Tiszatáj, 1977. 5. sz. 57—65. p.

Hegedűs Sándor: Mátraszőlősi partizánok. — Lobogó, 1977. 5. sz. 14—15. p.

A Márciusi Front — csendőrszemmel. Bev. és a dokumentumokat közzéteszi: K. Nagy Magda. — Kritika, 1977. 4. sz. 13—15. p.

Pintér István: Küzdelem a Hitler-ellenes nemzeti egységért. — Népfront, 1977. 4. sz. 13—15. p.

Rádfalvy T. János: Üzenet Kievnek. [Molnár István emlékezése. Részvétele a Szőnyi-csoport harcaiban.] — Mőr, 1977. 3. sz. 24—25. p.

Teleki Éva: A Vasasok helytállása a második világháborúban. 100 éves a Vasas Szakszervezet. — Népszava, 1977. március 1. 3. p.

Uszta Gyula: Hogyan lettem partizán? Mezei András beszélgetése — —-val, a Magyar Partizánszövetség főtitkárával. — Szovjet Irodalom, 1977. 4. sz. 147—155. p.

Várkonyi Endre: Mentőrapszódia. (Ellenálló mentők 1944 végén.) — Mo, 1977. 50. sz. 37. p.

Alkotmány és honvédelem. — HSz, 1977. 8. sz. 1—3. p.

Alkotmányunk ünnepére. (Tájékoztatás az aug. 20-i vizi- és légiparádéról, a budapesti honvédelmi nap jelentőségéről.) — MHSZ Élet, 1977. 16. sz. 2—15. p.

Bálint Sándor: A Polgári Fegyveres Őrségről. — Belügyi Szemle, 1977. 7. sz. 11—14. p.

Bálint Sándor: A szocialista katonai kollektivizmus fejlesztése a Magyar Néphadseregben. — Pedagógiai Szemle, 1977. 10. sz. 920—924. p.

(*Barta* Sándor:) Harmincéves a rendőrképzés. Jubileumi dokumentumgyűjtemény. — Tridcat let v podgotovke milicionerov. Jubilejnüj szbornik dokumentov. (Összeáll.) — — Bp. BM Tanulmányi és Prop. Csfség. 1977. 36 p. 17 t.

Fäller János: Felszabadult hazánk új hadseregének egészségügyi anyagellátása 1945-ben — Honvédorvos, 1977. 1. sz. 87—97. p.

Fejér Gyula: Határőrök. — Népszabadság, 1977. 161. sz. 4. p.

A fejlett szocialista társadalom és hadseregünk fejlődése. — HSz, 1977. 2. sz. 68—73. p.

Felkai Dénes: Az új hadseregben. (Visszaemlékezés.) — HK, 1977. 4. sz. 629—644. p.

Gellért Tibor: Tűzszerészek, aknakutatók. Bp. Zrínyi K. 1977. 82 p.

A Haditechnikai Intézet három évtizede. — Haditechnikai Szemle, 1977. 3. sz. 73—83. p.

Hadsereg született. (Vál. Havas Ervin. Szerk. E. Fehér Pál. Ill. Pásztor Gábor.) Bp. Zrínyi K. 1977. 402 p.

Hollós Ervin—*Lajtai* Vera: Köztársaság tér, 1956. 3. kiad. Bp. Kossuth K. 336 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)

Kádár János: Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság. (Bp.) Kossuth K. 1977. 448. p.

Kádár János: A Munkásőrség rendszerünk intézménye és büszkesége. — Mőr, 1977. 2. sz. 6—9. p.

Kállai Gyula: Helyünk a világban. Bp. Akad. K. 1977. 187 p.

Kállai Gyula: A magyar népfront négy évtizedéről. (Bp. Magvető, 1977.) 145 p.

Kis András: A 6. hadosztály. Bp. Zrínyi K. 1977. 87 p.

Kovács Sándor: Gondolatok egy cikksorozat nyomán. (Hozzászólás Pataky Iván: Fejezetek a polgári védelem történetéből c. cikksorozathoz.) — PV, 1977. 1. sz. 6—9. p.

A Magyar Népfront története. Dokumentumok 1935—1976. 1—2. köt. (Főszerk. Szabó Bálint. Anyaggyűjt. Győrffy Sándor, Kiss Dezső [stb.] Bibliogr. Pálmai Sándorné. Névmutató Varga István. [Kiad. -a] Hazafias Népfront Orsz. Tanácsa. Bp.) Kossuth K. 1977. 2 db.
Bibliogr. 491—496. p.

[Magyarország, Törvények, rendeletek.] (1976. évi I.) Törvény a honvédelemről. 5—86. p. + Czinege Lajos expozéja az Országgyűlés 1976. márc. 18-i ülésén, 87—100. p. + Pullai Árpád felszólalása az Országgyűlés 1976. márc. 18-i ülésén. 101—[109]. p. Bp. Zrínyi K. 1976. 108 p.

Mónus Miklós: 30 éves a tisztképzés. — MHSZ Élet, 1977. 15. sz. 14—15. p.

Mucs Sándor: Teherpróba. (Az I. Magyar Műszaki Hadosztály.) — ISz, 1977. 23. sz. 29—30. p.

Nagy György: A katonaorvosi belgyógyászat fejlődése és kapcsolata az orvostudomány különböző ágaival. — Honvédorvos, 1977. 2—3. sz. 105—115. p.

Oláh István: Hivatásuk: katonatiszt. Szabó László: beszélgetés — — altábornaggyal, a néphadsereg vezérkari főnökével. — Népszabadság, 1977. 196. sz. 9. p.

Papp Árpád: A Munkásőrség országos parancsnokának 1. számú díszparancsa. Budapest, 1977. január 1. — Mőr. 1977. 1. sz. 1. p.

Papp Árpád: A Munkásőrség két évtizede. — Népszava, 1977. febr. 5. 3. p.

Perger Imre: 30 éves a Magyar Néphadsereg tisztképzése. — PV, 1977. 8. sz. 4—5. p.

Somos József: A hadkötelezettség új jogi szabályozása. — Ho, 1977. 2. sz. 3—17. p.

Szabó Árpád: A Magyar Forradalmi Honvéd Karhatalom (1956. november—1957. június.) (Bp. Zrínyi K. 1977.) 164 p. 12 t.

Szabó Árpád: A Magyar Néphadsereg küldetése, funkciói. — Akadémiai Közlemények, 55. sz. 1977. 163—190. p.

Szabó Egon: A Magyar Néphadseregben folyó ideológiai munkáról. — Ho, 1977. 6. sz. 70—77. p.

Szakály Gábor: Eskütétel egykor és ma. — ISz, 1977. 23. sz. 1—2. p.

Takáts László—*Fäller* János—*Leitner* Ferenc: Katona-egészségügyi szolgálatunk megalakulása és működése a felszabadulás évében (1945). — HK, 1977. 1. sz. 31—60. p.
U.a kivonatosan: — Honvédorvos, 1977. 2—3. sz. 237—240. p.

Tóth [Gyula]: Az őrzászlóalj megala-

kult... Hősök nyomán. [A debreceni partizán őrzászlóalj megalakulása 1945. február 25-én.] — PV, 1977. 3. sz. 1. p.

Újvári Imre László: A mi hadseregünk. Bp. Zrínyi K. 1977. 139 p.

Zentai Artur: A Magyar Néphadsereg szocialista jellege mélyítésének alapvető irányai. Bp. Zrínyi K. 1977. 146 p.

Zentai Artur: Néphadseregünk jellegének, funkcióinak és feladatainak fejlődéséről. — HSz, 1977. 9. sz. 72—75. p.

Zsalakó István: 30 éves a szocialista tisztképzés. Jubileumi ünnepség a „Kossuth Lajos" Katonai Főiskolán. — N, 1977. 28. sz. 3. p.

Zsellér József: A proletárdiktatúra demokratizmusa és a magyar hadsereg. — Akadémiai Közlemények, 55. sz. 1977. 135—162. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek évfordulói

A fegyveres erők napján. — Népszabadság, 1977. 229. sz. 1. p.

Garlóczi János: A Fegyveres Erők Napjára. — Re, 1977. 9. sz. 3. p.

Gáti József: A munkásőrség két évtizede. — HSz, 1977. 2. sz. 5—9. p.
U. a. — Belügyi Szemle, 1977. 2. sz. 3—7. p.

Hazafiság és nemzetköziség jegyében. (A Fegyveres Erők Napjára.) — HSz, 1977. 9. sz. 1—5. p.

Heiter Róbert: 20 éve a néphatalomért (a Munkásőrség). — MHSZ Élet, 1977. 2. sz. 12—13. p.

Máté György: Munkásőrök. [A testület megalakulásának 20. évfordulójára.] — Népszabadság, 1977. 37. sz. 1. p.

Szeptember 29.: a Fegyveres Erők Napjára. — Radar, 1977. 9. sz. 22—26. p.

IV. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A legrégibb időktől 1918-ig

Aszódy János: A pokol zsoldosai. Lapok az idegenlégió történetéből. (Bp. Kossuth K. 1977.) 223 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)
Bibliogr. 223—[224]. p.

Bulgária felszabadulása az oszmán rabság alól. Az 1877—1878-as orosz—török felszabadító háború 100. évfordulója. (Szerk. Lengyel Károly.) Kiad. a Bolgár Kulturális Központ és a TIT Történelmi Választmánya. Bp. 1977. 49 p. 9 t.

Diószegi István: Száz éve történt. Az orosz—török háború első szakasza. — Magyar Nemzet, 1977. júl. 22. 7. p.

Frank Tibor: A porosz—osztrák háború és az angol közvélemény. — TSz, 1977. 3—4. sz. 521—532. p.

Gonda Imre: Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den letzten Kriegsjahren. (1916—1918.) (Übers. von Tilda [Alpári], Paul Alpári [Pál.] Bp. Akad. K. 1977. 427 p.
Bibliogr. az egyes részek végén.

Gonda Imre—*Niederhauser* Emil: A Habsburgok. Egy európai jelenség. Bp. Gondolat, 1977. 362 p. 16 t. 3 térk.
Bibliogr. 327—329. p.

Gondos Ernő: Az első világháború és előzményei 1870—1918. Bp. Móra K. 1977. 159 p. 2 t. 1 mell.
(Képes történelem.)

Káldy-Nagy Gyula: Az oszmán katonai szervezet első századai. — Acta Orientalia, 1977. 2. sz. 147—184. p.

Kőhegyi Mihály: A jazigok tiszántúli hódítása és Traianus dák háborúi. — Forrás, 1977. 12. sz. 90—92. p.

Lőrincz Barnabás: Dáciai katonai diploma kiegészítése és kelte. — Acta Archaeologica, 29. köt. 1977. 1—2. sz. 281—285. p.

Lőrincz Barnabás: A Britanniai I. ala Pannóniában a 2. szd-ban. — Acta Archeologica, 29. köt. 1977. 3—4. sz. 363—367. p.

Lőrincz Barnabás: Újabb adat a 154. év consullistájához. [Katonai diploma Dáciából.] — Archeológiai Értesítő, 1977. 1. sz. 76—77. p.

Maróti Egon: A Spartacus-felkelés: rabszolgaháború. — Antik Tanulmányok, 1977. 1. sz. 18—24. p.

Niederhauser Emil—*Szász* Zoltán: Románia függetlenségének századik évfordulója. — Sz, 1977. 2. sz. 215—229. p.

Perényi József: Az 1877—1878-as orosz—török háború és a magyar sajtó. (Bulmok megalakulása. — ÉT, 1977. 19. sz. 597—599. p.

Radev ,Sztojan: Az 1877—1878-as orosz—török háború és a magyar sajtó. (Bulgária felszabadulása az oszmán rabság alól. Az 1877—1878-as orosz—török háború 100. évfordulója. Szerk. Lengyel Károly. Kiad. a Bolgár Kulturális Köz-

pont és a TIT Történelmi Választmánya. Bp. 1977.) 47—49. p.

Szabó Árpád: Periklész kora. Történeti és politikai áttekintés. Bp. Magvető, 1977. 237. p.
Bibliogr. 203—205. p.

Szabó László: Doberdó, Isonzó, Tirol. [Bp.] Kossuth K. 1977. 185 p., 8 t. (Népszerű történelem.)
Bibliogr. a jegyzetekben: 173—183. p.

Szádeczky-Kardoss S.: Észrevételek a szasszanida—bizánci háború történetéhez (kronológia és topográfia) a 6. század 70-es éveiben. — Acta Antiqua, 24. köt. 1976. 1—4. sz. 109—114. p.

Varga Domokos—*Vekerdi* László: Európa születése. Európa a IV—XIII. században. Bp. Móra K. 1977. 159 p. 4 t. 1 mell. (Képes történelem.)

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború

Dekrétum a békéről. + Dekret o mire. [Felolvasta V. I. Lenin a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek második összoroszországi kongresszusán.] (Fel. szerk. Rábai Ferenc.) [Ill.] (Kass János. Bp. Zrínyi K.) [1977.] 102 p.

Dolmányos István: (Feliksz) Dzerzsinszkij útja a Csekáig. — Belügyi Szemle, 1977. 9. sz. 5—14. p.

Gazsi József: Az elcserélt bakasapkák. (Katonabarátkozások az orosz fronton 1917—1918.) — Lobogó, 1977. 25. sz. 16. p.

Jemnitz János: A finnországi forradalom és polgárháború (1917. október—1918. április). — A Politikai Főiskola Közleményei, 1977. 3. sz. 194—201. p.

Lenin, (Vladimir Iljics) az Októberi Forradalomról. (Bp.) Kossuth K. 1977. 138. p.

Magyarország és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom dokumentumokban. (Összeáll. Barabás Péter.) [Kiad. a Magyar—Szovjet Baráti Társaság.] Bp. MTI soksz. 1977. 37. p.

Marcsenko, Anatolij: Csekisták a forradalom viharában. (Ford. Halász Antal.) Kiad. a BM Határőrség Politikai Csoportfőnöksége. Bp. Zrínyi ny. 1977. 359 p.

Milei György: A mi forradalmunk is! ([Bev.] Nemes Dezső. [Bp.]) Táncsics K. 1977. 143 p. 32 t.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója. Tanulmányok. (Fel. szerk. Kraici István Márton. [Közread. a] Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.) Bp. [Házi] soksz. 1977. 133 p.

Nenarokov, A. P.: 1917. A Nagy Október. Történelmi áttekintés, dokumentumok, fényképek. (1917. Velikij Oktjabr': kratkaja isztorija, dokumentü, fotografija. Ford. Zalai Edvin.) Bp. Kossuth K. 1977. 231 [12 sztl.] p.

Okladnikov, A. P.: Október, forradalom, internacionalizmus. A NOSZF 60. évfordulójára. — AH. 23. köt. 1977. 3—4. sz. 241—246. p.

Ormos Mária: Az ukrajnai francia intervencióról és hatásairól Közép-Európában 1918. október—1919. április. — TSz, 1977. 3—4. sz. 401—439. p.

Vajda Péter: A polgárháború viharában. Pillanatképek a szovjet hadsereg hat évtizedéből. — Mőr, 1977. 11. sz. 24—25. p.

Vitkovics Pál: A lenini békedekrétum és a szovjet hadsereg. — N, 1977. 45. sz. 8—9. p.

Vitkovics Pál: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hadserege. — Akadémiai Közlemények, 55. sz. 1977. 31—64. p.

Wesselényi Miklós: Breszt-Litovszk. — Mo, 1977. 52. sz. 12. p.

Wrzosek, Mieczyslaw: Lengyelek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — HK, 1977. 3. sz. 465—477. p.

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

Ádám Magda: Dunai konfederáció vagy kisantant. — TSz, 1977. 3—4. sz. 440—484. p.

Constante, Mariano: Vörös évek. Guernicától Mathausenig. (Les années rouges. De Guernica a Mauthausen. Ford. Gyáros Erzsébet. Bp.) Kossuth K. 1977. 218 p.

Gergely Imre: Magyarok a spanyol néppel. 1936—1939. (Bp.) Kossuth K. 1977. 495 p. 12 t.
Bibliogr. 495. p.

Györkei Jenő: Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban. Bp. Zrínyi K. 1977. 229 p. 16 t.

Karsai László: Guernicától az ETA-ig. (A baszk nép a polgárháborúban és ma.) — Tiszatáj, 1977. 5. sz. 79—84. p.

Madrid határán... Összeáll. Gyáros László. Bp. Kossuth K. 1976. 127 p. 12 t.

A Népszabadság kerekasztala a polgárháború magyar veteránjaival a spanyolországi változásokról. (Bakács Tibor, Gyáros László, Jász Dezső, Sebes Sándor.) — Népszabadság, 1977. 101. sz. 8. p.

A második világháború

Bezümenszkij, L. A.: A titkos Barbarossa-dosszié. (Oszobaja papka „Barbaroszsza". Ford. Zalai Edvin.) 2. kiad. Bp. Kossuth K. 1977. 308 p.
Bibliogr. a jegyzetekben: 295—305. p.

Csujanov, A. Sz.: Sztálingrád 162. (Ford. és összeáll. Bánkúti Gábor.) Bp. Gondolat, 1977. 476 p. 12 t.

Csujkov, V. I.: Az évszázad ütközete. (Szrazsenie veka. Ford. Pirityi Sándor, Havas Ervin.) Bp. Zrínyi K. 1977. 477 p. 16 t.

Dolmatovszkij, J(evgenij): A győzelem kézjegyei. Feliratok a Reichstag falán. (Ford. Striker Judit, versford. Simor András.) Bp. Zrínyi K. 1977. 240 p.

Grecsko, A.A.: A Kárpátokon át. (Cserez Karpatü. Ford. Gellért György.) Bp. Zrínyi K. 1977. 459 p. 10 t.

A győzelem útján. (Lengyel haditudósítók.) (Vál., szerk. Zenon Wilczewski.) Bp. Interpress K. 1976. 105 p. 12 t.

Kozma-Tóth István: A Krimtől a Baltitengerig. (Pavel Ivanovics Batov.) — N, 1977. 45. sz. 8 p.

A második világháború története 1939—1945. 3. köt. A háború kezdete. A Szovjetunió elleni agresszió előkészítése. (Isztorija vtoroj mirovoj vojnü 1939—1945. Tom 3. Szerk. biz. Bedő László, Ács Tibor, Kocsis Bernát. Ford. Harsányi János, Nádor Tibor.) Bp. Zrínyi K. 1977. 655 p. 17 térk.

A második világháború története 1939—1945. 4. köt. Fasiszta agresszió a Szovjetunió ellen. A villámháború hadászatának csődje. (Isztorija vtoroj mirovoj vojnü 1939—1945. Szerk. biz. Bedő László, Ács Tibor, Kocsis Bernát. Ford. Horváth Zoltán, Nádor Tibor.) Bp. Zrínyi K. 1977. 718 p. 18 térk.

Pintér István: Az SZDP és az „orosz kérdés" a második világháború elején (1939—1941). — PK, 1977. 4. sz. 130—158 p.

Rolski, Tadeusz H.: Fehér sas kék mezőben. (Uwaga, wszystkie samoloty! Ford. Pfeifer Dániel. Bp.) Kossuth K. — Zrínyi K. 1977. 286 p.

Stemenko, Sz. M.: Ahol a győzelmet kovácsolták. Fejezetek „A vezérkar a háború éveiben" című műből. (Generalnüj stab v godü vojnü. Ford. Nádor Tibor.) 2. kiad. Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1977. 303 p. 5 t. 3 térk.

Vajda Péter: A nagy próba évei. (1941.) Pillanatképek a szovjet hadsereg hat évtizedéből. — Mőr, 1977. 12. sz. 24—25. p.

Vladimirov, P. P.: Kína különleges körzete (1942—1945). (Oszobüj rajon Kitaja. Ford. Fazekas István, Kassai Ferenc.) Bp. — Uzsgorod, Kossuth K. — Kárpáti K. 1976. 643 p. 8 t.

Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában

Bodrogi Sándor: Fehér-kék-piros szalag Csomor Ferenc sapkáján. (Szlovák partizán.) — Lobogó, 1977. 16. sz. 16—17. p.

Az ellenálló anyja. (Elek Tamás, a francia ellenállási mozgalom tagja édesanyjának emlékiratai.) — Mo, 1977. 20. sz. 13 p.

Godó Ágnes: Kilián György utolsó útja. — Lobogó, 1977. 18. sz. 12—13. p.

Gyertyán Ervin: Történelmi lecke fiúknak. (Boczov József, Békés Imre, Elek Tamás a francia ellenállási mozgalomban.) — Népszabadság, 1977. 111. sz. 7. p.

Hegedűs Sándor: Ezerkilencszáznegyvennégyben történt. (Jugoszláviai magyar partizánok.) — Lobogó, 1977. 27. sz. 16. p.

Hegedűs Sándor: A futár útja. (Reuter Jenő, 1943-tól részt vett a szovjet hadsereg oldalán az antifasiszta harcokban.) — Lobogó, 1977. 50. sz. 27. p.

Kerekes Imre: Ki volt Kereszti Sándor? [Az olasz ellenállási mozgalom magyar mártírjáról.] — Lobogó, 1977. október 20. 14. p.

Markovits Györgyi: A hetedik fegyvernem. [A Kossuth rádió szerepe a fasizmus előretörésének időszakában.] — Mo, 1977. október 2. 27. p.

Pozsonyi Tivadar: Magyar honvédek a csehországi ellenállásban 1945 tavaszán. Bp. Zrínyi K. 1977. 268 p. 20 t.

Somogyi János: Kapostól a Donig, Dontól az Oderáig. (Visszaemlékezés.) — HK, 1977. 1. sz. 85—104. p.

Háborús bűnök

Berkes Péter: Képviselő, legyen szíves velem jönni! (Sopronkőhida, 1944. karácsony: (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Révay Kálmán). — Lobogó, 1977. 51. sz. 12—13. p.

Frank László: Zöld ár. [Szálasi Ferenc pere.] 2. kiad. Bp. Zrínyi K. 1977. 206 p.

Karsai Elek: Ítél a nép. [Szálasi Ferenc pere.] Bp.) Kossuth K. (1977.) 291 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)

Katz, Róbert: Halál a katakombában. (A Kappler-ügy háttere. Death in Rome. Ford. Tandori Dezső.) 2. kiad. Bp. Kossuth K. 1977. 318 p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Árkus István: Egy kontinens egyenruhában. (Hadseregek Latin-Amerikában.) Bp. Zrínyi K. 1977. 248 p.

Balogh Gyula: Forradalom és ellenforradalom. Hadseregek a fejlődő országokban. — Hadtudományi Füzetek, 1977. 1—44. p.

Bognár Károly: A katonai erő és a nemzetközi enyhülés. Bp. Zrínyi K. 1977. 241 [26] p.

Boriszov, V. V.: A Pentagon és a tudomány. (Pentagon i nauka. Ford. Seres György.) Bp. Zrínyi K. 1977. 256 p.

Dellagrammatikasz, Jannisz: A fasizmus uralma és bukása Görögországban. (Szerk Vincze Istvánné, Pásztor Antal.) Bp. Kossuth K. 1977. 385 p.

Az ENSZ és a világproblémák. (Szerk. Simai Mihály. Bp.) Kossuth K. 1977. 350 p.
(Nemzetközi zsebkönyvtár.)

Giap, Vo Nguyen: A győzelemig. (Vietnam harca 1930—1975.) Szabó L. István beszélgetése — — tábornokkal. — Népszabadság, 1977. 101. sz. 7. p.

Gyarmati István: A rugalmas reagálás doktrínája (1961—1971). — A Politikai Főiskola Közleményei, 1977. 4. sz. 198—213. p.

Győri Sándor—*Szarvas* Péter: Harcok és győzelem Vietnamban 1945—1975. (Bp.) Kossuth K. 1977. 337 p.
(Nemzetközi zsebkönyvtár.)

Kapuscinski, Ryszard: Golyózáporban Angola földjén. (Jeszcze dzienzycia. Ford. Hárs Gábor. Bp.) Kossuth K. 1977. 126 p. 4 t.

Kudarc a Disznó-öbölben. (Kuba, 1961. április 17—19.) — Belügyi Szemle, 1977. 4. sz. 77—85. p.

Leszerelés. Dokumentumgyűjtemény. 1—2. köt. (Szerk. és az ismertetőket írta Gajda Ferenc. Közrem. bev. Pirityi Sándor.) Kiad. a Magyar Országos Béketanács. Bp. 1977. 2 db.
(Leszerelési kiskönyvtár.)

A leszerelésért küzdő politikai erők közös akcióinak alapjai. Nemzetközi kutatócsoport anyaga. — Béke és Szocializmus, 1977. 8. sz. 57—70. p.

Ligárt József: Helsinkitől Belgrádig. A béke és a leszerelés kérdéseiről. — HSz, 1977. 10. sz. 76—81. p.

A nemzetközi kommunista mozgalom dokumentumai 1945—1976. (Vál., jegyz. Horváth Jenő, Johancsik János [stb.] Szerk. Fencsik László, m. társ Somos Piroska, Hermann Péter. Bp.) Kossuth K. 1977. 705 p.

Réti Ervin: Véres évek, fekete hónapok. (Közel-keleti krónika.) Bp. Zrínyi K. 1977. 143 p.

A Szovjetunió emlékirata a fegyverkezési verseny megszüntetése és a leszerelés kérdéseiről. (1976. szept. 28. — Dokumentum.) — Külpolitika, 1977. 1. sz. 134—146. p.

A Szovjetunió története 1945—1972. (Válogatott dokumentumok.) (Egyetemi segédkönyv.) Szerk. Honfi József. (Ford. H. Sas Klára.) Bp. Tankönyvk. 1976. 543 p.
(Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához. 4.)

Vajda Péter: A NATO déli szárnyán. Bp. Zrínyi K. 1977. 142 p.

A szocialista államok fegyveres erői

Garlóczi János: Fél évszázad a szovjet haza szolgálatában. [A DOSZAAF megalakulása és fejlődése.] — Re, 1977. 2. sz. 3. p.

Heider, Paul: Az NDK és fegyveres erői katonai hagyományai. — HK, 1977. 4. sz. 580—600. p.

Hűség az internacionalizmushoz. 1955—1975. Vjarnoszt köm internacionalizma. [A Varsói Szerződés szövege magyar, bolgár stb. nyelven.] (Összeáll. Kovács Nándor. Ford. Diana Dimova, Gregorovics Anikó [stb.].) Bp. Zrínyi K. 1975. 100 [6] p.

Ladvánszky Károly: A Szovjet Milicia 60 esztendeje. — Belügyi Szemle, 1977. 11. sz. 25—30. p.

Mándi Árpád: Hat évtized — amely megváltoztatta az emberiség fejlődésének menetét. — Ho, 1977. 11. sz. 3—8. p.

Milicisták a történelemben. (A szovjet rendőrség története, 1917. november 8-tól.) — Lobogó, 1977. 45. sz. 13—14. p.

Mucs Sándor: A Szovjetunió Fegyveres Erői a Nagy Október vívmányainak védelmében. — HK, 1977. 3. sz. 351—369. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom történelmi tapasztalatai a szocialista haza védelme és a szocialista hadsereg építése terén. — HSz, 1977. 11. sz. 1—5. p.

Naumenko, J. A.: 60 év a béke és a szocializmus védelmében. — Ho, 1977. 11. sz. 9—18. p.

Sándor György: A szocialista forradalom fegyveres szolgálatában. (A Vörös Hadsereg születésének 59. évfordulójára.) — HSz, 1977. 2. sz. 1—4. p.

Scsolokov, N. A.: Legfontosabb kötelességünk a nép hű szolgálata. [A Szovjet Milicia megszervezése és fejlődése.] — Belügyi Szemle, 1977. 11. sz. 16—24. p.

Szmirnov, P. Sz.: Az SZKP — a szocializmus védelmének szervezője. — HK, 1977. 3. sz. 370—390. p.

A testvéri népek és hadseregek fegyverbarátsága. (Boevoe szodruzsesztvo bratszkih narodov i armij.) [Főszerk.] I. I. Jakubovszkij. (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1977. 371 p. 24 t.

V[ajda] P[éter]: Kuba fegyveres erői. — Mőr, 1977. 1. sz. 26—27. p.

Váradi György: Hadsereg a béke védelmében [Bp.]MTI Soksz. 1977. 84 p.

V. ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

Barkovits István: Mindig az első vonalban. (*Ágoston* Ignác.) — N, 1977. 42—45. sz. 11. p.

Láng Péter: *Békés Glasz* Imre. — Pártélet, 1977. 7. sz. 88—89.

Vadász Ferenc: Testvér, a harc jogán... *Békés Glasz* Imre születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 164. sz. 6. p.

Lajtai Vera: Braun Éva (1917—1945). Pártélet, 1977. 10. sz. 87—88. p.

Vadász Ferenc: Az a szelíd tekintetű, szőke lány... *Braun* Éváról, születése 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 238. sz. 6. p.

Leonyid Iljics *Brezsnyev*. Rövid életrajz. (Leonid Il'ics Brezsnev. Kratkij biograficseszkij ocserk. Ford. Nyírő József.) Bp. Kossuth K. 1977. 182 p.

Kovács Jenő: *Csapajev* emlékezete. 1—2. r. — Határőr, 1977. 4—5. sz. 14. p.

Kálmán Gyula: 175 éve született *Desewffy* (Arisztid) tábornok. — Lobogó, 1977. 22. sz. 24—25. p.

Vida István: Fejezetek *Dobi* István életéből. (1898—1968.) Bp. Zrínyi K. 1977. 64 p. 6 t.

Kovács Jenő: A néphatalom védelmezője. F. E. *Dzerzsinszkij* születésének 100. évfordulójára. — HSZ, 1977. 10. sz. 90—94. p.

Kovács Jenő: Vaskezű Feliksz — a forradalom lovagja. *(Dzerzsinszkij.)* 1—3. r. — Határőr, 1977. 33—35. sz. 10—11. p.

Tiskov, A. V.: Feliksz *Dzerzsinszkij* 1877—1977. [Ford. Kádas Géza.] [Kiad.] a BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. Bp. Zrínyi ny. 1977. 127 p. 12 t.

Máté Judit: Ketten a 39-es dandárból. (*Fülöp* György, *Major* Imre.) — Lobogó, 1977. 11. sz. 6. p.

Rózsa László: Vázlatok egy hadvezérről. Vo Nguyen. *Giap*. — Népszabadság, 1976. 79. sz. 6. p.

Tamás György: Viktor *Hodorovics*, a Vörös Hadsereg pilótája (1919). — ÉT, 1977. 44. sz. 1378., 1383. p.

Jász Dezső: A sok közül egy. [Visszaemlékezések.] Bp. Gondolat, 1977. 172 p.

Jász Dezső: Ezer nyelven, egy szívvel. [Interjú, írta Zöldi László.] — Magyar Ifjúság, 1977. március 18. 5—7. p.

Fehér Pál, E.: *Jász* Dezső nyolcvanéves. — Népszabadság, 1977. 294. sz. 6. p.

Jemnitz János—*Litván* György: Szerette az igazságot. *Károlyi* Mihály élete. Bp. Gondolat, 1977. 450 p. 24 t.

Borsányi György: Töretlen életút. Hetven éve született *Kilián* György. — Magyar Hírlap, 1977. március 12. 4. p.

Máté György: Több az életnél. *Kilián* György születésének hetvenedik évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 59. sz. 6. p.

„A párt nem fog csalódni bennem!" *Kilián* György születésének 70. évfordulójára. — Ho, 1977. 5. sz. 3—5. p.

Pintér István: *Kilián* György: 1907—1943. — Pártélet, 1977. 3. sz. 79—81. p.

Borsi Emil: Vaszil *Kolarov*. Születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 166. sz. 4. p.

Simor András: Így élt *Korvin* Ottó. Bp. Móra K. 1977. 188 p.

Szabó Ágnes: *Landler* Jenő, az „Öreg". — Kritika, 1977. 11. sz. 10—11. p.

Benedek István Gábor: A nagy kaland: Magyarország. Egy olasz a Dunánál (Luigi Ferdinando *Marsigli*). — Új Tükör, 1977. 17. sz. 20—21. p.

Zolnay László: Emlékezés *Marsigli* tábornokra (Luigi Ferdinando Marsigli — 1658—1730.) — Budapest, 1977. 9. sz. 38—41. p.

Molnár István: A vörös pilóta. (*Matzenauer* Hugó, a Tanácsköztársaság kecskeméti repülőszázadának parancsnoka.) — N, 1977. 43. sz. 6—7. p.

Jászay Magda: (Giuseppe) *Mazzini*. Bp. Gondolat, 1977. 295 p. 10 t.

Vadász Ferenc: A munkásezredes. *Papp* Józsefről, születésének 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 4. sz. 4. p.

Benedek István Gábor: *Pataki* Ferenc hősi élete. — Magyar Hírlap, 1977. október 22. 3. p.

Kovács Jenő: Nagy idők tanúi. *Pataki* Ferenc emlékezete. — Határőr, 1977. 38. sz. 10., 39. sz. 10—11. p.

Esze Tamás: Rákóczi tanácsadója és diplomatája. 300 éve született *Ráday* Pál. — Új Tükör, 1977. 28. sz. 18—20. p.

Révész Géza. 1902—1977. — Népszabadság, 1977. 20. sz. 5. p.

Vadász Ferenc: Emlékezés *Révész* Gézára. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 204. sz. 4. p.

Hegedűs Sándor: *Rózsa* Richárd (1904—1943). — Párttörténeti Közlemények, 1977. 4. sz. 215—235. p.

Stromfeld Aurél. (1878. IX. 19.) (Évfordulók 1978.) Írta és összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1977.) 207—212. p.

Kőműves Imre: A Tisza-parttól az Ebro völgyéig. [*Szabó* Sándor életútja.] (Bp.) Kossuth K. 1977. 235 p.

Vadász Ferenc: *Szalai* Andrásról. Születésének 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1977. 31. sz. 4. p.

Botos János: *Szalai* András 1917—1949. — Pártélet, 1977. 2. sz. 78—80. p.

Nagy Csaba: Egy feltaláló, forradalmár, litográfus a XIX. században. *Szerelmey* Miklós. — ÉT, 1977. 31. sz. 972—974. p.

Várkonyi Endre: A „legendás őrnagy". (*Szigethy* Zoltán.) — Mo, 1977. 51—52. sz. 21. p.

Szabó L. István: Ki volt *Vasziljevszkij*? — Népszabadság, 1977. 291. sz. 4. p.

Hősök voltak. Lukács tábornok példája. (*Zalka* Máté.) (1896—1937.) — ISZ, 1977. 11. sz. 18—19. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ZÁGONI ERNŐ — Pártunk felszabadulás utáni honvédelmi politikájának fő vonásai (1945—1980) — — — — 3

MUCS SÁNDOR — Politikai harcok a hadsereg demokratikus fejlődéséért 1945—1947 — — — — — — — — 42

BENCZE LÁSZLÓ — Reguláris és irreguláris erők közötti harc. Bosznia és Hercegovina, 1878 — — — — — — 73

KÖZLEMÉNYEK

SZEKERESNÉ DR. NISZLER MÁRIA — A táti hídfő — — — — — — — — — 102

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

P. F. PLJACSENKO — A harcok sűrűjében — — — — — — — 124

N. V. KOMISSZAROV — Harc Budapestért — — — — — — — 134

VITA

MAROSI ENDRE — Mohács-komplexus? — — — — — — — 142

SZEMLE

D. A. DRAGUNSZKIJ — Évek páncélban *(Windisch Aladárné)* — — — 161

DR. FELKAI DÉNES — Mozgalmas élet *(Zsellér József)* — — — — 163

KRÓNIKA

ÖLVEDI IGNÁC — A moszkvai nemzetközi történész konferenciáról 165

RÁKÓCZY ROZÁLIA — A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborúja — — — — — — — — — 166

N. IPOLY MÁRTA — Térképtörténeti tanácskozás — — — — — 170

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1977. évi, Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — 172

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЭРНЕ ЗАГОНИ — Основные черты политики нашей партии в области обороны после освобождения (1945—1980) — — — 3

ШАНДОР МУЧ — Политическая борьба за демократическое развитие армии в 1945—1947 гг. — — — — — 42

ЛАСЛО БЕНЦЕ — Некоторые черты борьбы между регулярными и иррегулярными силами. Босния и Герцеговина, 1878 г. — — — — — — — — — — — 73

ПУБЛИКАЦИИ

МАРИЯ СЕКЕРЕШ — Татский плацдарм — — — — — — — — 102

МЕМУАРЫ

П. Ф. ПЛЯЧЕНКО — В гуше боев — — — — — — — — — — 124

Н. В. КОМИССАРОВ — Бой за Будапешт — — — — — — — — 134

ДИСКУССИЯ

ЭНДРЕ МАРОШИ — «Мохаче—комплекс?» — — — — — — — 142

ОБЗОР

Д. А. ДРАГУНСКИЙ — Годы в броне *(Элеонора Виндиш)* — — — — — 161

ДЕНЕШ ФЕЛКАИ — Кипучая жизнь *(Йожеф Желлер)* — — — — — 163

ХРОНИКА

ИГНАЦ ЭЛЬВЕДИ — О международной конференции историков в Москве — — — — — — — — — — 165

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Революционная оборонительная война Венгерской Советской Республики — — — — — — — 166

МАРТА Н. ИПОЙ — Совещание историков—картографов — — — — 170

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография военно— исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1977 году. *(Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш)* — — — — 172

INHALT

STUDIEN

ERNŐ ZÁGONI — Die Hauptzüge der Landesverteidigungspolitik unserer Partei nach der Befreiung (1945—1980) 3

SÁNDOR MUCS — Politische Kämpfe um die demokratische Entwicklungs der Armee 1945—1947 — — — — 42

LÁSZLÓ BENCZE — Einige Charakterzüge der Kämpfe zwischen regulären und irregulären Kräften in Bosnien-Herzegovinen, 1878 — — — — — — — 73

MITTEILUNGEN

DR. MARIA SZEKERES — Der Brückenkopf von Tát — — — — — 102

ERINNERUNGEN

P. J. PLJATSCHENKO — Im Dichte der Kämpfe — — — — — — 124

N. W. KOMISSAROW — Kampf um Budapest — — — — — — — 134

DISKUSSION

ENDRE MAROSI — „Mohács"-Komplex? — — — — — — — 142

RUNDSCHAU

D. H. DRAGUNSKIJ — Jahre im Panzer *(Eleonora Windisch)* — — — 161

DR. DÉNES FELKAI — Bewegtes Leben *(József Zsellér)* — — — — 163

CHRONIK

IGNÁC ÖLVEDI — Der Historiker Konferenz in Moskau — — — 165

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Der revolutionäre Vaterländische Krieg der Ungarischen Räterepublik — — — — — 166

MÁRTA N. IPOLY — Der Beratung von Kartegeschichte — — — 170

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Bibliographie der Kriegsgeschichtliche Literatur in Ungarn 1977. *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — — — — — — 172

Ára: 11,– Ft